

Sipos János – Ufuk Tavkul

A RÉGI MAGYAR NÉPZENE NYOMÁBAN

A kaukázusi karacsájok népzeneje

Sipos János – Ufuk Tavkul

A RÉGI MAGYAR NÉPZENE NYOMÁBAN

A kaukázusi karacsájok népzeneje

ZENETUDOMÁNYI INTÉZET – L'HARMATTAN
Budapest, 2012

A tíz éven keresztül folytatott expedíciókat támogatta az OTKA K 67997,
a British Academy Stein-Arnold Exploration Fund,
és a Mellon Fellowship for Research in Turkey

A zenei tanulmány megírását az NKA 1402/0037 alkotói támogatás tette lehetővé
A kötet megjelenését támogatta az OTKA PUB-K 85243
A fotókat készítette: Sipos János és Ufuk Tavkul
A CD-t szerkesztette és a mesterlemezt előállította: Sipos János

ISBN 978-963-236-270-0

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SLR
Via Bava, 37
10124 Torino–Italia
T./F.: 011.817.13.88

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A Kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt Párbeszéd Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16. 1085 Budapest, Horánszky utca 20.
Tel.: 267-5979 www.konyveslap.hu
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Az előkészítés Kardos Gábor,
a nyomdai kivitelezés a XXXX nyomda munkája.
Felelős vezető: XXXXX

Tartalom

BEVEZETŐ	7
A MAGYAR NÉPZENE KELETI KAPCSOLATAINAK NYOMÁBAN	11
Beszámoló negyed évszázados népzenei kutatásaimról	11
Magyar kutatók a Kaukázusban	29
Karacsáj gyűjtőútjainkról	32
A KARACSÁJ-BALKÁR NÉPRŐL	39
A nép kialakulása	39
Karacsáj-balkárok európai és orosz utazók szemével	55
Társadalmi életükről	61
Társadalmi rétegződésük	63
Régi szokások, dalok, istenek	73
Hogyan kerültek karacsáj-balkárok Törökországba?	84
A KARACSÁJ NÉPZENE	91
A karacsáj-balkár népzene áttekintése	91
Speciális dallamok	93
A karacsáj népzene osztályai	94
1. osztály: Forgó illetve plagális mozgás (№1–8)	94
2. osztály: Egy vagy két rövid sor és változatai x(1)1 kadenciákkal (№9–37)	95
3. osztály: Négy rövid sor (1) főkadenciával (№38–53)	100
4. osztály: Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, (ál)kupolás szerkezettel és 1(x)y kadenciákkal (№54–62)	103
5. osztály: Négy rövid sor (VII) főkadenciával (№63–70)	106
6. osztály: Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal (№71–105)	107
7. osztály: Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal (№106–115)	112
8. osztály: Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal és magasabb kezdéssel (№116–138)	115
9. osztály: Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal (№139–145)	120
10. osztály: Egy- vagy kétsoros tripodikus dalok (№146–186)	121
11. osztály: Négysoros tripodikus dallamok (№187–199)	126
12. osztály: Dzsír dallamok (№200–278)	129
13. osztály: Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel (№279–287)	139
A karacsáj népzene magyar kapcsolatai	140

NÉPDAL-ANTOLÓGIA	161
A DALOK SZÖVEGE	299
A karacsáj-balkár nyelvről	299
A karacsáj-balkár szókészlet különleges jellemzői	302
A dalszövek és magyar fordításuk	310
ZENEI MUTATÓK	383
A dallamsorok ritmusképlete	383
Ütemelőjelzések	389
Dallammagok/sorok száma és kadenciák	390
Skálák	397
Formák	398
Ambitus	402
Műfajok	405
AZ ELSŐ SOROK MUTATÓJA ÁBÉCÉRENDBEN	407
HIVATKOZÁSOK	417
A DVD melléklet tartalma	425

1. Bevezető

A magyar népzene szoros kapcsolatban van török népek zenéivel. Ennek a vizsgálatában már eddig is komoly eredmények születtek, de a kutatás korántsem ért véget. A török kapcsolatok kutatása során további igen érdekes kérdések is felmerültek, pl. miért különböznek annyira a török népek népzenei, illetve e népek nyelvi kapcsolatai megegyeznek-e zenei kapcsolataikkal.

Sok török nép zenéjéről nincs megbízható monográfia, és a meglevő publikációk sokszor a legalapvetőbb kérdéseinkre sem adnak választ, így a fenti kérdések megválaszolásához még ma is alapvető fontosságúak az expedíciók. A komoly összehasonlító kutatás tehát csak nagy mennyiségű dallam helyszíni gyűjtésével, lejegyzésével majd más kutatók munkáinak a bevonásával kezdődhet, ez teremt alapot az összehasonlító kutatáshoz.

Az expedíciók során összegyűlt anyagot áttekintve meghatározhatjuk a török nyelvű népek zenéjének alapvető zenei rétegeit és a köztük levő kapcsolatokat, majd a népzeneiket összehasonlítjuk egymással, és ha lehet, történeti következtetések levonására is kísérletet tehetünk. Megvizsgáljuk azt is, hogy az igen összetett, és régebbi rétegeiben keleti eredetű magyar népzene dallamai mely török népzennel mutatnak rokonságot.

A szkeptikus olvasó persze közbevetetheti, hogy mégoly kiterjedt areális kutatások anyagából is bajos a török vagy a magyar őstörténetre és etnogenezisre következtetni, hiszen nemhogy ezer évekre, de néhány száz évre sem látunk visszafelé a népzene történetében. Tudjuk azonban, hogy a 20. századot megelőző, szervezett iskolahálózat, mozi, rádió és különösen televízió nélküli időkben a kulturális változás sebessége sokkal lassabb volt. Ezenkívül úgy tűnik, hogy egyes rétegek, pl. a siratók és általában a szabadabb ritmusban énekelt *parlando-rubato* dallamok még a modernebb világban is meglepően nagy fennmaradó erőről tesznek tanúságot.

Általánosan elfogadott, hogy a nagy, összefüggő dallamcsoportok kialakulásához sok-sok év kell, és ezek rendszerint tovább is maradnak fent. Bonyos műfajok esetén tehát mégis lehet esély a múltba való visszapillantásra, főleg, ha azokat számos, többé-kevésbé eltérő, de stílárisan összefüggő dallam, vagyis egy dallamréteg vagy dallamstílus képviseli.

A magyar népzene keleti elemeinek helyszíni gyűjtésekkel hitelesített kutatásának nagy hagyománya van Magyarországon. Hogy csak a legjelentősebbeket emeljük ki: Bartók Béla 1936-ban Törökországban gyűjtött, Vikár

László pedig Bereczki Gábor kíséretében több mint húsz éven keresztül végzett összehasonlító zenei kutatásokat a Volga–Káma-vidék finnugor és török népei között.

Ezt a kutatássorozatot folytatom magam is immár több mint huszonnégy éve. 1987–1993 között Törökországban töltöttem hat évet, melynek során 1500 gyűjtött és további 4000 áttanulmányozott dallam segítségével elsőként festhettem átfogó képet az ottani összetett zenei stílusokról és azok magyar vonatkozásairól. Következő célként az Anatólia és a Volga–Káma-vidék közötti terület népzeneinek vizsgálatát kezdtem meg kaukázusi, kazak, azeri és további törökországi expedícióimmal. A még keletebbre való kitekintést a kirgizek, türkmének és a mongóliai kazakok közötti kutatóútjaim jelentették.

Mára a fenti népektől mintegy tízezer, többségében videón is rögzített daltól, interjúból és fotóból álló gyűjtemény alakult ki. Ez a gyűjtemény az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének archívumában található, és szervesen illeszkedik Bartók Béla anatóliai, valamint Vikár László és Bereczki Gábor Volga–Káma-vidéki gyűjtéseire. Kutatásaim eredményeképpen eddig tizennégy könyvem látott napvilágot, a jelen kötet ennek a publikációsorozatnak a következő tagja.

A kutatott terület egyes népei több-kevesebb kapcsolatban vannak a magyarság kialakulásával is. Példaképpen említhetjük a kazakokat, hiszen a nyugatra vándorolt kunok a magyarságba olvadtak be, Ázsiában maradt törzseik pedig a kazakok etnogenezisében vettek részt (Golden 1992). Ugyanilyen fontos az Észak-Kaukázus területe, ahol a Kárpát-medencébe való bevonulás előtt a magyarság és a karacsajok ősei huzamosabban éltek a Kazár Birodalom keretein belül (Róna-Tas 1999).

Természetesen a népekben és nyelvekben igen sokszínű kaukázusi terület teljes feltérképezésére nem vállalkozhattam, Észak-Kaukázusban elsősorban a karacsajoktól, Dél-Kaukázusban pedig Azerbajdzsánban gyűjtöttem, igaz mind a két helyen kisebbségek között is. Az észak-kaukázusi gyűjtést egy fontos kontrollanyaggal egészítettem ki. A 19. század végén és a 20. század elején az oroszok elől nagy számban menekültek karacsajok Törökországba, majd a kaukázusi népek 1944-es Belső-Ázsiába történő deportálása újabb menekülthullámot indított el a Kaukázusból dél felé. Ellentétben más, gyorsan asszimilálódó törökországi kisebbségekkel a főként Konya és Eszkisehir környékén élő karacsajok a mai napig erősen ragaszkodnak hagyományaikhoz. Az ő zenei kultúrájuk vizsgálata is a kötet része.

A könyv *első fejezetében* röviden ismertetem a magyar népzene keleti kapcsolatainak vizsgálatával foglalkozó expedíciókat. Ezután a Kaukázusban történt korábbi magyar kutatások áttekintése következik, melyek ugyan 1232 tájára nyúlnak vissza, Ottó domonkos szerzetessel majd Julianus baráttal és később a Zichy-expedícióval, azóta azonban jelentős kutatásokra magyar rész-

ről nem került sor, és a megvalósult kutatások, látogatások java része is inkább a Kaukázus déli oldalát érintette. Röviden beszámolok a karacsáj kutatóútjainkról is, hogy az olvasó közelebb kerülhessen a vizsgált néphez, és megismerkedjen a könyv tudományosabb részeinek és különösen a dalszövegek megértéséhez szükséges zenei és kulturális fogalmakkal.

A *második fejezetben* a karacsáj-balkár nép kialakulásáról és változatos történetéről olvashatunk a kezdetektől a 20. század eleji szovjet terjeszkedés előli nagyszabású migráción majd az egész nép 1947-es deportálásán át a mai helyzetig. Megtudjuk, hogy mit írtak róluk a régebbi európai és orosz utazók, beszámolunk társadalmi életükről, rétegződésükről, régi szokásaikról, dalokról és isteneikről.

A *harmadik fejezetben* a karacsáj dallamok áttekintése és osztályozása mellett a karacsáj népzene más török népzennel való kapcsolataival is megismerkedhet az olvasó. Kiemeljük, hogy korábban ehhez hasonló összefoglaló zenei munka a karacsáj népzénéről nem született. Az elemzés egyik fontos eredménye, hogy a gyűjtött 1200 dallamot mintegy 60 olyan dallammal mutatjuk be, melyek megismerése után a többi karacsáj dallam többsége már ismerős lesz. Ennek az oktatásban, a tudományos összehasonlításban és megismerésben is jelentős szerepe van. Megvizsgáljuk a magyar és a karacsáj népzene közötti kapcsolatokat is.

A *negyedik fejezetben* a teljes 1200 dallamos gyűjtést jól reprezentáló 287 dallam kottái szerepelnek alájuk írt szövegükkel együtt. A kottát nem ismerő olvasók számára ezt a fejezetet élvezhetővé teszi a CD-melléklet, melyen a közölt 350 dallam felvételeiből szólal meg egy válogatás. A zenei szakembereknek pedig itt van módjuk megismerni az előző fejezetben ismertetett dallamtípusok változatos megjelenési formáit.

Az *ötödik fejezetben* közlünk egy tanulmányt a karacsáj nyelvről és a dalszövegekről, érintve a néprajzi hátteret is. Itt adjuk közre a standardizált karacsáj dalszövegeket és magyar fordításukat is. A *mellékletekben* a bibliográfián kívül szerepel egy CD is válogatott dallamokkal.

Bízunk abban, hogy a kötet nemcsak az összehasonlító népzene-kutatók és etnomuzikológusok számára lesz hasznos, hanem történészek, turkológusok, nyelvészek és a széles nyelvközönség is örömmel forgatja.

2. A magyar népzene keleti kapcsolatainak nyomában

Beszámoló negyed évszázados népzenei kutatásaimról

A népzene kutatásban a 19. század végén és a 20. század elején az univerzalista módszer uralkodott, mely mindennek az eredetét és fejlődését kutatta. Ebből fejlődött ki az összehasonlító népzenetudomány, mely a 20. század közepéig virágzott, amikor is az összeomló kolonializmus beszűkítette a horizontot.

Az összehasonlító szemlélettel szemben alakult ki a ma világszerte leginkább uralkodó, amerikai eredetű etnomuzikológia, melynek kérdései és néha módszerei is megegyeznek a szociális/kulturális antropológia fő kérdéseivel és módszereivel. Alapvető erőfeszítése annak kiderítésére irányul, hogy miképpen működnek az egyes kultúrák. Az utóbbi években azonban egyre többször merül fel, hogy a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntötték, és a zene magában is vizsgálható. Bár manapság a befolyásában és hangerejében erősebb etnomuzikológiai-antropológiai vonulat gyakran tekinti régimódinak az elemző és összehasonlító népzene kutatást, világosan látszanak a jelei, hogy ez az ág újult erőre kap. Több helyen, pl. Kelet-Közép-Európában meg sem történt a fenti értelemben vett etnomuzikológia felé történő paradigmaváltás.

Okunk van a büszkeségre, hiszen Bartók Béla és Kodály Zoltán a 20. század elején a népzene kutatás egy új ágát alapították meg, mely elsősorban a kutató saját zenéjére irányul, minél alaposabban feltárva a történeti gyökereket, a kulturális valamint a földrajzi összefüggéseket, bevonva nyelvészeket és más, zenén kívüli területek kutatóit is a vizsgálatokba. Ezt a több mint száz éve kezdődött tudományos igényű népzene kutatást Bartókon és Kodályon kívül olyan nevek fémjelzik mint Szabolcsi Bence, Járdányi Pál, Vargyas Lajos, Dobszay László, hogy csak néhányat említsünk a nagyok közül.

A magyar zene gyűjtése és elemzése mellett mindjárt az első lépéseknél megkezdődött a szomszéd népek és a rokon népek zenei kultúrájának vizsgálata is. Igen fontos ugyanis, hogy a kutatás ne szűküljön le egy kisebb területre vagy egyetlen államalakulatra, mert a népzene számos rétege areális jelenség, és akár a folyók vagy a hegyek, a zene sem veszi figyelembe az országhatárokat, amikor az egyik országból a másikba lép.

Nagyformátumú tudósaink – többen közülük egyben kiemelkedő művészek is – tettek alapvető felfedezéseket a magyar népzene honfoglalás előtti keleti rétegeivel kapcsolatban. Az íróasztal melletti munkához alapvetően fon-

tos terepmunka társult: Bartók Béla és Vikár László is finnugor népek között kezdte őstörténeti indíttatású kutatásait, melyeket azután török népek között folytattak; magam pedig immár huszonöt éve végzem a török népek népzenejének összehasonlító vizsgálatát.

A hagyományosabb népzenei kutatásnak hármas célja lehet. Az első és alapvető: felgyűjteni, archiválni, lejegyezni és osztályozni, vagyis megbízható anyagra támaszkodva áttekinthető, rendezett formára hozni egyes népek dallamrepertoárját. Talán meglepő, de ez a feladat a világ legtöbb részén, legyen az nyugat vagy kelet, elvégezetlen. Jelzi ezt többek között az is, hogy több gyűjteményem (pl. azeri, karacsáj, kirgiz) az illető népek jelentősebb rendezett népzenei video-, hang- és fényképgyűjteményei közé tartozik. Ráadásul magam a dallamokat lehetőleg kis falvakban élő autentikus énekesektől és zenészektől veszem fel, míg sok török kolléga inkább központokban gyűjt hivatásos és félhivatásos énekesektől. Mindenképpen indokolt tehát, hogy magyar kutatók más népek népzenei kutatásában is részt vállaljanak, különösen, mert az elődök által kidolgozott és azóta is tovább finomított módszerek állnak a rendelkezésünkre.

Felmerülhet, hogy a gyűjtött dallamok mennyire reprezentánsak, vagyis a belőlük levont következtetések csak az adott gyűjtött anyagra érvényesek vagy az illető népzeneire vonatkozó általános tanulságokat is tartalmaznak? Ha a gyűjtés egy pontjától újra meg újra már felvett dallamok kerülnek elő, azt valószínűsíti, hogy a dallamtípusok nagy részét már rögzítettük. Ezt még megerősíti, ha a népdalgyűjtemények is ezeket a dallamtípusokat mutatják jellemzőnek. Minden népnél lehetőség szerint csak e két feltétel teljesülése után álllok neki a zenei monográfia elkészítésének.

A második szint az összehasonlító elemzés, melynek során osztályozzuk a dallamokat, majd összevetjük az egyes népek rendezett népzenei anyagait, és egy zenei térképet is felvázolunk. Itt a nyilvánvaló nehézségek mellett a kívülálló kutatónak számos előnye van a helybelihez képest. A török világban például nem nézik jó szemmel, ha valaki a török népeket elválasztó különbségekről beszél, legyenek azok etnikai, kulturális vagy éppen zenei természetűek. Pedig ez a világ sokkal egységesebb nyelvileg mint zeneileg, ráadásul teljesen más a zenék közötti viszony, mint a nyelvek közötti. A nyelv ugyanis sok mindent legfeljebb nyomokban őrizhet meg az egykori etnikai elemek örökségéből, míg egyes zenei rétegek akár egy nyelvcsere is átvészélhetnek. Példaképpen említhetem, hogy a kazak népzene-kutatók és akadémikusok neheztelve hallgatták kazak könyvem 2004-es almati-i könyvbemutatóján tartott előadásomban, hogy a mangislaki és a mongóliai kazakok siratói igen eltérőek. Hasonlóképpen az azerik sem vették jó néven annak megállapítását, hogy az azeri népzene sokkal inkább az iráni szubsztrátum zenéjének továbbélése, mint ősi ázsiai török hagyomány. És természetesen újra hangsúlyozni kell,

hogy a magyar kutatók óriási előnye a nagy elődök módszereinek, gondolkodásmódjának ismerete.

A harmadik szint a leglátványosabb, egyben a legnehezebb és legbizonytalanabb is, itt a történeti rétegek felderítésével és a szerves zenei kapcsolatok megállapításával próbálkozhatunk meg. Erről Szabolcsi Bence (1934: 138) így ír: „A kutató habozva lép erre az útra, régi népi hagyományok összehasonlításának útjára; remélheti-e, hogy elmosott nyomokon – átlag másfélezer éve felbomlott népközösségek nyomában, – feltevések kusza szövevényén keresztül, valaha megpillantja a valóságot? remélhet-e történeti pozitívumot írás nélküli hagyományok bizonytalan világában?” Válasza: „Alig. És mégis rá kell szánnia magát erre az útra...” Kodály (1937–1976: 17) ezt kiegészíti azzal, hogy „sem a magyarságnak, sem semmiféle népnek, amellyel a magyarság az V–XV. században érintkezett, nem maradt fenn egyetlen hangnyi egykorú írott zenei emléke.” Majd később: „Egykorú adatok minden reménye nélkül a rokon és érintkező népek vagy azok utódainak zenéjére vagyunk utalva.”

Mivel abban közmegegyezés van, hogy a honfoglaló magyarság legfontosabb összetevői finnugor és a török népcsoportok voltak, a magyar népzene régi rétegeinek történeti kutatása elsősorban e népekkel való zenei kapcsolatokra terjedt ki.

Hamar kiderült, hogy sem egységes finnugor, sem egységes török népzene nincs, de a finnugor és a török-mongol népek legjellemzőbb zenei formáit mégis el lehet választani egymástól. A finnugor népek eredeti énektípusa ugyanis a motívumismétlésekkel formált „litánia típus”, a török-tatár népeké pedig ezzel *teljes ellentétben* a szigorú szimmetriával tagolt strófaszerkezetű félhang nélküli pentaton dallamvilág (Lach 1929: 7–8, 14–17). Ehhez érdemes hozzáfűzni a Volga–Káma-vidéken évtizedekig gyűjtő Vikár László (1993: 33) véleményét: „A tapasztalat azt mutatja, hogy csak a finnugorok vettek át a törököktől, s nem fordítva.”

Népzénénket a szomszéd népzénéktől megkülönböztető ereszkedő ötfokú dallamainkat népzenetudósaink szinte teljes egyöntetűséggel török-mongol eredetűnek tartották. Úgy tűnt, hogy „a türk és ugor elemekből összeolvadt nép a nyelvében elmagyarosodott, népzénéjében pedig eltörökösödött” (Szomjas–Schiffert 1976: 10).

A finnugor népzének egyszerű, rövid motívumokból felépülő jellegét ismerve magyar–ugor zenei kapcsolatokat a gyermekjátékok, villózás stb. elemi dallamai között keresnénk. Ilyenek azonban megtalálhatók sok primitív nép zenéjében, sőt fejlettebb népek ősi hagyományaiban is. Természetesen nyitva áll a kutatás a kis hangterjedelmű egy- vagy kétsoros dallamok keleti párhuzamainak felfedezésére, azonban ilyen, egymáshoz még dallammene-tükben is többé-kevésbé hasonló dallamok szintén sok nép zenéjében fellelhetők. Komoly formában felmerült a magyar sirató ugor rokonsága is. Ezzel

kapcsolatban azonban hallgassuk meg Dobszay Lászlót (1983: 92–93): „A bolgár és gregorián analógiák kizárják, hogy a magyar siratót kizárólagosan ugor dallamhagyománynak tekintsük ... Európa déli övezetére kellene a zenei nyelvet lokalizálnunk, egy keleten kissé felkanyarodó, lényegében mediterrán sávban elhelyezkedő dallamkultúra szétfejlődött utódainak kellene tekintenünk az elemzett stílusokat.” Saját kutatásaim alapján pedig megállapítható, hogy a magyar siratókhoz igen közel áll a legelterjedtebb anatóliai és azeri sirató forma, és ilyen a kirgiz siratók egyik fontos formája is. E török népek esetében ráadásul a zenei hasonlóság mellett műfaji azonosság is fennáll.

Összefoglalva: egyetértés van abban, hogy a népzeneinket alapvetően meghatározó pentaton ereszkedő dallamok északi-török–mongol eredetűek (Sipos 2010). A siratónál, gyermekjátékoknál, regöséneknél és a pszalmodizáló daloknál felmerült ugyan a finnugor rokonság gondolata, de ezeket az egyszerű zenei formákat az újabb kutatás inkább egy nagy (európai) terület közös dallamkincsének véli, illetve kutatásaim eredményeképpen újabban déltörök illetve iráni zenei hasonlóságok, kapcsolatok is komolyan felvetődnek.

Mindez elegendő magyarázatot ad arra, hogy miért vizsgálták és vizsgálták oly kitartóan a magyar kutatók a különböző török népek népzenejét.

A keleti népzenei kutatások kezdete

Magyar részről az első jelentős törökségi népzenei kutatás Törökországban történt, Bartók Béla 1936-os gyűjtésével. Bartók nagy jelentőséget tulajdonított az anatóliai népzeneiről írt művének, és a török zene annyira foglalkoztatta, hogy Amerikába történt emigrálása előtt komolyan gondolkozott a törökországi letelepedésen. Nem véletlenül volt lelkes a gyűjtött anyagtól, hiszen erős kapcsolatokat fedezett fel a magyar és az anatóliai népzene között. És itt adjuk át a szót Bartóknak:

„A negyedik napon végre eredeti tervünknek megfelelően a yürükök vidékére mentünk, kb. 80 km-nyire még tovább keletre Adanától, mégpedig legelőször egy Osmaniye nevű nagyobb faluba. Osmaniye és néhány szomszéd falu népe az »Ulas« nevű törzshöz tartozik, ez a törzs azonban már 70 évvel ezelőtt valamilyen okból kénytelen volt letelepedni.

Délután 2-kor érkeztünk Osmaniyebe; 4-kor már kivonultunk egy parasztház udvarára. Magamban nagyon örvendeztem: végre helyszíni gyűjtés, végre egyszer parasztházba megyünk! A ház gazdája, a 70 éves Ali Bekir oğlu Bekir nagyon barátságosan fogadott. Az öreg minden szabódás nélkül, kint az udvaron rázendített egy nótára, valami régi háborús elbeszélésre:

»Kurt paşa çıktı Gozana
Akıl yetmez bu düzene «¹

Alig hittem füleimnek: uramfia, hiszen ez mintha egy régi magyar dallamnak változata volna. Örömben mindjárt két teljes hengerre vettem föl az öreg Bekirnek énekét és játékát. ... A második, Bekirtől hallott dallam – megint csak egy magyar dallam rokona: hisz ez már szinte megdöbentő, gondoltam magamban.

Később az öregnek fia is, meg más odagyűlt emberek is előállottak egy-egy nótával: az egész este szép és szeretem-munkával telt el.” (Bartók 1937: 173–181)

Tanulmányában leírja, hogy a gyűjtött török dallamok 43%-ában megjelennek a magyar pentaton szerkezet nyomai, és ezen belül a „nyolcszótagosak meg-egyeznek a régi stílusú magyar nyolcszótagos anyaggal, a tizenegyszótagosak pedig szoros kapcsolatban vannak vele”. Merész következtetésre is jut: „Mind-ez a magyar és török anyag közös nyugat-közép-ázsiai eredetére utal.” (Bartók 1976: 211–212).

Bartók könyve a mai napig nem jelent meg magyarul – erre magam teszek mostanában erőfeszítéseket, de az angol nyelvű budapesti, illetve amerikai kiadásokat vagy éppen az isztambuli török nyelvű kiadást sem idézi szinte egyetlen magyar népzenei munka sem (Bartók 1937, 1991, Saygun 1976).

Bartók anatóliai útja után a keleti népzene helyszíni kutatása 24 évre megszakad, és csak akkor indult újra, amikor a szovjet és a Magyar Tudományos Akadémia egyezménye lehetővé tette, hogy magyar kutatók utazhassanak a Közép-Volga vidékére. A terület kiválasztását az indokolta, hogy többek feltételezése szerint itt volt a magyarság őshazája. Vikár László zenekutató és Bereczki Gábor finnugor nyelvész 1958–1979 között gyűjtöttek a területen az ott élő finnugor és török népek között (Vikár–Bereczki 1971, 1979, 1989 és 1999). Kutatásaik során kiderült, hogy a magyar kvintváltó dallamokhoz hasonló dallamok csak a cseremisiz és csuvas határon, egy körülbelül száz kilométeres körön belül élnek, és cseremisiz területeken csak ott, ahol erős csuvas (török) nyelvi hatás is tapasztalható.

Gyűjtéssorozatuk külön értéke, hogy egy nagy, sok nemzet által lakott terület népzenei rétegeiről ad megbízható összehasonlító képet. Vikár és Bereczki munkássága eredményeképpen a Volga–Káma-vidék népzenejének felgyűjtése elemzése és a magyar népzenevel való összevetése nagy lépés volt.

¹ Bartók (1976) № 8a dallam. A szöveg magyarul: „Kurt pasa Kozaiba ment, Felfoghatatlan ez az esemény.”

Újra megerősítést nyert, hogy a finnugor zenék egyszerű, motivikus felépítésével szemben a török népek zenéjét inkább a nagyobb ívű és ambitusú, strófikus dallamok jellemzik. A votják, cseremis, csuvas és tatár kötetek példaadó módon mutatják be az illető népek megbízhatóan gyűjtött, kiválóan lejegyzett és osztályozott népzenei anyagát. Ez a történeti rétegek megfejtésére történő erőfeszítések nélkül is óriási értéke ennek a kutatássorozatnak.

1979–1987 között a helyszíni kutatások nyolc évre megszakadtak, de korábban és eközben is világszínvonalú tanulmányok és könyvek sora készült el a magyar népzene keleti kapcsolatairól. A legfontosabbakat említve: Vargyas Lajos (1953, 2002) elvégezte a Volga–Káma-vidék népzenejének nagy ívű történeti áttekintését, Szabolcsi Bence (1934, 1935, 1956, 1957, 1979) még szélesebb nemzetközi zenei összefüggésekre mutatott rá. Dobszay László és Szendrei Janka (1988) a magyar sirató és az ún. pszalmodizáló stílus széles nemzetközi vonatkozású áttekintését valósították meg, legújabban pedig Paksa Katalin (1999) foglalta össze a magyar népzene történelmi rétegeit.

Keleti népzenei kutatásainkról

A törökségi népzenei kutatások fonalát magam 1987-ben vettem fel. Azóta a mai napig összességben több mint 100 hónapot töltöttem különböző török népek között: Törökországban (1987–1993-ig folyamatosan majd azóta is sokszor), Trákiában (1999, 2003), Kazakisztánban (1995, 1997, 2006), Azerbajdzsánban (1999, 2006, 2009), Kirgizisztánban (2002, 2004) és Türkmenisztánban (2011). Gyűjtöttem a kaukázusi karacsájok (2000) és törökországi karacsájok között (2001, 2002, 2005, 2009, 2010) valamint az amerikai navahó és dakota indiánoknál (2004, 2005) is. Összesen több mint tízezer dallamot gyűjtöttünk, jegyeztem le és elemeztem, kutatásaimról 14 könyvet publikáltam, és a kutatás kiszélesítése érdekében megalapítottam a *The Music of the Turkic Speaking People* nemzetközi ICTM kutatócsoportot is.

Ez alkalommal is szeretném megköszönni számos embernek és szervezetnek a kutatóutakhoz nyújtott segítséget. Elsősorban feleségemnek, Csáki Évának, aki turkológusként szerves része a kutatásomnak, gyűjtéseket végzett, a Törökországban gyűjtött szövegek fordításában oroszánrészt vállalt, sőt a mongóliai kazakok és a törökországi bektasik között maga is jelentős anyagot gyűjtött, illetve a bektasi és a karacsáj szövegeket is ő fordította le török nyelvről.

Munkahelyem, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete biztosítja a kutatáshoz szükséges alap-infrastruktúrát, azonban a terepmunkákhoz valamint a gyűjtött anyagok digitalizálásához és kiadásához más forrásokra is szükség volt. Ezeket részben magyar szervezetek biztosították, de nagymértékben támogattak nyugati ösztöndíjak is, a teljes-

ség igénye nélkül megemlítem a fontosabbakat: OTKA, NKA, Fulbright Visiting Scholarship, Andrew V. Mellon Post-Doctoral Fellowship, Tokyo Foundation – Joint Research (JREX) Program (Japan) és a British Academy Stein-Arnold Exploration Fund. Többszöri segítségük nélkül nem jöhetett volna létre ez a hosszú kutatássorozat, a keleti népzenei archívum vagy a számos kötet és publikáció.

Hadd emeljem ki, hogy anatóliai, bektasi, kazak, azeri, karacsáj és a készülő kirgiz zenei monográfiáim úttörő jellegűek, ilyen összefoglaló publikációk eddig nem készültek; a vizsgált népek népzeneiről korábban legfeljebb kisebb, rendezetlen, adatok nélküli dallamgyűjtemények jelentek meg. Az osztályozás, összehasonlítás illetve a történeti rétegek felfedezésének igénye pedig még csak fel sem merült.

A következőkben megpróbálok rövid ízelítőt adni 26. éve folyó kutatásaimról. Noha ezek fő értéke az „ismeretlen”, legalábbis tudományosan fel nem dolgozott török népzeneék rendezett, elemzett, összehasonlító közlése, a kutatások eredményeinek teljes körű bemutatásától, az irodalmi áttekintésektől, részletes zenei elemzésektől sajnos most el kell tekintenem. Utalok azonban fontosabb publikációimra, melyekben az eredmények nagy dallammennyiséggel alátámasztott tudományos igényű bemutatása elolvasható. Külön kiemelem, hogy elsősorban a vokális népzene kutatására koncentrálok, hisz egyrészt többnyire ez tartalmazza a régebbi rétegeket, másrészt nélküle a sokkal változékonyabb és az új hatásokat készségesebben befogadó hangszeres népzene nemigen érthető meg.

Anatóliai kutatások

A török népek közötti terepmunkám 1987-ban kezdődött, és a mai napig folytatódik. 1987–1993 között Csáki Évával az Ankarai Egyetem Hungarológia Szakán tanítottunk, ezalatt egy jelentős, mintegy 1500 dallamot eredményező kutatást vezettem. Azokon a területeken kezdtem a gyűjtést, ahol Bartók ab-bahagyta, majd ahogy egyre kevesebb új dallam került elő, fokozatosan egyre nyugatabbra helyeztem át a kutatás területét. Emellett kijegyzeteltem a hozzáférhető török dallamkiadványokat, így kritikai elemzés után további három-ezer dallammal egészítettem ki saját gyűjtésemet. A hatéves helyszíni tartózkodás, a felsőfokú török nyelvtudás, a török népzene kutatókkal való konzultáció és elsősorban a rendszeres gyűjtés, lejegyzés és elemzés lehetővé tette, hogy egy nagy, rendezett török népzenei anyagot készítsek elő kiadásra.

Kutatásaimról több könyvben is beszámoltam, ezekben meghatároztam a főbb török zenei típusokat, osztályokat, stílusokat rámutatva a közöttük levő

összefüggésekre (Sipos 1994, 1995, 1997, 2000, 2001, 2005). A témában írt könyveim, Bartók jóval kisebb anyagon alapuló kötetén kívül az anatóliai népzene osztályozására irányuló egyedüli komoly próbálkozásnak számítanak. Az elemzések során kiderült, hogy a Bartók által felfedezett magyar–török párhuzamok még jelentősebbek, sőt további erős magyar–török hasonlóságok tapasztalhatók a Szendrei Janka és Dobszay László által kiterjesztett pszalmodizáló stílusban („Szivárvány havasán”), a régi stílusú ereszkedő dallamokban, a sirató kisformájában, a gyermekjátékok egyik alapvető dallamtípusában és még számos kis ambitusú dallam esetében is.

Érdemes itt egy pillanatra elidőzni. A magyaroknak az oguz törökséggel való kapcsolata eddig komolyan nem merült fel, honnan lehet tehát ez a megdöbbentően erős magyar–anatóliai zenei kapcsolat. Legalább két magyarázat kínálkozik. Az egyik, hogy közvetlen vagy közvetett módon a magyarokat mégis érte türkmén hatás, a másik, a még valószínűbb, a következő. A törökök Anatóliába való bevonulásuk után nem irtották ki a helyi lakosságot, hanem együtt élve velük lassan eltörökösítették a bizánci alaprteget, melynek kultúrája bizonyosan visszahatott a hódítókra, pl. a vegyes házasságokon keresztül. Mivel a magyar pszalmodizáló stílus és a sirató stílus visszavezethető egy, a gregorián zene alapját is képező szélesebb európai zenei rétegre is, ily módon ezek a zenei stílusok Bizánccal, és az ottani korábbi alaprtepséggel összeköthetők.

A törökországi kutatást a mai napig folytatom, jelenleg főképp az itt élő etnikai (karacsájok, tatárok) és szúfi vallási kisebbségek (alevik, bektasik, tahtadzsik) zenéjének tanulmányozásával, de szunnita törökök között is dolgozom, legutoljára 2011-ben pl. Burdur környékén. Ezenkívül folytatom a Török Rádió és Televízió népzenei repertoárjában szereplő mintegy ötezer dallam elemzését is. Ennek a dallamgyűjteménynek az adja a különös jelentőségét, hogy kialakítása során igyekeztek elkerülni az ismétléseket, így a több mint 5000 dallam közel ennyi külön típust képvisel.

Magyar részről jelentős erőfeszítések történtek tehát a Volga–Káma-vidék valamint Anatólia népzenejének feltárására. Mivel a két terület között és keletebbre is élnek török népek, logikusan merült fel a kutatás kiterjesztésének igénye egy nagyobb területre. E hatalmas terület *kiszemelt* török nyelvű lakói északról dél felé sorolva: csuvasok, tatárok, baskírok, kazakok, kirgizek, türkmének, azerik, anatóliai törökök, valamint a Kaukázusban élő karacsáj-balkárok és a Balkán török kisebbségei lettek. Hadd szóljak néhány szót fontosabb kutatásaimról, melyek a népek között folytak.

A Kaszpi-tenger keleti partjai mellett élő *adaj* kazakok és a tőlük keletre 3000 kilométernyire élő mongóliai kazakok népzenejét vetettem össze a 2001-ben Budapesten az Akadémiai Kiadónál megjelent *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe* kötetemben (Sipos 2001, 2006 és 2007).

A kötet alapját az 1997-ben a délnyugat-kazakisztáni Mangislakban végzett kutatásom és Csáki Éva szintén ez évben történt mongóliai kazak gyűjtése adta. Ez esetben tehát nem egy nép népzeneének teljes áttekintéséről volt szó, hanem két, egymástól igen messze élő kazak etnikum zenéjének összehasonlító elemzéséről. A hatalmas kazak terület zenei felgyűjtése sajnos eleve reménytelen lett volna. Erzakovič (1955, 1957, 1966 és 1979) ugyan már a 20. század elején publikált könyveket a kazak népzeneéről, melyek elvileg alapot adhattak volna egy nagy ívű általános kazak népzenei áttekintéshez. Sajnos azonban az orosz kutató a dallamok szövegeit nem írta le, így azok szerkezeti elemzése szinte lehetetlen, ráadásul nagyon sok dallama nem népdalszerű, „gyanús”. A könyvre már a kazakok sem forrásként tekintenek, inkább csak történeti értéket tulajdonítanak neki.

Az elemzés során kiderült, hogy míg a kazak nyelv a hatalmas távolságok ellenére is meglepően egységes, a zenei eltérések igen jelentősek (Beliaev 1975: 78). Erről általánosságban annyit, hogy míg a mongóliai kazakok jellemzően *do-* és *szo-*pentaton dallamai inkább a kínai, illetve a mongol-tatár pentaton dallamokhoz hasonlítanak, Dél-Kazakisztán diatonikus zenéje Anatólia zenei világához áll közelebb.

A hozzáférhető trákiai, anatóliai, kazak, azeri, türkmén és kirgiz zenék alapján úgy tűnik, hogy itt egy nagy areális zenei eltérésről van szó. A pentaton zóna nagy vonalakban Kínától Mongólián és Kelet-Kazakisztánon át a Volga–Káma-vidékig nyúlik, majd átcsap a magyarokhoz. Ugyanakkor a délebbi területeken, Kirgizisztántól Dél-Kazakisztánon át a türkmének, azerik földjén keresztül Anatóliáig és ettől még délebbre a pentatónia legfeljebb nyomokban figyelhető meg, vagy még úgy sem.

Magyar vonatkozásokat is említhetünk. Az *adaj* kazakok siratói egy hanggal egymás alatt haladó két párhuzamos sorukkal szerkezeti hasonlóságot mutatnak a magyar siratók kisformájához, míg a mongóliai kazak siratók pentaton ereszkedő sorai a magyar pentaton siratóval mutatnak bizonyos rokonságot. A mongóliai kazak dallamvilágokkal való hasonlatosság itt véget is ér, ami annál figyelemre méltóbb, mert mind a külső és belső mongóliai (egyéb-iránt teljességgel pentaton) dallamvilágban a kvintváltó dallamok jelentős csoportot képviselnek. Erről később még lesz szó.

Ugyanakkor a türkmének szomszédságában élő *adaj* kazak népzeneiben az Anatóliában és a magyaroknál (elsősorban a székelyek között) népszerű ún.

„pszalmodizáló” dallamok nagy számban fordulnak elő. A törökországi népzene történeti elemzésén kívül ez is mindenképpen szükségessé teszi a türkmén népzene komolyabb vizsgálatát, melyet 2011-ben meg is kezdtem.

Azeri kutatások

1999-ben Azerbajdzsánban folytattam a munkát, öt expedícióval Baku, Samaha, Kuba, Zagatala központokkal valamint gyűjtöttem Karabahból Azerbajdzsánba menekültek között is. A munka során azeriktől, valamint tat, zahur, zsidó és avar kisebbségektől több mint 600 dallam gyűlt össze.

A kutatás eredményeit az Akadémiai Kiadónál 2004-ben angol nyelven megjelent *Azeri Folksongs at the Fountainhead of Music* kötetemben ismerttettem. Nagy örömömre ezt a könyvet 2006-ban azeriül Bakuban, 2009-ben pedig magyarul Budapesten is kiadták. Nem panaszkodhatom hát, főleg, ha Bartók népzenei gyűjteményeinek sorsára gondolunk, melyek közül pl. az anatóliai gyűjtés csak jóval Bartók halála után, a kézirat leadása után harminckét évvel jelent meg.

Az azeri dallamok túlnyomó többsége egy vagy két 7 vagy 8, ritkábban 11 szótagos sorból áll, ambitusuk 3-4, ritkábban 5 esetleg 6 hang, dallamsoraik ereszkednek vagy domb alakúak, ütemjelzésük többnyire 6/8-os vagy erre visszavezethető, ritkábban 2/4 vagy parlando (Sipos 2004). Ezzel az azeri népzene egyedi szint képvisel, és jelentősen eltér a szomszédos valamint a távolabb élő török népek zenéjétől.

Az azerik az anatóliai törökök igen közeli nyelvrokonai, ám a két nép etnogenezise eltérően alakult. Ezzel magyarázható, hogy az elemi azeri zenei képpel szemben az anatóliai népzene – feltehetően összefüggésben a terület igen összetett etnikai képével – sok különböző népzenei réteget tartalmaz. Anatóliában is található ugyan számos egyszerű dallamforma, de azeri dallamokhoz hasonló formák szinte csak a keleti, kurdok és azerik által lakott területen bukkannak elő, az ország más területeinek egyszerűbb dallamai eltérő karakterűek. Nagy valószínűséggel az Azerbajdzsán területét megszálló török törzsek a helybeli kaukázusi és iráni szubsztrátumra rátelepedve eltörökösítették azt, eközben azonban az eredeti népzenei rétegekből sok fennmaradt.

Ugyan az azeri népzene a magyar és az anatóliai török zenéhez csak a siratón, pontosabban annak egy alrétegén keresztül kapcsolódik, mégis figyelemre méltó, hogy e három nép siratói ilyen erős hasonlatosságokat mutatnak (Sipos 2010).

Nem valószínű, hogy további azeri népzenei kutatás során újabb (vokális) zenei formák kerülnének elő; az azeri valamint a tat és zahur népzeneének az

összehasonlító szerkezeti elemzése lezártnak tekinthető. Nem úgy az azerbajdzsáni avarok népzeneje, melybe a tőlük gyűjtött ötven dallammal épp csak belekóstolhattam. Noha nekik a Kárpát-medencei avarokhoz nincs közük, népzenejükben a gyűjtött kis anyag ellenére több olyan réteg mutatkozott, mely a magyar népzene kutatók figyelmét felkelti.

Kirgiz népzene

A Kínához és Mongóliához közel élő kirgizek népzenejével is hasonló a helyzet, mint a legtöbb török nép zenéjével: nincs róla átfogó munka. A jobban tájékozottak ismerhetik pl. Alexander Zataevič (1934) kötetet a kirgiz népzene-ről, de ezek messze vannak attól, hogy teljes képet mutassanak. Jellemző, hogy Beliaev (1975: 146) tanulmánya is csak 20 vokális népzenei példát ad, Zataevičé pedig 250, kizárólag hangszeres dallamot. Ez igen kevés összevetve például azzal, hogy magam két expedíció során 1300 dallamot gyűjtöttem. Ráadásul e kötetekben a dallamok adatolása igen szegényes. Különösen hiányzik az eddigi kiadványokból az egyes területek, törzsek zenéjének a részletes elemzése, és ugyancsak szórványos a más török és nem török népek zenéjére kiterjedő összehasonlító zenei elemzés. Kirgizisztán teljes zenei feltérképezése egyetlen ember számára hiú ábránd lenne, de három jól körülhatárolt terület és az ott élő törzsek zenéjének alapos elemzése megvalósítható és izgalmas feladatnak tűnt. Figyelemre méltó, hogy Kirgizisztánban a kulturális különbségek elsősorban területekhez kötődnek, és az egyes területeken élő törzsek kulturális-zenei eltérései csak ez után, illetve ez alatt figyelhetők meg. Itt a törzsiség a mai napig eleven erő, az emberek többsége számon tartja saját származását az igen összetett származási viszonyokon belül.

Az egyik kiszemelt terület az Iszik Köl déli oldala volt a *Bugu* törzs *Bapa* altörzsével, itt játszódik Dzsengiz Ajtmatov *Ak keme* 'Fehér hajó' című regénye; a másik az igen szegény és a kirgiz hagyományokat jól őrző Narin megyében a kínai határ menti Atbasi környéke, a *cserik* törzs egyik fő szálláshelye. A harmadik terület az erős kazak hatást mutató északi Talasz megye. Az Os környéki délkirgiz területeket kivéve ez a három terület jól lefedi a kirgiz zenei areát, ráadásul mint Somfai Dávid gyűjtései is mutatják, a déli területek zenéje sem mutat radikálisan más képet. A több kutatóút során gyűjtött 1300 dallam és az áttanulmányozott mintegy 1500 dallam lehetőséget ad a vokális kirgiz népzene átfogó jellemzésére, mely során az itt élő egyes törzsek zenéi közötti különbségekre és hasonlóságokra is fény derülhet.

A kirgiz népzene elemzése folyik, végső tanulságokat még nem szűrtem le, most csak néhány jelenségre hívom fel a figyelmet. Magyar vonatkozásban megemlítem, hogy az egyik kirgiz siratótípus erősen eltér a magyar, vagy az

anatóliai sirató általános formájától, de a másik lényegében megegyezik vele, és a pszalmodizáló stílus dallamai is előbukkannak. A kirgiz népzene nem pentaton, dallamai között sok a dúros, és számos kis ambitusú forma is található itt, pl. a Manasz-eposz vagy a böjti hónap végén előadott *Jarapazan* (ya, Ramadan) dallamok zenei világát is ezek uralják. Egyik műfaj zenei elemzését sem végezte el eddig senki, különösen a vallással kapcsolatos dallamok elemzése várat magára.

A kirgiz zenei öszsképp erősen eltér a pentaton népzeneiktől, és nagyban különbözik az ismert kazak népzenei világtól is. Az igen közeli nyelveket beszélő kazakok és kirgizek népzenei összehasonlításához azonban még lényegesen több, megbízható forrásból származó kazak dallamra lesz szükség.

A trákiai bektasik vallási dalai és népdalai

Török népek nemcsak Ázsiában élnek, hanem Európában is, nagyobb számban például Romániában és Bulgáriában. Ez utóbbiak közül sokan a múlt században több hullámban menekültek Bulgáriából Törökország európai részére. A menekültek népi iszlámnak nevezhető alevi-bektasi vallása eltér a Törökországban többségi szunnita vallástól. Az alevi-bektasik heterodox, szinkretista vallását gnosztikusként definiálhatjuk, mert környezetéből az idők során számos szokást és vallási elemet vett át; a neoplatonizmus mellett a zsidó és a keresztény vallásból, sőt a buddhizmusból és a manicheizmusból is merített. Ez volt a janicsár hadsereg vallásgyakorlata is, és egyik szentjük a Magyarországon is ismert Gül Baba.

Az utóbbi évtizedben egyre több írás jelenik meg a bektasik vallásáról, de vallási énekeikről, zenei életükről eddig jelentősebb tanulmány nem látott napvilágot. 1999 óta gyűjtünk közöttük Csáki Évával, sok vallási szertartásukon vettünk részt, és számos interjút készítettünk zenei, vallási és egyéb témákban. A felvett mintegy 1200 dallam szolgáltatta az alapot az Akadémiai Kiadónál 2009-ben megjelent monográfiánkhoz (Sipos–Csáki 2009).

A bektasik dallamai közül sok megtalálható Anatóliában, ami a közös gyökereket tekintve, nem meglepő. A bulgáriai népzene azonban láthatóan kevésbé hatott rájuk. Mégis feltűnő, hogy *re-ti-la* tritonon ereszkedő siratóik határozottan eltérnek az általános anatóliai sirató kisformától.

A trákiai bektasik zsoltárai és népdalai között szoros kapcsolat áll fenn, és a fejlettebb típusoknál bőséges dallampárhuzamok is találhatók. Ugyanakkor a vallási dalok egy részének motívumokból felépülő hullámozó-emelkedő dallamvonala határozottan eltér a tipikus anatóliai ereszkedő illetve domb alakú konjunkt sormozgásaitól, itt török komolyzenei (makam) háttér valószínűsíthető (Sipos 2009).

Ez alkalommal kissé részletesebben kitérek a bektasikról írt könyvünk tartalmára, ízelítőt adva a már megszületett és a későbbi monográfiák felépítésére.

A kötet a törökség közötti korábbi kutatások ismertetésével kezdődik, majd áttekintjük a bektasikkal foglalkozó irodalmat. Ezután a kutatóutak leírása következik, melynek során az olvasó közelebb kerül a vizsgált néphez, és megismerkedik a könyv tudományosabb részeinek megértéséhez szükséges zenei és kulturális fogalmakkal.

Külön fejezet tárgyalja a miszticizmust, különösen annak török formáját a bektasi, alevi és mevlevi ágakat, és részletesen kitérünk a trákiai bektasi vallás és életfelfogás jellegzetességeire. Személyes kutatásunkra támaszkodva összevetjük a bektasi vallás elvi kívánalmait és a mindennapi életben megnyilvánuló formáit. Kitérünk a közösség vezetőjének a *baba*-nak a közösségre és a zenei repertoárra gyakorolt hatására, és külön fejezetet szentelünk a vallással kapcsolatos események, ezen belül is a révülésre szolgáló *zikr* szertartás részletesebb leírására.

A kötet első részét néhány bektasi vallási dallam szövegének alapos, részletekbe menő leírása és elemzése zárja, melyek kapcsán lehetőség nyílik a bektasi költők művészetével és a bektasi filozófia főbb pontjaival való megismerkedésre.

A mű egyik fontos és alapvetően újat tartalmazó része itt is az összehasonlító zenei elemzés. Különböző szempontok (skála, ambitus, szerkezet, ütemelőjelzés, szótagszám és szövegtartalom) szerint áttekintjük a dallamokat, majd adunk egy dallamvonal szerinti osztályozást. Ez nemcsak öncélú tudományos játék, hanem az oktatásban is hasznosan alkalmazható, mert kimutatja azokat a központi dallamokat, melyek segítségével a bektasik népzeneje jól jellemezhető. Úgy is fogalmazhatunk, hogy e dalok megtanulása után a bektasi zenei repertoár nagy része már ismerősnek fog tűnni. Megvizsgáljuk a bektasi dallamoknak a szomszédos bulgáriai, anatóliai népzenehez valamint a magyar és más török népekhez való kapcsolatait is. Összehasonlító népzenei szempontból a Balkán népzenei feltárásának külön jelentősége, hogy ezzel összekötjük az ismertebb magyar és román zenei dialektusokat a keletebbre eső anatóliai török területtel.

A kötet fontos részét teszik ki a dallampéldák, a gyűjtött 1200 dallamból mintegy 600-at közlünk közepes részletességű lejegyzésben. A dallamok után a népdalok és vallási énekek szövegei, valamint azok magyar és angol fordítása következik. A vallási dalok szerzői többnyire jelentősebb költők (pl. Junusz Emre, Pir Sultan Abdal, stb.), akiknek versei fordításban ilyen mennyiségben még nem jelentek meg. A szövegek mellett közöljük a vallási terminológiák értelmezését, a népköltészet képeinek megfejtését és egy összehasonlító szövegelemzést is. A speciális fogalmak megértését, és a versek tanulmányozását

megkönyítendő a fogalmakat megvilágító értelmező szótárat is készítettünk. Az indexekben az adatközlőkkel és a dallamokkal kapcsolatos részletes információk szerepelnek könnyen áttekinthető rendben.

A kötethez a hagyományoknak megfelelően egy CD-t is készítettem. Ennek segítségével a legjellegzetesebb és a legszebb felvételeken keresztül tanulmányozhatjuk a bektasi közösség vallási és népi dallamait. Számos fénykép, ábra és térkép is segíti a könnyebb megértést.

Eddig elsősorban a délebbre lakó török népek zenéiről esett szó. A mongóliai kazakok népzenejét tanulmányozva azonban elkerülhetetlen volt a mongolok zenéjével való ismerkedés is. Mongol népzeneről vannak kiadványok, ezek közül a belső mongol terület Chevé-írással publikált kötetei a legkiválóbbak. Mielőtt azonban erre rátérnék, hadd szóljak néhány szót az észak-amerikai indiánok közötti gyűjtéseimről, és számítógépes kutatásaimról.

A navahó és a dakota indiánok zenéje

Az amerikai indiánok ősei több tízezer évvel ezelőtt az akkor átjárható Bering-szoroson át több hullámban vándoroltak Ázsiából Amerikába. Közös eredetük eredményezi rokon fiziológiai tulajdonságaikat; a sok helyi nyelvcsaládot pedig valószínűleg a migráció különböző hullámaival lehet magyarázni.²

Tudjuk azt is, hogy pentaton skálák feltűnnek több indián törzs zenéjében is. Zenéjüket számosan kutatták, és néhány átfogó elemzés is született ebben a témában.³ Az észak-amerikai indiánok zenei stílusai között sok hasonlóság mutatkozik. Ugyanakkor vannak területek, melyek népzeneje századokon keresztül függetlenül fejlődött, pl. a délnyugat a navahókkal vagy a nagy síkság, többek között a dakotákkal.

2004 óta foglalkozom komolyabban a dakota és navahó indiánok zenéjével, amikor is Fulbright kutatói ösztöndíjjal dolgoztam Los Angelesben a Kaliforniai Egyetemen (UCLA). Ennek keretében áthallgattam és lejegyeztem Willard Rhodes 1941-es dakota és navahó gyűjtésének 1500 dallamát, majd 2004–2005-ben komolyabb terepmunkát végeztem a két törzs rezervátumaiban.

A dakoták dallamai jellemzően pentaton skálán ereszkednek gyakran nagy ambitussal, ugyanez a magyar népzene egyes régi dallamaira is elmondható.

² Charles és Florence Voegelin csak Észak Amerikában 221 különböző nyelvet tart számon, l. Voegelin–Voegelin (1977).

³ Néhány idevágó publikáció: Browner (2002), Champe (1983), Debo (1977), Densmore (1926), Fenton–Kurath (1953), Frisbie (1977), Goddard (ed.) (1996), Hagan (1961), Halmos (1979), Herndon (1980), Herzog (1935), McNickle (1973), Nettl (1954), Rhodes (1952–1953).

A dakota dallamok többsége azonban jól meghatározható módon elválík a pentaton ereszkedő magyar dallamoktól. Ez utóbbiak négyes tagolású *motivikus la*-pentaton mozgásaival szemben ugyanis a többnyire kettes tagolású (kétsoros) dakota dallamok többsége *folyamatosan* ereszkedik a *la'-mi-re-do-la tetraton* skálán. A navahók pedig variációk és különböző ismétlések segítségével rövid, kis hangterjedelmű motívumokból építenek fel sokszor meglepően összetett szerkezeteket.

Navahó kutatásainkat a Provo városbeli (Utah) Brigham Young Egyetemmel együttműködve folytatjuk. Amerikai közvetlen partnerem Jerry Jacquard professzor, aki fiatalabb korában a Four Corner navahó rezervátumban tanított, ami nagymértékben megkönnyíti az indiánokkal való együttműködést.

Számítógépes vizsgálatok

Negyven esztendeje, éppen nagy népdalkutatóink hírneve miatt, az UNESCO hazánkat bízta meg az európai népek zenéjének rendszerezésével. Az Akadémiai Népzenekutató Csoportban elkészült az európai népzene egy reprezentatív mintájának digitalizálása. Ez a munka azonban akkor, Prószéki Gábor szavaival élve meddőnek bizonyult, a kutatás félbeszakadt. Most Juhász Zoltán és magam tovább bővítjük az adatbázist, és folytatjuk azokat az elemzéseket, amelyek egykor, már csak a számítógépek korlátai miatt sem voltak elvégezhetők.

A programrendszer lehetőségeit több cikkben is bemutattuk, most csak a legfontosabb módszereket ismertetem (Juhász–Sipos 2009). A számítógépes feldolgozás alapja az, hogy minden dallamnak megfeleltetjük a (32 dimenziós) tér egy pontját, a pontok közötti távolságok és egyéb viszonyok ezután már matematikai és számítástechnikai módszerekkel könnyen kezelhetők. (A dallamnak megfelelő 32 dimenziós pont koordinátáit úgy kapjuk meg, hogy a dallamvonalat 32 részre osztjuk fel, és az egyes osztáspontokon mért hangmagasság lesz a 32 dimenziós pont egy koordinátája.) Ily módon egy térbeli ponthalmazt kapunk, melyben az egymáshoz közel eső pontok egymáshoz közeli dallamvonalú dallamokat jelölnek, így megállapítható, hogy hol sűrűsödnek a hasonló dallamvonalú dalok. A program egy másik fontos képessége, hogy egy folytonos iterációs (közelítő) eljárás segítségével nagy tömegű digitalizált dallamból megtalálja a legjellemzőbb dallamvonalakat. A program az egymáshoz hasonló dallamok egy átlagát (absztrakt központi dallamvonalát) egy rács pontjaira helyezi, megadva az adott népzene általános dallamvonalbeli alapformáit. Természetesen mindez nem helyettesíti a népzenekutató elemző munkáját, de jelentősen megkönnyítheti azt, felkínálva a vizsgált anyag egy „rendjét”. A kutató szabadon választhat, hogy elfogadja, módosítja vagy

esetleg elveti ezt az osztályozást. A program segíthet különböző népzenei összehasonlításában is, és képes egy adott dallamhoz hasonló dalokat keresni nagy dallamhalmazokban. Mindez kiváló eszközt biztosíthat annak a kutatónak, aki hajlandó legyőzni a számítástechnikai nehézségeket, és képes együttműködni a program logikájával és lehetőségeivel.

Végül egy felfedezésemet szeretném megosztani az olvasókkal, szemléltetve a nagy területen való zenei áttekintés előnyeit és lehetőségeit.

Pentaton ereszkedő, kvintváltó stílus és a mongolok zenéje

Mint már volt szó róla, a magyar népzenei kutatás a pentaton ereszkedő dallamokat honfoglalás előttinek, ezen belül török eredetűnek tartja. A kvintváltó stílusra pedig az ereszkedő dallamstílusból következő logikus fejleményként, az ismétlésre való törekvés állomásainak legfejlettebb fokaként tekintünk, melyet népzeneinkben számszerűen kevés, de igen elterjedt dallam képvisel.

E dallamok más népeknél való meglétét többen is vizsgálták. Bartók elsőként mutatott rá, hogy a cseremiszi és a szlovák anyagban is előfordul a kvintváltás. Kodály (1976: 17–26) részletesen elemezte a tonális és a modális kvintváltás jelenségét, és a magyar dallamok mellé további cseremiszi és csuvas párhuzamokat állított. Noha példái zömmel a Volga-vidékről származtak, nem szűkítette le a párhuzamok lehetőségét erre a területre.

Szabolcsi Bence (1979: 107–109) a kvintváltás jelenségéhez cseremiszi, csuvas, kalmuki, Bajkál-vidéki mongol és kínai dallampárhuzamot is állított, és a magyar stílust a „régiesen nagy kultúrákat mindenütt jellemző pentatónia egyik sajátos stílusfajához, a közép-ázsiaihoz” kötötte. Ő is általánosabb dallampárhuzamokról beszélt, melyek a magyar népzene pentaton rétegei és egy hatalmas, sok népet és kultúrát összekötő terület népzenei között fedezhetők fel.

Vikár László és Bereczki Gábor (1971) cseremiszi és csuvas gyűjtésében részletes áttekintést kapunk e népek kvintváltó stílusáról. Vizsgálataik során bebizonyosodott, hogy ez a zenei forma csak a cseremiszi–csuvas határ két oldalán, egy száz kilométeres körön belül él, attól távolodva fokozatosan eltűnik. Vikár kételkedik a magyar és a Volga-vidéki kvintváltás genetikai összefüggésében. Felhívja a figyelmet arra, hogy a gyűjtések során sokkal gyakoribb volt a felső kvartváltás, mint az alsó. Szerinte a Lach-gyűjteménybeli kétsoros cseremiszi dallamok hiteles formák lehetnek, és a magyar „páva”-dallamhoz állított cseremiszi dallamnak nemcsak kadenciáit, hanem dallammozgását is eltérőnek találja. Többek között ezt írja:

„Kétségtelen, hogy néhány ereszkedő vonalú vagy egyenesen kvintváltó pentaton magyar dallamhoz közel áll egy-egy cseremiszi, esetenként csu-

vas népdal. ... lehet-e ebből mindjárt egyenes ági rokonságra következtetni? ... pl. a magyar »páva« motívum egyszerű és természetes, mely a máig csak pentatonnak ismert cseremisiz, csuvas vagy esetleg mongol, sőt kelta vagy indián zenei nyelvezetben – minden különösebb ráhatás nélkül – megjelenhet.” (Vikár 1993: 33)

Érvelése szerint a Volga-vidékhez hasonló forgalmas terület nem egykönnyen őriz meg nagy régiségeket, ráadásul az archaikus kultúrájú keleti cseremiszek nem is ismerik a kvintváltást. Valószínűtlennek tartja azt is, hogy egy stílus évezredekén keresztül olyan virágzó maradhat, mint amilyen ma a cseremisiz–csuvas határ menti kvintváltás.

Ezzel szemben Vargyas Lajostól (1980: 13) ezt olvashatjuk: „...a magyar és a Volga vidéki kvintváltó stílus és kvintváltó dallamok azonossága ... olyan nagyfokú és olyan tömeges, hogy azt mindenképpen közös eredetűnek kell tartanunk, föltéve, hogy történelmi összefüggés lehetséges a két terület között.” Vargyas a kvintváltó stílust az ereszkedő dallamstílusból való logikus fejleménynek képzei el, mely az ereszkedő dallammozgásból alakult ki, és az ismétlésre való törekvés állomásainak a legfejlettebb fokát jelenti. Áttekinthette a mordvinok, baskírok, kazáni tatárok, votjákok és a miser tatárok népzenejét, és megállapította, hogy e népek népzenei stílusaitól „egészen elüt a Volgától délre eső szűk terület, a cseremisiz–csuvas határ mentén, ahol mindkét nép körében nagy ívű ötfokú kvintváltó dallamok élnek szinte kizárólag”. C. Nagy (1947: 80–81) cikkében levő két mongol dallam, valamint Szabolcsi (1979: 107–108) két példája alapján Vargyas (MNT VIII/A: 13) is konstataálta a mongol kvintszerkezet meglétét. A távoli Peruból is előkerült egy-egy olyan dallam, mely szinte tökéletesen megegyezik egyes magyar kvintváltó dallamokkal, és kivételesen a dakotáknál is (Ördögh 1997: 114).

Vargyas (1980: 20–27) megvizsgálta a nyugati kvintváltást is, és a jellegzetes nyugati „kvintváltó” formákról kimutatta, hogy ezekben a rendszerint alulról felívelő AB⁵CB formájú dallamokban a legtöbb esetben nem kvintváltás van, hanem csak egyes variánsokban és csak egy-két hangban mutatkozó megfelelés. Szomszédjaink (morva, szlovák) kvintváltását pedig nagyobb részén magyar hatásra történt utólagos fejleménynek vehetjük.

Magam egy széles belső- és kis-ázsiai területen tekintetem át a kvintváltás jelenségét.

Anatóliában és Trákiában szórványos, nem-pentaton kvintváltást látunk, az azeriknél pedig még azt sem. A Kaukázus északi oldalán élő karacsajbalkároknál vannak kvintváltó dallamok, de ezek nem pentatonok és zenei szövetük sem motivikus (Sipos (2001 [2004!])).

Sem a délkazakok diatonikus népzenejében, sem a mongóliai kazakok pentaton dallamai között nem találunk kvintváltókat, noha ez utóbbiaknál a pár-

huzamosan haladó pentaton sorok nem ritkák. Legközelebb még a tatár népzene egyes rétegei állnak, de ott nem kvint-, hanem kvartváltás alakult ki. A kirgiz és türkmén népzeneben is csak néhány példa található a sorok kvart-kvint párhuzamára.

Több mint hétszáz belső-mongol dallam áttanulmányozása után kiderült, hogy mintegy egytizedük kvintváltós jelenséget mutat, ráadásul a magyar kvintváltókhoz hasonlóan itt is gyakori, hogy a transzponált sor eleje magasabb, mint szabályosan kellene lenniük.⁴ E mongol dalok között vannak alacsony kezdődő kétsorosak is, melyek inkább csak azt szemléltetik, hogy a kvart-kvintváltás jelensége milyen erős alapokon áll ezen a területen, a többség azonban szabályos négysoros dallam, sokuk igen közeli magyar párhuzammal.

A magyar, a Volga–Káma-vidéki és a mongol dallamokat összevettem hangsoraik, dallammozgásuk, formáik és kadenciáik szerint. A cseremiszi és a csuvas kvintváltó stílus van egymáshoz a legközelebb, ezekhez csatlakozik kissé távolabbról a magyar. Másik oldalon áll a mongol, a hozzá szorosan csatlakozó evenki és észak-kínai dallamokkal. A két tömb között összeköttetést a *la*-pentaton 8(5)4 és, kevésbé dominánsan a *szo*-pentaton 7(4)b3 kadenciás csoportok dallamai létesítenek. Ugyanakkor számos további hasonlóságot és eltérést is megfigyelhetünk (Sipos 2001 [2004!]).

Igen óvatosnak kell lennünk, ha jelenkori népzenei adatokból sok ezer éves múlt zenei viszonyaira szeretnénk következtetni. Ha azonban Kodály (1976: 37) szavai alkalmazhatók a cseremiszi, csuvas és a magyar kvintváltó stílusokra, akkor még inkább igazak a magyar és a mongóliai zenei stílusokra: „Kifejlődhetett az ötfokú hangrendszer is oly népeknél, melyek egymással való érintkezését nehéz elképzelni ... De már a dallamszerkezet, frazeológia, ritmus ily feltűnő, lényegbeli egyezése nem lehet véletlen. Itt már érintkezést, vagy közös forrást kell feltételezni.”

Mindenesetre úgy tűnik, hogy a pentaton kvintváltás a magyarokon kívül nagy tömegben csak mongoloknál, illetve a cseremiszi–csuvas határon található meg. Végezhetünk gondolat kísérleteket, hogy honnan is kerülhetett mongol zenei réteg a magyar népzenebe. Az egyik lehetőség a bulgár török közvetítés lenne, de elvileg azt sem zárhatjuk ki, hogy az avaroktól tanultuk el már a Kárpát-medencében, hiszen az avarok nyelvének mongolos karaktere, ha nem is nyert bizonyítást, de cáfolatot sem (Róna-Tas 1996: 119–128).

Még a közvetlen magyar–mongol érintkezés is komolyabban felmerült.⁵ Hogy a magyarázat melyik lenne, vagy egyáltalán ezek között van-e, arra a

⁴ A *kvintváltós* kifejezéssel kvintváltó és részlegesen kvintváltó dallamokra hivatkozom egyszerűen.

⁵ Sinor (1969: 274), Czeglédy (1949: 64) és László (1972).

népzenekutatás nem adhatja meg a választ, de a (jelenkori) zenei tényeket megmutatva segítheti az őstörténet kutatóit nehéz feladatukban.

Végül hadd szóljak néhány szót jövőbeli terveimről. A karacsáj kötet után a kirgiz kötetet készítem el, és folytatom 2011-ben megkezdett türkmén kutatóútjaimat, valamint az anatóliai népzene és ezen belül is különösen az alevik, bektasik zenei világának elemzését is. Remélhetőleg megjelentethetem Bartók Béla anatóliai gyűjtését is.

A rendezett anyagközlésen kívül elsősorban két összefoglaló tanulmány megírása foglalkoztat. Az egyik a magyar népzene keleti kapcsolatairól szól az újabb kutatások fényében, a másik pedig a török nyelvű népek népzenejének összehasonlító elemzése lesz.

Az előzmények áttekintése után vegyük sorra a magyarok részéről a Kaukázusban történt kutatásokat.

Magyar kutatók a Kaukázusban

A térképre pillantva szembeötlő, hogy a Kaukázus északi előtere kitüntetett stratégiai helyen van az eurázsiai sztyeppén való kelet–nyugat irányú közlekedésben. A Kaszpi-tenger és az Urál hegység miatt itt összeszűkül a sztyeppe, ezért a nagy népvándorlások népei, többek között a hunok és avarok itt haladtak át nyugatabbra levő céljaik felé, majd birodalmuk felbomlása után egyes csoportjaik ide tértek vissza.

A magyar őstörténetben, a magyarság kiformalódásában e területnek nagy jelentősége van. Itt volt a Don-kubáni őshaza, ahova a magyarok az 5. században ogur török csoportokkal együtt költöztek, majd a Kazár Birodalom rendszerébe beilleszkedve folytatták az intenzívebb állattartó és földműves kultúrára való áttérést. Újabban csatlakozott néphez illően északon határvédő funkciókat láttak el, délnyugaton pedig az alánokkal kerültek érintkezésbe. Talán az alán–magyar fejedelmi házasságokra utalva itt játszódik krónikáink elbeszélése, melyben a Meotisz vagyis az Azovi-tenger ingoványaiban elrabolják Dula alán fejedelem lányait, akik azután Hunor és Magor feleségei lesznek.

Mindenesetre ezen a területen a magyarok kapcsolatba kerültek hun töredékekkel, onogurokkal, szabirokkal, türkökkel, török-kazárokkal, bulgárokkal, alánokkal és nyilván más népekkel is, mielőtt 670 körül az Etelközbe vonultak, majd onnan a kabarokkal együtt egy besenyő támadás miatt 895-ben a Kárpát-medencébe érkeztek.

Nem véletlen hát, hogy ősünk érdeklődtek a terület iránt. IV. Béla király támogatásával 1232 táján egy Ottó nevű domonkos szerzetes néhány társával a krónikákban említett magyarok felkutatására indult. Célját el is érte, és min-

den bizonnyal azokkal a Kaukázus környékén élő magyarokkal találkozott, akikről Bíborbanszületett Konstantin császár (959) is említést tett, megjegyezve, hogy azok a Kárpát-medencei magyarsággal követek útján érintkeztek (Róna-Tas 1996: 57).

1. kép. Az ősmagyarság vándorlása és a Don-kubáni őshaza térképe Róna-Tas (1996: 249)

Ottóék útmutatásai nyomán indultak el 1235-ben Julianus és társai újabb expedíciójukra. Ők azonban már nem akadtak Ottó magyarjainak nyomára, ezért északra fordultak, és a Volga mellett találtak rá egy másik magyar népcsoportra (Glatz 1996).

Ettől az időponttól egészen a 18. század végéig nem történt újabb magyar kutatás a Kaukázusban. A 18. század végén, a 19. század elején azonban az öntudatra ébredő magyarság közgondolkodásának központjába került az őshaza kutatása, az ázsiai rokon népek felkeresése. Az első komolyabb magyar kutató a vidéken Ógyallai Besse János volt, ő 1829-ben jutott el a Kaukázusba. Besse, akinek határozott véleménye szerint itt volt a magyarok őshazája, csatlakozott ugyan az Elbrusz megmászásához és sok népcsoportot megismert, de értékelhető magyar vonatkozásokat nem talált (Vásáry 1972).

1895-ben vezetett expedíciót a Kaukázusba majd Közép-Ázsiába Zichy Jenő gróf. Noha a gróf melengetett bizonyos reményeket, az expedíció tagjai a 19. század végén már nem a kaukázusi magyarokat akarták megtalálni (Erdélyi 2000: 274–285). Dolgukat nehezítette az is, hogy nem tudtak oroszul, ami már akkor közlekedő nyelv volt, és természetesen nem ismerték a szám-

talán kaukázusi nyelvet sem. Igaz, az expedíció egyik tagja, Szentkatolnai Bálint Gábor elkészítette a kabard nyelv rövid leíró nyelvtanát, de kabardul ő sem igazán beszélt.

A nyelvi viszonyokról most csak annyit, hogy az Észak-Kaukázusban függőleges nyelvi tagolódás érvényesül. A sztyeppe és az alsó régió nyelvei lett a *lingua franca* a lejjebb fekvő legelőkön, amerre a többnyelvű pásztorok kereskedtek, illetve télen letelepedtek. Mielőtt az oroszok meghódították a térséget, itt török népek domináltak: a Dél-Kaukázusban az azerik, északnyugaton és középen a nogajok, északkeleten pedig a kumükök. A török népek hatását fokozta fejlettebb politikai szervezettségük is, ezért az Észak-Kaukázusban is erős volt az eltörökösödés, és ez a tendencia az orosz forradalom utáni évtizedig még erősen érezhető volt.

Mégis, Magyarországon megindulhatott volna a Kaukázus-kutatás, de az 1905-ös oroszországi forradalom és az I. világháború megváltoztatta az itteni viszonyokat is, nagyon megnehezítve a személyes kutatást, így a II. világháború végéig csak Fettich Nándor régész jutott el Tbiliszibe.

A II. világháború után a Kaukázus déli oldalán fekvő Grúziával és Örményországgal kezdett kialakulni tudományos és kulturális kapcsolat, de ez sem sikerült úgy, ahogy annak idején a Zichy-expedíció tagjai elképzelték. 1966-ban Erdélyi István meglátogatta Azerbajdzsán, Dagesztán, Grúzia és Észak-Oszétia több múzeumát és kutatóhelyét, majd később Csecsenföldet is, 1978-ban pedig egy kisebb kutatócsoporttal bejárta Észak-Oszétiát, a Kabard-Balkár Autonóm Köztársaságot és a Kubán völgyét (Erdélyi 2000).

Czeglédy Károly, a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Arab Filológia tanszék vezetője kaukázusi tanszékcsoporthoz szeretett volna szervezni (Czeglédy 1955). A kutatók azonban nem a török népek, hanem főként az örmények (Schütz Ödön) és a grúzok (Tompos Erzsébet, Istvánovits Márton, Bíró Mária) kultúrájával foglalkoztak. Tardy Lajos kultúrtörténész is elsősorban grúziai témákat kutatott (Tardy 1971, 1973, 1988).

Noha még néhány kisebb jelentőségű tanulmányút megvalósult, a hely magyar szempontból való érdekessége ellenére jelentős kutatásokra és terepmunkákra a Zichy-expedíció óta magyar részről nem került sor, és a megvalósult kutatások, látogatások java része is inkább a Kaukázus déli oldalát érintette.

Mindennek ismeretében talán még jelentősebbnek mondhatók korábbi azeri kutatásaim (Sipos 2004, 2006, 2009) valamint az összehasonlító igényű kaukázusi és törökországi karacsáj-balkár népzenei expedícióink.

Ezeknek még külön jelentősége, hogy a karacsáj népzénéről egyáltalán nincs komolyabb tanulmány vagy könyv, ráadásul Omar Otarov 2001-es kaukázusi karacsáj-balkár dallamgyűjteményében sem a tipikus dallamok szerepelnek. A törökországi karacsáj-balkárok népzénéről pedig még semmiféle zenei publikáció nem jelent meg.

Karacsáj gyűjtőútjainkról

A karacsáj-balkár népzene vizsgálata a magyar hagyományoknak megfelelően helyszíni anyaggyűjtéssel kezdődött, így az elemzett dallamok túlnyomó része két kaukázusi és három törökországi karacsáj gyűjtés eredménye. Ezen kívül áttanulmányoztam Tamara Bittirova 2000 előtti kaukázusi gyűjtését, egyes kereskedelmi kazettákat, és Omar Otarov (2001) könyvét, néhány dalmot ezekből is beemeltem a kötetbe.

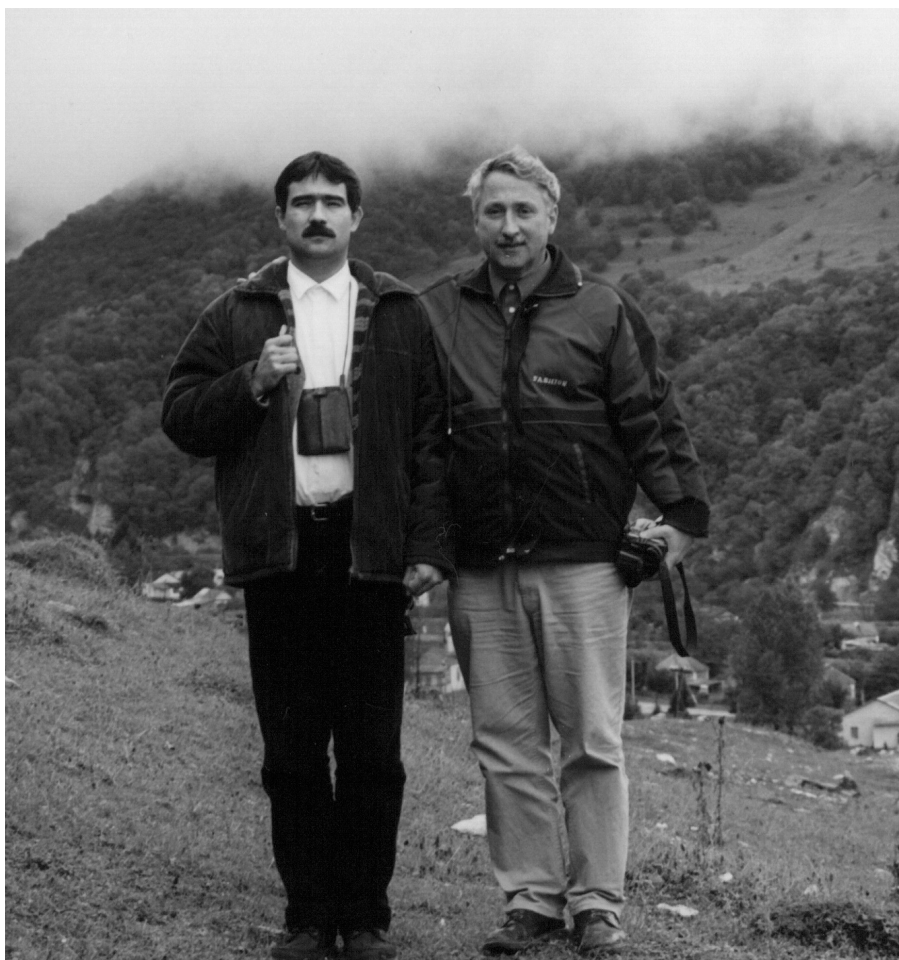
Az így módon összegyűjt mintegy 1200 dallamot lejegyeztem, elemeztem, majd közülük kiválasztottam 71-et példának és 287-et a dallamgyűjteménybe. Ez a 358 dal jól reprezentálja a teljes gyűjtött anyagot, amely pedig jól képviseli a Kaukázusban, illetve Törökországban élő karacsáj-balkárok népzenejét. Természetesen az idők során e népzene fontos rétegei is változtak, egyesek eltűntek, mások újabb korokban keletkeztek, ezért most „csak” a karacsáj-balkár népzene mai állapotát mutathatjuk be. Mégis, látva az anyag nagy részének régies tulajdonságait, pl. a *parlando-rubato* módon előadott dallamok vagy a hagyományos műfajok nagy számát, bízhatunk abban, hogy kötetünk anyaga bepillantást enged a karacsáj népzenei távolabbi múltjába is.

A „Karacsáj-balkár népről” és a „Karacsáj népzene” fejezetekben igyekszünk tudományos igénnyel szólni a nép kialakulásáról, szokásairól, zenei rétegeiről, kultúrájának más népekkel való kapcsolatairól stb. A következő néhány bekezdésben a kutatóutakról, az összegyűjtött anyagról és általános benyomásaimról szólok egy-két szót.

Sipos János és Agócs Gergely 2000-es kaukázusi gyűjtése

A Közép-Kaukázus területén az Orosz Föderációhoz tartozó Karacsáj-Cserkesz és Kabard-Balkár Köztársaságoknak a Kaukázus felé eső déli területein él a karacsáj-balkár nép. A karacsájok és balkárok egy nép, közös török nyelvvel, történelemmel és kultúrával. Nyelvük a török nyelvek kipcsak csoportjának kaukázusi ágához tartozik. Az első expedíciónk 2000 szeptember–októberében történt, amikor meglátogattuk a Kabard-Balkár Köztársaságot és a Karacsáj-Cserkesz Köztársaságot. A lehetőséget az biztosította, hogy Szvetlana Dasieva, a Kabard-Balkár Állami Egyetem egyik rektorhelyettese meghívott bennünket a kabard-balkár fővárosban, *Nalcsikban* tartott Nart eposz konferenciára és egy kapcsolódó gyűjtőútra.

A levegő akkoriban eléggé lóporos volt arrafelé, így a Magyar Köztársaság Konzuli Főosztályának írt vízumkérelmünkhöz a következő levelet kellett mellékelni:

Agócs Gergely és Sipos János a Kaukázusban

Tisztelt Főosztályvezető Asszony!

Alulírott Dr. Sipos János és Agócs Gergely 2000. szeptember 25–október 5. között szeretnénk a Karacsáj-Cserkesz illetve Kabard-Balkár területre utazni. A MTA Zenetudományi Intézetének és az ÁNE Keleti Archívumának munkatársai vagyunk, de jelenleg önálló kutatóként, kiküldő szerv nélkül utazunk.

A repülőgépünk szeptember 25-én, hétfőn 9 órakor indul, és mivel a meghívólevelet eddig nem kaptuk meg, kérjük, hogy sürgősséggel, még

ezen a héten segítsenek az orosz vízum megszerzésében. Általános projektünket és mostani utazásunkat Németh Zsolt politikai államtitkár úr támogatja.

En, Sipos János, tudomásul veszem, hogy a Külügyminisztérium nem tanácsolja kiutazásomat a Karacsáj-Cserkesz illetve Kabard-Balkár területre, és kijelentem, hogy a népzenei kutatás érdekében ennek ellenére vállalom, hogy saját felelősségemre kiutazzam.

Tisztelettel,

Budapest, 2000. szeptember 20.

Dr. Sipos János

Tudtuk, hogy a Karacsáj tóba süllyesztett radioaktív anyagok veszélyesen szennyezik a környezetet, és a megtisztítására tett erőfeszítések anyagiak hiánya miatt 1998-ban leálltak. Az is elgondolkasztó volt, hogy a csecsen–orosz háború Nalcsiktól alig száz kilométernyire zajlott, és a csecsenek a környező országokban is szedtek tűszokat. De hát egy kutató, ha elszánta magát, neki-vág, és gépünk 2000. szeptember 25-én magasba emelkedett Moszkva irányába, ahonnan nyolcórás késéssel ugyan, de még aznap este egy másik géppel *Nalcsikba* repültünk.

A gyűjtés kiválóan sikerült, 280 dallamból álló kitűnő anyaggal tértünk haza, melynek zömét megbízható adatközlőktől vettük fel Kashka Tav, Kara szuv, Bizingi, Yanikoy és Felső-Malkar balkár falvakban valamint Felső-Mara, Karacsajevszk és Teberdi karacsáj falvakban. Ezenkívül a Nalcsiki Néprajzi Kutatóintézetben, a Nalcsiki Rádióban és két népzenei koncerten is készítettünk fontos felvételeket. Nemcsak törökségi népek dalait és hiedelmeit rögzítettük, hanem az ibero-kaukázusi nyelveket beszélő cserkeszektől és kabardoktól is gyűjtöttünk, sőt olyan törökországi és szíriai cserkeszektől is, akik a Nart kongresszusra utaztak ide. Kaptunk anyagokat Tamara Bittirova balkár kutató népzenei gyűjteményéből is, és beszereztük a hozzáférhető népzenei kiadványokat, ezek azonban inkább a többségi kabardok folklórjával foglalkoztak.

Sipos János és Csáki Éva 2001-es törökországi karacsáj gyűjtőútja

Mivel Törökországba szinte hazajárok, elhatároztam, hogy a bizonytalan és veszélyes kaukázusi gyűjtések mellett az orosz terjeszkedés elől Törökországba menekült karacsájok között is gyűjtök. Az első útra feleségemmel, a turkológus Csáki Évával mentem, aki korábban és azóta is sok kutatóútamon volt társam.

2001-ben a következő karacsájok által (is) lakott falvakat, városokat látogattuk meg: Bashüyük, Eszkisehir, Yakapinar (Ertugrul), Afyon, Bolvadin, Doglat, Yazilikaya és Konya. Sok interjút készítettünk történelmükkel, szokásaikkal kapcsolatban és mintegy 160 dallamot fel is vettünk. Meglátogattunk környékbeli krími tatár, illetve volgai tatár falvakat is, melyek népe szintén a 20. század elején menekült ide az oroszok elől. Ehhez járult még hozzá a Vedat Malkan úrtól beszerzett 50, és Ufuk Tavkul úrtól kapott 50 karacsáj-balkár dal. Utunkon cca. 260 dallammal gyarapítottuk gyűjteményünket.

Ezekben az években gazdasági válság volt Törökországban. A karacsáj nők nemigen mentek férjhez harmincéves koruk alatt, és többnyire csak egy-két gyermeket vállaltak. Az átlagéletkor csökkent, ahogy a gyermekszám is. A törökországi karacsájok még nem asszimilálódtak teljesen, őrzik nyelvüket, és kultúrájuk egyes régebbi elemeit is. Mindez annak ellenére van így, hogy akár a többi kisebbségi nyelvet, az ő nyelvüket sem tanították a törökországi iskolákban. A városi karacsájok közelebb kerültek a beolvadáshoz, közöttük gyakori a más népekkel való házasság, de nyelvüket ők is beszélik, pontosabban kétnyelvűek, és a legkisebb nehézség nélkül váltanak át törökről karacsájra majd vissza. A városokban vannak Karacsáj Társaságok (dernekek), ahol összejönnek ügyeik megbeszélésére, vallási és más ünnepeik megtartására. Mégis, a falvakban természetesen jobban él a hagyomány.

A régi vallás dalait és általában a *parlando-rubato* módon előadott dalokat inkább csak a középkorúak és az idősek tudják, noha tapasztalható egy revival a fiatalok körében is. Ők is büszkéek karacsáj mivoltukra, és szívesen éneklük a karacsáj népzene egyes, általában sajnos nem a legértékesebb táncdallamait. A lakodalombokban ők szolgáltatják a zenét énekkel, harmonikával és a kezükben tartott, ritmikusan egymáshoz ütügetett deszkákkal.

A karacsájokat a török társadalom befogadta, tiszteli és dolgoz, tanult emberként ismeri őket, aminek meg is van az alapja. Akinek pénze van, az tanul, a fiatalokat is taníttatják, ez itt fontos elv.

Csáki Éva 2001-es és 2002-es törökországi karacsáj gyűjtőútjai

2001 októberében és 2002 áprilisában Csáki Éva Ankara környéki karacsájokat keresett fel, mindkét alkalommal Ufuk Tavkul kíséretében. Ezalatt mintegy 20 dallamot gyűjtött, elsősorban Yaglipinar falvában.

Yaglipinar 35 kilométerre fekszik Ankarától, a település régi neve Akhisar (Ağasar) vagyis 'fehér város'. Ide az 1890-es években a kaukázusi Csegem, Mara és Baszhan (Köndelen) környékről érkeztek a betelepülők. 1921-ben 55 házból állt a falu, ebből 13 házban laktak csegemiek.

Akkoriban állt még a temetőben egy óriási fenyő, de a helyi hatóság kivágta, mert rossz szemmel nézte, hogy a karacsájok szentként tisztelik. Mégis a karacsájok a magányos fa kaukázusi kultuszát tovább éltették, a kivágott fának még a forgácsát is szentnek tekintették. A szent fa alatt egy szentnek a sírja volt, *Asamisé*. Ő a legenda szerint egykor a felső-balkáriai *Kücsüker* nevű úrnak volt a szolgája. A gazda lóért küldte, de hazafelé elakadt az úton, a ló pedig elszökött. A gazda a keresésükre indult, és mikor észrevette, hogy *Asamis* elaludt útközben, levágta a fejét. A falubeliek eltemették. Egyik éjjel zöld fény emelkedett fel a sírból, ezért szent hely lett. Szárazság vagy árvíz idején odagyűlnek a sírja köré, ott mutatnak be áldozatot. Végül kis rongydarabokat (*csaput*) kötnek fel titkos kívánságok kíséretében a szent fára.

*Sipos János 2005. augusztus–szeptemberi
törökországi gyűjtőútja*

2005-ben először én is az Ankarában és környékén (Gölbasi, Yaglipinar) élő karacsájok között dolgoztam. A karacsáj nyelvet ők is beszélik, de itt, a fővároshoz közel még a kisebb településeken is legfeljebb nyomokban él a régebbi kultúra. Az emberek többsége Ankarába jár dolgozni, erős az asszimiláció. A régi dallamokat főképp azok a lányok, asszonyok tudják, akik hagyományosabb helyekről, például Afyon vagy Eszkisehir környékéről házasodtak ide.

Ezután Eszkisehirt és a környező falvakat látogattam meg (Csifteler, Belpinar-Dzsögetey), Yazilikaya, Akhiszar, Kilisza, Csifteler, Bolvadin, Doglat és Yakapinar). Ez alkalommal meglátogattam néhány krími tatár, volgai tatár és kumük közösséget is. Külön szerencse, hogy az Ankarai Karacsáj Egyesület elnöke Hüriyet Ersoy asszony beajánlott az eszkisehiri valinak. A kormányzó úr hívatta a területi kulturális osztály vezetőjét, az „Il Kültür Müdüğü” valamint a helyi karacsáj egyesület elnökét Baszri Özent, adott egy kocsit, és indulhatott a gyűjtés.

Itt alkalmam volt részletesebben tanulmányozni a meglehetősen népes eszkisehiri közösség kultúráját is. A falvakban történő gyűjtések szüneteiben meg-meglátogattam az eszkisehiri Karacsáj Egyesületet, részt vettem lakodalmakon, és kiegészítettem vallási dal (*zikir*) gyűjteményemet is. Jó alkalom nyílt a karacsáj zenei élet változásának megfigyelésére is.

Törökországban néha felvetődik az a kérdés, hogy ki is török. Vannak ugyan olyanok, akik szerint „az egész világ török”, de a többség árnyaltabban közelít a problémához. Sokan tisztában vannak az összetett anatóliai etnogenezissel, sőt egyesek mozaik nemzetről beszélnek, ami azért így nem igaz. Mindenesetre egy nagy uralkodó nép, kultúra és birodalom leszármazottjai-ként nincs szükségük túlzott nacionalista érzelmekre. Jellemző a helyzet ösz-

szetettségre, hogy kis török kutatócsapatunkban a sofőr családja bulgáriai török volt, a Kulturális Minisztérium delegáltjának ősei a régi Jugoszláviából vándoroltak ide, vezetőnk pedig karacsáj.

Meglátogattam több olyan falut, melyekben korábban is voltam, és eljutottam a környék lényegében minden karacsáj falvába. Ez a gyűjtés is szép eredménnyel zárult a felvett 250 dallammal. Az expedíció végére elmondhattam, hogy felvettem a törökországi karacsájok dallamtípusainak zömét. A gyűjtés elején ugyan fel-feltűntek még új dallamok, de az utolsó hetekben csak korábban gyűjtöttek közeli variánsai kerültek kameravégre.

Már csak a kaukázusi gyűjtéshez hiányzott egy ellenőrző anyag, ám legnagyobb örömömre ez is megoldódott.

*Agócs Gergely és Lukács József 2007-es gyűjtőútja
a kaukázusi karacsáj-balkárok között*

2007 augusztusában Agócs Gergely és Lukács József kéthetes gyűjtőutat tett a kaukázusi karacsáj-balkárok között. A hét évvel korábban együtt meglátogatott községek mellett eddig számunkra feltáratlan völgyekben is végeztek adatgyűjtést, sőt nogaj településeken is sikerült a magyar összehasonlító zenefolklorisztika szempontjából nagy értékkel bíró felvételeket készíteniük.

A helyszíni jegyzőkönyvek szerint 15 községben, 29 helyszínen 63 személytől összesen 357 dallamot rögzítettek. Átmásoltatták a Nalcsiki Rádió teljes népzenei archívumát is, cca. 500 dallamot, melynek kb. a 60%-a minősül autentikus felvételnek, de a többiben is általában hagyományörző „adatközlőket” kísérnek színpadi együttesek zenészei.

Így az összegyűlt, lejegyzett és áttanulmányozott mintegy 1200 dallam birtokában immár nagy reményekkel vágtam neki a karacsáj népzene összefoglaló és összehasonlító áttekintésének.

Térkép a kötetben szereplő dallamok gyűjtési helyeiről

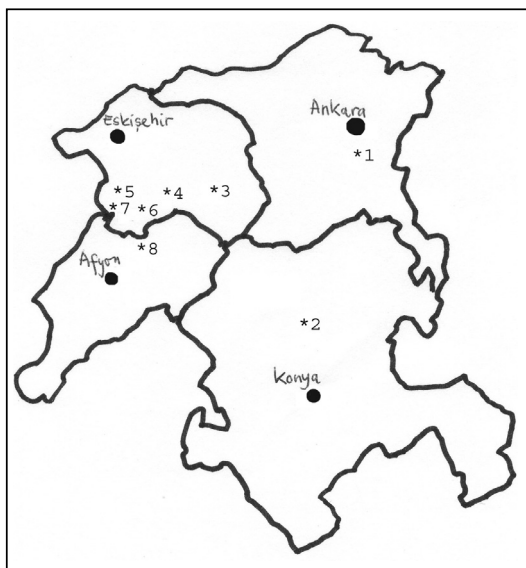
A következő kaukázusi térkép megértéséhez tudni kell, hogy egyrészt az adige, a cserkesz és a kabard népek rokonok, másrészt a karacsáj és balkár nép lényegében azonos. Az oroszok azonban az oszd meg és uralkodj elv alapján e népeket a Karacsáj-Cserkesz illetve a Kabard-Balkár Köztársaságba kényszerítették. A nyugati cserkeszek, más szóval *adigék* pedig az Adige Köztársaságba kerültek.

1. térkép. A kötet kaukázusi dallamainak gyűjtési helyei

KABARD-BALKARIA: 1. Nalsik (Nalçik),⁶ 2. Yanikoy, 3. Hasaniya, 4. Kasha Tau (Kaşa Tav), 5. Ogari Malkar, (Ogarı Malkar), 6. Kara Szuv (Kara Suv), 7. Bizingi (Bizingi), 8. Ogari Csegem (Ogarı Çegem), 9. Tüben Csegem (Töben Çegem), 10. Billim (Billım)
 KARACSAJ-CSERKESZIA: 11. Karacsaevszk (Karaçaevszk), 12. Dzsögetej Ayagi (Cögetey Ayagi), 13. Cserkesszk (Çerkessk), 14. Dzsögetej Dzsangi (Cögetey Cangı), 15. Ogari Mara, 16. Teberdi, 17. Ucskulan (Uçkulan), 18. Hurzuk

2. térkép. A törökországi gyűjtések helyei: Eszkisehir, Ankara, Afyon valamint 1. Yaglipinar (Yağlıpınar), 2. Bashüyük (Başhüyük), 3. Yakapinar (Yakapınar – Ertuğrul), 4. Belpinar (Belpınar), 5. Yazilikaya (Yazılıkaya), 6. Kilisza (Kilisza-Orhaniye), 7. Akhiszar (Akhisar), 8. Doglat (Doğlat), 9. Bolvadin

⁶ Különböző emberektől, az „Iyman” rádiós együttestől, egy népzenei koncerten és a Nalsiki Rádió archívumából.

3. A karacsáj-balkár népről

A nép kialakulása

A Kaukázusban megforduló európai utazók figyelmét már a középkorban felkeltette a Közép-Kaukázus hóval borított magas hegyeiben, a Kaukázus szívének nevezhető Elbrusz hegységben és annak mély völgyeiben egy magát *tavľunak* (hegyinek) nevező török nyelvű népcsoport.

A 15. század elején a Kaukázusba látogató Johannes de Galonifontibus misszionárius a szomszédjai által kara cserkesznek nevezett karacsájokról a következőket írta:

„A Cserkeszia vagy Zikia nevű ország a Fekete tenger mögötti hegyek lábainál terül el. Itt két különböző nép él. A magas hegyek völgyeiben laknak a *fekete cserkeszek*, lent a tenger partjainál pedig a *fehér cserkeszek*. A fekete cserkeszeket senki sem keresi fel, és a sókészleteik feltöltésén kívül ők sem hagyják el hegyeiket soha. A fekete cserkeszeknek külön nyelvük van.” (Tardy 1978: 105)

Kétszáz évvel később, az 1635–1653 között a Kaukázusban működő miszionárius A. Lamberti így írt a karacsájokról:

„A Kaukázus északi oldalán egy karacsájlik (karacsioliler) avagy kara cserkeszek nevű nép él. Nevüket állandóan felhőkkel borított hegyeikről kapták. Nyelvük török, de gyors beszédüket nehéz megérteni. Bámulatba ejtő, hogy miként őrizték meg tiszta török nyelvüket ennyi különös nyelven beszélő nép között. A Kaukázus északi oldalán régebben hun törökök éltek. A karacsájok is a hunok egy ága, akik régi nyelvüket a mai napig megőrizték.” (Şamanlanı 1987: 180)

A 19. század elején A. C. Lehrberg német tudós azt állította, hogy a karacsájok a Hérodotosz által említett szkíták legtisztább leszármazottai, akik szokásaik, nyelvük, vallásuk és jósművészetük miatt különös figyelemre méltóak (Klaproth 1814: 5).

A 19. század közepén a kaukázusi népeket vizsgáló orosz tudósok kutatni kezdték a karacsájok etnikai gyökereit. Mivel a karacsájok egy tipikus kipcsak nyelvet beszélnek, úgy vélték, hogy a karacsáj-balkár nép kipcsak eredetű. G. Tokarev orosz történész, aki az 1848-as években a karacsáj területen járt, a következőket írta:

„E földön kunok (kuman-kipcsakok) éltek. Uraiknak piramis formájú hegyes tetejű házakat építettek. A Kubán folyó neve bizonyosan a kunoktól származik. A karacsájok a Kaukázus egyik legszebb népe. Arcuk egyáltalán nem hasonlít a tatárokéra, mongolokéra, nogajokéra. A karacsájok előbb telepedtek le Kabardejben mint a cserkeszek (adigék). Az a legenda él köztük, hogy Baszhanból (Bakszan) érkeztek.” (Şamanlanı 1987: 77)

G. Tokarev komoly problémát vetett fel azzal, hogy a karacsájokat nyelviileg a kipcsakokhoz kötötte, és ugyanakkor kijelentette, hogy antropológiailag nincs közülük a tatárokhoz, nogajokhoz, mongolokhoz. Mi több, arra is felhívta a figyelmet, hogy a karacsájok előbb érkeztek erre a területre, mint a cserkeszek, így ők a terület őslakói.

A 20. században a Szovjetunió idején a szovjet tudósok fontos kutatásokat végeztek az etnogenezis, vagyis egy etnikai csoport létrejöttének témájában. Tudjuk azonban azt is, hogy Zeki Velidi Togan és más török tudósok szerint az etnogenezis a szovjetek által kitalált elv volt, mely csak a szovjet imperialista rendszer alátámasztására szolgált. Az etnogenezis elve alapján ugyanis egy nép nem etnikai, hanem nyelvi és antropológiai alapon jön létre eltérő csoportok keveredése során (Togan 1977: 22).

A 20. század második felében L. Gumilev orosz tudós ösztörök kultúrával és történelemmel kapcsolatos munkái új utat nyitottak az etnogenezissel kapcsolatos kutatásokban. Gumilev szerint a népek kialakulása a különböző írásos források által feljegyzett illetve megfigyelhető történeti korszakoknál sokkal régebbi időkbe nyúlik vissza (Gumilev 1991: 168).

Még ma sincs pontos tudományos válasz arra a kérdésre, hogy a kaukázusi népek szerves részét alkotó karacsáj-balkár török etnikum mikor és hogyan alakult ki. Ezt egyébként a többi kaukázusi nép esetén sem tudjuk.

A tudományos világ érdeklődését felkeltette, hogy a Kaukázus központjának magas hegyeiben abház, adige-kabard, oszét, grúz-szvan stb. egymástól eltérő nyelveket beszélő népek között miként alakulhatott ki egy kipcsak török nyelvet beszélő nép. Ezzel kapcsolatban különböző politikai és tudományos vélemények alakultak ki.

Egyes kutatók úgy vélik, hogy a Kaukázus legrégebbi lakói a kaukázusi nyelveket beszélő népek, míg a török nyelveket beszélő karacsáj-balkárok és kumükök a 10–13. évszázadban érkeztek, és felvették a kaukázusi népek kultúráját. Ez a vélemény azonban politikai, és nincs tudományos alapja, mert a kaukázusi népeket történelmi és társadalmi megfontolásokból nem lehet szétválasztani helyi őslakókra és jövevényekre. A karacsáj-balkárok és a kumükök ugyanis etnikai egységként a történelem folyamán a Kaukázusra jellemző etnikai és társadalmi-kulturális folyamat során a Kaukázus területén alakultak ki. Etnogenezisüket hiába keresnénk a Kaukázuson kívül, mert a történeti adatok szerint korábban e neveken más etnikai csoport nem létezett.

Napjaink embertani csoportosítása alapján a Kaukázus helyi népessége Európa fajainak a dél-földközi-tengeri ágához tartozik. Az antropológiai kutatások szerint a mai kaukázusi népek három különböző embertani csoportba oszthatók:

1. nyugat-kaukázusi *pontuszi* (fekete-tengeri) típus,
2. közép-kaukázusi *kaukázusi* típus és
3. dél-kaukázusi *kaszpi* típus.

A pontuszi embertani típus mai képviselői a Nyugat-Kaukázusban élő adigék és abházok. A kaszpi-tengeri típushoz a dél-kaukázusi Dagesztán népei közül a lázok és a kajtakok tartoznak. A Közép-Kaukázus kaukázusi típusához pedig a karacsáj-balkár, oszét, csecsen-ingus, avar, lak, dargi és rutul népek tartoznak (Betrozov 2009: 38). Ugyanakkor a csecsen-ingusok valamint az avar, dargi, lak stb. dagesztáni népekben keverednek a kaukázusi és a kaszpi antropológiai jegyek, de a kaszpi típus dominál (Betrozov 2009: 38).

Kaukázusi törzsek

A kaukázusi típus nagyon régi és alaktanilag egyedi, és a Kaukázus központjában összefüggő területeken tömegesen fordul elő, ezért egyes antropológusok úgy vélik, hogy ez a helyi gyökerekből származó legrégebbi embertani alakulat. Így a kaukázusi típus talán az őskőkortól kezdve a Kaukázusi lánc-hegység középső részének hegyoldalain élő legrégebbi csoportok maradványa lehet (Betrozov 2009: 39). Különös azonban, hogy a Közép-Kaukázus területén élő és ma törökös nyelvet beszélő karacsáj-balkárookra is ez az embertani típus a jellemző.

Míg a kaukázusi típus helyi kaukázusi tulajdonságokat hordoz, addig a pontuszi (adige-abház) és a kaszpi (csecsen-dagesztáni) típusokhoz Elő-Ázsiában találunk hasonlókat. Ez azt a feltételezést erősíti, hogy e két típus gyökerei Elő-Ázsiával és Anatóliával kapcsolatosak, és képviselőik a Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger partjai mentén délről vándoroltak a Kaukázusba.

A manapság a kaukázusi nyelvcsoporthoz tartozó adige-abház és csecsen-ingus/dagesztáni nyelvek régi hazája Elő-Ázsia és Anatólia lehetett. Ezt alátámasztja az a tény, hogy az adige-abház nyelvcsoporthoz és az ősi anatóliai hattí nyelv azonos gyökerekből származik, valamint az, hogy a csecsen-dagesztáni nyelvek és a dél-anatóliai régi hurri-urartu nyelv között szoros rokonság van. Tudományos bizonyítékok alapján az ezeken a nyelveken beszélő etnikai csoportok Elő-Ázsiából a Kr. e. 4–3. évezredben jöttek a Kaukázusba (Betrozov 2009: 40–41).

Halasi-Kun Tibor szerint a szó szoros értelmében egyetlen kaukázusi nép sem „helyi”, mindegyikük a történelem különböző időszakaiban máshonnan

jött a Kaukázusba: „Általában szembetűnő az a tény, hogy a kaukázusi törzsek valójában nem helyiek. Ezeket a törzseket helyiekre és később jöttekre osztani téves megközelítés.” (Halasi-Kun 1991: 45)

A Kr. e. 1. évezredben a Kaukázusban az abház-adige, oszét és a karacsáj-balkár népek különböző őseit képviselő csoportok éltek, melyek különböző mértékben járultak hozzá e népek kialakulásához. A Kr. e. 7. évszázadtól a Kaukázusba kimmer, szkíta, szarmata, alán, hun, bulgár török, avar, kazár, besenyő, kipcsak stb. népek törtek be és telepedtek le, és velük a Közép-Kaukázus etnikai térképe megváltozott.

A korai bronzkor Kubán kultúráját létrehozó és kaukázusi embertani jegeket hordozó helyi kaukázusi népek asszimilációjával a Közép-Kaukázusban kialakult az iráni nyelvet beszélő oszét nép és a török nyelvet beszélő karacsáj-balkár nép. Az oszét és a karacsáj-balkár etnikumot és kultúrát a Kubán kultúrához tartozó kaukázusi szubsztrátum minden bizonnyal alapvetően befolyásolta (Betrozov 2009: 227).

Úgy tűnik, hogy a történelem során különféle rétegekből létrejött karacsáj-balkár etnikum *legalsó rétege* a Kubán kultúrát létrehozó és a Közép-Kaukázus legrégebbi helyi csoportjának kaukázusi típusához tartozó kaukázusi törzsekből áll.

A Kubán kultúra új képet nyert, amikor a kimmerek, szarmaták, alánok és más nomád sztyeppe-i törzsek keletről a Kaukázusba érkeztek. Ezek a törzsek főként a karacsáj-balkárok és oszétek lakta Közép-Kaukázus szűk és áthatolhatatlan hegyszorosaiiba telepedtek le, és a Kubán kultúrát sztyeppe-i nomád kultúrájukkal gazdagították.

A kimmerek a Kr. e. 13–8. századokban különböző csoportosulások formájában a Kaukázus, a Krím valamint a Dnyeper-medencében levő területekre nyomultak. Ez a terjeszkedés összefügg a közép-ázsiai, majd az egész Fekete-tengerre kiterjedő törzsi összeolvadással (Tarhan 1979: 362). A Kaukázusban Bestav (Pjatigorszk) kurgánjai és a Kubán felső folyásánál levő egyes maradványok a Kr. e. 1200–1000-es évekből a kimmerektől maradtak ránk (Grousset 1980: 22).

A Kubán és a Kolhidiki kultúrák a kimmerek Közép-Kaukázus vidékére kiterjedő nagy ágának a képviselői voltak. Figyelemre méltó a környező kultúrákra gyakorolt hatásuk, ahogy nyilván a helyi kaukázusi hagyományok is hatottak az újonnan érkezőkre. A kurgánokból kikerült igen gazdag leletanyag világosan tükrözi e sztyeppe-i népek jellegzetes harcok karakterét. Ez a csoport a későbbi korszakban nagy szerepet játszott a kimmer vándorlásban, és valószínűleg a Kaukázuson való átkelés során az alapréteg fölé kerekedett.

A Kr. e. 7–5. évszázadok során a keletről érkező szkíták nyomására a kimmerek kénytelenek voltak dél, illetve nyugat felé vándorolni. Ebben az időszakban a közép-ázsiai népvándorlás miatt a Dél-Oroszország sztyeppe-i te-

rületein kialakuló népességgkoncentráció feszültséget okozott. A Kr. e. 7. évszázadban Kína északnyugati határvidékéről nyugat felé vonuló hunok nyugatra és délre tolták a szkítákat. A szkíta nyomás hatására nyugatra vonuló kimmer törzsek különböző más törzsekkel összeolvadva eltűntek a történelem színpadáról, a délre vonuló kimmerek pedig átkeltek a Kaukázuson, de egy jelentős részük a Kaukázusban maradt.

Szkiták

A Kr. e. 7. és Kr. u. 2. évszázad közötti időszak a Közép-Kaukázusban élő karacsáj-balkár és az oszét nép számára egy újabb korszak, mely során kultúrájuk alapja és etnikai képük tovább alakult. Ez a szkítákkal kezdődő időszak a karacsáj-balkár valamint az oszét népek etnogenezisében és kultúrájában egy közös második réteget hozott létre.

A szkíták eredete a nyugati tudósok körében hosszú vitát váltott ki. Ahogy Ellis H. Minns mondta: a néprajzban a legtöbbet talán a szkíták eredetén vitatkoztak. A nyugati kutatók többsége úgy véli, hogy a szkíták iráni vagyis indoeurópai eredetűek. Az orosz tudósok ellenben ezt a véleményt alaptalannak és bizonyíthatatlannak tartják (Ayda 1987: 29).

A régi görögök a Fekete-tenger partjainál, illetve Közép-Ázsiában lakókra egységesen a szkíta elnevezést használták (Ayda 1987: 29), mert az északon élő emberek közötti embertani különbségeket nem figyelhették meg kellőképpen. A területet alaposabban ismerő történészek-utazók azonban észrevették, hogy az itt élő törzsek között etnikai különbségek is vannak. Sztrabón például megkülönböztette az iráni eredetű szarmatákat a szkítáktól, és Hérodotosz azt írta, hogy a szarmaták nyelve eltér a szkítákétól.

Ezzel szemben egyes nyugati tudósok néhány szkítának vélt személynévből kiindulva azt hangoztatják, hogy a szkíták iráni származásúak (Grousset 1980: 24). Némely török tudós pedig elfogadja ugyan a szkíták iráni származását, de úgy véli, hogy a szkíták között különböző, többek között török eredetű csoportok is lehettek, ezért helyesebb lenne róluk iráni és török eredetű törzsek szövetségeként beszélni (Kurat 1972: 7).

A Kr. e. 700–550-es években a szkíta kultúra központja Délkelet-Oroszország sztyeppéiről a Kaukázus Kubán vidékére és a Taman-félszigetre helyeződött át. Kr. e. a 7. évszázadban a szkíták átkeltek a Kaukázuson, és Elő-Ázsiába történő vándorlásuk során tértek át a bronzkorról a vaskorra (Grousset 1980: 30).

A bizánci forrásokban is találunk adatokat arra, hogy a szkítákat egyes népek török eredetűnek tartották. Ezek közül a legfontosabb a történész Menander műve, melyben a szerző a II. Jusztinusz bizánci császár követeként Kr.

u. 568-ban a Nyugati Ótörök (*Göktürk*) Birodalomba küldött Zemarhosz utazását és a török uralkodó általi fogadtatását meséli el. Ebben a műben olyan mondatok hangzanak el, melyek tanúsítják, hogy a bizánciak nagyon jól tudták, a szkíták és a törökök ugyanabba a népcsaládba tartoznak. Két ilyen mondat a következő:

1. Miután visszatért Bizáncba, Zemarhosz a következőket mondja II. Jusztinusz császárnak: *A ma töröknek nevezett népet régebben szkítának nevezték.*

2. Miközben a török uralkodó orhuni rovásbetűkkel írott levelét megmutatja a császárnak, Zemarhosz így szól: *Ezt a levelet szkíta betűkkel írták* (Ayda 1987: 31).

A szkíta kultúra és hitvilág is hasonlóságot mutat a régi török és iráni kultúrához. Szkíta legendák szerint a szkíták atyja az Ég istene és a Föld istennője nászából született hős volt. Később az Ég istene az unokáinak hasznos ajándékokat küldött, melyek között egy aranyeke is volt (Ayda 1987: 200).

E monda nyomai a karacsáj-balkár kultúrában a mai napig megtalálhatók. A kaukázusi népek közös mitológiai Nart eposzának karacsáj-balkár változatában a nartok kovács hőse Debet is az Ég isten és a Föld istennő házasságából születik.

A szkítákat és a szkíta mondákat közeletről ismerő Hérodotosz azt a mondát meséli el, hogy az Ég isten a szkíták földjére aranyekét, a szántó ökrök számára aranyigát, egy kétélű aranybaltát és egy aranytálat küldött.

Az Ég Isten által küldött aranytárgyakkal kapcsolatos hiedelmek és történetek a mai napig élnek a karacsáj-balkár néphitben. A karacsáj-balkár asztrológiában négy csillagkép viseli a szkíta legendákban szereplő Ég isten által a földre küldött aranytárgyak nevét (Curtubayev 1997: 18). A régi szkíta mondát apáról fiúra hagyományozó karacsáj-balkár ősök a legendabeli tárgyak és a csillagképek között kapcsolatot teremtettek. A Kis Medve csillagképnek adott *Mirit* szó karacsáj jelentése 'ekevas', az Orion csillagkép karacsáj neve *Gida* 'kétélű balta', az Északi Korona csillagképnek a karacsájok a *Csömücs* 'tál' nevet adták, a Mérleg csillagkép neve pedig *Bojunszha* ~ *Bojunsza* 'ökrök igája'.

A szkíták nem csak proto-török törzsekből létrejött nép volt, hanem egy különböző indoeurópai (iráni) törzseket is magába foglaló törzsszövetség. A szkíta hitvilág is különböző forrásokból alakult ki, melyek között egyesek indiai és iráni alapokra nyúlnak vissza.

Hérodotosz írja, hogy a szkíták a *Tabiti*-nak nevezett Tűzhely istennőt imádták, neki nagy fontosságot tulajdonítottak. A szkíták Tűzhely istennőjének neve nagy hasonlóságot mutat a karacsájok ma is *Tabu* vagy *Tabit*-nak nevezett Tűzhely istennőjének a nevével (Laypanov–Miziyev 1993: 59).

Kuun Géza a *Tabiti* nevet a török *tapınmak* 'imádni' igéből levezetve a szkíta istennév török eredetét próbálta bizonyítani (Kuun 1981: LIX).

K. T. Laypanov és I. M. Miziyeu karacsáj-balkár tudósok a karacsáj-balkár Tűzhely istennő *Tabu ~ Tabit* nevét a 'ház' jelentésű török *tam* és a 'tulajdonos, uralkodó' értelmű *idi* szavakból próbálták levezetni. Véleményük szerint a *tabit* szó a *tam+idi* összetételből jött létre, és jelentése 'a ház uralkodója' (Laypanov–Miziyeu 1993: 59).

Hérodotosz arról tudósít, hogy a görög mitológia *Hesztia* istennője a szkíták között *Tabiti* néven ismert. Hesztia Zeus legidősebb lánytestvére volt, és a római mitológiában *Vesztia* néven ismeretes.

Az indiai kultúrában *Szurja* napisten lányának a neve *Tapati*. Nyilvánvaló, hogy a *Tabiti* nevű szkíta istennőnek köze van az indiai mitológiához, és kulturális közvetítéssel került az indiai kultúrából a szkíta kultúrába. A *tapati* szó szanszkrit nyelven 'ragyogó'-t jelent, és a szanszkrit *tapas* 'ragyog' szóból származik (Campbell 2003: 228).

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a szkíták Tűzhely és Család istennőjének *Tabitinek* a neve nem a török *tam+idi* (ház uralkodója) összetételből, hanem a szanszkrit 'ragyogó' értelmű *tapati* szóból származik, és kapcsolatban áll az indiai mitológia *Tapati* nevű istennőjével.

Az orvostudomány atyjának is nevezett Hippokratész (Kr. e. 460–377) a *Peri aerón hűdátón topón* 'A levegőről, a vizekről és a helyekről' című művében átfogó ismertetést adott a szkíták lakóhelyéről, életmódjáról, az éghajlat rájuk tett hatásáról és megjelenésükről. A mű egyik fejezetében Hippokratész arról beszél, hogy a szkíták kancatejből készített *hippake*-nek (ἵππᾱκη) nevezett sajtot készítenek és fogyasztanak. A mai karacsáj nyelven savó értelmű *huppegi* szó valószínűleg erre a szóra vezethető vissza. A *huppegi*-nek nevezett savóból a karacsájok egyfajta kecskesajtot készítenek, melyet *huppegi bislak*-nak 'túró' hívnak (Tavkul 2000: 222). A savó értelmű *oszet* *huppag* szó valószínűleg a karacsáj nyelvből jelentésmódosulással történt átvétel (Tavkul 2002: 370).

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a lehetőséget sem, hogy a *hippake* szó nem a szkíta nyelvből, hanem a régi görög nyelvből származik, és a régi görög *hipposz* 'ló' kultúrszóként vándorolt a szkíta nyelvbe.

Mindenesetre a szkíták etnikai és kulturális öröksége érezhetően folytatódott a karacsáj-balkár népben, tehát etnogenezisük második állomásában a szkítáknak fontos szerepe volt.

Hunok

Kr. u. 3. századtól kezdve a hun törökök északról a Kaukázusba érkezésével és e terület fölötti uralmukkal megkezdődött a karacsáj-balkár nép kialakulásának harmadik szakasza. Ennek során vették fel a többi kaukázusi néptől

őket megkülönböztető török identitást és nyelvet. A Kubán folyó mentén uralomra jutó hunok *bulgár* ága alapvető hatást gyakorolt a területen élő abház- adige és oszét népek őseire, és létrehozta egy török nyelven beszélő közép- kaukázusi nép alapjait is. Ez a nép a ma karacsáj-balkár tudatú, a Közép-Kaukázus mély völgyeiben élő *tavlu* 'hegyi' nép volt.

A hunok Közép-Ázsiából a Kr. u. 370–375 években nyugat felé vonulva átkeltek a Volga (Idil) folyón, és uralmuk alá hajtották a Kaukázustól északra lakó kubáni alánokat (Grousset 1980: 88). Fehér szerint a hunok *bulgár török* ága a 3–4. évszázadban a Kubán területére telepedett le (Fehér 1984:5).

Egyes történészek szerint azonban a bulgárok kaukázusi jelenléte sokkal korábbi időkre nyúlik vissza. Mar Abas Katuni szír történész azt állítja, hogy a bulgár törökök már a Kr. e. 149–127-es években a Kaukázus északi oldalán voltak (Kurat 1972: 108). Valóban, a kutatások azt mutatják, hogy a bulgár törökök jóval a hun betörés előtt már a Kaukázusban voltak, így nem lehettek a hunok egy törzse (Karatay 2003: 23).

A bulgárok *utrigur* és *kutrigur* törzseivel kapcsolatos történelmi feljegyzések is azt tanúsítják, hogy ezek már a hunok bejövetele előtt a Kaukázusban éltek. A sztyeppén történő etnikai eseményekkel tisztában levő történész Prokopiusz a következőket írta az utrigurokról: „Az Azovi-tengertől északra élőket régebben kimmereknek, ma utriguroknak hívják” (Karatay 2003: 23).

Kiderült, hogy az utrigur és a kutrigur nevű csoportok a Kaukázusban maradt kimmer és szkíta töredékek bulgár törzsei, melyek Kr. u. 375 után a hunok uralma alá kerültek. A Hun Birodalom felbomlását követően Kr. u. 463-tól a Közép-Ázsiából és Dél-Szibériából elinduló ogur, onogur és sárga ogur törzsek az Idil (Volga) folyón átkelve egyesültek az ott maradt hun töredékekkel, és *bulgár* néven belőlük jöttek létre a bulgár törökök (Karatay 2003: 25).

Az 558-as évben a Kaukázusba érkező avar törökök egyes bulgár törzsekkel együtt a Balkánon a Duna vidékén telepedtek le. Az Aszparuh vezetésével 671-ben a Balkánra vándorló és a mai Bulgária nevét adó bulgár törökök azután az ott élő szláv többségbe beolvadva eltűntek. A Kaukázusban maradó kubani bulgárok pedig továbbra is alán és adige törzsekkel éltek együtt (Avcioglu 1982: 720).

Az utóbbi években a kaukázusi karacsáj-balkár területen felfedezett rovásírási leletek nyelvének megfejtése a karacsáj-balkár nép kialakulásával kapcsolatos kérdések megválaszolását is elősegítette. A rovásírási sziklafeliratról eleinte azt gondolták, hogy az adigék vagy az oszétek őseitől származik, de miután e nyelveken nem lehetett elolvasni őket, azt feltételezték, hogy a feliratok török nyelven íródtak. Az 1943–1944-es években Közép-Ázsiába és Szibériába száműzött karacsáj-balkár nép 1957-ben visszatérhetett a Kaukázusba, ekkor karacsáj-balkár tudósok megvizsgálhatták a feliratokat és kiderítették, hogy azok hun-bulgár török nyelvűek.

A turkológiai kutatások során kiderült, hogy a Kaukázusban élt kubáni bulgároknak a karacsáj-balkár nép etnikai és társadalmi-kulturális felépítésében játszott fontos szerepét más is bizonyítja. Többek között a mai magyar nyelvben élő, oda a kubáni bulgár nyelvből bekerült szavak.

Az Urál hegységből a Kubán vidékére vándorló magyarok a Kaukázusban hosszú évekig éltek bulgár törökök szomszédságban, és a közös élet során a kulturálisan magasabb szinten levő bulgár törököktől számos szót vettek át. Gombocz Zoltán 231 ilyen szót talált (Gombocz 1912).

A magyarok által a 4. évszázadtól a bulgár törököktől átvett szavak többsége igen fejlett állattartást, mezőgazdasági kultúrát, társadalmat és államigazgatást mutat. Ez is bizonyítja, hogy a bulgár törökök kultúrája különböző időszakokban nagy hatással volt a szomszéd népekre (Fehér 1943: 290). E szavak közül sok a mai napig él a karacsáj-balkár nyelvben, másokat pedig az adige és az oszét nyelv őriz (Tavkul 1993: 22).

Lássunk néhány szót, melyet a karacsáj-balkárok és a magyarok is a kubáni bulgár török nyelvből kölcsönöztek: *bürtük* 'bertü', *cegen* 'gyékény', *çaga* 'csákány', *çavka* 'csóka', *çum* 'som', *eger* 'agár', *geben* 'kepe', *kavra* 'kóró', *keli* 'kölyü', *kep* 'kép', *kertme* 'körte', *kübürçek* 'koporsó', *kürüç* 'körös', *purç* 'bors', *saskı* 'sáska', *urçuk* 'orsó'.

Számos régészeti lelet is tanúsítja a karacsáj-balkárok és bulgár törökök etnikai rokonságát. Karacsájföldön az Indisz folyó forrásvidékén Humara falu közelében levő régi bulgár város maradványai, az Alsó-Csegem és Laskuta falvakban talált leletek, a Kasha Tav közelében előbukkant bulgár kurgán formájú sírok vagy Felső-Csegem Ligit területén felfedezett bulgár temetők mindmind a bulgár törökök és a karacsáj-balkárok közötti etnikai és társadalmi-kulturális kapcsolatot és rokonságot bizonyítják (Mızı Ulu 1994: 39).

Alánok

Azon években, amikor hun-bulgárok a Kaukázusba érkeztek, a területen egy másik erős harcos nép uralkodott, mely a szkíták és szarmaták kaukázusi uralma után bukkant elő.

Az alánok az első évezred első éveiben Közép-Ázsiából érkeztek a Kaukázusba, és az Alsó-Kuban folyónál telepedtek le (Kurat 1972: 15). Kínai források *Alang-ni* nevű török törzsként hivatkoznak rájuk (Eberhard 1942: 153), más kínai források *An-tsi*, a rómaiak *alani*, a bizánciak pedig *aszioi* néven nevezték őket. Sok történeti forrásban pedig *asz* néven hívják őket.

Mindezek alapján egyes európai tudósok az indoeurópai eredetű iráni népnek elfogadott alánokat az iráni eredetű nyelvet beszélő oszétek őseinek tartják. Valóban, az oszétek iráni nyelvet beszélnek, mivel azonban a történelmi

alánok nyelvével kapcsolatban bizonyító erejű adat nem bukkant fel, az alánok nyelvéről semmi biztosat nem tudunk.

A tudományos világ még nem döntött, hogy az alánok török vagy iráni származásúak. Elfogadott, hogy az alánok legalább két összetevőből jöttek létre: egy iránból és egy törökből. Ezzel szemben az összes bizánci és arab történész és utazó műveiben az alánok török nyelvű népként szerepelnek. Az újabb kutatások is azt támasztják alá, hogy az alánokat alkotó népek közül a török réteg volt a meghatározó.

A Kr. u. 1. században Jozsif Flavij *Ívdeyskaya Voyna* című könyvét a 12. században oroszra fordították. Ebben a következőket olvassuk: „Az *asz*-ok és a besenyők nyelve megegyezik” (Mızı Ulu 1994: 43). Bîrûnî arab történétíró is azt írja, hogy az alánok nyelve egy török nyelvjárás, mely a besenyő és a kvarezmi nyelv keveréke (Şeşen 1985: 197). A régi arab földrajztudós Sa'id el Magribî közlése szerint az alánok földje Grúziától keletre fekszik, és az alánok keresztény hitre áttért török törzsekből állnak (Şeşen 1985: 203).

A 7–10. évszázadban a Bizánci Birodalom valamint az abház és grúz miszcionáriusok hatására a kereszténységet elfogadó alánoktól fennmaradt templomok a mai napig megtekinthetők Karacsájföldön. A Kubán folyó melletti domboldalakon Csuvana, a Teberdi folyó domboldalain pedig Szinti néven két alán templom magasodik, és a Zelencuk folyó partján fekvő Arhiz területen, az alánok történelmi temetőjében is van egy alán templom.

Mindez azt mutatja, hogy a 10–12. században a Kaukázusban élő, és az utazók által alánnak nevezett népesség valamint a 4. századi hun hódítás előtti korszakban a Kaukázusban élő alánok ugyanaz a nép volt. A Kaukázusban az évszázadok során sok helyi néppel együtt élő és ez alatt összekeveredő alánokat a korszak utazói töröknek nevezték. Ebből arra következtethetünk, hogy a kezdetben talán türk és iráni törzsekből álló alánok török alkotóelemeihez az idők folyamán bulgár, kazár, kipszak és más török törzsek csatlakoztak, és új etnikai azonosságuk alakult ki. Ugyanakkor az alánok iráni elemeinél ettől eltérő etnikai tudat jöhetett létre. Így az alánok török alkotó néprészeiből a mai karacsáj-balkár nép jött létre, iráni csoportjaik pedig a mai oszétek ősei lehettek.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az alánok iráni rétege is részt vett a karacsáj-balkár etnogenezisben. A mai Karacsáj-Balkárföldön levő és a modern oszét nyelven megfejtethető régi településnevek ugyanis nem oszétoktól származnak, hanem karacsáj-balkár etnikai és kulturális szerkezeten belül élő indoeurópai (iráni) gyökerű alán törzsektől.

Ráadásul a karacsáj-balkár nyelvben szereplő és oszét eredetüként hivatkozott számos szó sem oszét jövevényszó, hanem a karacsáj-balkár etnogenezisben részt vevő indoeurópai gyökerű alán törzsek öröksége. Vagyis megkockáztathatjuk, hogy az első évezred elején a Kaukázusba érkező és feltehe-

tően egy iráni nyelvet beszélő alánok a karacsáj-balkárok és az oszétek közös ősei között szerepelnek. Különösen a *digor* törzs és a karacsáj-balkárok között a történelem során mutatkozó szoros kapcsolat és kulturális egység támogatja ezt a feltevést.

Ma a karacsájokat a grúz-mingrél nép *alán*-nak hívja. Az oszétek a balkárokat *asz*-nak, a balkár területet *Aszija*-nak, a karacsáj területet pedig *Usztur Aszija*-nak (Nagy Ázsország) nevezik. Ahogy tudjuk, az *asz* az alánok egyik neve.

A karacsáj-balkárok egymást a mai napig *alán*-nak nevezik. Az *alán* név a karacsáj nyelvben testvért, barátot jelent, és a Kaukázusban csak a karacsáj-balkárok nevezik egymást így.

A karacsájok kulturális hagyatékából tehát világosan kiderül, hogy milyen mély nyomokat hagytak az alánok a karacsáj-balkár etnogenezisban és kultúrában.

Kazárok

A karacsáj-balkárok etnikai és kulturális kialakulásához a harmadik réteget alkotó török eredetű hun-bulgár törökök után a kazárok csatlakoztak.

Az európai török birodalmak közül a legerősebb és a leghosszabb életű a 400 évig fennálló Kazár Birodalom volt, mely a sok török törzset magába foglaló Nyugati Ótörök (Göktürk) Birodalom folytatásának tekinthető (Baštav 1987: 139).

A 7. század elején az ótörökök a Kaukázusban élő szabír, ogur, onogur stb. török törzseket az erős Kazár Birodalomba szervezték. Így a ótörökök kaukázusi erejének alapját a kazárok adták, akikről a 8. századi kínai és bizánci forrásai *török kazár*-ként beszélnek (Baštav 1987: 139–140).

A kazároknak nagyon fejlett városközpontjaik voltak és a folytonosan vándorló harcos életmódtól fokozatosan eltávolodva letelepedett földművelést, állattartást, halászatot, kereskedelmet és kézművességet folytató társadalommá váltak. Számos régészeti lelet bizonyítja a kazár társadalom fejlettségét (Koestler 1984: 15).

A kazárok uralkodásuk alatt több mint harminc népet illetve törzset vontak hatalmuk alá, és adóztatták a Kaukázustól az Aral-tóig, az Uráltól az ukrán sztyeppékig terjedő területet. Az uralmuk alatt élő népek között különböző kaukázusi törzsek, bulgár törökök, magyarok, szlávok és más népek voltak (Koestler 1984: 17).

A kazárok hagyományai, művészete, népviselete és általában a kazár kultúra nagyon nagy területre volt hatással. Ez a Kaukázustól Közép-Oroszorszáig terjedő, egyetlen nép által megalkotott és minden tekintetben kazár jellegzetességeket felmutató kultúra a Kazár Birodalom bukását követően is

sok nép kultúrájára hatott, segítve azok fejlődését. Az orosz tudósok a kazár kultúrkör folytatását a karacsáj-balkárok, tatok és más kaukázusi népek között keresték (Kuzgun 1985: 71).

Napjainkban a Karacsáj-Cserkesz Köztársaság határain belül fekvő Huma-ra falu környékén előkerült kazár régészeti leletek a 8–10. századra datálhatók (Kuznecov 2008: 76). Az ásatások eredményeként kiderült, hogy Humarában erős falakkal körbekerített húsztornyos kazár vár állott.

Kipcsakok

A karacsáj-balkár etnogenezis harmadik rétegének utolsó népe a kipcsakok voltak. A Kaukázus északi oldalán a legerősebb politikai hatalomnak számító kipcsak törököket a grúz történészek a 13. században *Didi Kivcsakti*-nak 'nagy kipcsak nép', a keleti források *kipcsak*-nak, a nyugati források pedig *koman*-nak (*kuman*) hívták (Tekelani 1979: 305).

A 11. évszázadban a közép-ázsiai Irtyisz folyó partjaitól az Urálon átkelve a Volga (Idil) partjaihoz érő, az ott élő bulgárokkal keveredni kezdő kipcsakok egy része a Kaukázusban egészen a Kubán partjáig vonult.

Az 1223-as évben a Dzsingisz kán seregeivel találkozó kipcsakok az alánokkal akartak szövetkezni, ám Dzsingisz kán serege előbb az alánokat győzte le, majd a kipcsakok felé vonult. Azok többsége az északi sztyeppére menekült, kisebb részük pedig a régóta itt élő kubáni bulgárokkal és alánokkal egyesülve a Kaukázus felé húzódott. A karacsáj-balkár nép etnogenezisére ez a történelmi esemény nagy hatással volt.

A 13. században a Dzsingisz kán unokái által alapított és a kipcsakosodással mongol azonosságát rohamosan elvesztő Arany Horda a 14. évszázadban a mongol helyett hivatalos nyelvként a törököt fogadta el. Ez arra utal, hogy a terület mongol népessége gyorsan beolvadt (Jakubovskij 1992: 34).

A 14. évszázadban az Arany Horda Kék Horda és Fehér Horda néven két részre bomlott. A Kék Horda területe az *Idil* folyótól nyugatra elterülő földek valamint a Krím félsziget és a Kaukázus volt. Al-Omarî arab utazó tanúsága szerint a Kék Horda alapnépessége kipcsak volt.

1395-ben a Kaukázus Terek folyójának partján a Kék Horda 14. századi uralkodója Tohtamis és Timur nagy csatát vívott, melyet Timur serege nyert meg. A kortárs arab történész Al Yezidi feljegyzései alapján Tohtamis harcosai és népe vezérüket elvesztvén négy részre oszlott. Ekkoriban a kipcsakok egy része is a Kaukázus meredek és magasabb részeibe emelkedő mély völgyekben megbújva élt. A karacsáj-balkár nép etnogenezisének egy részét alkotó kipcsakok így módon olvadtak be (Mokayev 1976: 88).

A Kaukázusban a karacsáj-balkár területen kiásott és a kipc sakokhoz tartozó régészeti leletek, sírok, szobrok bizonyítják, hogy a kipc sakok erősen befolyásolták a terület etnikai és kulturális képét.

1253-ban a IX. Lajos francia király követeként a mongol uralkodóhoz Mengü kánhoz küldött Rubruk úti beszámolójában a *kunoknak* (Comanians) nevezett kipc sakok temetési szokásairól a következőket írja: „A kunok a sír fölé nagy dombot készítenek, melyre arcával keletre néző, hastájon nyugvó kezében ivópoharat tartó szobrocskát állítanak. A gazdagok sírjára pedig kis ház formájú piramis kerül. Egyes helyeken a téglából épített magas tornyokon kívül faragott kőből készült piramisokat is láttam, ilyenekkel az ország egyetlen más helyén sem találkoztam” (Klaproth 1814: 149).

A fent hivatkozott alkotások a mai napig láthatók karacsáj-balkár területeken. A Karacsájföld Zelencsuk területén felfedezett harcos szobra nagyon hasonlít a Rubruk által a 13. században leírt kipc sak szoborra. A bal kezével az övének függő szablya markolatát fogó, jobb kezében pedig ivópoharat tartó kipc sak harcos üzenete a következő: „Jobb kezemben levő pohár a barátaimé, az övömön függő kard pedig az ellenségeimé” (Kuznetsov 2008: 154).

Ilyen, a Karacsájföld Felső-Kubán és Zelencsuk területén gyakran látható szobrokhoz hasonlókkal a Kaukázus egyetlen más területén sem találkozunk. Tudjuk, hogy az alán időszakban nem készültek ilyen szobrok, és a török törzsek „öshazájában”, Észak-Szibéria sztyeppéin és hegyeiben sem találtak ilyeneket.

A 10–13. évszázadban a Kaukázus központi területein politikai, kulturális és etnikai szempontokból is fontos szerepet játszó kipc sakok alkották az utolsó réteget a karacsáj-balkár etnogenezisben.

A Kr. e. 3000-es években a Közép-Kaukázus Kubán kultúráját létrehozó helyi törzsei által elkészített alapra a kimmer-szkíta-alán törzsek rétege került, majd az első évezred első századaitól a hun-bulgár és kazár törzsek egymásra helyezett tégláival emelkedik a fal, hogy a 10. évszázadtól a kipc sakok készítette tetővel az épület felépüljön.

A karacsáj-balkár etnogenezis és a mai karacsáj-balkár társadalmi-kulturális felépítmény megértéséhez mindez hozzátartozik. Alátámasztja a fentieket a karacsáj-balkár nyelv is, mely alapvetően kipc sak jellegzetességeket mutat, de megtalálhatók benne a hun-bulgár, alán, kazár, szkíta és a régi kaukázusi nyelvek szókincsének maradványai is.

Egy kis újabb kori történelem

Az újabb kori karacsáj-balkár történelem megértéséhez tudni kell, hogy a terület az oroszok és az oszmánok számára is stratégiaiilag fontos volt. Itt emel-

kedik a Kaukázus legmagasabb csúcsa, valamint a jelentős hágók délre és az Észak-Kaukázus felé is mintegy ellenőrző erődként szolgálnak.

Az oroszok már a 18. században elkezdtek a Terek mellékfolyóvölgyei felső szakaszainak elfoglalását, előlük a karacsáj-balkárok egy része 1885-ban majd 1905-ben Törökországba vándorolt.

A cári Oroszország végét jelentő 1917-es forradalom a kaukázusi népeknek a függetlenség reményét hozta. 1917 márciusában létrehozták a Kaukázus-hegyi Ideiglenes Uniót, hangsúlyozva, hogy az eltérő nyelvek ellenére a kaukázusi népek közös kultúrával, hagyománnyal, életfelfogással rendelkeznek, ezért politikai egységben kell egyesülniük, melyen belül az egyes népek teljes autonómiát élveznek. A független alakulat kikiáltása ellen azonban megmozdultak az oroszok, ukránok és kozákok.

Függetlenségük védelmében a kaukázusi népek 1918-ban Törökországtól kértek segítséget. 1918 májusában megalakult az Egyesült Kaukázusi Köztársaság, melyet az oszmán állam elismert, és melynek a török Enver Pasa egy egyezményben katonai segítséget és az új állam védelmét ígérte meg.

Az oroszokat érzékenyen érintette, hogy a Kaukázuson-túli Konföderáció megalakulásával elveszthetik a kaukázusi „élet forrásához” a bakui kőolajhoz vezető utak feletti ellenőrzést. Lenin Dagesztán felől a Vörös Hadsereget küldte, másik oldalról az angolok által támogatott fehér orosz és örmény seregek támadtak Dél-Kaukázusra, ám a törökök visszaszorították őket, majd elfoglalták a Dél-Kaukázust és Dagesztánt. Közben a Nyugat-Kaukázusban a tereki és kubáni kozákok a helyi népesség között feszültséget okoztak, ezért a török sereg oda is bevonult.

Az I. világháborúban vesztes Oszmán Állam azonban végül kénytelen volt elhagyni a Kaukázust és visszavonulni régi határai mögé. A kaukázusi népek egyedül maradtak Oroszországgal szemben, mely a területet rövidesen az uralma alá hajtotta.

A szovjet rezsim 1920-ban vette át a balkárok fölötti irányítást, és 1921-ben a Balkar körzetet a Hegyi Szovjet Szocialista Köztársasághoz (Gorszkaya ASzSzR) csatolták. Még ugyanezen év szeptemberében a balkárokat a kabardokhoz csatolva megalakult a Kabard-Balkár Autonóm Terület, decemberben pedig a Kabard-Balkár majd a Karacsáj-Cserkesz Autonóm Köztársaság.

1936-ban ismét új politikai felosztást látunk: Adige A. T. (Krasznodarhoz tartozik), Karacsáj-Cserkesz A. T. (Sztavropolhoz tartozik), valamint a Kabard-Balkár, a Csecsen, az Ingus és a Dagesztáni Autonóm Köztársaság. Így a nyelvileg, kulturálisan, történetileg és etnikai gyökereiket tekintve együvé tartozó karacsájokat és balkárokat közigazgatásilag elválasztották egymástól. Ugyanez történt a cserkeszekkel is, akiket adige, kabard és cserkesz néven három különböző közigazgatási egységbe osztottak. Megindult a terület eloroszosí-

tása, és míg 1926-ban a Karacsáj-Balkár A. T.-n belül a népesség 81%-a karacsáj volt, a későbbi években ez 30%-ra esett vissza.

Az oroszok nem gyarmatosították a karacsáj-balkárokat, hanem kumük, oszét, hegyi zsidó településeket hoztak létre, és egyre nagyobb számú oroszzt költöztettek ide, akik a legelőket fokozatosan termőföldre változtatták. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a karacsáj-balkárok fokozatosan megkezdjék az áttérést a nomád életről a letelepült mezőgazdasági életformára. A kolhozosításnak azonban fegyveresen álltak ellen, ezért Sztálin a „szovjet nép kegyetlen ellenségének” nevezte őket.

A karacsáj-balkárok a II. világháborúban az oroszok ellen harcoltak. A németek a velük szimpatizáló és a harcokban mellettük önkéntesen résztvevő karacsáj-balkároknak megígérték a vallásszabadságot, a kolhozok helyett mezőgazdasági szövetkezeteket és a karacsáj-balkár nép egyesítését.

Az észak-kaukázusi népek meg szerették volna alapítani az Egyesült Kaukázusi Köztársaságot, azonban a területet a németek gyarmatnak szánták. Mikor 1942 vége felé a németek kivonultak, velük tartott egy adige-kabard, karacsáj-balkár és oszét emberekből álló 15 000-es önkéntes sereg is. Amint a németek elhagyták a területet, az oroszok 1943 januárjában nagy támadásba lendültek, tankokkal, bombázókkal, ágyúkkal, és az összes karacsáj falut lerombolták.

A háború után 1944–45-ben a megszálló németekkel való kollaborálás vádjával az oroszok 1,5 millió, főként muzulmán embert deportáltak, a balkáron és a karacsájokon kívül volgai németeket, krimi tatárokat, kalmüköket, csecseneket, ingusokat és mesketeket. A kitelepítendő népeket összeterelelték, és teher- valamint marhavagonokban Üzbegisztánba, Kazakisztánba, Kirgizisztánba és Szibériába szállították. A kitelepítéskor csak öregek, nők és gyermekek voltak otthon, a fronton harcoló férfiakat később küldték utánuk. Egyes becslések szerint az emberek kétötöde, más becslések szerint a népesség fele halt meg a deportálás során.

Területük egy részét a Grúz Sz. Sz. R-hez, a maradékot pedig a Kabard Autonóm Sz. Sz. R-hez csatolták. Egy ideig még különálló népek sem ismerték el őket, és a falvak, tavak, folyók neveit grúzra vagy oroszosra változtatták.

1956-ban Hruscsov a karacsáj-balkárokat részben rehabilitálta, és 1957-ben, tizennégy év száműzetés után többségük visszaköltözhetett eredeti területeikre. A megérkezés nem történt minden probléma nélkül. A visszaköltözők nagyon rossz gazdasági állapotban voltak, ráadásul falvaikat felégették, többet közülük már nem is vettek újra birtokba. Például Felső-Teberdi falu 860 házból 145 maradt ép, Ucskulanban a 4000 házból 200. Még a sírköveket is beépítették a házak alapjaiba vagy éppen célba lövésre használták őket.

Újra megszületett a Karacsáj-Cserkesz A. T., ismét felszínre hozva az etnikai problémákat. A karacsáj-balkároknak nem adták meg a jogaikat, és a kitelepítés után még harminc évvel is hazaárulónak, haramiáknak nevezték őket. Az újságokban őket megbízhatatlanoknak, rendszerellenesnek nevező cikkek jelentek meg, ami fokozta az oroszok, cserkeszek, abházok velük szembeni ellenséges érzületét. Rájuk fogták azt is, hogy a II. világháború alatt egy orosz iskola 150 tanulóját megölték. Ezt az alaptalan vádat csak sokkal később vonták vissza.

1989-ben rehabilitálták őket, és a következő években a karacsájok és a cserkeszek többször is próbálkoztak etnikai függetlenséggel, de hiába. 1990-ben kihirdették a Karacsáj Köztársaságot, de ezt az oroszok nem ismerték el. A Szovjetunió szétesésével a Karacsáj-Cserkesz A. T. a Karacsáj-Cserkesz Köztársaság státuszát vehette fel, ami viszont a cserkeszek egységét nehezítette meg.

1993-tól a területet az orosz lakosság fokozatosan elhagyta, és Oroszországba vándorolt. A megüresedő falvakba a hegyi részokról karacsájok költöztek be, és a karacsáj terület nemsokára a Kaukázus hegységtől egészen Cserkeszk város környékéig terjedt. 1993-ban kárpótlást kaptak az elűldözöttek, sőt 1994-ben Jelcin kihirdette, hogy a kitelepítés miatt károsult karacsáj nép gazdasági és kulturális fejlődéséhez támogatást nyújtanak.

1995-ben Jelcin egy régi kommunistát, V. Hubievet nevezett ki a Karacsáj-Cserkesz Köztársaság elnökének, majd a parlamenti választásokat is a kommunisták nyerték meg. 1996-ban megszületett az új alkotmány, és a karacsáj, cserkesz, abház, nogaj és orosz nyelveket fogadták el hivatalos nyelvként. Az oroszot az etnikai csoportok közötti közlekedő nyelvként és a hivatalos okiratokban elfogadott egyetlen nyelvként határozták meg.

1999-ben valósulhatott meg az első független választás, ami a Karacsáj-Cserkesz Köztársaság-beli etnikai csoportok, elsősorban a karacsájok és a népesség 10%-át kitevő cserkeszek (adigék) között erős feszültségeket keltett, és a választást számos véres esemény előzte meg. Végül 1999-ben a népesség 40%-át kitevő oroszok valamint a cserkeszek és abházok ellenére 85:12 arányban a karacsáj jelölt nyerte meg a választásokat. Ez viszont a cserkeszek között teremtett feszültséget, akik a Karacsáj-Cserkesz Köztársaság kettéválását akarták, és 1999 őszére fegyveres összetűzés is kialakult. Putyin kapacitálását az elnökhelyettesi pozícióra a vesztes csecsen jelölt Derev nem fogadta el, és továbbra is az önálló Cserkesz Köztársaság megalapításával próbálkozott.

A térség egyik fő feszültségforrása továbbra is az, hogy egyrészt a karacsáj-balkár nép, másrészt az adige-cserkesz-kabard nép etnikai kulturális és nyelvi rokonsága ellenére közigazgatásilag megosztott helyzetben él és egyesülni akar.

Karacsáj-balkárok európai és orosz utazók szemével

A karacsáj-balkárok magukat egységesen *tavlu* 'hegyi' néven hívják, és ezen belül azokról a völgyekről nevezik el magukat, melyekben laknak, vagyis karacsáji, baszhani, csegemi, holami, bizingi és balkári csoportjaik ismeretese. Ennek megfelelően a cári Oroszországban erre az öt különböző völgyben élő, de közös etnikai gyökerű, múltú, kultúrájú és nyelvű hegyi karacsáj-balkár törzsközösségre *pjat' gorszkih obscsesztv* 'öt hegyi nép' néven utaltak (Kudašev 1991: 155). A szovjet hatalom azonban a Baszhan, Csegem, Holam, Bizingi és Balkár völgyekben élő hegyieknek a *balkár* népnév alatt történt egyesítésével egy mesterséges etnikumot kreált. Ráadásul a hegyieket a kabardokkal egy autonóm köztársaságba kényszerítették.

A karacsájokra vonatkozó legkorábbi európai forrás az 1404-ben Kaukázusban megfordult Johannes de Galonifontibus feljegyzése, aki *kara cserkeszeknek* nevezte őket (Tardy 1978: 105), és az 1635–1653 között a Kaukázusban missziót teljesítő olasz A. Lamberti is *kara cserkeszként* illetve *karacsioli*-ként beszél róluk (Šamanlani 1987: 180).

Az 1643-ban a Terek vidékére vezényelt orosz hadtest parancsnoka M. I. Volinskiy az egyik jelentésében *balkár* falvakról és a Bestaw (Pjatigorszk) közelében élő *karacsáji cserkeszekről* számolt be (Mızı Ulu 1994: 29).

Dzsámi Karacsájföldön

1806-ban J. C. Adelung, aki a török népeket és nyelveket osztályozta, a balkárokat *baszijan* néven tüntette fel (Arat 1987: 74).

Klaproth 1807-es megállapítása szerint a karacsájokat a krími tatárok is kara cserkeszeknek nevezték (Byhan 1936: 241), és 1823-ban Párizsban megjelent *Asia Polyglotta* című művében azt írja, hogy a Kaukázusban az oszétoktól nyugatra élő török nyelvű népet baszijannak hívják (Klaproth 1823: 82).

Adriano Balbi, az 1826-ban Párizsban kiadott *Atlas ethnographique du globe* című művében a karacsáj-balkárokat szintén *baszijan* néven vezeti be, és három csoportra osztja őket: eredeti baszijanok vagy balkárok, karacsájiak és csegemiek (Arat 1987: 78).

W. F. Palmblad az 1927-ben kiadott *Geographische und Statistische Ephe-meniden* című könyvében a karacsáj-balkárokat *baszijan* vagy *kusha tatár* néven három csoportba sorolja: karacsáj, cserige és baszijan illetve balkár (Arat 1987: 79).

Robert Lach *Volksgesange von Völkern Russlands* (Wien, Rohrer: 1952) című könyvében a karacsájiakra mint *tscherkessisch-tatarische* 'cserkesz-tatárok' utal.

A karacsáj-balkárokat a kabardok saját nyelvükön a *kusha* 'hegyi' szóval illetik, mely elé odateszik az otthont adó völgy nevét is: *Karsaga Kusha*, *Csegem (Secsem) Kusha*, *Balkar Kusha*. Klaproth megemlíti, hogy a kabardok a karacsáj-balkárokat *tatar kusha* néven is hívják.

A 19. század végi orosz nyelvű szakirodalomban megjelenik a karacsáj-balkárokra használatos *gorszkij tatar* 'hegyi tatár', a *gorci* 'hegyi', és *dagli kabardej* 'hegyi kabard' kifejezés is (Tavkul 1993: 51). Minthogy az Elbruz hegy oldalában éltek, *elbruzi tatár*-nak is hívták őket.

Az egyes kaukázusi népek más és más kifejezéssel illetik a karacsáj-balkárokat. A karacsájok nevei: *karasej* és *kusha* (adige-kabard), *akaracs* (abház), *karcsa* (abaza), *mukrcsay* (szván), *aszi* (oszét), *alani* (mingrél), *karacsioli* (grúz). A balkárokra utaló kaukázusi elnevezések: *balkar* és *kusha* (adige-kabard), *azuho* (abház), *asszon* (oszét), *szabir* (szván), *baszijani* (grúz) (Miziev 1991: 135).

A 19. századi arab írásos oszmán-török nyelvű térképeken a karacsáj-balkárokat *dag cserkesz* 'hegyi cserkesz' és *kara cserkesz* 'fekete cserkesz' néven tüntették fel, mégpedig a Kaukázus tetejére utaló *Kuh-i Elbruz* (Elbruz hegy) és Grúzia a szvánok országa között.

A Kaukázust és Grúziát a 19. század elején beutazó Klaprothnak köszönhetjük a Kaukázusra és a karacsáj-balkárokra vonatkozó legkorábbi részletes beszámolót. Ír történelmükről, nyelvükről, kultúrájukról és társadalmi rétegződésükről is. Mielőtt elindult volna kaukázusi útjára, 1807. augusztus 28-ai feljegyzése szerint A. C. Lehrberg írásban figyelmeztette, hogy a cserkesz (adige) és abház hatások alatt álló, azok mögötti területen élő bálványimádó

tatárokat (karacsájok) feltétlenül kutassa. A. C. Lehrberg azt is hozzátette, hogy ez a Hérodotosz által leírt szkíták egyenes unokáinak tekinthető nép a szokásai, nyelve és jósmestersége miatt is különös figyelmet érdemel (Klaproth 1814: 5).

1807 szeptemberében indult útjára Klaproth, és beszámolójában, az *Utazás a Kaukázusba és Grúziába* című könyvében a következő részleteket olvashatjuk a karacsájokról:

„A cserkeszek ezeket *karsaga kushanak* nevezik, de a mingrélek és az imeretjalik karacsiolinak mondják őket. A tatárok pedig, minthogy azok alattvalói a cserkeszeknek, 'kara cserkesz'-nek. (A karacsájok) azt állítják, hogy ők a mostani területükre Magyarból⁷ érkeztek még mielőtt a cserkeszek Kabardföldre jöttek volna, és hogy nevüket uralkodójuk Karcsa bey után vették fel. Az általuk Mingi Tawnak nevezett Elbruz hegy északi lejtőin a Kubán, Hurzuk és Teberdi folyók partján élnek. Tőlük nyugatra vannak a tram, loo és kard nevű abház törzsek. Legfőbb két településük közül az egyik a Hurzuk folyó partján 250 házból álló Karacsáj. A másik település a Kubán folyótól nyugatra a Teberdi folyó partján 50 házból áll, ezt nemrég alapították a kabard támadások elől Karacsájból menekülő karacsájok. Egészen a közelmúltig a karacsájok is bálványimádók voltak, mint a balkárok és a csegemiek, de mára elterjedt köztük az iszlám, és a valaha általuk annyira kedvelt disznóhúst is megutálták. Lassan harminc éve, hogy a kabard vallási előjáró Iszhak Efendi elterjesztette köztük az iszlámot (1782-ben).

A karacsájok a Kaukázus egyik legszebb népe. Bőrük fehér, szemük fekete, határozott, szép vonásaik és kiváló testalkatuk van. A nomád tatároknál és nogajoknál gyakori lapos arc, vágott szem náluk ismeretlen. Nem keveredtek mongoloidokkal, inkább a grúzokra hasonlítanak.

Ellentétben a szomszédos cserkeszekkel (adige) és abházokkal a karacsájok nem rabolnak, nem törnek be. A tolvajlás és a csalás náluk ritkán előforduló szó. Nagylelkűek és dolgozók.

Általánosságban elmondható, hogy a kaukázusi népek közt a legkultúraltabbak. Uraikhoz feltétlen hűséggel ragaszkodnak, a szegényekkel bő-

⁷ Az Aranyhorda Birodalom egyik legfontosabb kaukázusi városa volt *Magyar*. A híres arab utazó Ibn Batuta útleírásában dicsérve írja le a *Bestaw* ('Öthegy') közelében álló Magyar városát. A szovjet tudósok a Magyar városa környéki ásatásokból előkerülő leletanyag tanúsága alapján írják, hogy közép-ázsiai vonásokat mutat, és hatott a helyi kaukázusi hagyományokra (Kobičev 1986: 83). Megállapították, hogy a Magyar város ásatásakor felszínre került sütőkhöz hasonló tárgyakat a Kaukázusban élő karacsáj-balkárok és az oszétok digorjai is használtak (Kobičev 1986:83).

kezüek. A gazdagok nem vetik meg a szegényeket, akár az ökreiket is kölcsönadják nekik.

A mostanában használt fegyverük a puska, a pisztoly, a kard és a tör. Korábban használták még a pajzsot és a puskacsőbe helyezhető szuronyt, valamint a *muzsura* nevezetű dárdát is.

A Bakszan (Baszhan) völgyéből a Dzsalspak hegy tetejére vándorolt *oruszbij* törzs is a karacsájiak közül való. A 150 családból álló törzset Miszoszt kabard herceg irányítja. A hosszú ideig Karacsájban élt családok leszármazottai mellett ugyanebbe a faluba telepedett még Derbendből is egy-két család, akiknek az ősei Endrey környékiek.⁸

A cserkeszek által Csegem Kusha 'csegem-hegyi'-nek nevezett csegem csoport 400 családból áll. Ők a Csegem és a Savdan folyók felső folyásánál a legmagasabb havas hegyek fölött laknak.

Hercegek (bij), szabadok (özden) és szolgák (csagar) alkotják társadalmukat. Bár a szabadok nem tartoznak szolgálattal a hercegeknek, de mindannyian a kabard hercegek hatalma alá tartoznak, és azoknak fizetnek adót. Ugyanakkor, amikor csak lehet, ellenszegülnek nekik. Számtalan birkanyájuk és nagyobb súlyok szállítására alkalmatlan, de hegyi utakon kiváló kistermetű lovaik vannak, melyeket imeretyaliaknak⁹ és mingréleknek szoktak eladni. A balkárokkal közösen használt területüket a grúzok Basszijana-nak hívják.

A hegyekben álló régi kőtemplomaik és romjaik alapján arra kell gondolnunk, hogy régebben többen voltak. A Csegem folyó partján egy nagy hegy tetején van az Ullu El nevű falujuk, melynek templomát valaha egy nagy sziklára építették. A faluhoz vezető sziklákba vágott út vasfogakkal megerősített korláttal kígyózik felfelé. Pallas itt megőrzött régi szent könyv lapjaira bukkant. Az egyik en ógörög nyelvű Új Testamentum olvasható, a többi pravoszláv egyházi könyv volt. Ünnepeken ez a helyszín általában tele van áldozati állatokkal, terhes nők mutatnak be áldozatot, hogy örömteli legyen a szülésük.

A cserkeszek által balkar kusha-nak 'hegyi balkár', a grúzok által basszijani-nak, saját elnevezésükkel malkárnak nevezettek több mint 1200 családot alkotnak és a Cserek – Pszigansu – Aruan és Argudan folyók fölött laknak. A Csegem folyóba bal felől ömlő Felső-Miscsik fölötti Bizingikörnyéki területek is hozzájuk tartoznak. A basszijatok, akik a balkárok hercegi családjait alkotják, azonos rangban vannak a kabard nemesekkel (vork) és grúz legendák szerint oszét eredetűek, ám ez az állítás még további bizonyításra szorul.

⁸ Derbend és Endrey két dagesztáni város neve.

⁹ Az imeretyaliak és mingrélek Kaukázuson túli grúz törzsek.

A magas hegyek közt fakadó és a Cserek folyóba nyugat felől ömlő Holam folyó fölötti Holam falut még most is olyan szvánok¹⁰ lakják, akik úgy öltöznek, mint az imeretyaliak. A szvánok nemcsak itt, hanem Kasha Taw-ban is kabardok fennhatósága alatt élnek, velük kereskednek, a saját termékeikért és rabszolgáikért sőt és gabonát cserélnék.” (Klaproth 1814: 284–294)

Az 1850-es években a Karacsájba kivezényelt orosz katonatiszt V. Ševtsov az alábbiakat írta:

„A karacsájok az Elbruz hegy oldalában nagy magasságokban élnek. Ha nincsenek is sokan, nagy vitézek, soha nem maradnak alul az ellenséggel szemben. Ellenséges szomszédaik a Kubán folyó túlsó partján a baszilbij, tatár, mangurat, imanzor, abzeh, sapszig, essen, tamli, sergaj, barakaj, ibeszan, dohsuk, murza, temirgoj, bissza, getikoj, zsane, mahos, bzsedug, natuhaj, beszlenej, ubih és abház csoportok, bal felől pedig a kabardok.

A karacsájok is a török népek közül valók. A szomszédos népekkel közvetlen kapcsolatban vannak, de saját nyelvüket tisztán megőrizték. Eltérően a többi hegyi néptől tisztán tartják a ruházatukat, a lakókörnyezetüket. Szépen beszélnek, állják a szavukat. A férfiak középtermetűek, látványos testalkatúak, többségében ragyogó szeműek. Az öregeknek itt megadott tisztelet sehol másutt nem tapasztalható. Tejes italuk az ajran és boza egészen különleges. Sebes táncaikat szinte röptében járják. Hangszerük a háromhúros kemencse (kil kobuz), a kaval (szibizgi), a davul és a tizenkét húros hárfa.” (Šamanlanı 1987: 84–85)

Az 1870-es években orosz helytartóként Karacsájba vezényelt G. Petrov a következő információkat közölte:

„A karacsájok többsége közepes termetű, egészséges felépítésű, kreol bőrrű és széles vállú. Az összes hegyi nép közül kitűnik világos, életigenlő tekintetűk.

Viseletük ázsiai mintára készült. Szívósságuk miatt az összes kaukázusi néppel versenyre kelhetnek. A karacsájok mind lóháton mind gyalogosan remekül mozognak a hegyeken. Úgy ismerik az Elbruz útjait, mint a tenyerüket. Köztük sok olyanval találkoznunk, akik megjárta már az Elbruz csúcsait.

Saját nyelvükön beszélnek, mely hasonlít a tatárhoz, nogajhoz. Nagyon szeretnek beszélni, ez a vérükben van. Szívesen magyaráznak el új dolgokat.

¹⁰ A szvánok a Kaukázuson túl lakó, a karacsáj-balkárokkal szomszédos régi grúz csoport.

Ragaszkodnak a családjukhoz. A férj, feleség és a gyerekek elosztják egymás között a munkát. Fiatalabb nem ül le idősebb mellé, meg nem szóval, azokkal együtt nem eszik. Bárki vendég legyen, nagy tisztelet övezi. A családfő a vendégének a legjobb ételeket, a legjobb fekvőhelyet adja. Amíg a vendég elfogyasztja az ételt, a legtiszteltebb öregek foglalnak helyet mellette. A családfő nem ül az asztalhoz, hanem felszolgál.

A karacsájok, ha elkerülnek hazulról, honvágyat éreznek, hervadó virághoz hasonlítanak. Csúnyának találják a síkságot.” (Šamanlani 1987: 127–131)

Az 1890-ben Karacsájban járt N. Aleksandrovics Stof a karacsájok mohamedánná válásáról írja:

„A 17. század elején kitört harcokig a karacsájok mély völgyekben laktak, bálványokat imádtak. A krími kán csapatokat küldött a Kaukázusba, hogy elterjessze az iszlámot. A Zelencsuk folyó partján lévő adige (cserkesz) falvakat meg is térítették. Ám a Kubán folyó mentén olyan karacsájokra bukkantak, akik még soha sem hódoltak be senkinek. Ezek a karacsájok Marzsza nevű bálványuktól kértek erőt, hozzá fohászkodtak, hogy hazájukat és szabadságukat megvédjék, és szembeszálltak a hódítókkal. A krími kán katonái nem tudták elterjeszteni köztük az iszlámot, így dolguk végezetlenül meghátráltak. A karacsájok közé csak a 18. század végére jutott el az iszlám.” (Šamanlani 1987: 166)

Byhan a következőket írja a karacsájokról:

„A karacsájok híresek fehér bőrukról és szép vonásaikról. Tényleg alig látni köztük rút mongoloid típust. Leginkább a grúzokra hasonlítanak. Hajuk és szemük fekete, a legtöbb férfi szakállat hord.

Legfőbb tevékenységük a kisállattartás. Télen a jószágait legeltetni a kabard alföldekre, nyáron pedig magashegyi legelőkre terelik. Helyi iparuk segítségével salát, kilimet, szőnyeget szőnek, subát, kucsmát, nyerget, csizmát készítenek. Mind jó vadászok. Medvére, farkasra, rókára, pumára és zergére vadásznak.

Alapélelmük a tej, sajt, vaj, birka- és lóhús. A fűszeres ételeket kedvelik.

A karacsájok is, a cserkeszekhez hasonlóan három társadalmi csoportot különböztetnek meg: hercegek, szabadok, parasztok. Ezeken kívül állnak a mollák 'papok' és a szolgák.

A karacsáj nők temetéskor verdesik magukat, úgy siratják el a halottait. A férfiak pedig egymás homlokát megcsapkodják karddal, a fülcimpájukat bicskával átl yukasztják.

A temetőiket kőfallal kerítik. Teberdi vidékén piramis vagy kör alakban nagy köveket állítanak a sírokra. Az iszlám 1782 után kezdett köztük terjedni, azonban ma is hisznek a természetfölötti erőkben. Saját hegyi isteneik vannak, akik közül Eliya a legjelentősebb, az ő tiszteletére tartott ünnepen táncolnak, állatáldozatot mutatnak be. Hasonlóan más kaukázusi népekhez vannak szent fáik és szent forrásaik is.” (Byhan 1936: 240)

1886-ban egy orosz kutató hegymászó indult az Elbruz csúcsaira és a Baszhan völgyétől fölfelé élő karacsáj-balkár származású Oruszbijekről kabardként beszélt, a következőket írta:

„A hegyi kabardok nyelve és szokásai teljesen eltérnek a síkságon élő kabardokétól. E nemzet követendő példának tekinthető a nyíltszívűsége, éles esze és a nemzet egységéért tett erőfeszítései miatt is. E természet fiai csodálatosan egészséges és szép nemzetet alkotnak”. (Šamanlani 1987: 212)

Társadalmi életükről

A karacsáj-balkárok társadalmában a törzsi kapcsolatoknak és a törzsi leszármazásnak nagyon lényeges helye van. A hagyományoknak megfelelően a rokonok hét generáción keresztül nem adnak lányt egymás családjának, nem házasodnak. Emiatt minden karacsáj-balkárnak hetedíziglen tudnia kell a felmenőit.

A karacsáj-balkároknál a törzsi vagy leszármazási megnevezésre a *tukum* szót alkalmazzák. A régi és tősgyökeres családoknak törzsi neve is van, melyet *tukum at* néven tartanak számon. A törzsnek a névadója általában egy hét-nyolc generációval korábban élt nagypapa, de arra is van példa, hogy egy néhány generációval később következő unokája megváltoztatja azt. Ily módon az eredeti törzs rokon törzsekre válhat szét, ezeknek az újabb ágaknak a neve *atavul*. Az *atavul* törzseknek tehát azonos az ősapja (Tavkul 1993: 119). Az egyes *tukum* törzsi szervezetek olykor összefognak és *kavum* néven törzsi szervezetet hoznak létre. A Karacsájföldön ismert nagyobb klánok: *adurhaj*, *budjan*, *navruz*, *sadibek* és *tram*.¹¹

¹¹ Ezek az alábbi törzseket egyesítik: *adurhaj klán* a lajpan, orusz, batcsa, teke, szidak, erikgen, bajcsora, tulpar, kulcsa, dola, csoma, bolat törzsek, *budjan klán* az akbaj, bajramuk, botas, dekkus, elkan, csotcsa, bolur, dzsanköz, toturkul, tambij törzsek, a *navruz klán* a batdi, bajramkul, adzsi, szilpagar, gola, kocshar, kappus, gappo, koban, mamcsu, szozaruk törzsek, a *sadibek klán* a bitda, haszan, hubij, tohesuk törzsek és a *tram klán* az albot, dzsanibek, bosztan, korkmaz és szemén törzsek.

A régi török társadalmakban a klánok leszármazási története nem zárt, végleges, hanem újra és újra formálódott. A gazdasági, politikai, katonai okok miatt egyes klánok egyesülnek és ezután a klán leszármazási története újból íródik. Ily módon a klán eredeti alapítói, névadó törzseinek az ereje, gazdasági-politikai jelentősége a klánhoz később csatlakozott törzsek erejével megnő (Krader 1966: 156). A régi török társadalmakban megfigyelhető ilyen törzsi szerveződésekkel a karacsájoknál is találkozunk.

Amikor idegen törzsek is csatlakozhattak a klánhoz, sorra jelentek meg a *karnas tukum* 'testvér törzs'-ek. Példa erre a *navruz* klánhoz csatlakozó *szilpagar* és *kappus* törzsek csatlakozása, akiknek az ősei elfogadták Navruzt és tőle származtatják magukat. A *szilpagarok* esetében a törzs nevét adó ősapát Szilpagart kinevezték Navruz unokájának, ezt így lehetne felvázolni: Navruz → Zigitcsi → Endrevuk → Szilpagar. A *kappus* törzs esetében pedig az történt, hogy Kappust Navruz egy másik unokájának tekintették: Navruz → Zigitcsi → Nukkol → Kappus (Karačaevcy 1978: 234).

Ismeretes, hogy a navruz klánban nem minden törzs származik Navruztól, és ezek más kaukázusi törzsek közül érkeztek Karacsájföldre. *Adzsi* törzs van például az abházoknál és a kabardoknál is, de kívülről csatlakoztak a *navruz* klánhoz is. Grúzia Mingrél területéről érkezett a mingrél eredetű gola törzs, akik a karacsájok Kirimsavhal uránál leltek menedéket, így csatlakoztak végül a navruz klánhoz (Habičlanı 1990: 4).

A *budjan* klán *tambij* törzse is a kabardoktól érkezett a klánhoz. Bár kabard eredetűek, mégis a leszármazásukat így tartják számon: Budjan→Tavbatır→Tambij. A karacsájokhoz később kapcsolódó törzsek közül való még a *szemen* is, ők a *tram* klán tagjai lettek (Aliev 1927: 58).

A *sadibek* klán tagjai közül a *bitda* és *haszan* törzsek is Sadibektől származtatják magukat. A legendák szerint a mingrél eredetű Hubij elvette Bitda lányát és tőlük származik a karacsájok *hubij* törzse, mely a *sadibek* klán tagja lett. Vannak kutatók, akiknek az a véleménye, hogy a hubij törzs az abházok kizilbek törzséből való (Aliev 1927: 57). De a mingrélek közt ismert a *hobija* nevű törzs. Douglas W. Freshfield is járt a 19. században a szvánok között, ő egy *hubijani* nevű törzsről tesz említést (Freshfield 1896: 215).

A szájhagyomány szerint Sadibek fia Batiriknak a két fia Hubij és Hudtij Karcsa úr idejében érkezett a Krímből a Kaukázusba. Hudtij a hegyek mögötti Mingréliában telepedett le, míg Hubij elkaracsájosodott. Míg bár a bitda törzs is Sadibektől származtatja magát, a szóbeszéd őket is kívülről érkezettnek említi a karacsájok között. A *haszanok* törzset is kríminek mondják.

A *sadibek* klán tagjai közé később fogadták be a kabardoktól karacsájokhoz érkező *tohcsuk* törzset is. A karacsájok közt több *tohcsuk* törzset is ismernek, de a leszármazásuk alapján tesznek köztük különbséget. A magukat *Kertibijtől* származtató tohcsukok Karcsának a karacsájok vezérének a kabard Kazij her-

ceggel a 16. században vívott legendás csatája után a Tambijekkel együtt érkeztek Karacsájföldre. A Tasköpür falvában élő Tohcsukok a 19. század közepe táján Karacsájföldre Beszlenejből jövő Genarduka fia *Savluhtolhtól* származtatják magukat. A 18. század végén a kabard *kajtukok* törzséből való Dohszuknak Haszan nevű fia áttelepült Karacsájföldre és egy másik törzset hozott létre. Ez a *tohcsuk* törzs *haszanok* néven is ismert a 19. században. A kabard származású Haszan fiai *tohcsukok* és a legenda szerint Krimből érkező *tohcsukok* más-más eredetűek.

Karacsáj-Balkárföldön az azonos származásúak egymást *tukum dzsuvuk* 'törzsi rokonnak' tartják és a hetedíziglennél távolabbiakkal sem házasodnak. Akik azonos *atavul*-ból származnak, azok számítanak közeli rokonoknak. Az *atavul* rokonság különleges helyet foglal el a karacsáj-balkár hagyományban.

Karacsáj-Balkárföldön minden törzs (*tukum*) egy völgyben alapított falunak azonos részén (*tijre*) lakott. Az egyes törzsek temetői egymástól elkülönültek, ahogy a törzsön (*tukum*) belüli *atavulok* temetői is (Tavkul 1993: 121).

A régi karacsáj-balkár hagyományok szerint a kívülről érkező idegeneket egy szertartás során fogadják be, mely után a törzs tagjának tekintették őket. A felvételét kérő idegen a törzs legidősebb, legtiszteletreméltóbb asszonyának a mellét megérintette, és ugyanannak a törzsnek két férfitagja által tartott bot alatt áthaladt. Ezek után a törzsbe felvételt nyerőt *tajak karnas*-ként tartották számon, az illető viselhette a törzs nevét és használhatta a törzs tamgáját (Karačaevecy 1978: 215).

Társadalmi rétegződésük

A karacsáj-balkárok társadalmi rétegződése, feudális szerkezete a 17–18. században alakult ki és a 19. század végéig megtartotta társadalmi jelentőségét. A társadalmi rétegek kialakulását javarészt politikai, katonai és gazdasági okok idézték elő.

A karacsáj-balkárok karacsáj csoportja korábban az Elbruz hegy keleti lábainál található Baszhan (Bakszan) völgy fölötti területeken élt. A történeti legendák szerint a 17. században ezen a területen az Aranyhorda kipszak ágából származó *karcsa*, *navruz*, *budjan*, *adurhaj*, *botas* és az abház eredetű *tram* klánok éltek. Hozzájuk csatlakoztak a grúz-szván *özdenek* valamint a kabard *tohcsuk* és *tambij* törzsek és így alakult ki a karacsáj nép magja. A későbbi karacsájok felvándoroltak Felső-Baszhanból az Elbruz hegy nyugati részére, a Felső Kubán-Hurzuk völgyekbe és itt megsokasodtak, így hozták létre a mostani karacsáj népet.

A kezdetekben a karacsájoknál három társadalmi réteggel számolunk a *bij* vagy *tavbij* (úr), az *özden* (jó családból való) és a *kul* (szolga-rabszolga). A *bij* vagy *tavbij* csoportba tartozók szabályozták a karacsáj-balkár nép politikai

szerkezetét, ők irányították a népet. Az *özden* csoport tagjainak, még ha olykor az uraknál is nagyobb gazdasági erőt birtokoltak, beleszólásuk akkor sem volt a dolgok menetébe, és urakhoz voltak kötve. A *kul* csoportba tartozók nem voltak szabadok, tulajdonuk sem volt. Ezeket adták-vették, általában a szomszéd kaukázusi népeknél foglyul ejtett vagy megvásárolt személyek.

A karacsáj-balkár társadalmi berendezkedés hasonlóságot mutat a szomszédos kabardokéval. A karacsáj-balkárok úr/herceg csoportját jelentő *bij* megfelel a kabardok *psi*, a karacsáj-balkár *özden* a kabardok *vork*, a karacsáj-balkárok szolga rétegét megtestesítő *kul* pedig a kabardok *psitl* rétegének.

Miután a nép megsokasodott, a korábban *bij-özden-kul* rétegekből álló karacsáj-balkár társadalom, mind gazdasági, mind társadalmi és politikai szerkezetében megváltozott, és további alcsoportok alakultak ki.

A 19. század elejétől a karacsáj-balkár társadalom szerkezete a következők szerint módosult: *bij* vagy *tavbij* (úr), *csanka* (másodrangú úr), *özden* (jó családból való), *özden* (közember – másodrangú jó családból való), *azat* (úr által felszabadított személy), *csagar* (földhöz kötött szolga), *kazak-karavas* (semiféle szabadsággal nem rendelkező rabszolga) (Kudašev 1991: 160). A társadalmi rétegek ilyen irányba való módosulására erősen hatott a kabard társadalmi rétegek rendszere.

A karacsáj-balkárok a kabard hercegek irányítása alatt éltek, míg 1828-ban Oroszország le nem rohanta őket. 1792-ben az Oszmán Birodalom egyik Kaukázusban járt tisztviselője Szejid Halil, a Kubán folyó környéki kaukázusi törzseket feltüntető térképet küldött Kodzsa Jusuf Pasának. Az ott feltüntetett karacsájokkal kapcsolatban írta:

„A karacsájnak nevezettek is iszlám hitűek, itt laknak, a kabardoknak adót fizetnek, azoknak alávetettek, de nem tartoznak Moszkva alá. A nevű hely egy szoros, fölöttébb meredek. A családok számát háromezerre becsülik. Itt van az Elbruz hegy, melynek a lába lenyúlik Szogudzszak váráig.” (Mattei 1994: 50)

Ebből az iratból az derül ki, hogy a 18. század vége felé a karacsájok a kabard hercegek felügyelete alá tartoztak. Ugyanezt erősítette meg a 19. század elején 1807–1808-ban a Kaukázusban utazó J. Klaproth beszámolója. Klaproth azt írta, hogy a grúzok által *bassziani*-nak nevezett balkárok a *Kurgokue* és a *Kajtuk* kabard hercegeknek családonként egy birka adót fizettek (Klaproth 1814: 281). Klaproth a karacsájok és a kabard hercegek kapcsolatáról az alábbiakat állapította meg:

„A karacsáj hercegeket *bij*-nek kell szólítani. Kirimavhal, Oruszbij, Mudar a legismertebb családnevek. A nép sem a bijeknek, sem pedig az *özden* csoport jó családjainak sem adót, sem járulékot nem fizet. Ettől még, ha egy hercegnek megtetszik valakinek a lova, kölcsönkérheti. Ezzel szemben

a karacsájok a bek nevű kabard hercegeknek évente meghatározott összegű adót fizetnek.

Akár herceg, akár jó családbéli szabad vagy bárki a népből, mind a kabardok fennhatósága alatt állnak. Úgy tekintik a bek-eket, mintha a saját uraik lennének. Általánosságban a bek nevű kabard hercegeknek minden karacsáj család évente öt birkát fizet. Ezenkívül a tehetősebbek még egy szép lovat, egy ökröt, egy subát, szőrmeviseletet, rézüstöt és más hasonló dolgokat is adnak. A jó családból való karacsájok saját uraiknak, ha nem is tartoznak ilyen adófizetéssel, háborúk esetén a hadjáratokban azok alá tartoznak. A karacsájok a bij-eket lehetőség szerint mindenütt gazdagon megvendégelik.

A kabard bekek (hercegek) barátsága minden karacsájnak nagyon fontos. Ezért igyekeznek a legfontosabb kabard családokkal jó kapcsolatot kialakítani, és bármilyen katasztrófa vagy más nehéz helyzet esetén az ő segítségükért folyamodnak. Sem nyíltan sem burkoltan senki sem meri a kabardokat kritizálni. Gyakran van példa arra is, hogy alacsonyabb rendűek kabard segítséggel jutnak magasabb társadalmi ranghoz. Mivel az abházok és a nogajok is tartanak a kabardoktól, ezért nem merik megtámadni, kirabolni a karacsájokat.” (Klaproth 1814: 285)

Orosz levéltári iratok szerint 1829-ig minden kabard herceg minden karacsáj-balkár családtól évente egy birkát kapott (Kasumov 1992: 35).

A karacsáj-balkároknál a *bij*-rangot viselőket *akszüjkek* ’fehércsontú’-nak is hívták. Az urak feleségei és lányai pedig a *bijcse* rangot kapták. Az urak az irányításban maguk döntöttek. Ha a falu népéből bárki az urával szembeszegült, a *töre* (’törvény’) öregek tanácsa elé citálták, és azok a faluból elűzték (Musukayev-Šamanov 1987: 123).

Az az úr, aki a lányát férjhez adta, a legöregebb szolgájának lovat ajándékozott. Viszonzásul minden szolga családjá az úrnak egy-egy ökörral tartozott (Karačaevcy 1978: 203).

„A karacsáj-balkár urak a saját állataikat eltartó nyári és más legelőkön legeltető néptől fizetséget szedtek be. Ez lehetett élő állat bárány vagy ökör formájában, de a falusiak által előállított sajt, vaj, tejszín vagy más hasonló termék is.¹²

¹² Egy, a 19. század közepén a Balkár terület Bizingi falvában gyűjtött szöveg szerint az ottani állapotokat így lehet leírni: A szüjüncs család uralma alatt nyolcvan kerek sajtot adott mindenki a birkák legeléséért. A Holamhan, Csocsaj, Hapar, Köcsmen, Csapa, Ozaj, Teke, Deppu, Dzsazü, Dzsseti családok szolgálai viszont az uraiknak birkát terelnek, fát vágnak, mindenféle munkát, szolgálatot elvégeznek, míg azok csak hanyatt fekszenek (Boziev 1962: 54).

A karacsáj-balkár urak saját népük fölötti hatalmukat a kabard hercegektől kapott támogatásnak és erőnek köszönhetően gyakorolják. 1709-ben a Cserek völgyében élő balkár urak közül Ajdabol leszármazottai ellen felázadó nép megtörésére az akkori legerősebb kabard hercegtől Kajtuk fia Aszlanbek-től kértek segítséget.¹³ Balkárföld Bizingi völgyéből a Baszhan völgyébe áttelepült balkár urak közül az *orusbij* törzs az új helyén a grúz-szván urak közül vett és azoknak adott is menyasszonyt, és tej-rokonság útján rokonságba lépett velük. A grúz-szván urak közül az oruszbij törzs a Dadeskelijanokkal vette fel a rokonságot, így az eddigi elnyomó kabard hercegekkel szemben is támogatókra lelt. A kabard Hatohsuk hercegek elnyomása helyett Orusbij fia Iszmail bey a Baszhan völgyében boldog életet élt.” (Abaev 1992: 11)

A 19. század vége felé utazott egy angol hegymászó D. W. Freshfield a Kaukázusba. A Felső-Baszhan völgyében az oruszbij törzs vezető rétegének a társadalmi helyzetéről így írt:

„Az itt és a szomszédos völgyekben élő lakosság a síkságon és a nyugati hegyeken élő cserkesz (adige) néptől eltérő fajnak tekinti magát. Az itt élők azt tartják, hogy ők a legrégibb lakói a vidéknek, és miután a Krímből érkező cserkesz törzsek (kabardok) ellepték a területet, a főségüket is elvették. A nyelvük tatár,¹⁴ vallásuk mohamedán. A vezetőik igen toleránsak és nyitott észjárásúak. Az Orosz Birodalom elnyomása itt a hegyek közt alig érvényesül, és elég egy kis adót fizetniük, hogy a katonai szolgálat alól mentességet élvezzenek. A helyi rendszert feudálisnak mondhatjuk, de szerintünk még helyesebb lenne *apajogúnak* nevezni. Az urak e társadalom elfogadott vezetői. A többi falusi háznál négyszer nagyobb házban laknak, és a falu legnagyobb birkanyája, marhacsordája az övék. Ez a gazdagság az alapja annak a kötelességüknek is, hogy ha idegen érkezik, azt vendégül lássák. A szavuk mégsem törvény, a falusi szomszédaikat nem kényszerítetik, csak meggyőzéssel veszik rá bármire is.” (Freshfield 1896: 355)

Freshfield így foglalta össze a karacsáj-balkár és szván urak között megfigyelt különbségeket:

„Álltunk, beszélgettünk a kapu előtt a vendéglátóimmal és bemutattak egy olyan Dadeskelijani származású szván hercegnek, akivel házasság révén kerültek rokonságba. Ezek a hercegek az Ingur völgy egyik ágában talál-

¹³ Kajtuk fia Aszlanbek kabard herceg édesanyja is a balkár *ajdabol* törzsből származott.

¹⁴ A 19. századi Oroszországban minden török eredetű nép nyelvét tatárnak mondták.

ható Betszcsó falu tulajdonosai, akik a hegyek északi törzseivel gyakran léptek kapcsolatba. A szván herceg külleme alapján önhitt, viselkedése alapján pökhendi arisztokrata benyomását keltette. Ez a magas termetű egyenes tartású férfi láthatólag ostoba és öntelt volt. A helyi (felső-baszhani) urak (Oruszbijek) pedig a Kaukázusban eddig látott legokosabb emberek voltak. Ezeknek az uraknak az ízlése is jó volt. Az egyikük remek zenész, egy másikuk orosz iskolázottságú, és katonás jellege mögött az ott szerzett ismeretek rejlettek” (Freshfield 1896: 354)

A 19. század vége felé Freshfieldet vendégül látó oruszbij származású karacsáj-balkár urak az összes karacsáj-balkárok között a legcivilizáltabbak, legműveltebbek voltak.

A korábbi időszakokban szemben a kabard hercegekkel, a balkár urak sem szokásaikban, sem hagyományörzésükben nem lehettek példaképei a népnek (Kudašev 1991: 161).

B. Batčaeu balkár tudós a balkár urak társadalmi és politikai helyzete vizsgálatakor megállapította, hogy az hasonlított a kabard *vork*-ok (nemesek) státuszához. Egy másik balkár tudós Iszmail Miziev viszont határozottan elítélte ezt a nézetet. Végül a 19. században Klaproth kutatásai Batčaeu nézeteit igazolták. Klaproth arról is írt a 19. század elején, hogy a karacsáj urak a kabard nemesek lányaival, a kabard nemesek pedig a karacsáj urak lányaival házasodtak (Klaproth 1814: 289).

Mindazonáltal vannak arra is példák, hogy a kabard és karacsáj-balkár hercegi és úri családok között a pontos előírásnak meg nem felelő dolgok is történtek. Az említett 18. századi legerősebb kabard herceg Kajtuk fia Aszlanbek édesanyja egy balkár úr, Ajdabol lánya volt, egy másik, 19. századi kabard herceg Hatohsuk fia Dzsanzolat édesanyja pedig a Karamirza nevű karacsáj úr leánya volt.

A karacsáj-balkár társadalomban az *özden*-nek nevezett jó családból valók rétege az urakhoz tartozott. Az úr állatainak szükséges széna összegyűjtésére minden *özden* egy kaszást biztosított. Ezenkívül egy másikat is küldött a szénát összeszedni és ökreivel elszállítani. Az őszi árpa- és búzavetéskor a talaj előkészítéséhez is minden jó család egy ökröt és egy embert volt köteles ura szolgálatára biztosítani. Az *özden* feleségek a *bij* (úr) háztartási munkáit végezték. Az ismert karacsáj-balkár közmondás *özden bijni ekinci kulu* (a 'jó családból való' az úr második szolgája) hűen tükrözi az akkori közállapotokat. E szolgálatokért cserébe az úr megvédte a jó családokat (Karačevcsev 1978: 205).

A jó családok közt előfordultak olyan gazdagok is, mint az urak, sőt anyagi vonatkozásban néha még erősebbek is voltak azoknál. Ezeket *bas özden* 'legfőbb jó család', *szijli özden* 'drága jó család', *szirma* 'legnemesebb család'

nevekkel illették. Az alattuk állókat *orta özden* 'középnemes' vagy *töben özden* 'alnemes' nevekkal jelölték.

Ha az *özdenek* férjhez adták a lányukat, az érte kapott fejpénz felét az úrnak kellett átadniuk. Ha az úrnak halottja volt, az *özdenek* kötelesek voltak a részvétnyilvánítók ellátásához egy birkát levágni, beszolgáltatni. A téli hónapokban, amikor a legnehezebb volt az állatok ellátása, minden *özden* család köteles volt az úr egy birkáját vagy tehenét eltartani. A nyári hónapokban pedig a kaszálókra küldött ember táplálásához kellett egy-egy birkát adniuk (Karačevy 1978: 205).

A *karakisi*¹⁵ 'paraszt' nevű népréteg az urakhoz kevésbé kötődött, olyan falusiak alkották, akiknek volt egy kevés földjük. A korábban az uraktól függő *karakisi* réteg idővel szabad társadalmi réteggé változott. A *karakisi* réteg művelte az úr földjét. A föld, amit az uraktól kaptak ajándékba, a gyerekeikre hagyományozódott örökségként, megosztottak rajta. A *karakisi* nem cserélhette le az urát, más úr szolgálatába nem szegődhetett (Kudašev 1991: 161).

A *karakisi*, ha férjhez adta a lányát, az érte kapott fejpénzből egy ökröt adózott az urának. Ha az úr földjén dolgozott, nem kapott érte még élelmet sem, arról magának kellett gondoskodnia. Ha az úr adta férjhez a lányát, a gratuláló *karakisi bas bajlagan* 'fej bekötése' nevű ajándékkal volt köteles kedveskedni. Az úrhölgy kíséretében lévő dadának (*digiza*), udvarhölgynek is ajándékot kellett adniuk. A *bas bajlagan*-ként általában egy két-két és fél éves tehenet adtak az úr leányának, a *digizának* pedig egy kétéveset (Kudašev 1991: 162).

A *karakisi* köteles volt elkísérni útjára az urat, és lovat is kellett biztosítania számára. Háború esetén pedig fegyveres hadkötelezettsége volt. Ha bármit eltulajdonított urától, a hatszorosát kellett visszafizetnie. Ha a lovát lopta el, akkor egy legalább négyaraszos fiúgyermeket kellett rabszolgának adnia cserébe. Ha az úr vendégházából lopott el valamit, akkor egy öt araszos fiúgyermeket kellett rabszolgának adnia. Az úr házába betörő, különösen, ha a női lakrészről tulajdonított el valamit, az élete végéig az úr rabszolgája lett. Ha egy *karakisi* a földesurát megölte, akkor annak a büntetését nem csak ő, hanem az összes rokona is viselte (Kudašev 1991: 162).

Bizonyos szolgarendűeknek a felszabadításával, illetve pénzbeli megváltásával jött létre az *azat* társadalmi réteg, mely az *özdenek* és a *karakisik* alatt foglalt helyet (Karačevy 1978: 206).

Karacsáj-Balkárföldön a szolgákat egyesítő *kul* csoporton belül megkülönböztettek *dzsaszakcsi* 'adószedő', *csagar* 'rabszolga', *ülgülü kul* 'földhöz kö-

¹⁵ Az Aranyhorda közigazgatási és társadalmi rendszerében is rábukkanunk a *karakisi* terminológiára, de ott az uralkodó rendelkezésére álló urakat illették vele (Togan 1999: 47).

tött rabszolga', *bassziz kul* 'idegen rabszolga', *kazak* 'vásárolt rabszolga' és *karavas* 'rabszolganő, gyerek rabszolga' rétegeket.

A *dzsaszakcsi* olyan emberekből állt, akiknek földjük volt, de a gabonatermelésért és a legeltetésért adót fizettek a földesúrnak.

A *csagar* a földesúrnak végzett jó szolgálatáért jutalomként kapott földből élő réteg volt. Ők végezték a földesúr minden dolgát, ráadásul a terményeik felét is be kellett szolgáltatniuk.

Karacsáj-Balkárföldön a *csagar* és *kul* társadalmi rétegekben is volt olyan család, akik az özden és karakisi csoportban lévőknél is tehetősebbek, vagyonosabbak voltak. 1867-ben, miután felszabadították a rabszolgákat, ezek a saját vagyonukból földet vettek, és még olyan is akadt köztük, akinek nagyobb birtoka lett, mint a földesúrnak (Abaev 1992: 32).

Karacsájföldön a társadalom legalsó rétegét alkotó rabszolgákat kétféle oszthatjuk: *ülgülü kul* 'földhöz kötött rabszolga' és *bassziz/dzsolszuz kul* 'özvegy/házassága nem engedélyezett rabszolga'. *Bassziz kul*-nak azt a rabszolgát nevezték, akit a szomszédos népektől vásároltak vagy foglyul ejtettek. A földesúr ezeket akár áruba is bocsáthatta, meg is ölhetette, ezért őt senki meg nem büntette, de ha valaki más ölte meg, akkor a tulajdonosának ki kellett fizesse az árát (Karačevcy 1978: 207).

Az *ülgülü kul*-nak nevezett rabszolgáknak saját kis háza, földje, családja is lehetett. Az előbbi csoport tagjainak (*bassziz kul*) semmije sem lehetett, általában a földesúr istállójában laktak, nem engedélyezték nekik a családalapítást, nem lehettek állataik, földjeik. Az *ülgülü kul* amikor befejezte a szolgálatot, akkor a saját dolgaival foglalkozhatott. Ezért a dolgozók közül gazdag ember is kikerülhetett. Ha egy *ülgülü kul* meggazdagodott, akár még rabszolgát is vehetett, akit pedig a rabszolga rabszolgája (*kulnu kulu*) névvel illettek. A rabszolgák nem szólhattak bele a falu működésébe, a karacsáj-balkár társadalomban nem volt érvényes szavuk.

Ha a földesúr házában lakodalmat ültek, a rabszolgák is kötelesek voltak hozzájárulni egy-egy birkával. Ha viszont a saját lányát adta férjhez egy rabszolga, akkor az érte kapott fejpénzből három birkát kellett adóznia (Karačevcy 1978: 207). Ha juhot vágott le otthon a családja számára egy rabszolga, akkor a legértékesebbnek számító lapockáját (*dzsavorun*) elküldte a földesúrnak. Ha otthon árpaitalt (*boza*) erjesztett magának a rabszolga, abból a földesúrnak egy nagy teli tállal kellett adóznia. A 19. század második negyedétől kezdve a rabszolgáknak pénzben is adózniuk kellett.

A földesúrnak szolgáló *kazak* és *karavas* javarészt más nemzetségből nincstelen csoport alkotta a társadalom legalsó rétegét. A férfiakat *kazak*, a nőket *karavas* névvel illették, családot nem alapíthattak. A földesúr otthonában a legnehezebb, legpiszkosabb munkákat ők végezték. A *kazak* és *karavas* a földken is dolgozott, a földesúr el sem adhatta más karacsáj uraknak őket.

A *kazak* szó jelentése 'egyedülálló, hajléktalan, erőtlen'. A földesúr aján-dékozhatott a kazaknak földet, melyet az megművelhetett. A kazak a földes-úr minden utasítását, legyen szó házimunkáról vagy földművelésről, köteles volt elvégezni. A kazakok a földesúr tulajdonát képezték, és a rabszolganők-nek sem volt semmiféle joga. Őket is pénzért vásárolták. A házimunkákat végző szolgák sem házasodhattak. A kazakok lányait a földesúr eladhatta (Kudašev 1991: 163). Miután orosz fennhatóság alá kerültek a karacsáj-bal-károk, a rabszolgáját megölő földesúr is büntethető lett. Más vidékre, külföld-re el nem adhatták a rabszolgákat (Karačaevcy 1978: 207).

A karacsáj-balkárok közötti társadalmi egyenlőtlenség miatt a társadalom-ban mindinkább jelentkező elégedetlenség 1851-ben lázadásba torkolt és Ka-racsáj Hurzuk vidékén a rabszolgák és uraik közt nagy háború tört ki (Kara-čaevcy 1978: 208). 1840 és 1855-ben Csegemben és Holamban is az adó nagy-sága miatt lázadtak fel a szolgák az uraik ellen. 1862-ben pedig Girhojanban a lázadók egyenesen bejelentették, hogy tovább nem szolgálják az uraikat (Mokaev 1976: 95). A Balkár-vidéki lázadások után nagyon sok falusi család szökött csecsen és dagesztáni területre (Kasumov 1992: 48).

1864-ben, miután az oroszok kézre kerítették a Kaukázust, kiterjesztették hatalmukat erre a területre is. Karacsáj-Balkárföldön azok, akik az új hata-lommal kiegyeztek, számos kedvezményben részesülhettek. A földesurak és a jó családok még nagyobb ranghoz, hatalmas birtokokhoz juthattak. Így a karacsáj-balkár társadalmon belüli belső feszültségek megnőttek, kiéleződtek (Šamanlanı 1987: 144). A karacsáj-balkár földesuraknak az oroszok hivatalos megbízatásokat és kinevezéseket osztogattak. Gyermekeik ingyen járhattak az oroszok iskolájába. A földesurak özvegyének az orosz kormány járadékot fizetett. Az oroszok így próbálták magukhoz édesgetni a karacsáj-balkár ura-kat, miközben az alsóbb rétegek elkeseredése az urakkal szemben egyre nőtt (Karačaevcy 1978: 208).

1865-ben a karacsájföldi orosz helytartó N. Petrusevič az orosz cárnak kül-dött jelentésében arról számolt be, hogy a karacsájoknál feudális rendszer mű-ködik. A jelentésében Petrusevič külön-külön felsorolta azoknak a családok-nak a nevét is, amelyek földet birtokoltak karacsáj területen (Šamanlanı 1987: 120).

Az orosz kormány határozatával 1867-ben Balkárföldön, 1868-ban pedig karacsájoknál felszámolták a rabszolgaságot. Csakhogy a földhöz kötött falu-siaknak és az alsóbb szolgarétegnek a szabadság elnyeréséért váltságdíj meg-fizetését írták elő. Ezt a díjat karacsájul *dzsuluw*-nak, a szabadságukért fizetett pénz nevét pedig *bas dzsulgan* 'fejadó'-nak mondták. A rabszolgákért való váltságdíjfizetés hagyománya a régi török társadalmakban is ismert gyakorlat volt. Az ótörökök és az uigurok ezt a váltságdíjat *yulug*-nak nevezték.

1868-ban Karacsájföldön a következő tarifát alkalmazták, uraiknak a felsorolt összeget kellett a szabadságukért megfizetniük: 30 éves rabszolganő – 150 rubel, 30–35 év közötti rabszolganő – 100 rubel, 35 éves férfi rabszolga – 95 rubel, 40 éves férfi rabszolga – 15 rubel (Bayramuklanı 1987: 283).

A hét év alatti és ötven feletti rabszolgáknak nem kellett már fizetniük. Ezzel szemben a *bassziz kul* csoportba tartozóknak akár 200 rubelbe is kerülhetett a szabadsága. A földbirtokos, állattartó rabszolgáknak a váltságdíjon kívül fele vagyonukat is át kellett adniuk a földesuruknak (Karačevcy 1978: 28).

Akkoriban egy rubelbe került egy birka, s ha ezt tartjuk szem előtt, akkor megérthetjük, hogy egy rabszolgának a szabadsága mennyit érhetett. Azokban az években Balkárföldön a rabszolgák hetvenhat földesúrnak összesen másfél millió rubel váltságdíjat fizettek ki (Mokaev 1976: 96).

N. Petrusevič jelentéséből tudjuk, hogy 1867-ben a Karacsájföldön végzett népszámlálás alapján a társadalmi rétegek az alábbi módon alakultak: bijcsanka (úr) 653 fő, jó családból való (nemes) 9978 fő, szabad 1 801 fő, ülgülü kul ('földhöz kötött') 1828 fő és *bassziz kul* ('vásárolt rab') 582 fő, összesen 14 728 fő.

A rabszolgák a társadalom 15,72%-át alkották. 1868-ban Petrusevič jelentése szerint Karacsájföldön 2806 rabszolgát szabadítottak fel.¹⁶

1867-ben a rabszolga-felszabadítás után egy Terek megyében alakult bizottság előtt a feudális osztályok közti vagyoni és birtok különbségek tisztázására érkezett *Hamurza Sakman* és *Gürgoka Abaj*. A balkár urak képviselői azt követelték a kabard és oszét képviselők előtt, hogy ismerjék el a balkár földesurakat a kabard hercegekkel azonos rangúnak. A bizottságban részt vevő minden képviselő ezt visszautasította. A tárgyalás után a balkár földesurakat a kabardok *tlakotles*¹⁷ osztályával egyenlőnek tekintették. Ez az egyenlőség társadalmi, politikai jogok és szokások szempontjából volt érvényes. A döntést az Orosz Birodalom kaukázusi képviselője is jóváhagyta. Ettől kezdve a balkár urak rangja a kabard hercegektől eltérően nem *knjaz*, hanem *dvorjan* ('nemes') lett (Kudašev 1991: 164).

A karacsáj-balkár rabszolgaság orosz kezdeményezésre történt hivatalos felszámolása a társadalmi szerkezetben lényeges változást nem okozott. A rabszolgák nagy része képes volt az uraktól és a jó családoktól megváltani a szabadságát. Ráadásul Petrusevič is, az orosz kormánytól segílyt igényelve sok rabszolga kiváltásában nyújtott segítséget. Ezzel együtt maradtak olyan rabszolgák, akik nem szabadulhattak fel, mert nem tudták megfizetni szaba-

¹⁶ Ezt az adatot I. Šamanov volt szíves eljuttatni a cikk szerzőjéhez, Krasznodari Arhívum 774. tétel, 653. sor, 1091. oldal.

¹⁷ A *tlakotles* osztály a kabard társadalmi rétegződésben a *psi*-vel jelölt hercegek és a *vork*-kal jelzett nemesek közt álló társadalmi réteg neve.

dulásuk árát. Ők a megfizetendő ár fejében további hat-nyolc évig szolgálatban maradtak uraiknál. Eközben az orosz kormány által kijelölt karacsáj földeket szétosztották a nép között, de a később felszabadulók már nem kaptak földet (Tekeev 1987: 91).

Ha a rabszolgák többsége hivatalosan el is nyerte a szabadságát, a termékenyebb földek, nyári legelők, tarlók, szántóföldek az urak tulajdonában maradtak. A korábban is föld nélküli vagy a szabadságáért urának mindenét átadó rabszolgáknak amúgy sem maradt más választása, minthogy urától bérbe vegye a földjét és a bérleti díj fejében megint csak ura szolgájaként élt tovább. A bérleti díjak minden évben drágultak, a szegény falusiak életük végéig a gazdagok földjén robotoltak. Így Karacsáj-Balkárföldön 1868-ban egyfajta titkos rabszolgaság jelent meg.

Az orosz kormány a föld nélküli szegények lázadásától tartva azon gondolkodott, hogy új falvakat létesít, és földet oszt a falusiaknak. Petrusevič erőfeszítéseinek köszönhetően a cári Oroszország földosztó bizottsága 1868–1870 közt a korábban Oroszország részére elvett földekből 40 ezer *deszjatin*¹⁸ földet visszaadott. A karacsáj urak és gazdagok egy része egyezséget kötött az oroszokkal, és e földek nagy részét saját fennhatóságuk alá vonták. A maradék területekre négy új falut telepítettek. Ezek az 1868-ban alapított *Teberdi*, az 1870-ben alapított *Szinti* és *Tasköpür*, valamint az 1875-ben alapított *Mara* falva (Besleneev 1971: 7).

A régi karacsáj-balkár falvakban a *bij* 'úr' és *özden* 'jó család' leszármazottjai kizárólag a felmenőik által alapított nagy területeken voltak hajlandók letelepedni. Ezeknek a karacsáj-balkár nyelven *tijre* néven nevezett területeknek az összeolvasztásával alakultak ki az egyes falvak.

A *tijre* alakban való letelepedés hagyománya Karacsájföldön már az *Ullu Karacsaj* 'Nagy Karacsáj' nevű legkorábbi vidékükön lévő Hurzuk, Kart Dzsurt és Ucskulan falvakban is szokásban volt. Az 1868 után alapított legújabb falvakban már nem alakultak nagy *tijrék*. A 20. század elején Nagy-Karacsájban körülbelül 150 *tijre* volt, 50 Kart Dzsurtban, 44 Ucskulanban, 53 pedig Hurzukban.

Minden *tijrét* a névadó családjáról neveztek el. Ezeket úgy hívták, hogy Kirimsavhalok *tijréje*, Haszanok *tijréje*, Samanok *tijréje*, Tohcsukok *tijréje*, Tekék *tijréje*, Akbajék *tijréje*-féle neveket kaptak. A falvakban minden *tijrének* saját dzsámija volt, ezenkívül *Dzsuma Medzsgit* 'pénteki mecset' nevű nagy mecseteket is építettek a nagyobb tömegek számára. Az urak osztályából származóknak külön dzsámijaik voltak (Tekev 1987: 95).

Minden nagycsaládnak saját *tijréjében* volt a temetője. Az idegenben elhaltakat hazahozatták, és saját *tijréjükben* temették el. Az 1868-as rabszolga-

¹⁸ A *deszjatin* (vagy *gyeszjatyina*) régi orosz területi mértékegység, 1,09 hektárnak felel meg.

felszabadításig a rabszolgák is az uraik tijréjében éltek. Nekik nem volt saját *tukum* 'törzsi' nevük, míg fel nem szabadították őket és azoknak az uraknak a *tukum* nevét használták, akiknek a tulajdonát képezték (Tekeev 1987: 92).

Régi szokások, dalok, istenek

A régi időkben a karacsáj-balkárok abban hittek, hogy Istenen (Tejri/Tanri) kívül léteznek az ég, a föld, a vizek, a kövek, az erdők, a különböző betegségek és általában minden felett hatalommal bíró lények. A *daglik* áldozati állatot vágva fohászkodtak hozzájuk, amikor halálos betegség, ínség, meddőség fenyegette őket.¹⁹

A karacsáj-balkárok között a mai napig élnek e korszak nyomaira utaló ünnepek és szokások. Például a tavasz beköszöntekor a természet megújulásával kapcsolatos ünnepek között volt az első mennydörgéssel kapcsolatos szokás. A gyerekek házról házra vándorolva dalokat énekeltek:

E hónapban, Totur havában²⁰
Házadban legyen méz, vaj,
Tavaszi napod legyen
Áldott.

Törzsenként, falvanként összegyűltek, fiatalok-öreges jókivánságokat, imákat mondtak, közös szertartásokat tartottak. Körbetáncolták az üstöt, melyben az áldozati állat húsa főtt, és énekeket énekeltek Csoppa, Eliya és Szibila a termés, a termények, a villámlás és a mennydörgés isteneinek. Hitük szerint tőlük függött, hogy milyen lesz a termés.

Átugrották az áldozat számára gyújtott tüzet, és ahogy a világ sok népe, a karacsáj-balkárok is hittek abban, hogy a tűz egészséget, erőt, hatalmat ad, és véd a betegségtől, a csapásoktól. Frissen sarjadt füvet vízbe merítettek, majd egymás között szétosztották.

Csegem völgyében, ahol Totur köve áll, áldozati állatot vágta, és a kő körül forogva az isten dicsőségére táncoltak, énekeltek. Majd a törzs egyik örege a kőhöz fordulva így szólt:

¹⁹ A fejezet adatait Köşoğlu (2002)-ből idézzük.

²⁰ *Totur hónapja* karacsájul márciust jelent.

Fejünk felett Ég isten,
Alattunk Föld isten,
Nekünk segítenek,
Ha rosszat teszünk, megharagszanak.
Fohászkodni jöttünk,
Azért, hogy elfogadtassunk.
Fohászkodunk Toturhoz,
Totur, segíts népednek!

Ezután különböző játékokat, lovasversenyeket rendeztek, táncoltak és egymással vetélkedtek. A fiatalok egy *teke* nevű tréfás figura vezetésével házról házra jártak, és Ozajnak, a termékenység istennőjének az énekével és más énekekkel tréfás formában *güppét* (ajándékot) kértek.

Ha nem adsz ajándékot,
Legyen terméketlen a völgy, ahol földet művelsz!

Egyetlen házat sem hagytak ki, és a jókívánságokkal együtt átkokat is mondtak. Idővel az *ozaj*, *güppe*, *szertmen* és egyéb pogány énekek szakrális jellege elhalványodott, és dalaik gyermekdalokká váltak. Felső-Balkár völgyében ezt a népünnepélyt a föld növényei és a termés istene után *Gollu*-nak nevezték.

A pogány időkben sok más néphez hasonlóan a karacsájok és a balkárok fákat is imádtak, a balkárok *Ravbazit*, a karacsájok pedig *Ajtereket* és *Dzsanniz Tereket* ('magányos fa'). A nép ezekre a fákra istenként tekintett, és mély hiedelemmel övezte őket. A balkár öregek még a 19. század végén is így beszéltek: *Allah legyen a te segítőd, mellettem pedig bár Ravbazi lenne!* A szent fák sokáig érinthetetlenek maradtak, a karacsájok abban hittek, hogy aki megérinti Dzsanniz Terek-et, az átkozott lesz és meghal.

A régi karacsájok és balkárok köveket és sziklákat is imádtak. A kőnek egy isten nevét adták, és a nép hite szerint az istent képviselte. Csoppa, Bajrim, Apszati, Astotur, Eliya kövei, sziklái körül ünnepeket rendeztek és könyörögtek az istennek, hogy szabadítsa meg őket a betegségektől, jó legyen a termés, essen az eső.

A balkárok és karacsájok földjén sok kő hordozta Bajrim nevét, aki más kaukázusi népeknél is a család, az anyaság istennője volt. Ő Bajrim hercegnő, a családi tűzhely védelmezője, a ház lakói sorsának, végzetének irányítója. Felső Csegemben a meddő asszonyok Bajrim sziklájához zarándokoltak, finomságokat és madártollakat hoztak neki, úgy könyörögtek hozzá. Szintén Felső Csegemben a kanyaróba vagy más betegségbe esetteket Kirna vagy Eliya sziklájához vitték gyógyulni.

Voltak a természettel és az évszakokkal kapcsolatos pogány ünnepek is, például a *Kürek Bijcse* 'Lapát hercegnő'. Aszály közeledtével öregasszonyok és gyermekek egy lapátot asszonynak öltöztettek, a házak udvarába belépve az ást a földhöz verték, és így énekeltek:

Égünk, meghalunk,
Essen az eső, azt akarjuk,
Lapát hercegnőtől esőt kérünk!

A csapatnak minden házban húst, kenyeret, tojást stb. adtak. Ezután mindenki a folyó partján gyülekezett, Lapát hercegnőt a folyóba vetették, egymásra vizet fröcsköltek. Ezt az eseményt *vízcsere*-nek hívták. Később egy szamarat női ruhába bújttattak, megfürdették a folyóban és tükröt tartottak elé. A vidám ünnep evés-ivással és nagy ünnepléssel zárult.

Karacsáj-Balkárföldön az esőima szokása Csoppához, Elijához és Szibilához az eső, a villámlás és a mennydörgés isteneihez kötődött. Balkárföldön élt a Csoppához zárandoklás szokása, mely során az istent jelképező szikla körül forogva, táncolva ezt énekeltek:

Ojda, Csoppa!
Isten után isten,
Szüntesd meg a szárazságot!
Küldj esőt,
Áztasd a földeket,
Magokat érlelő fa,
Esőt parancsoló fa,
Az egész világot magába foglaló fa,
Nyisd tágra az eső kapuját,
Dörögjön az ég, dörögjön,
Most eső essen!

Karacsájföldön *Dzsanniz Terek*hez könyörögtek esőért. Azonban, ahogy a török népek többsége, a karacsájok és balkárok is igazából Tejri (Tengri) istenben hittek, hozzá fohászkoztak. „Az Eső isten is neki engedelmeskedik”, mondták, és tőle kértek esőt:

Nagy Tengri, drága Tengri,
Küldj felhőket, Tengri,
Essen az eső, Tengri.

A pogány időkkel kapcsolatos szokások, áldozatok, szertartások, könyörgések mind hasonló kívánságokkal voltak kapcsolatban: a nép számára bőséget, egészséget és szerencsét kértek. A még korábbi szokásoknak, imáknak is ez volt célja. Ezek a szokások, ünnepek a szó erejébe vetett korlátlan hitet tükrözték, úgy gondolták, hogy a szó gazdagságot, biztonságot adhat, de el is veheti azt.

A karacsájok és balkárok a nagyon régi időkben vadászatból éltek, ezért szertartásaikban, hitvilágukban és népköltészetükben nagy szerepet játszik Apszati, a hegyek, erdőségek, vadállatok ura, a vadászat istene. Apszati képe megváltozva, megújulva él a nép emlékezetében. Korábban valószínűleg egy emberek által imádott fehér hegyi kecske volt, aki később hosszú fehér szakállú, félelmetes, emberképű isten lett, a „szarvasok istene”. A vadászok Apszati lányát *Bajdimat-Fatimat*-ot is istenítették, átkától félték.

A vadászok Apszatinak áldozati állatot vágtak, és imádsággal próbálták az istent a maguk oldalára állítani. Például tavasszal a szarvasvadászat előtt Felső-Csegyben az Apszati jelképező szikla mellett áldoztak, és Apszati dicsőségére imádságot, kívánságokat énekelve körbetáncolták a sziklát.

A karacsáj-balkár népköltészetben Apszatival és fiaival kapcsolatban különös történetek élnek. Ilyen például az *Apszati vendégei* című történet. A vadászattal kapcsolatos énekeket (pl. Dzsantugan, Bijnöger) nagyon régóta énekelik. Ezekben a dalokban elmesélik, hogyan állt bosszút Apszati a vadász Bijnögeren és Dzsantuganon, mert azok rossz helyen és túl sokat vadásztak.

A balkároknak Apszati mellett Astotur nevű istene is volt. Astotur a farkasok, vadászok és pásztorok istene volt. Csegy völgyében volt egy „Astotur köve” nevű szikla. Mikor vadászatra indultak, a vadászok az egyik nyilukat és az úti elemőzsia egy részét a sziklánál hagyva így könyörgöttek:

Te Apszati oltalmazója vagy,
Értesz a szarvasok nyelvén,
Tudod, mikor laktunk jól, mikor éhezünk,
Adj sok szarvast,
Szólítsd Apszatit,
Fogadd el könyörgésünket!

A vadászatról visszatérve hálából a sziklán hagyták a zsákmány egy részét.

A nép olyan sokra tartotta Astoturt, hogy a szikla mellett elhaladó lovasok tiszteletből mindig leszálltak a lovukról. Még ma is így mondják:

Szállj le a magas lóról,
Szállj le az alacsony lóról,
Astoturnál szállj le a lóról!

Az *Astotur* nevezetű dalban Batok herceg nem hitt a szikla erejében, és rávágott a korbácsával. A szikla mélyéből azonban egy méh repült ki, megcsípte Batokot, és a herceg holtan rogyott össze.

A régi időkben a karacsáj-balkár leánykéréskor egyedi szokások éltek. Ezek során különféle dalokat énekeltek és imákat mondtak, ezek többsége azonban nem maradt fenn. A menyasszonyért menendőben, őt a házából az új otthonába szállítva is *Orajda*-t énekeltek.

Balkárföld falvaiban nem volt olyan lakodalom, melyben ne énekeltek és táncoltak volna a *Tepena*-t. Ez az *Orajda*-val együtt imát, dalokat és táncot magába foglaló nagy boldog ünnep volt. A Tepenában imákat és jókívánságokat mondtak, a *Szandirak* nevű dalban pedig tréfák és szellemességek hangzottak el. E dalokkal az emberhez méltatlan tulajdonságokat, a gyávaságot, féltékenységet, fősvényiséget, dölyfösséget és a kapzsiságot figurázták ki. A Szandirak szavai néha a szellemességből és a tréfából átokba fordultak, néha pedig imává alakulnak. A Szandirakot éneklő ember, mint egy bohóc még a lakodalom öregeit is kigúnyolja, élcelődik velük, akár szitkozódik is. De ezen mindenki csak nevet, senki nem sértődik meg.

Régebben a *Tepena*, *Szandirak*, *Gollu* nevű, táncdal is kísért daloknak meghatározott éneklési módja, szabálya és ideje volt. De az idő múlásával ezek feladásba merültek és ma már bármikor lehet őket énekelni, táncolni, és úgy énekelik ezeket, mint a gyermekdalokat, altatókat, manikat és orajdákat. A nép összevegyítette őket más dallamokkal és táncokkal, és megváltozva a lakodalmi dalok és táncok közé kerültek.

Népdalok

A gazdag karacsáj-balkár népköltészetben belül az éneklésnek külön jelentősége van. Ahogy mondják, az ének nélkül maradt nép süket és néma.

Vannak munkadalok is. A 'földműves dalát' nem csak a földeken dolgozva, de a mezőre menet és onnan visszatérve is énekeltek. Ősszel, aratáskor a régiek a cséplőgéphez kötött ökrök mögött táncolva énekeltek az *Erirej*-t, ezt a munkát, szorgoskodást dicsőítő bőség- és áldáskérő dallamot. Abban hittek, hogy Erirejre emlékezve, neki dalt énekelve a szívek felemelkednek, a munka könnyű és szapora lesz, a termés megsokszorozódik, bőséges lesz. Mert Erirej a régi időkben a termés és a jólét istene volt.

A karacsáj-balkár nép életében a legfontosabb szerepet az állattenyésztés játszotta, ezért az állatokkal kapcsolatban különféle hiedelmek, szertartások, kívánságok, szokások és imák léteztek. Ezek egyike a vaj köpülése közben énekelte *Dolaj* volt. Hittek abban, hogy a dallam éneklése révén a vaj gyorsabban válik ki a tejből, és bőségesebb is lesz. Dolaj a háziállatok istene volt. Mielőtt a háziállatokat a nyári legelőre terelték volna, áldozati állatot vágtak és

a Nagy Tejri-től, Dolajtól, a kecskék istenétől Makkurustól valamint a bárányok és pásztorok istenétől Ajmustól azt kérték, hogy „utunk szerencsés legyen, farkasok ne támadjanak meg minket, sem embernek sem állatnak ne legyen baja”.

A háziszőttesek szövése, a nemez és szűr készítése közben énekelt dalok is a régi idők munkadalai voltak. *Inaj* egyesek szerint a gyapjúmunkák és a kéziszőttek istene volt. Később azonban feledésbe merült, és neve már csak a dallam refrénjében ismétlődik. A munka előtt a legidősebb nő imát mondott, majd a gyapjúval való munkálatok nehézségét és unalmát énekléssel könnyítették meg. Az *inaj* a nőt a munkájukban segítő dallam volt, melyben kívánságok, imák, kérések is szerepeltek. A nők munka közben, szőttes szövése vagy szűr készítésekor biztosak voltak abban, hogy imáik, kívánságaik meghallgatásra lelnek. Abban is hittek, hogy az inajjal készített szövet, nemez és szűr tartós, viselője pedig egészséges lesz.

Hőseénekek

A karacsáj-balkárok sok történelmi-hősi dalt énekelnek. Ezekben a nép elmeséli az életében előforduló eseményeket, sőt saját történelmét is összefoglalja. A hősökkel kapcsolatos dallamok a következő témakörök hőseivel kapcsolatosak: 1. elnyomatás, támadások, 2. gazdagok, hercegek, 3. II. világháború (nagy honvédő háború).

Az 1790–1800-as évek pestisjárványában Karacsáj-Balkárföldön sok ember vesztette életét. Az 1808–1814-es években Észak-Kaukázusban ismét pestis pusztított. A 'hegyiek' *Al Emina* (első pestis) és *Ekincsi Emina* (második pestis) elnevezésű dalai ezeket az eseményeket mesélik el.

A kaukázusi háborúval (1817–1864) kapcsolatban is számos ének született. Például a *Haszavka és Umar* az orosz cár katonái és a karacsájok közötti háborúról szól. Az *Ullu Hozs* (nagy Hozs) ének pedig a cár katonái által az adige népességű Hozs falu népe ellen elkövetett kegyetlenségeket, mészárlást beszéli el. A *daglik* énekei között az orosz–török háború (1877–1878) és az orosz–japán háború (1904–1905) alatt született dalok is szerepelnek.

A 19. században a karacsájok-balkárok egy részének Törökországba történő vándorlását a *Sztambulga Ketgenleni Dzsırları* (Isztambulba vándorlók dala) és a *Muhadzısrle* (kivándorlók) dala örökíti meg. Ezek a népnek a vándorlás során elszenvedett fájdalmait, nehézségeit, a hazától való elszakadás és a hontalanság fájdalmát éneklik meg.

Az elnyomatás és a háborúval kapcsolatos népdalok téma szerint két csoportra oszthatók: 1. A karacsáj-balkárok elleni támadásokkal és fosztogatásokkal kapcsolatos énekek, pl. *Tatarkan*, *Szarıbij ile Karabij*, *Dzsandar*, *Za-*

vurbek stb., 2. amikor a karacsájok támadták meg a szomszédjaikat, pl. *Csüjjerdi*, *Bekmirzalar*, *Dzsanszohlarin sarkisi* stb. E dalok a feudalizmus korában játszódó eseményekről szólnak. Az első csoport dalai a rabszolgaként elhurcolt emberekről, az elvitt állatok és értékek visszaszerzése közben megölt lényekről szólnak. A második csoportbeli dalok pedig a karacsáj-balkárok által elkövetett rajtaütéseket és fosztogatásokat mesélik el. A nép azonban ez utóbbiakat sem dicséri, az eseményeket nem fogadja el, azokat bírálja.

A *daglik* 'hegyiek' a hercegekkel, gazdagokkal, a cár katonával szembeszegülő, azok előtt meg nem hajló vitézeikről szóló dalaikban elmesélik, hogy a gazdagok és a hercegek a szegényeket állat módjára kezelték, megalázva, éhbérért, munkájuk ellenértékét meg nem fizetve dolgoztatták. E dalokban a nép a becsületes vitézek emberségét, hősiességet büszkén dicséri (*Atabij'in sarkiszi*, *Kanamat*, *Barak*, *Abrek ulanla*, *Gapalau*, *Bekbolat* stb).

Balladák

A karacsáj-balkárok balladáit témájuk szerint három csoportba oszthatjuk: a szerelemmel, a családi élettel és a közösségi élettel kapcsolatos dalok. A balladákban a jó kerül szembe a rosszal, a jószívű a gonosszal, az igaz a hamissal, a szerelem a gyűlölettel. A hősöknek a gonoszakkal vívott küzdelme rendszerint szomorú véget ér. A szerelmesekkel kapcsolatos egyes énekekben a fiú vagy a lány meghal (*Akbijcse ile Ramazan*), vagy az ellenség választja el őket egymástól (*Kansavbij ile Gosajah*). Más balladákban a szerető férj-feleség (vagy a fiatalok) egyike halálos betegségben hal meg (*Dzsanim oglu Iszmail*). A családi élettel kapcsolatos szomorú dalok egyike a *Kahraman Baszhanuk*. Ebben a dalban Baszhanuk herceg felesége Szarajda elhagyja a férjét és barátjával elszökik, de Baszhanuk utoléri őket, és mindkettőjüket megöli. A *Kubadijleri* nevű dalban a *kubadij* törzsből született kilenc testvér halálos betegségbe esik, mert nem gondoltak a többiekre és megszegték a közösség szabályait. Más balladákkal összehasonlítva ez a történet boldog véget ér, mert a testvérek megbánják vétkeiket és meggyógyulnak. Egyes balladák témaköre összetett: szerelem, családi és közösségi élet és történelem is szerepel bennük (*Kansavbij ile Gosayah*).

A szovjet korszak dalai

A *daglik* szovjet időszakban született dalai tematikailag a következő csoportokra oszlanak: 1. a szovjet korszak és a polgárháború, 2. a kolhozbeli élet és munka, 3. a II. világháború, 4. a kitelepítés (1943–1957) dallamai, 5. szerelmes dalok és manik, 6. tréfás dalok.

A *Jönnék a partizánok*, a *Dağlı partizán dala* stb. lefesti, ahogy a szovjet hatalom a Karacsáj-Balkárföldre behatolt. A polgárháború során a szovjet hatalomért életüket adó fiatalokról szóló dalok azok hősiességéről, a szegény nép iránt érzett szeretetéről, Lenin és a párt iránti hűségéről beszélnek. A kolhozosítás idejéből származó dalok a nagy földesurak által meggyilkoltakról is szólnak. A kolhozbeli életet és az ott folyó munkát megéneklő dalok pedig arról szólnak, hogy a nép életének alapja a munka, mely minden jó és öröm forrása. E dalokban a kolhozélet és a szocialista munkaversenyről sok minden elhangzik. A versenyben élenjárókat nagy dicsérettel övezik.

A II. világháborúról igen sok dal született, pl. az *Aszkerin sarkiszi*, *Anavatan szavasi*. Ezek az ellenség gyűlöletére, bátorságra, hősiességre szólítanak, elbeszélik a férfiak és nők hősiességét, a haza iránti szerelmét, és azt, hogy nevük a dalokban örökké élni fog.

Szerelmes dalok, manik, panaszdalok, átokdalok

A karacsáj-balkár népköltészetben a szerelmes dalok és a manik fontos helyet foglalnak el. A szerelmes dalok többségében a lány vagy a fiú beszél olthatatlan szerelméről, megéneklí szerelmesének szépségét, jóságát, emberségességét, pl. *Tavkan*, *Aktamak*. A lányok és a férfiak *tariguvokat* 'panaszdalok' énekelnek a viszonzatlan szerelemről vagy arról, hogy nem találkozhatnak a kedvessel. E dalokat a nép *szüjmeklik küynek* 'szerelmes dal' hívja, és témájuk többnyire két fiatal erőszakkal történt elválasztása.

Az *ijnarla* (mani) dalok három részre oszthatók: 1. lányok énekelte, 2. fiúk énekelte, 3. együtt felváltva énekelt dalok. Ez utóbbi csoportot *aytisnak* 'felelgető' nevezik. A független tartalmú négy sorokból álló manikkal szemben az *ijnar* dalok történetet mesélnek el,

Egyes szerelmes dalokban és manikban átkok is elhangzanak. A teljességgel átkozódó jellegű dalokat *kargis dzsirla* 'átok dal' vagy *kargis ijnarla* 'átok mani' néven nevezik. Ezekben a fiatal lány (vagy fiú), megátkozza szerelmét, aki gonosz szavakkal összetörte a szívét vagy a tisztességével játszott. Más szerelmes dalok azt átkozzák meg, aki elválasztotta a két szerelmet, vagy bajt okozott nekik. Az átok dalok vagy manik többségében az átok tréfásan hangzik el:

Oj, az összes rád szórt átkomat
Visszavonom.
Nem szeretek senkit nálad jobban, édesem,
Meghalok érted.

Síratók

A karacsáj-balkár síratók két csoportra oszlanak: 1. dátumhoz nem kötött hallál kapcsolatosak, 2. a kitelepítéshez fűződők.

A síratást az elhunyt rokonai, a vele egykorúak, az őt szeretők végzik, egyesek pedig népi dalnokokat hívnak. Karacsáj-Balkárföldön ha meghal egy mindenki által ismert, szeretett, tisztelt ember, szokás szerint a legkiválóbb sírázóval végeztetik a síratást. Például Bakszan völgyében, amikor a szeretett Oruszbijek Iszmailja életét vesztette, a nép hagyományos *szijit*-tel (gyászszertartás) temette el, majd utána gyászéneket költöttek a számára. A síratókban a nép a saját bánatát mondja el, és felsorolja a meghalt emberségét, jóságát és a népnek tett szolgálatait:

Ég-ragyog az Elbruz jege,
Meghalt Iszmail, feketét öltenek
Nagy Bahszan selyemruhát viselő varázslatos lánya.
Köves talajon vörös búzát termelő,
Szegényeknek német teheneket terelő,
Ingyenes adományokkal a falu szegényeit jóllakató!

A nép körében olyan lányokról szóló sírató is elhangzik, akik megölték magukat, mert nem adták őket a szerelmesüknek. Ezekben a meghalt lány elmeséli keserves sorsát, felsorolja minden bánatát, elmondja a neki ártó emberek nevét és végrendelkezik (*Zarijat, Lüba*).

A *daglik*nál az is előfordul, hogy a sok bajt látott emberek maguknak alkotnak –többnyire szerelmi – síratót (*Madina'nin agidi, Kizin Agidi* stb.).

A II. világháború nehézségeit a többi szovjetunióbeli néppel együtt meg-szenvedő karacsáj-balkár népet erőszakkal kitoloncolták hazájából, ami a karacsáj népköltő Szemenlani Szimayil szavaival: „a bajok tetejére egy újabb baj” volt. A kitelepítés dalainak költői az első naptól az utolsóig a néppel együtt megélt elmondhatatlanul szörnyű tragédiát, nehézségeket, fájdalmakat, begyógyíthatatlan sebeket senkitől sem félve énekelték meg. A *szürgün sarkilari* 'kitelepítés dalai' a nehéz menekült napokat a nép sikolyaként örök mementőként örökítették meg a következő nemzedékek számára. A *daglik* akkor megszenvedett kínjait, kiszolgáltatottságát elbeszélő fájdalmas, szomorú síratók ma is megborzongatják azokat, akik hallgatják.

A nép a síratókban arra buzdít, hogy a kitelepítés napjaiban megtörtént tragédiákat, nehézségeket túl kell élni, a nehéz napokban kitartónak kell lenni, az emberséget el nem veszítve, a sorsot nem kárhozatva, egymásnak erőt-bátorságot adva az élettől, az igazságtól el nem távolodva tovább kell élni. A

szürgün dalok a karacsáj-balkárok népi elbeszélései, történelmi feljegyzései lettek, beépültek a karacsáj-balkár dalkincsbe, hogy évszázadok múlva is énekeljék őket.

A *daglik* mindig is szerették a tréfát, a viccelődést. Karacsáj-Balkárföldön nincs olyan falu, melynek ne lennének tréfás dalai. Néhány ilyen dal csak egyes falvakban vagy völgyben él, míg mások faluról falura terjedve a karacsáj-balkárok általánosan kedvelt dallamai lettek (*Dzsörme*, *Szandırak*, *Gollu*, *Boz alasa* stb.). E dalok némelyike egyben táncdal is. A nép a viccelődő, gúnyolódó dalokban a lustaságot, féltékenységet, önzést és a hasonló rossz tulajdonságokat ítéli el.

Vallási dalok

A karacsáj-balkárok gyakran énekelnek *zikir*-eket 'vallásos vers, ima' a *mev-lidek*ben, más összejövetelek során vagy épp csak maguknak. Az öregek szerint a legtöbb *zikir* szöveget a Dagesztánból érkező vallási könyvekből tanulták meg. Ezenkívül a mekkai zarándoklaton (*hadzs*) résztvevők az út során megtanult zikireket visszatértük után megtanították környezetüknek. A hadzsra részt vevő vagyis *hadzsivá* lett emberek által hozott könyvek is a *zikir* szövegek újabb forrásaként szolgáltak. Egyes zikireket pedig a Karacsáj-Balkárföld költői alkották, például *Kâzim* zikirjeit a nép a mai napig szívesen énekli.

A zikirek többsége a Biblia és a Korán témaköreiből merít. A *zikir* szó arabul azt jelenti: emleget, emlékezik, észrevesz. És valóban minden zikirben a magasságos Allah és prófétáinak a neve, az iszlám alapelvei ismétlődnek újra és újra; ezek behatolnak a zikirt éneklő és hallgató emberek lelkébe, tudatába és segítik, hogy Allah igaz híveként haladjon előre a vallás által kijelölt úton:

A hittel, a vallással
Térjünk át a másik világba
Éjjel-nappal megállás nélkül
Mondjuk: Allah, Allah!

A nép körében élő zikireket tartalmuk szerint négy csoportba oszthatjuk: 1. Allah neveit ismételő, őt és az iszlám vallást dicsőítő zikirek, 2. prófétákkal kapcsolatos zikirek, 3. az iszlám vallás kötelességeivel és feltételeivel kapcsolatos zikirek, 4. a muszlimokat elgondolkodtató zikirek.

A zikirekben gyakran ismétlődik az iszlám vallás alapvető lényege, mely szerint „Allahon kívül nincs más imádandó isten, és szent Mohamednek a prófétaságot Allah adta”:

La illaha illallah
Muhammadun Rasullulah

....
Övjük vallásunkat,
Imádjuk a hatalmas Allahot.

A zikirek megmutatják az embereknek, hogy ha az iszlám vallás alapjaink eleget tesz, ha kitartóan halad Allah útján, akkor még e földön eljuthat a paradicsomba. Újra meg újra megismételt tanácsok: légy türelmes, kitartó, jó modorú, ne hagyd magad becsapni a világ hívságai által, ne légy hűtlen a hithez, ne légy fősvény, ne irigykedj senkire, ne csapj be másokat! Még sok más emberi tulajdonságra is figyelmeztetnek: légy egyenes és becsületes, tartsd be az iszlám útmutatásait és erkölcsét.

A zikirek ismételve a hívők tudatába vésik, hogy aki az iszlám vallási és erkölcsi szabályait betartja, az Allah szeretett imádottja lesz. Az utolsó ítélet napján minden ember jó és rossz tettei megméretnek, és a Mindenható Allah imádjainak is felelni kell világi tetteikért:

Ha meg tudod különböztetni a tilos dolgokat a hasznosaktól,
Akkor nem lesz részed tragédiában.
Ne tégy tiltott dolgokat a világban,
A végítéletkor mérlegre tétetsz.

Az iszlám vallási kötelességeivel kapcsolatos zikirek azt tanítják, hogy a *namaz* 'rituális ima' és a böjt fontos kötelességek:

Szívedet felkészítve végezd a rituális imát,
A hívő nem kerül pokolra.
Tarts böjtöt, imádkozz folytonosan,
Akkor a mennyországba kerülsz.

A legtöbb zikir arra tanít, hogy az ember számoljon el magával, gondolja át az életét, ha bűnösen él, tartson bünbánatot; ne feledkezzen meg a halálról és a világ hazug voltáról, ne csapja be önmagát. Elgondolkodtatják az embereket, honnan és miért jöttek, merre tartanak, és elmondják, hogy a világon a legfontosabb feladatuk a valláshoz való ragaszkodás és Allah imádata. Hangsúlyozzák a magasságos Allahról való éjjel-nappal való megemlékezés fontosságát:

Magas a zikir ragyogása
Nem látjátok a szemetekkel.

...

A megemlékezéseket ne számláljátok,
Sok zikirt éneljetek.
Ebben a világban megállás nélkül mondjátok:
Allah, Allah.

A karacsáj-balkár nép lelkének ezen alkotásai nagy múltra nyúlnak vissza, és egy gazdag nemzetközi jelenség sajátos helyi színét képviselik.

Hogyan kerültek karacsáj-balkárok Törökországba?

A 270 évig szünet nélkül tartó orosz–kaukázusi háború végén a Kaukázusban élők nagy tömege vándorolt Oroszországból az Oszmán Birodalom területére. Az 1859-ben kezdődő száműzetés dagesztániakat, csecseneket és oszéteket érintett, de az Oszmán Birodalomba 1863–1864-ben történt kivándorlás miatt a legnagyobb veszteséget az adigék, ubihok és az abházok szenvedték el.

Az Elbrusz környéki meredek hegyeken és mély völgyekben meghúzódó karacsáj-balkárokat ez a kivándorlás nem érintette.

Hogy a karacsájok a kaukázusi meredek hazájukból ne támadhassanak folyton az Orosz Birodalom területén élőkre, az oroszok védővárakat építettek, ahol a Kubán folyó a hegyről a síkra ér. Így akadályozták meg az *abrek*-nek nevezett bátor karacsáj harcosokat abban, hogy ki-kitörjenek a Kaukázus hegyei közül.

1864-ben a karacsáj-balkár népet közigazgatási szempontból az oroszok kétfelé szabva a karacsájokat a Kubáni Kerület, a balkárokat pedig a Terek Kerület fennhatósága alá osztották be.

A karacsájok fellázadtak Oroszország ellen, amikor a többi kaukázusi nép mintájára tőlük is azt várták, hogy az Oszmán Birodalomba települjenek. A lázadást csak nagy nehézséggel verték le 1873-ban.

Az elnyomást el nem viselő karacsájok egy része azonban kénytelen volt 1885–1886-ban kivándorolni az Oszmán Birodalomba. 1885-ben egy 1500 főből álló karacsáj csoport az Oszmán Birodalom Rosztov városában székelő konzuljához beadott egy kérvényt, melyben kivándorlási szándékukat részletezték az Oszmán Birodalmi Belügyminisztériumnak.

Az Oszmán Birodalomba kivándorolni szándékozó, Rosztov városában összegyűlt karacsáj csoporttal kapcsolatban a Belügyminisztérium Menekültügyi Igazgatósága kérvényében így írt a helyzetükről 1885. március 11-én a Belügyminisztériumnak:

A Belügyminisztérium Magas Színe előtt
Alázatos szolgálja a következőket kérvényezi,

Egy ezerötyszáz főből álló karacsáj és cserkesz családokból verbuválódott csoport szeretne Adana megyébe kivándorolni. Ezért tartózkodnak Rosztov városában, és adták be kérvényüket a konzulátusunkra. A közvetítésünkkel a Külügyminisztériumtól érkező engedélyre várnak, annak értelmében a kaukázusi menekültek távoli helyekre és szárazföldre ki nem rakva szeretnének letelepedni. Ezzel kapcsolatos határozatukat tudató válaszukat várják.

*24 Cemaziyelevvel 302 ve 27 Şubat 300
Bende Rıza*

A levelezés 1885 májusában tovább folytatódik. Időközben az Oszmán Birodalomba kivándorolni szándékozó és Rosztovban gyülekező karacsájoknak fogy a türelme. Végül a karacsáj kivándorlók képviselője az Oszmán Birodalom Miniszterelnöki Hivatalába ír egy kérvényt, melyben lefesti a helyzetüket, és kérvényezi a befogadásukat. Az 1885. május 15-i távirat megérkezik Isztambulba és elkezdődik az eljárás.

A Miniszterelnökségi Oszmán-kori Levéltár Yıldız részlegének nagyvezíri hivatalos petíciói közt található, *19 Şaban 1302* (1885. június 3.) keltezésű és 770/2669-es sorszámot viselő iratban ezeket olvashatjuk:

Rosztov, A Nagyvezíri Hivatalba

Alázatos szolgálai, a Kaukázusba letelepedett karacsájok mindenünket eladtuk, hogy vallásunk és jövőnk érdekében útlevéllal áttelepülhessünk a Magas Porta területére. A Rosztovban lévő konzulátus akadályoz minket ebbéli törekvésünkben. Minthogy állatainkat, földjeinket és minden, a megélhetésünkhöz nélkülözhetetlen tulajdonunkat eladtuk és az utcán várakozunk, szíveskedjenek engedélyezni a bevándorlásunkat! Allah és a Proféta szerelmére könyörögve kérjük.

1885. május 15.

A karacsáj lakosok képviselőiben

Ümerâdan Tambiyev

Ümerâdan Hacı Zekeriya Abayev

Az 1886-ban az Oszmán Birodalom területére érkező első karacsáj menekültek csoportját Tokat és Eszkisehir környékére, újonnan alapított falvakba telepítették. Ezek a falvak a Tokathoz tartozó *Arpadzsı Karacsáj* és *Csilehane*, valamint az Eszkisehirhez tartozó *Yazılıkaya* és *Akhisar*.

Azok a karacsájok, akik a Kaukázusban maradtak, ezekre a kivándorlókra a mai napig egységesen a *Stampulcsula* 'Isztambulba utazók' néven utalnak, mert a hajók Isztambulba mentek. A lakosság lelkében mély nyomokat

hagyott ez az esemény, mely számos siratóének és legenda megszületését idézte elő. Az egyik sirató arról szól, hogy az egyik testvér miért kényszerült elhagyni ősei hazáját:

*Stampulçula Stampulga ketdile
Minda kalganlaga ne kıynlıkıa cetdile
Ol künlede bizge bolur bolgandı
Ak betleden kızıl nürle ongandı*

*Bizni elibiz kolan hudiyleden tolgandı
Ol künle maşharlanı künüdü
Allay koturbaşnı ceti cahanım üyüdü
Cılav boldu Teberdini ullu toyları*

*Mangıray kaldı Gata kıynlını
Buv Ölgende koyları
Teberdide kibik kara kozu soymayla
Para almayın üy salkınlaga koymayla*

*Kemele kelelle bizni allıbızga çabhanlay
Biz carlıla Stampuldan kalmay keterek*

Burun kibik Teberdini tabhanlay

Oy igi sagan Teberdi kobannı tabared

*Sıylı Şamda ötmek bla aşarga
Carathan Allahdan buyruk tabared
Burun kibik tik künnümde
Ceti el bolub çaşarga*

*Oy anam, anam eki eşiging şav bolsun
Teberdi özeni şaytan avmaz tav bolsun
Mingenibiz keme bla maşına
Biz barabız muhacirleni aşıra*

*Oy Zulihatım, Zulihat
Cılay kaldı Baraknı kızı Anisat
Oy anam, anam, seni eki eşiging kurugand
Meni atam, izlegeningi tabhansa
İçingden çıkğan eki balangı*

Megérkeztek Isztambulba a kivándorlók,
A hátrahagyottakat nagy csapás érte
Minden megtörtént, ami csak történhetett,
A fehér arcokról eltűnt a vörös fény.

Megtelt a falunk tarka ördögökkel,
Azok a napok a végítélet napjai lettek.
A magára maradtak a hét pokla
Teberdi nagy mulatságai elhalkultak.

A szegény Gata birkanyájai
Buv Ölgen völgyében bégetnek,
Fekete bárányt nem vágnak már Teberdiben,
Ingynen nem nyújtanak védelmet a házak.

Hajók érkeznek elénk szinte röpülve,
Mi nyomorultak, nem akartunk Isztambul-
ban maradni,
Olyan helyet akartunk keresni, mint Teberdi
volt,
Ó, bárcsak megtaláltuk volna a Teberdi folyót.

A szent városban kenyeret ettünk volna,
Mindenható Allah megparancsolta volna,
Hogy mint régen a hegyek tetején
Hét faluba telepedjünk.

Jaj, anyám, a te két kapud semmisüljön meg!
Teberdi völgye sátán nem járta hegy legyen!
Hajóra szálltunk és vonatra,
Megyünk a kivándorlókat búcsúztatni.

Jaj, Zulihatom, Zulihat!
Sírva hagyta Barak lányát Aniszatot.
Jaj, anyám, anyám, két kapud bezárult,
Találja meg apám, akiket keresett,
A töled származó két kisgyermekedet.

<i>Gâvur koluna cuvuk cetmegen adamlaga athansa</i>	Gyaurok földjére, idegenbe küldted,
<i>Oy anam, anam seni eki eşiging şav bolgandı</i>	Jaj, anyám, anyám, két kapud megsemmisült,
<i>Cılay-cılay ol aruv sanlarım kuruyula</i>	Sírva-ríva elsorvad szép testem,
<i>Artımda kalan carlı eki egeçim</i>	Hátrahagyott két hugocskám
<i>Oramlada it küçükleça uluyla</i>	Kutyakölyökként vonyít az utcákon,
<i>Oy meni atamı eski üyünü eşikleri Kobanga açılıb</i>	Apám régi házának kapui a Kubán folyóra nyíltak,
<i>Kızdan aybat çaşlarınğ baralla cılab-cılab</i>	Lányoknál is szebb ifjak járnak lefelé sırva,
<i>Atçabhanı enişge çaçılıb</i>	Atcsabhan alatt szétszéledve.

1891-ben kezdte el Oroszország a transzszibériai vasútvonalat építeni, melyet 1904-re nagyjából be is fejezett, ezáltal a Távol-Keleten Kínával és Japánnal szemben jelentős fölényre tett szert. Az 1894–95-ös háborúban a japánoktól vereséget szenvedett kínaiaknak át kellett adniuk Port Arthur kikötőjét a japánoknak. Ezt a területet azonban már rég kiszemelte a cári kormány, és Oroszországhoz kívánta csatolni. Most ezt meg is tették, és Port Arthurt elfoglalva kijutottak a Kínai-tengerre. Az oroszok előrenyomulását megakadályozni szándékozó japánok 1902-ben szövetséget kötöttek az angolokkal. Mivel az oroszok többé nem akartak onnét kivonulni, 1904-ben a japánok hadat üzentek nekik. Az oroszok 1905 január 3-án elveszítették Port Arthurt és a japánok 30 ezer orosz katonát ejtettek foglyul a cári hadseregből. Oroszországot ekkor belső zavargások, szocialista tüntetések gyengítették és a cári kormányt a háború befejezésére kényszerítették. Végül 1905. augusztus 23-án írták alá a japánok az oroszokkal a békeszerződést. Ebben a háborúban az oroszok vesztésege, halott, sebesült vagy fogolyként 400 fő volt.

Az oroszok ehhez az összecsapáshoz a kaukázusi népek között is kényszerítoborzást végeztek. Az orosz hadseregben a japán háborúba elhurcolt karacsáj-balkár ifjak is részt vettek, szülőföldjüktől sok ezer kilométer távolban ontották a vérüket olyan csatában, amelyhez semmi közük nem volt.

Ez az esemény hasonlóan az oroszországi nyugtalansághoz sürgette a karacsájok egy csoportjának az Oszmán Birodalomba történő kivándorlását.

Az Oszmán Birodalomba való kivándorlás gondolatát, valamint a Szentföldre történő zarándoklat vágyát a karacsáj-balkárok közül olyan zarándokok idézték elő, akik megjárták a Szentföldet és visszatérésük után elindították az 'Éljünk iszlám földön!' mozgalmat. A 19. század végén a szent zarándoklatról Isztambulon keresztül visszatérő és az Oszmán Birodalom káprázatát megpillantó három karacsáj zarándok a Baykul családból való Bascsi Hadzsi, a Bolur családból Iszhak és a Gola családból Oszman Hadzsi voltak. Amint

visszatértek a Kaukázusba, máris elmesélték a karacsájoknak amit láttak, és elültették bennük a kivándorlás gondolatát.

A 20. század legelején Karacsájföldről az iszlám jog tanulmányozása céljából Isztambulba utazott a Kurgak családból Ramazan efendi. A karacsáj tanárt török állami képviselők biztosították támogatásukról a karacsájok Kaukázusból való lehetséges kivándorlásáról folytatott megbeszélései során.

1905-ben az Oroszországban kitört forradalom ellenére is engedélyezte az orosz kormány, hogy a karacsájok kivándoroljanak az Oszmán Birodalomba. A Teberdi környéki lakosság kivándorlásra való felkészítésében a Szilpagar családból való Avbekir, a Kurgak családból való Ramazan efendi és a Gola családból való Oszman Hadzsi jeleskedett. Duvut és Dzsaszlik falvak lakossága emigrációját pedig a Karabas családból való Tuvgan Biy irányította.

Novemberben végre útra kelhettek Karacsájföldről a kivándorlók. A napokig tartó utazás első szakasza az orosz kozákok Nevinka nevű vasútállomásáig tartott. Itt letáboroztak, majd egy idő után tehervagonokba szálltak, és a Fekete-tenger partján lévő Novorosszijszk nevű kikötőbe utaztak. Itt törtek rájuk a hideg téli napok, ezért a karacsáj kivándorlók szörnyű körülmények között éltek. Egy részük nemez jurtákba húzódva várta a hajók megérkezését, melyeken Isztambulba terveztek távozni. Tífuszjárvány ütötte fel a fejét, más betegségek is tizedelték őket, és a karacsájok nagy része anélkül távozott a világból, hogy meglátta volna Isztambult. A megmaradtak még mindig reménykedtek, készültek az ismeretlen végcélú utazásra, és miközben várták a Fekete-tenger partján a hajókat, ilyen siratókat énekeltek:

*İnşallah biz İstampulga keterbiz
İnşallah Kara tengizden öterbiz
Biz İstampul'da zemzem kuyarbız
kumganga
Biz İstampul'da tüye soyarbiz kurmanga*

Reméljük, hogy eljutunk Isztambulba,
Reméljük, hogy átkelünk a Fekete-tengeren,
Isztambulban az élet vizét merítjük
ibrikünkbe,
Isztambulban teve lesz az áldozati állatunk.

1905-ben a Novorosszijszki kikötőből két hajón hagyták el hazájukat a karacsájok, elindulva Isztambulba. 3479 főből álló 368 család alkotta a kivándorlók első csoportját. Őket Ramazan Efendi vezetésével egy újabb csoport követte 1906 tavaszán, mely 300 családból állt.

A két csoport Isztambulban találkozott 1906 első felében, Isztambulból Konyába utaztak, ahol egy ideig menekülttáborban éltek. Többségük le is telepedett Konyában, egy csoportjuk Afyonba, egy másik pedig Ankarába ment. Ez utóbbiak egy kisebb része le is telepedett, de a többségük továbbment Eszkisehirbe, és ott lelt otthonra.

Az Anatólia földjére érkező 400 karacsáj nagycsaládból 212 az első lépésben a terveknek megfelelően a Konyához tartozó Szarayönü falu közelében,

Bashöyükben maradt. Nem sokkal később további 46 nagycsalád csatlakozott hozzájuk. Az Oszmán Birodalom a karacsáj-balkár menekülteknek házat épített, és hogy önálló gazdálkodókká válhassanak, állatokat és földet is biztosított nekik.

Az Oszmán-kori Levéltár korabeli irataiból derül ki az, hogy a karacsájoknak nem volt igazán ingyére a Konya környéki letelepedés, és voltak közöttük olyanok, akik visszamentek kaukázusi hazájukba. Egy részük az Afyon és Eszkisehir környékére 1886-ban betelepedettek közelébe kérvényezte az áttelepítését, vagy odaszökött a nevezett területre. A mellékelt levéltári irat értelmében a karacsájokat csak erőszakkal tudták Konya környékén letelepíteni.

Napjainkban a következő karacsáj falvakat tartjuk számon (*megye: falu/járás*): *Afyon*: Doğlat/İscehisar, *Ankara*: Yağlipınar/Gölbasi, *Eszkisehir*: Gökseyayla (Kilisa)/Han, Akhiszar/Han, Yazılıkaya/Han, Belpınar/Csifteler, Ertuğrul (Yakapınar)/Sivrihiszar, *Kayseri*: Eğrisöğüt/Pınarbaşı, *Konya*: Bashöyük/Sarayönü, *Sivas*: Emirler/Yıldızeli, *Tokat*: Csilehane/Resadiye és SulusarayArpadzsi/Karacsáj.

A felsorolt falvakon kívül még Yalova Csiftlikköyben, Konya Ereğliben, Eszkisehir Csiftelerben, és Mahmudiye több járásában, Tokat Turhalban, Afyon Bolvadinban, Ankara, Isztambul, Izmir, Eszkisehir, Konya, Afyon, Tokat, Kayszeri, Sivas megyeközpontokban is élnek karacsáj-balkárok.

Karcsáj nők három generációja

4. A karacsáj népzene

A karacsáj-balkár népzene áttekintése

Ebben a fejezetben olvasható a karacsáj népzene első elemző áttekintése. Bevilágítunk e népzene sokszínű világába szétválasztva a tipikust az egyeditől, felsoroljuk a dallamok kisebb-nagyobb összetartozó csoportjait és a köztük mutatózó zenei kapcsolatokat.

Az osztályozás során kizárólag zenei szempontokat érvényesítettem, egymás mellé kerülhet itt táncdallam, a régi vallás énekei, mai iszlám dallamok, a kaukázusi karacsáj-balkárok és törökországi rokonaik zenéje, sőt illusztrációképpen néhány török és kumük dalt is beszúrtam.

A dallamokat közös záró hangra transzponáltam, hangnemüktől függetlenül. Ezután elsősorban formai tulajdonságaik szerint osztályokba osztottam őket. Külön osztályokba kerültek pl. a motívumokból felépülő dalok, az egy vagy két rövid sorra visszavezethetők és a négysorosak (az osztálybeosztást később részletesebben tárgyalom). Az osztályokon belül a csoportok a kadenciahangok alapján követik egymást, a csoportokon belül pedig a dallamokat első soruk magassága szerint sorolom fel.

A karacsáj dallamok többségének osztályozását megkönnyíti, hogy a dallammozgásuk hasonló, ezért az osztályokon belül a kadenciák szerinti sorrend az esetek túlnyomó többségében valóban hasonló dallamokat hoz egymás mellé. A tipikus karacsáj dallammozgás jellemzői az ereszkedő, illetve domb alakú sorok, a sorokon belül pedig az egymás melletti hangokon haladó, nem ugráló és a dallam záróhangja alá nemigen szálló dallammozgás. Jellemző az ereszkedő szerkezet, melyben az egymást követő sorok egyre alacsonyabbak. Ugyanakkor az első sor elején nem ritka az alaphangról vagy környékéről történő felugrás, és itt előfordulhat forgó mozgás is, mely azonban leginkább egy gerinchang körbejárását jelenti (pl. № 30, 33, 35).

Tekintsük át a zenei osztályokat. Mint látjuk majd, az osztályozásnál nem a dallamok egy mechanikus felsorolásáról van szó, hanem mélyebb zenei megfontolások is érvényesülnek. (Részletesebb táblázatot látunk a dallamok antológiája előtt.)

<i>Osztály</i>		<i>Jellemzője</i>	<i>Kora</i>
1.	№ 1–8	Forgó valamint a plagális mozgás	régies
2.	№ 9–37	Egy vagy két rövid sor és változataik	régi és új
3.	№ 38–53	Négy rövid sor (1) főkadenciával	régi és új
4.	№ 54–62	Négy rövid sor alaphangon záró első sorral	régies
5.	№ 63–70	Négy rövid sor 1 (VII) x kadenciákkal	régí és új
6.	№ 71–105	Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal	
7.	№ 106–115	Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal, alacsony kezdés	
8.	№ 116–138	Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal, magasabb kezdés	
9.	№ 139–145	Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal	
10.	№ 146–186	Egy- vagy kétsoros tripodikus	régies
11.	№ 187–199	Négysoros tripodikus	
12.	№ 200–278	Négysoros speciális szerkezetű <i>dzsir</i> dallamok	kabard eredet
13.	№ 279–287	Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel	új

Ahogy a táblázat mutatja, a 12. osztályban a többi négysorostól külön kezelek egy jellegzetes négysoros karacsáj zenei formációt, a *dzsir* dallamokat. Ezek a többi, alapvetően izometrikus négysoros karacsáj dallamhoz képest sajátos szerkezetű sorokból építkeznek, ami sokszínű kadenciasoruk és dallammenetük ellenére összefogja őket. Ugyanakkor számos *dzsir* dallam mutat dallamvonalbeli rokonságot izometrikus négysoros dallamokkal. A *dzsir* dallamok rendezéséhez is jó eszköznek mutatkozott a kadenciák alapján megállapított sorrend.

Az osztályozás részleteinek bemutatása előtt azonban hadd szóljak néhány szót azokról a dallamokról, melyek a karacsáj-balkárok zenei világában ritkának, kivételesnek számítanak.

Speciális dallamok

A túlnyomóan ereszkedő, illetve domb alakú sorokból építkező karacsáj dallamok közé alkalmanként más mozgású dallamok is kerültek, ha a rendezés általános szempontjai ezt indokolták. Ezekre mindig külön is felhívom a figyelmet.

Speciálisnak vehetők a karacsáj dallamvilágban a rövid motívumokból építkező dallamok. Ilyen például a *mi-re-do* trichord középső hangja körül forgó esőima (№ 1), illetve a kvinten ugráló № 8. Ezeket az 1. osztályba helyeztem.

Ugyancsak az 1. osztályba került az alaphang alá ereszkedő majd onnan felemelkedő plagális dallamok kicsi, de jól meghatározható csoportja (pl. № 4).

Vannak olyan dallamok is, melyek első és negyedik sora alacsony, középső sorai pedig magasabbak. Ezek emelkedő kezdetükkel szintén eltérnek a karacsáj és általában a törökségi népek dallamainak többségétől, és külön osztályokba kerültek. A negyedik osztályban vannak a régiesebbnek tűnő négy rövid sorból építkező kupolás és álkupolás AB/A,C szerkezetű dallamok, a 13. osztályba pedig az újabb hatásokra létrejött, négy hosszú sorból álló visszatérő szerkezetűek. A *dzsir* dallamok között is számos ilyen forma látható.

A jellemző domb, illetve ereszkedő sorformák ellentéte a völgy alakú²¹ illetve a sorközépen alaphangra ereszkedő első sor.²² Néha emelkedő első sort is látunk, pl. № 99, 104, 192 esetében. A közölt dallamok mintegy 10%-a ilyen, tehát az ereszkedő illetve völgy alakú dallamkezdet nem igazán kivételes a karacsáj zenei világban, noha e dallamok számaránya a teljes gyűjtött anyagban ennél kisebb.

Igen ritka ellenben az alacsony fokokon való hosszabb elidőzés utáni felugrás valamint az akkordfelbontás-szerű mozgás is (№ 64). Előfordul VII. fokról a 3. fokra történő sorvégi felugrás (№ 151, 152, 154), és egyes régies tripodikus dallamoknál az V. fokra történő leugrást is láthatunk (№ 171). Több dallamban fordulnak elő egy-két ütemen belül nagyobb ugrások, ami meglehetősen ellentétes a jellemzően „simább” karacsáj dallamvezetéssel.²³ Egészen speciális, és csak tanulságképpen utalok egy dalra Omar Otarov gyűjteményéből (№ 183) és egy másikra, melyet professzionális zenészek adnak elő (№ 188).

²¹ Pl. № 66, 95, 105, 107, 109, 110-112, 115, 134, 135, 137, 142-145 második sora, 179, 187, 189 és 190.

²² Pl. № 150, 203, 204, 207, 220-224, 271.

²³ Pl. № 69-70, 80, 83, 124, 201, 219 stb.

A karacsáj népzene osztályai

Vegyük sorra az egyes dallamosztályokat, a bennük levő csoportokat és a konkrét dallamokat. Minden osztályhoz és csoporthoz adok egy rövid jellemzést és néhány példát is. Ezek segítségével az olvasó jó képet kaphat a karacsáj népzene legfontosabb dallamformáiról. Azt is mondhatjuk, hogy az elemzésben szereplő példák meghallgatása és megtanulása után a karacsáj népzében már nagy meglepetések nem érhetnek bennünket. Mégis, a karacsáj népzene minden jellegzetessége csak a kottamellékletet is figyelmesen áttanulmányozó és mellékelt DVD-n szereplő dallamokat is végighallgató olvasó számára bomlik ki.

1. osztály: Forgó illetve plagális mozgás (№ 1–8)

Az 1. osztályban különböző eredetű régies dallamok vannak. Kerültek ide *mi-re-do* trichord középső hangja körül forgók (№ 1), *ti-la-mi*, triton hangjain ug-rálva forgók (№ 8) és ereszkedő-emelkedő plagális mozgást végzők is (№ 2–5, 1. példa). Közös bennük, hogy határozottan elkülönülnek az ereszkedő illetve domb formájú sorokból álló többségi karacsáj daloktól. Megemlítjük, hogy a középső hangja körül forgó motívum többek között a magyar gyermekjátékdallamok egyik alapformája, az emelkedve befejeződő dallam pedig pl. a magyar regölés egyik fontos típusa. Minderről, és általában a magyar vonatkozásokról részletesebben „A karacsáj népzene magyar kapcsolatai” fejezetben lesz szó.

a) *Aş a - şa - may - di - la ma biz - ni caş - la*

b) *Por - ka ha - vak e - se - dez - nek*

Ho - ri - ra, Gol - lu

de hó re - me ró - ma

1. példa. a) Az ősvallás ereszkedő-emelkedő „Gollu” dallama,
b) magyar regös dallam (MNT II, № 866)

2. osztály: Egy vagy két rövid sor és változatai x(1)1 kadenciákkal (№ 9–37)

Sok karacsáj dallam egy vagy két rövid sorból és azok változataiból áll. A sorvariánsok ugyanazon a hangon végződnek mint az őket megelőző sorok, de egyre szűkebb hangterjedelemben mozognak. Egyes esetekben a strófás szöveg négysoros formákba szervezi őket, de az újra és újra az alaphangra történő ereszkedés miatt jogosan tekinthetjük őket egy- vagy kétsorosaknak, illetve ezekhez igen közel állóknak.

Az ereszkedő, vagy domb alakú konjunkt dallammozgás miatt ebben az osztályban kielégítőnek tűnik a kadenciák alapján történő csoportosítás, bár így néha eltérő ambitusú dallamok is kerülhetnek azonos csoportba.

2.1. csoport. A minden sorában alaphangra ereszkedő és egymáshoz hasonló rövid sorokból építkező csoportba három kisterces (2.1a példa, № 9–10)²⁴ és három nagyterces (2.1b példa, № 11–12) dallam tartozik. Tipikus a szűkebb 1–5, sőt 1–4 ambitus, egyetlen kivétel az 1–7 ambitusú № 12. Jellemző a karacsáj népzene szerkezeti fejlettségére, hogy meglepően kevés ilyen egyszerű dallam van, ráadásul a csoport legelemibb dallamai is nemegyszer szabályos négysoros formába rendeződnek.

Rubato, ♩=96

Kök bla cer - ni a - ra - sı

Bas - hiç bol - sun ya Al - lah

Türk - lü - le - ni qı - lıç - la - rı

Kes - giç bol - sun — ya Al - lah

1. 2. 2. 2.

2.1a példa. Egy rövid sor és változatai 1(1)1 kadenciákkal

²⁴ № 10 refrénjének első sora *do*-n ér véget.

$\text{♩} = 100$

Cűw cűw cűw a - la

E - ki cíp - cíp suw a - la

Qaz' qu - muq - dan ke - le - me
 İt çab - hand da ö - le - me

Am - ma bo - za bi - şı - rır
 Ak - ka aç - ha tū - şū - rūr

2.1b példa. Egy rövid sor és változatai $x(1)1$ kadenciákkal

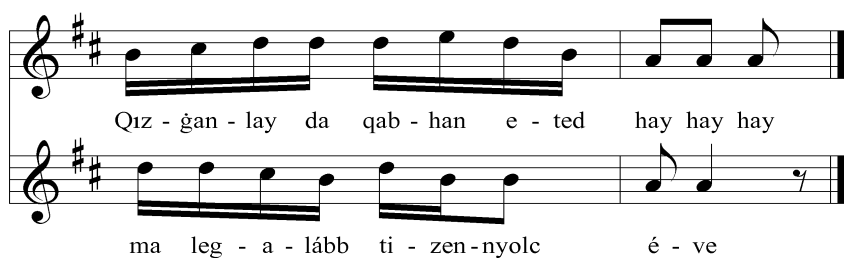
2.2. csoport. A két rövid sorból álló dallamok között nyolcnak (2) a főkadenciája, ezek mind nagyterces skálán mozognak, többnyire szűk (1–4/5) ambitussal (2.2. példa, № 13–19). A dalok közül egyesek több-kevesebb hasonlóságot mutatnak a magyar diatonikus sirató kisformájához, de a 6. és a 10.3. csoportban látni fogunk a magyar siratóhoz közelebb álló karacsáj formákat is. A № 15 hasonlóan kezdődik az osztály dallamaihoz, de két további sorral tovább ereszkedik. Ez szerkezetileg meglehetősen hasonlít a magyar sirató kisformájának a lefelé bővüléséhez. Minderről részletesebben a magyar és karacsáj zene közös vonásait tárgyaló fejezetben lesz szó.

a)

Men' a - la - şam çab - han e - ted hay hay hay hay

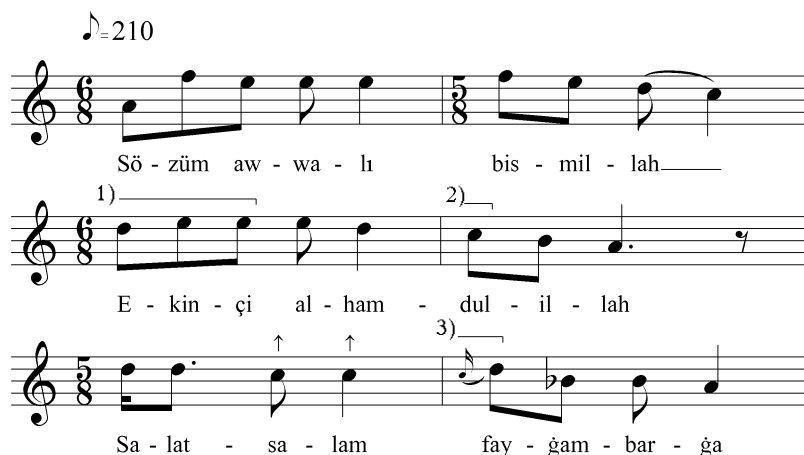
b)

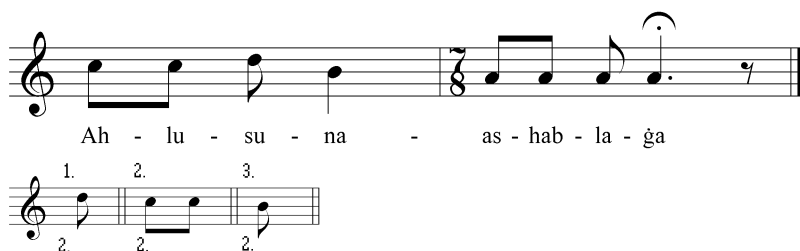
Jaj, lyá-nyom, I-lon-kám, ked-ves ga-lam - bocs-kám,

2.2. példa. Két rövid sor és változatai (2) kadenciával: a) karacsáj dallam és b) magyar párhuzama (MNT V, № 41. 269, 4–6 sorok)

2.3. csoport. A 2. osztály egy népesebb csoportjában hat (b3) főkadenciás kisterces és hat (3) főkadenciás nagyterces kétsoros dallam van (2.3a példa, № 20–24, illetve 2.3b példa, № 25–29, ahol № 27 páratlan sorai völgy alakúak). A kisterces dallamok jellemző ambitusa 1–6, míg a nagyterceseké gyakran csak 1–3 vagy 1–4, ezzel összhangban ennek a csoportnak a különböző skálákon mozgó dallamai között jelentősebb a különbség. A karacsáj népzenében a fontosabb, pl. sorzáró hangokat rendszerint ereszkedve közelíti meg a dallam, ezért a most vizsgált kis ambitusú dúros dallamok első sorában előforduló *fa-mi-re-mi* forgó jellegű dallammenet egyedivé teszi őket. Szintén egyedi a 2.3b példa kvinten ugráló refrénje. A műfajok többnyire altató, *zikir* illetve táncdal. Ahogy az osztály korábbi csoportjaiban is, a dalok előadása *tempo giusto*.

2.3a példa. Két rövid sor és változatai x(1)a kadenciákkal

♩ = 108

1)

A - şır - dı - la biz - ni Nart - la

qu - çaq - la - şıb E - li - ya

E - li - ya, E - li - ya,

1. 2.

2.3b példa. Két rövid sor és változataik b3(1)x kadenciákkal

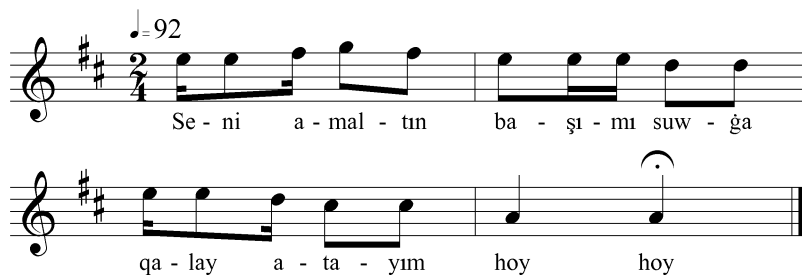
2.4. csoport. Viszonylag kevés a (4) főkadenciás dallam, ezen belül négy kisterces (2.4a példa, № 30–32) és három nagyterces van (2.4b példa, № 33–34). Az ambitus itt is többnyire szűk (1–5), és viszonylag gyakori az egyedi dallammenet, mint például № 30 *mi-re-do-n* forgó kezdete. A csoportba többnyire *zıkr*, illetve táncdal műfajú dallamok tartoznak.

Rubato

Oy qu - wanç e - te ke - lir - se ca - nım

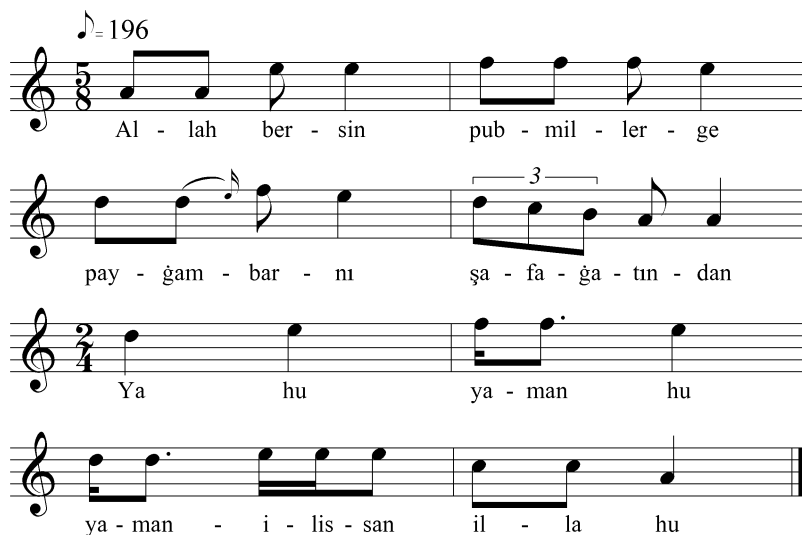
ca - ma - ğa - tı - ıa, e - li - ıe *néha C

2.4a példa. Két rövid sor és változatai (4)fő kadenciával

2.4b példa. Két rövid sor és változatai (4) főkadenciával

2.5. csoport. Még kisebb az (5) főkadenciás, főleg török nyelvű dallamok csoportja, mindössze négy darab kisterces, főleg zikir dallam tartozik ide (2.5. példa, № 35–37). Ez a 2.5. csoport már a következő osztály felé mutat, azért soroltam mégis ide, mert a dallamok második része egy refrén, mely metrika-
 ilag is határozottan elválík az első két sortól. A sorok mozgása itt is többnyire
 domb alakú vagy ereszkedő, és az ambitus a magasabb főkadencia ellenére is
 1–5/6 illetve kivételesen 1–7. Tanulmányképpen itt mutatom be az Otarov-reper-
 toárból származó A₁B/AB szerkezetű № 37 dalt, mely szerkezete és kadenciái
 alapján ide tartozik ugyan, de 1–9 ambitusa és ritmusképlete elválasztja az osz-
 tály dallamaitól. Tudni kell, hogy Omar Otarov a karacsájok híres népdaléne-
 kese, akinek repertoárjában az általam gyűjtött 1200 karacsáj dallam fényében
 túlnyomórészt atipikus, rendhagyó dallamok szerepelnek (Otarov 2001). Ez a
 tény is azt erősíti, hogy milyen fontos az alapos személyes gyűjtés még napja-
 inkban is, ha egy nép népzenejéről megbízható képet kívánunk alkotni.

2.5. példa. Két rövid sor és változatai (5) kadenciával

3. osztály: Négy rövid sor (1) főkadenciával (№ 38–53)

A 3. osztály négysoros dallamai erős kapcsolatokat mutatnak a 2. osztály dalmaival. Lehetett volna őket együtt is tárgyalni, mert kétsoros jelleget sugallva második soruk végén az alaphangon zárnak, mintegy befejeződnek. Ám itt a második sor végi lezárás után még két, viszonylag egyedi sor következik, ezért e dalokat négysorosként kezelem. A dallamok többsége kisterces skálán mozog, műfajuk többnyire zikr és altató.

Az osztályon belüli csoportokat az első sor záróhangja alapján határozom meg. A domináns kistercesek között meglehetősen kiegyenlített a középmagas kadenciák (b3, 4, 5) száma, míg a nagytercesek között kissé több a magasan végződő első sor, és itt számos oktáv ambitusút találunk. A kisterces skálákon mozgó dallamok meglehetősen hasonlóak. Az összehasonlítás kedvéért idehelyeztem egy rokon török dallamot, melyet egy karacsáj faluban énekeltek (№ 46), valamint a tripodikus sorral kezdődő № 43-at, melynek a dallammozgása hasonlatos a № 44-éhez.

A 3.1. csoportot a harmadik fokon végződő első sor jellemzi. Itt a nagyterces № 49 kivételével egymáshoz igen hasonló kisterces dallamok szerepelnek (3.1. példa, № 38–42, № 49).

Şu cen - ne - tin ır - mak - la - rı

A - kar Al - lah de - yu, de - yu

Çık - mış İs - lam bül - bül - le - ri

Ö - ter Al - lah de - yu, de - yu

3.1. példa. Négy rövid sor (1) főkadenciával

A 3.2. csoport dallamainak első sora a 4. fokon végződik. Itt három alacsonyabb kisterces és két magasan mozgó nagyterces dallamot látunk (3.2. példa, № 43–44, illetve № 50–51). A kisterces dallamok egymás közeli rokoni, idehelyeztem a közeli rokon № 43-at is, melynek első sora tripodikus.

$\text{♩} = 225$

Mus - li - man - lar ay - ta - yım

siz maw - lüt - ha tın - ın - la - ğız

Pay - ğam - bar - nı hal - la - rın

baş - dan a - yaq an - ın - la - ğız

1. 2. 3.
2. 2. 2.

3.2. példa. Négy rövid sor (1) főkadenciával

3.3 csoport. Az 5. fokon végződő első sorú dallamokat tartalmazó 3.3. csoport kisterces dallamai igen népszerűek (3.3a példa, № 45–48).²⁵ A nagytércek közül az alacsony völgygel kezdő 3.3b példa egyéni, a № 52–53²⁶ dallamok pedig magasabban, az oktáv környékén kezdődnek.

$\text{♩} = 168$

Mus - li - man - lar ay - ta - yım

siz mew - lüt - ge tın - ın - la - ğız

²⁵ Jellemző a jelenleg tárgyalott osztály csoportjainak szoros kapcsolatára, hogy № 48 első sora b3. és 5. fokon is végződhet.

²⁶ № 53 kadenciái: #6(1)3.

Pay - ғам - бар - нı hal - la - рın

baş - dan a - yaq an - ı - la - ғız

1. 2. 3.

2. 2. 2.

3.3a пәлда. Нәгъ рөвд сор (1) фөкадәнциәвал

$\text{♩} = 84$

1) 2)

Qo - lum - da - ғı cü - zü - ғım

3)

Qor - ға - ғın - ley a - wur - du

4)

Se - ni wa mañ - ға ber - me - ғın

5)

Ce - ti O - rus - dan ga - wur - du

1. 2. 3. 4. 5.

2. 2. 2. 2. 2.

3.3b пәлда. Нәгъ рөвд сор (1) фөкадәнциәвал

4. osztály: Négy rövid sor alaphangon záró első sorral
és (ál)kupolás szerkezettel (№ 54–62)

A 4. osztály dallamainak túlnyomó többsége kisterces skálán mozog, illetve a később külön tárgyalandó dzsir dalok között számos nagyterces skálán mozgó 1(5)1 kadenciás hasonló dallam is előfordul.

Az eddig látott ereszkedő szerkezetekkel szemben, ahol a dallamsorok jellemzően magasabbak voltak az őket követő soroknál, most az első két sor többé-kevésbé emelkedő tendenciájára a harmadik-negyedik sor kétszer ereszkedő íve válaszol. Ez a forma a karacsáj népzeneben közkedveltnak nevezhető. Itt azonban nem a magyar „új stílus”-ra jellemző kupolás dalformát látjuk, e dallamokra jellemző ugyanis, hogy az első és harmadik sor azonos vagy legalábbis hasonló (A₁B/AC szerkezet), ahol a második sor alacsonyan mozog. Sokszor eltérő dallammozgásuk és ambitusuk ellenére e tulajdonságok a dalokat összefogják, és emelkedő kezdetük ellenére sok jel utal arra, hogy régebbi stílusba tartoznak.

A következő csoportok kisterces formáinak többsége egyetlen igen népszerű dallam variánsaiból áll. A nagyterces skálákon mozgó dallamok csoportjai pedig többnyire csak egy-egy dallamot tartalmaznak.

4.1. csoport. Az első igen kicsi csoportot az 1(2)1/VII kadenciák jellemzik, a benne szereplő dallamok № 54 közvetlen variánsai, ezeket itt nem is közltem. Kissé eltér tőlük a magasabban mozgó 4.1. példa. Nagyterces dallam itt csak egy van, ami a 2-es főkadencia ritkaságát ismerve nem meglepő (№ 60).

4.1. példa. Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, 1(2)1 kadenciákkal

4.2. csoport. Az előzőnél valamivel népesebb a b3 főkadenciás 1(b3)1 kadenciasorú csoport, melybe a kisterces skálán mozgó № 55–56 dallamok és 4.2. példa tartoznak. A zikir dallamokon kívül egy táncdal sorolható ide.

Poco rubato, ♩ = 190

Al - lah biz - ni ——— da ca - rat - dı

Kim - ni a - rı, kim - ni be - ri at - dı

Şu - kur bol - sun ul - lu Al - la - ha

İs - lam di - ni - - - ne qa - rat - dı

1.
 1

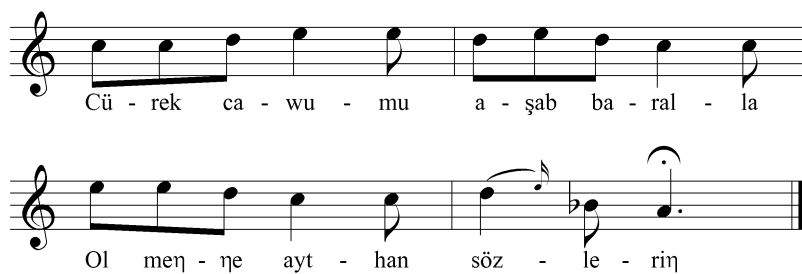
4.2. példa. Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, 1(b3)1 kadenciákkal

4.3. csoport. A közkedvelt № 57 dallam variánsai alkotják ezt az 1(4)x kadenciasorú kicsiny csoportot, és ezek közeli változatának számít a 4.3. példa is. Egy nagyterces dallam (№ 61) és egy dzsir dallam tartozik még ide.

♩ = 88

Qab - qa - ra - dı - la se - ni qaş - la - rıñ

A - nı tũ - bũn - den köz - le - rıñ

4.3. példa. Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, 1(4)x kadenciákkal

4.4. csoport. Két igazán népszerű dallam és számos variánsa (№ 58–59) valamint a 4.4. példa alkotja ezt az 1(5)1 kadenciasorú csoportot. Ide tartozik azonban 36 darab (!) dzsir dallam és a nagyterces № 62²⁷ is.

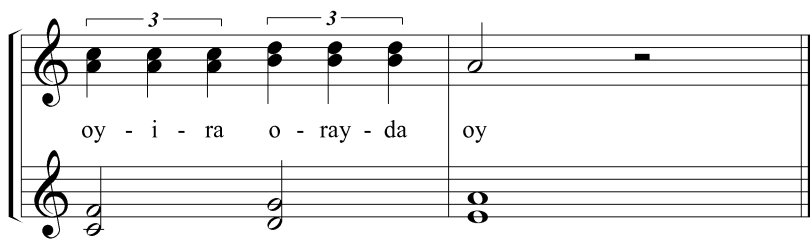
♩ = 108

Shur - tuq el - den çı - ğıb ba - ra - bız

oy - i - ra o - ray - da oy

Nart Ö - rüz - mek a al - lı - bız - da - dı,

²⁷ 1(5)3 kadenciákkal.

4.4. példa. Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, 1(5)1 kadenciákkal

5. osztály: Négy rövid sor (VII) főkadenciával (№ 63–70)

Az 5. osztályban csak kisterces dallamok találhatók. A dallamokat már maga a VII-es főkadencia egyedivé teszi, mert eltekintve néhány 1. osztálybeli plagális dallamtól záróhang alatti hangok alig találhatók karacsáj dalokban. Az előző osztályhoz hasonlóan itt is egy-két közkedvelt dallam és variánsai alkotják a csoportokat.

5.1. csoport. 1(VII)x a kadenciasora a № 63–65 dallamoknak és az 5.1. példa táncdalainak.

♩ = 120

Sen - den so - ra qay - sı taw - du

A - ruw - luq bı - la bay bol - ğan

Ba - sı qış bo - lub, be - li caz bo - lub

E - tek - le - rin - de cay bol - ğan

5.1. példa. Négy rövid sor 1(VII)b3 kadenciákkal

5.2. csoport. Igen kedvelt az 5(VII)4 kadenciás *Tepena* ősvallás dallam (№ 66 és 5.2. példa), melynek egy izometrikus variánsa az iszlám vallás № 67 zikr dallama.

Poco rubato, ♩ = 100

Oy - ra, oy - ra Te - pe - na

Oy - - - ra Te - pe - na

Te - pe - na - ni teb - se - giz

Oy - - - ra Te - pe - na

5.2 példa. Négy rövid sor 5(VII)4 kadenciákkal

Néhány egyedi VII kadenciás dalt ennek az osztálynak az árnyékába tettem. Ilyen a kétsoros és VII főkadenciás № 68, az egyedi szerkezete ellenére régiesnek tűnő № 69 valamint a hozzá többé-kevésbé hasonló № 70 dal, melyben csak a harmadik sor végén jelenik meg a VII. fok.

6. osztály: Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal (№ 71–105)

A 6. osztályban kisterces skálákon kiegyensúlyozottan ereszkedő négysoros dallamok vannak, jellemzően magasabb kezdősorral, középmagasságban mozgó középső sorokkal és alacsonyabb negyedik sorokkal. Ebből az általános leírásból kétféle dallamtípus emelkedik ki. Az egyiknek a sorai szekund-szekvenciás ereszkedést mutatnak, ennek dallamai újabbnak tűnnek. A másik dallamfajta szerkezete szimmetrikusabb, mondhatnánk méltóságteljesebb és általános leírása megegyezik a magyar és sok más nép 'pszalmodizáló' stílusával, ezért rá a továbbiakban így hivatkozunk. A karacsáj pszalmodizáló dallamokra jellemző, hogy első soruk magasabban mozog 4. vagy 5. fokú záró hanggal. Második és harmadik soruk gyakran hasonló: középmagasságban

mozognak alapvetően a *mi-re-do* hangokon és b3-on zárnak (a harmadik sor variábilisabb). Negyedik soruk pedig az 5–7. fokról ereszkedik le az alaphangra. Az 5(b3)1 kadenciások kevésbé, az 5(b3)b3 kadenciások jobban hasonlítanak a magyar–anatóliai pszalmódizáló dallamokra, ezen belül is inkább az anatóliaira (Sipos 1997, 2001). Lássuk részletesebben az egyes csoportokat.

A 6.1. csoport (2) főkadenciájú dallamainak első sora a 2–b3. fokra ereszkedik, harmadik soruk pedig a 2. fokon zár. A kadenciák ereszkedő szekvenciát alkotnak, a sorok is gyakran ereszkedő jellegűek, mindez a dallamoknak is egyfajta ereszkedő szekvenciás karaktert ad. A 6.1a alcsoport dallamainak kadenciái b3(2)1. Idetartozik № 71–74 és a 6.1. példa felső szólama.

A 6.1b alcsoportoz tartoznak a 4(2)1/2 kadenciás № 75–77 dallamok, 6.1c-hez pedig az 5(2)x kadenciás № 78–81. (№ 80 a hullámzó első sorával egyedi.) A 6.1b–c csoportok sok dallama a szekvenciás és a pszalmódizálók között foglal helyet, sőt a 6.1c sok dallamát beoszthatnánk a pszalmódizálók közé, ha főkadenciájuk 2 helyett b3 lenne. Ezek tulajdonképpen a 6.3. illetve 6.4. csoportok dallamainak variánsai eltérő főkadenciával. Jellemző rájuk, hogy első soruk a 4. vagy 5. fokon, a harmadik soruk pedig gyakran a b3-on ér véget.

6.1. példa. Négy rövid sor (2) főkadenciával

A 6.2. csoport dallamainak sorai többnyire b3-on zárnak. Míg № 82 és a 6.2. példa szépen beilleszthető a magyar, illetve az anatóliai pszalmódizáló dallamok közé, hullámzó első soraival № 83 speciálisnak számít a karacsáj dallamok között, és csak jobb hely híján került ide.

$\text{♩} = 96$

Bu cen - ne - tin ir - mak - la - ri

A - kar Al - lah de - yu, de - yu

Çık - mış İs - lam bül - bül - le - ri

Ö - ter Al - lah de - yu, de - yu

6.2. példa. Négy rövid sor (b3) főkadenciával

A 6.3. csoport dallamai ereszkednek, mint a 4(b3)2/1 kadenciáik mutatják, gyakran szekund szekvenciás karakterrel. Sok dallam ambitusa oktáv környéki. Idetartozik a № 84–№ 88 és a 6.3. példa.²⁸

$\text{♩} = 100$

Zih - nîr - day - dı te - le - fon

U - za - ta - ma qo - lu - mu

An - nî - lat - han qı - yın - dı

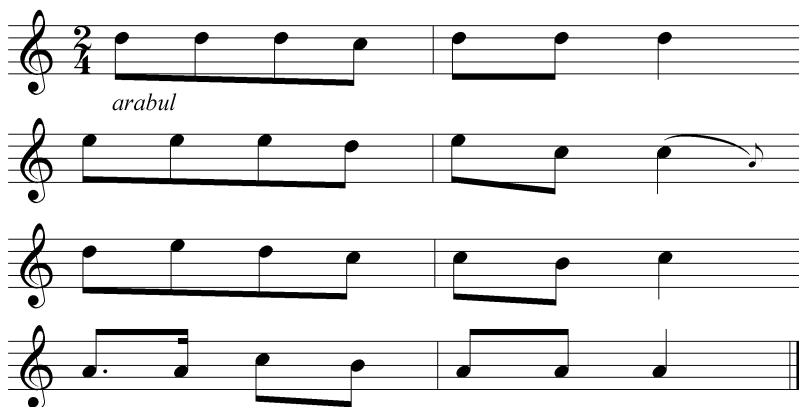
Cü - re - gi - mi bo - lu - mun

6.3. példa. Négy rövid sor (b3) főkadenciával és szekvenciális ereszkedéssel

²⁸ Az 5(b3)1 kadenciás № 85 azért került ide, mert № 86 közeli variánsa.

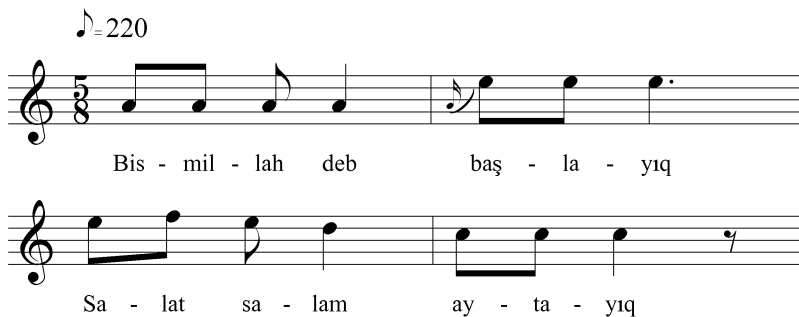
A 6.4–6.7 csoportokban (b3) főkadenciájú *pszalmodizáló* dallamok és velük többé-kevésbé összefüggő ereszkedő dallamok találhatók. Itt tehát az előző csoporttal szemben nem a szekund-szekvenciás ereszkedés dominál.

A 6.4. csoport dallamainak első sora a 4. fokon ér véget. Ide csak két dallam tartozik, a 6.4. példa és № 89.

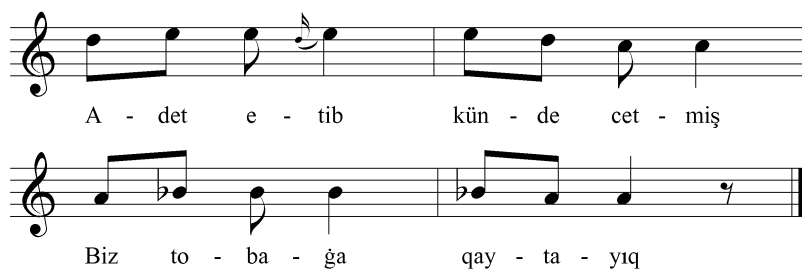
6.4. példa. Négy rövid sor (b3) főkadenciával, pszalmodizáló karakterrel

A 6.5. és 6.6. csoport dallamainak első sora az 5. fokon kadenciázik, a 6.6. csoport dallamai magasabban mozognak.²⁹ A 6.5. csoportba № 90–95³⁰ és a 6.5. példa tartozik, ezek kadenciája jellemzően 5(b3)1, illetve № 90-nál 5(b3) VII (!) kadenciasor látunk. A magasabban kezdődő ereszkedő dallamokat tartalmazó 6.6. csoportba № 96–98 és a 6.6. példa található. A harmadik sor kadenciája itt is többnyire 1, de ritkábban b3 vagy 4 is lehet. A 6.6. példa török vallási dal jól mutatja az ilyen szerkezetű anatóliai és karacsáj dallamok hasonlóságát és eltérését is.

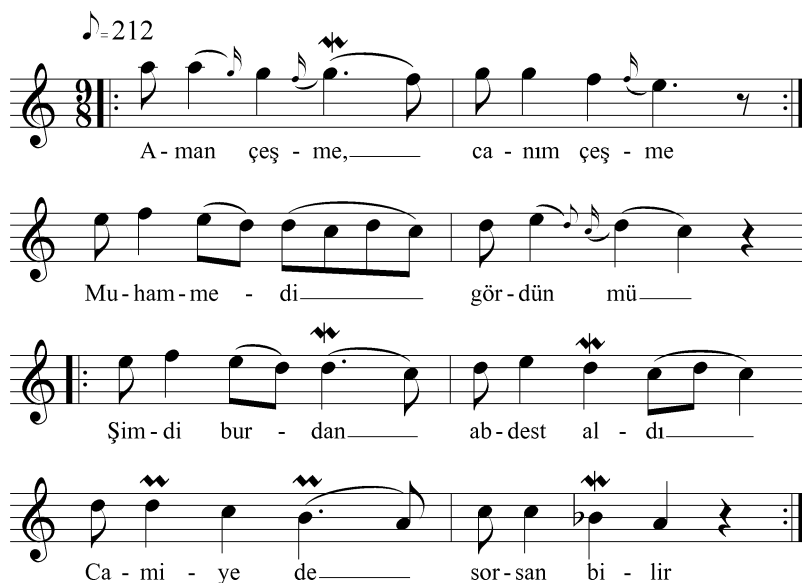

²⁹ A (b3), (2) sőt (1) főkadenciáknak ebben a dallamcsoportban mutatkozó felcserélhetőségére látunk példát többek között № 90 dallamban. A № 95 pedig hullámzó mozgásával egyedi.

³⁰ A № 94 négy igen rövid soron mozog, № 95 kadenciasora pedig 6(b3)1.

6.5. példa. Négy rövid sor (b3) főkadenciával, pszalmodizáló karakter

6.6. példa. Négy rövid sor (b3) főkadenciával, magasan kezdő sorokkal (anatóliai)

A 6.7. csoport dallamainak megkülönböztető tulajdonsága, hogy magasan mozgó első soruk a 7–8. fokon áll meg. Kisterces dallamai № 99–102³¹ és a 6.7. példa. Ezek a dallamok közelebb állnak a magyar ereszkedő dalokhoz mint a 'pszalmodizálókhoz'. A csoport meglehetősen vegyes, és inkább formai mint lényegi tulajdonságok tartják össze. Ráadásul ez az egyetlen csoport az osztályban, melyben nagyterces skálán mozgó dallamok is vannak, igaz, csak három, ráadásul ezek közül is kettőnek a főkadenciája (2) (№ 103–105³²).

³¹ Több közülük a magyar 7(b3)x kadenciás ereszkedő dalokra hasonlít. A 6. fok egyes esetekben a 7. helyettesítőjének tűnik. A № 101–102 közeli variánsok.

³² № 103–104 főkadenciája (2), № 103 Otarovtól, № 104 pedig egy professzionális karacsáj énekestől való.

$\text{♩} = 104$

Pay - ğam - bar - la tü - şün - de

kö - züw kö - züw kel - di - le

1) Qar - nın - da - ğı 2) ca - şın - dan

3) sü - yüm - çü - lük ber - di - le

1) 2. 3.
1. ism. 1. ism. 1. ism.

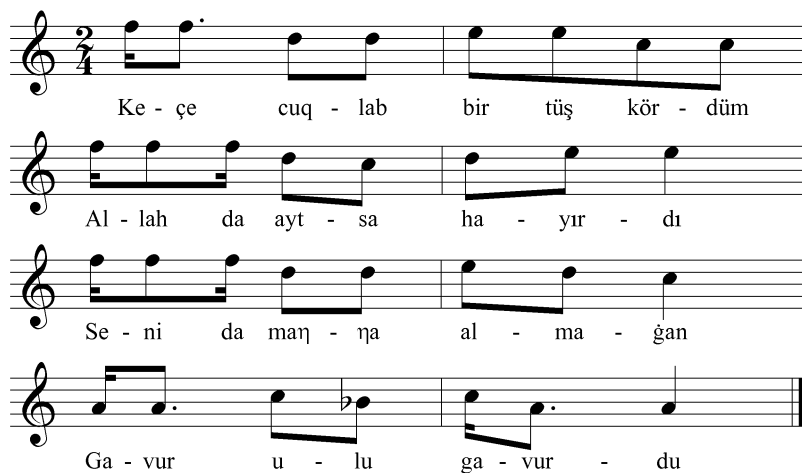
6.7. példa. Négy rövid sor (b3) főkadenciával, magasan kezdődő első sorok

7. osztály: Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal (№ 106–115)

A 7. osztályba (4), illetve (5) főkadenciás dallamok tartoznak. Azt gondolhatnánk, hogy a magasabb első rész miatt itt már megjelennek a konjunkt szerkezet nyomai, ahol a dallam első részének hangsávja elválík a második rész hangsávjától, de nincs így. Gyakori ellenben az AB/A₂C szerkezet, melyben az első és a harmadik sor meglehetősen hasonlít egymásra. Ilyent láttunk már korábban is a 4. osztály régebbinek tűnő „kupolás” dallamaiban. Felépítésükben, karakterükben ezek a dallamok sok szempontból a b3 főkadenciás dallamokkal mutatnak rokonságot.

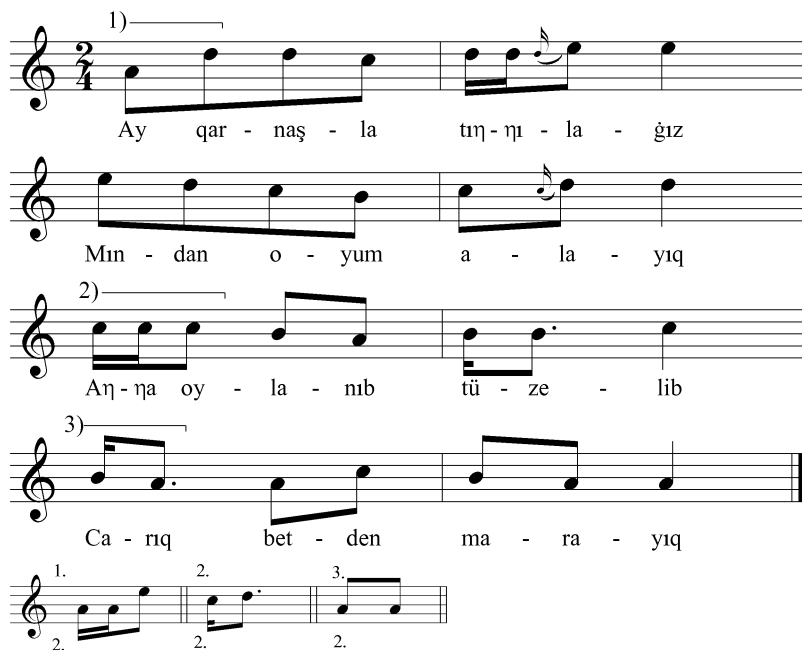
Néhány egyéni dallammozgást is látunk itt, pl. № 107, № 109 és № 110-ben völgy alakú első sorokat, a dallamok többsége azonban a megszokott konjunkt módon rövid sorokon ereszkedik a kadenciák által kijelölt úton. Ez az osztály az előzővel szemben igen színes képet mutat, és a legtöbb csoport is csak két, legfeljebb három dallamot tartalmaz. A dallamosztály inkább csak formailag fogja össze a dallamokat, ezért részletesebb elemzés helyett mindössze felsoroljuk a csoportjait.

A 7.1. csoport dallamainak kadenciája b3(4/5)b3, ide két dallam tartozik a 7.1. példa és № 106.

7.1. példa. Négy alacsony rövid sor (5) főkadenciával

A 7.2. csoportban is csak két dallam van, a kisterces 7.2. példa és № 108 valamint a nagyterces № 113. Kadenciáik 5/4(4)1/b3. Három teljesen eltérő dallam, míg a 7.2. példa szekvenciális ereszkedést mutat be, № 108 két középső sora hasonló, № 113 első két sora pedig egy szép emelkedő dombot formáz.

7.2. példa. Négy alacsony rövid sor (4) főkadenciával és szekvenciális ereszkedéssel

A 7.3. csoport dallamainak kadenciái 5(4)4/2. Ide három dallam tartozik, a kisterces 7.3. példa és № 108, valamint a nagyterces № 114. Mint majd látjuk, ez a kadenciasor a dzsir dallamoknál igen gyakori.

Qo - buz so - ğa tu - ra - ma

On al - tı bar - dı tü - ye - gi

Ga - ba - tiy biy - ge u - şay - dı

Süy - ge - ni - mi da cü - re - gi

7.3. példa. Négy alacsony rövid sor (4) főkadenciával

A 7.4. csoport is mindössze négy, 5(5)x kadenciás dallamot tömörít. Ezek közül a № 107 és № 110 speciális, mert első soruk völgy alakú, de a többi dallam sem mutat egységes képet (№ 111, 7.4. példa).

Oy, san - dı - raq, san - dı - raq

San - dı - raq - nı sa - na - yım

Qu - wan - çı - ға ba - ra - yım

Se - yi - ri - ңe qa - ra - yım

7.4. példa. Négy alacsony rövid sor (5) főkadenciával és AABC formával

A 7.5. csoport három dallamának kadenciái 4(5)x, ide a kisterces № 109 valamint a nagyterces 7.5. példa és № 115 tartozik. Ez a kadenciasor is gyakori a dzsir dallamok között.

♩ = 86

Suw boy - nu - na bar - ğan - ma

Suw bı - la bir - ge cı - lar - ğa

Bir - e - k'iy - nar - la da men ayt - han - ma

Se - ni hal - le - ri - ği sı - nar - ğa

7.5. példa. Négy alacsony rövid sor (5) főkadenciával

8. osztály: Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal és magasabb kezdéssel (№ 116–138)

Ebben az osztályban magasabban, a 7–8. fokokon kezdődő dallamok vannak. Közülük egyeseknek a műfaja régies (pl. hősenek, altató, orajda), de sok a harmonikán felhangzó hangszeres táncdallam is. A dallamvonal a nagy ambitusnak megfelelően ereszkedő, és nemegyszer viszonylag pontos, néha azonban csak részleges kvart- illetve kvintváltás is kialakul (pl. № 121–126, № 130–131, № 136). Nem kivételes a szekund-szekvenciás ereszkedés sem (№ 134–135). Akárcsak a dzsir dallamok között, itt is kiemelkedően sok a 4(4/5)x illetve 5(5)x kadenciasorozat. A csoportok népesebbek, mint az előző osztály esetén, és bennük többnyire kisterces és nagyterces skálán mozgó dallamok is vannak.

A 8.1. csoportban az első sorok 5(4) kadenciái által meghatározott módon *ereszkedő* dallamok vannak, ezek közül egyesek rokonai a 7. osztály kisebb ambitusú 5(b3)x kadenciás dallamainak. Ide tartozik az 5(4)b3/6 kadenciás kisterces № 116–117 és a 8.1a példa valamint a nagyterces № 128 és a 8.1b példa.

$\text{♩} = 120$

Oy a - ta - sin - dan a

ol ci - git tuw - ğan Biy - nō - ger

Ta - ma - da qar - na - şın

ol it aw - ruw - dan aw - ruy - du

8.1a példa. Négy magas rövid sor (4) főkadenciával

$\text{♩} = 76$

Taw - la - da ay - laη - ηan ki - yik - le

Ki - yik - ni ul - lu - su cu - ğu - tur

A - man ti - ši - ruw - ğa sı - rıl - saη da

E - me - gen - den a - man su - wu - tur

8.1b példa. Négy magas rövid sor (4) főkadenciával

A 8.2. egy igen népszerű csoport, melybe a *dzsir* dallamokban olyan erősen reprezentált 4(5)x kadenciás dallamok kerültek, kisterces és nagyterces skálakon egyaránt. Idetartozik a nagyon népszerű 4(4/5)x kadenciás kisterces № 118–119 és a 8.2a példa valamint a nagyterces № 129–132 és a 8.2b példa.

$\text{♩} = 104$

Kel a - ruw - çu - ğum a - lib ke - te - yim

voy - ra ri - ra - ra voy

Be - ri cu - wuq kel - ç i oñ ca - nı - ma

voy - ra ri - ra - ra woy

Ri - ra - ra ri - ra - ra woy

8.2a példa. Négy magas rövid sor (5) főkadenciával

$\text{♩} = 92$

Oy - ra woy - ri - ra ra - ra

ay ri - ra ri - ray - ri ra - ra

woy ri - ray ri - ri ay ri - ray ri - ri

ri - ri - ray ri - ray - ri ray

8.2b példa. Négy magas rövid sor (5) főkadenciával

A 8.3. csoport is népes, itt főként kisterces skálán mozgó dallamok vannak. Jellemzőjük az 5(5)x kadenciasorozat. Idetartoznak az igen népszerű kisterces № 120–125 és a 8.3a példa valamint a nagyterces № 133 és a 8.3b példa.

♩ = 100

A - lay - da qa - rab kö - re - se

Me - ši - na col - nu qı - yı - rın

En - di - ge — de - ri bil - mey e - dim

Da süy - gen - lik - ni qı - yı - nın

8.3a példa. Négy magas rövid sor (5) főkadenciával

♩ = 144

Ye - şil - dir san - ca - ğı,

nur - dan — a - le - mi

De - li - lim Kur' - an - dır,

Al - lah ke - la - mı

1. 2. 3. 4. 5.
2. 2. 3. 3. 2. *ism.*

8.3b példa. Négy magas rövid sor (5) főkadenciával

A 8.4. csoportba három, #6(5)4/5 kadenciával, néha szekund szekvenciás jelleggel ereszkedő nagyterces dallam tartozik (№ 134–135 és a 8.4. példa).

$\text{♩} = 80$

harmonika, alatta dúdolás

8.4. példa. Négy magas rövid sor (5) főkadenciával

A 8.5. csoportban főként 8(4)x kadenciás nagyterces dallamok vannak, melyeknek legalább a 2–4. sorai között nem ritka a kvartváltás (№ 136–138 és a 8.5. példa). A csoport egyetlen kisterces dallama № 126.

$\text{♩} = 220$

Toy - ga ki - rib 1) teb - se - me - giz

Qız - la bı - la 2) u - lan - la

3) Tar qa - bír - da a - zab e - ter

Aq - rab - la bla cı - lan - la

1. 2. 3. 2. 2. 2.

8.5. példa. Négy magas rövid sor (4) főkadenciával

A 8.6. csoportban két dallam van, a 7(5)b3 kadenciás kisterces № 127 és a 8.6. példa.

$\text{♩} = 80$

Oy - ra ri - ray - da oy - ra ri - ray - da

oy - ra ri - ray - da hey

oy - ra ri - ray - da oy - ra ri - ray - da o - ray - da ri - ray - da

oy - ra ri - ray - da hey

8.6. példa. Négy magas rövid sor (5) főkadenciával

9. osztály: Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal (№ 139–145)

A 9. osztály dallamainak megkülönböztető tulajdonsága, hogy első soruk a 7–8. fokokon mozogva a 10. fok magasságába is felemelkedik (№ 139–140) illetve magasabban (7–8. fok) végződik (№ 141–144). Ezek a dalok is többnyire kistercesek, némelyikük (№ 141–144) igen közkedvelt, és (5) főkadenciás változata is van. Az első és második sor együtt gyakran völgy alakot formáz.

A 9.1. csoport 5(7/8)5 kadenciás dallamai a kisterces № 139 és a 9.1. példa valamint a nagyterces № 145.

$\text{♩} = 82$

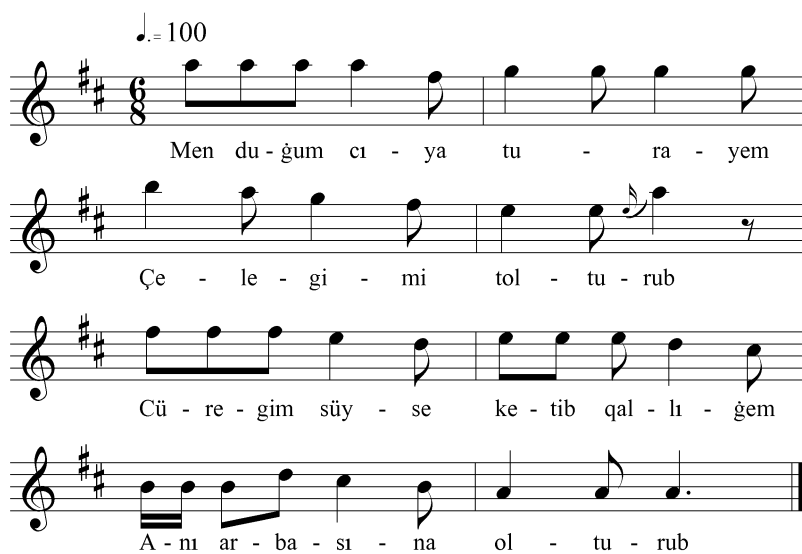
Tir - men - li qol - nu da ba - şı - na çıq - sañ

Taw - nu a - ra - sın - da köl bar - dı

9.1. példa. Négy rövid sor (8) főkadenciával

A nagyobb 9.2. csoport 7/8(7/8)x kadenciás dallamai a népszerű kisterces N  140–144 és a 9.2. példa.

9.2. példa. Négy rövid sor (8) főkadenciával

10. osztály: Egy- vagy kétsoros tripodikus dalok (N  146–186)

Eddig főként két vagy négy rövid (kétütemes) sorból felépülő dallamokat látunk. Tárgyaltuk a két négyütemes felosztható sorból álló dallamokat is, melyeket négy rövid sorból állóknak is fel lehetett fogni. Ezzel szemben a 10. osztály dallamsorai h rom temesek, vagyis hossz  ak, de nem oszthat  ak tovább. Ez a tulajdonság látszólag formai, de a karacsáj zenében a tripodikus dallamok műfaja és dallamvilága is többnyire régiós, előadásuk *rubato*, ami indokolja külön tárgyalásukat.

A 10. osztály dallamai közül több olyan van, mely egy vagy két sorból fejlődött látszólag többsorossá. Szerkezeti esetlegességük miatt a besorolásnál e látszólag négy- vagy többsoros tripodikus dallamoknak csak az első két sorát veszem figyelembe, ha a második sor végén leereszkednek az alaphangra.

A 10.1. csoportba két egyedi kisterces dallam került (№ 146 és a 10.1. példa). Egyediségüket elsősorban a záróhang alatti főkadencia adja, ugyanis ez nem-hogy sorvégi hangsúlyos helyen, de máshol is meglehetősen ritkán fordul elő. A 10.1. példa ráadásul az első sor végén VII. fokról a b3-ra ugrik, második sora pedig V. fokon zár.

Poco rubato, ♩ = 52

Oy Ge-zoh u - lu da biy-le-ni wa bi - yi Biy-nö - ger

Ca - rat - han Al - lah a se - ni ca - şa - rı - ıı süy - me - gen,

ey tay woy Ge - zoh u - lu Biy - nö - ger

10.1. példa. Háromsoros speciális tripodikus dal

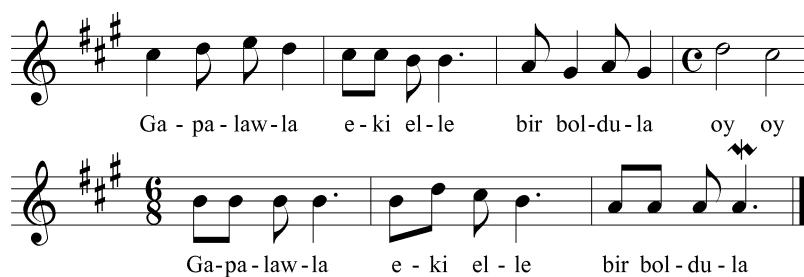
A 10.2. csoportra jellemző a 1/2(1)b3/4 kadenciasor. Itt csak két kisterces dallam van (№ 148–149), ráadásul № 148 csak bizonyos fenntartásokkal tekinthető tripodikusnak. Ugyanakkor a nagyterces dallamok között meglepően sok a legtöbb sorában alaphangra ereszkedő forma, ezek zeneileg és szövegükben is régies vonásokat mutatnak és igen népszerűek (a 10.2. példa valamint № 147 és 163–169).³³

Poco rubato, ♩ = 204

I - ja - la - rı taş ba - şın - da ca - şay - dı - la

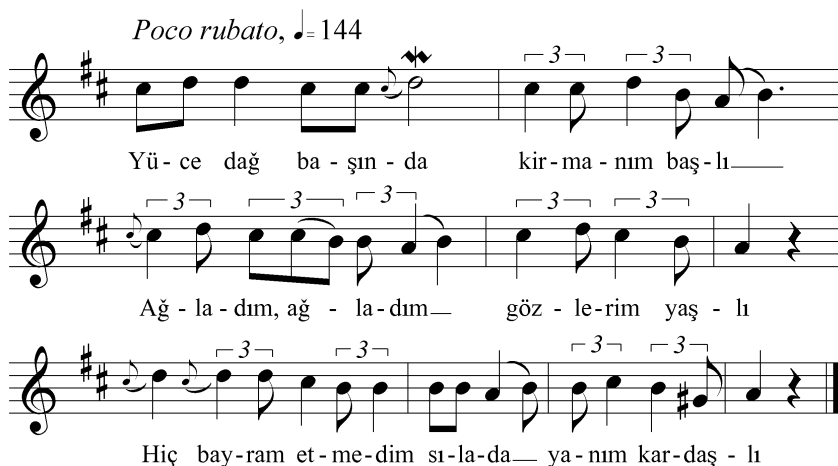
I - ja - la - rı a - dam et a - şay - dı - la

³³ Kanamat, sirató, orayda. Idesoroltam az 1(1)x kadenciásokat is.

10.2. példa. Kétmagúra visszavezethető tripodikus dal

A 10.3. népes csoportban kizárólag (2) főkadenciás nagyterces dallamok vannak (№ 170–179 és a 10.3. példa), melyek közül egyesek bizonyos mértékben hasonlítanak a magyar, illetve az anatóliai sirató kis formájára, többségük azonban jelentős eltéréseket is mutat attól. Ilyen eltérés például egyes sorok végén a záróhang alatti kvintre történő ugrás (№ 171) vagy a *ti-do* sorzárlat (№ 172). Ezek a fordulatok illetve a sorpárok feszes ritmusú előadása idegen a magyar és anatóliai siratóktól. Ugyanakkor sok dallam szabad előadása, a sorok improvizatív formálása, az ereszkedő, illetve domb formájú dallamvonalak erőteljesen felidéznek a magyar és az anatóliai siratók világát (pl. № 170, № 174 és № 176).

10.3. példa. Kétmagúra visszavezethető „siratós” tripodikus dal

A nagyobb 10.4. csoportban (b3) kadenciás kisterces dallamok dominálnak (№ 150–156 és a 10.4. példa).³⁴ Ezeket két alcsoportra oszthatjuk; az egyikben a b3 kadenciahangra az alsó kvintjéről (esetleg alsó váltóhangjáról) ugrik a

³⁴ Különböző dallammozgások, régies dallamréteg, előfordul az V. fokra (E.) leugrás is. A № 150 (2) kadenciásnak valamint 2(1)b3 kadenciásnak is felfogható.

dallam, a másikban pedig b3-ra történő ereszkedést látunk. (Ilyenfajta jellegzetes sorvégi felugró motívum már a 10.3. csoportban is előfordult). Az idetartozó egyetlen (3) kadenciás nagyterces dallam sorai ereszkednek (№ 180).

Rubato, ♩ = 120

Is - ha-wat dey-le da, is - ha-wat - di dey-le, qoy-may - la

Ca-nim, is - ha-wat - da wa a-dam a mö-lek-le oy-nay-la dey-di, i-ry-ri

Kö-züm a i-lin-di da a-dam a mö-lek-ni qa-şı-na

Sü-yüb a te-be - re-dim so-ra men da ba-şın-dan, dey-di

10.4. példa. Kétmagúra visszavezethető tripodikus dal 3(1)x kadenciákkal

A 10.5–10.7. csoportok kisterces dallamainak többsége izometrikus, az első sorok az egyes csoportokban az emelkedő kadenciáknak megfelelően egyre magasabbról ereszkednek. Ez a nagyterces dallamok egy részére is igaz, kivéve az egyedien kezdődő № 183 dalt, a kvartttal való felugrással végződő № 184-ra és a viszonylag szabadon improvizált rubato előadású № 186-ra.

A 10.5. csoport (4) főkadenciájú közkedvelt kisterces (№ 157–158 és a 10.5a példa) és nagyterces (№ 181–184 és a 10.5b példa) dallamokat tartalmaz.

1) 2) ♩ = 76

Biz ba-ra - biz İs - tan - pul - nu co - lu - na

Al - lah da sal - sin müs - li - man pat - çah - nı qo - lu - na

1. 2. 2.

10.5a példa. Kétsoros tripodikus dal (4) főkadenciával

Poco rubato, ♩ = 132

Day da da day da di da di da di - da da

Day da day da da day da day da day da da day da ray da—da

Ray ra riy da—da day da ri ra ray da ray ray da ray

Oy ra ray ri da ri da ri da ri da ra

10.5b példa. Kétmagúra visszavezethető tripodikus karacsáj sirató

A 10.6. csoportban a közkedvelt (5) kadenciás kisterces № 159–161 és a 10.6. példán kívül egyetlen nagyterces dallam van (№ 185).

♩ = 80

Ay - ca - ya - ğım sen' ar - ba - zıı tik bol - sun

Qan - tor at - la oy - nab oy - nab çab - maz - ça

10.6. példa. Kétsoros tripodikus dal (5) főkadenciával

Az első sorát magasan (6/7. fok) záró tripodikus dallamokat tartalmazó 10.7. csoportban mindössze két dallam található: a kisterces № 162 és a nagyterces № 186.³⁵

³⁵ (#6) főkadencia!

11. osztály: Négysoros tripodikus dallamok (№ 187–199)

Noha a 10. osztályban is előfordultak négysorosnak is tekinthető tripodikus dallamok, azok szerkezete nem rögzült, és jól látható volt bennük a kétsoros alap. A jelen osztályban olyan ereszkedő tripodikus dallamokat közlünk, melyek négysorosságához nem fér kétség. A jellemző (4) illetve (5) kadenciák, az ereszkedő dallamszerkezet és a karakterű ritmusséma ennek a dallamosztálynak egyfajta homogenitást ad. Tovább erősíti az egységes érzetet az, hogy a dallamok eleget tesznek az általános karacsáj dallamformálásnak. Ezzel együtt meglehetősen sokféle (alacsonyan és magasan kezdődő, ereszkedő és emelkedő, konjunkt és diszjunkt stb.) dallam látható itt, ráadásul az egyes csoportok is csak kevés dalból állnak.

A 11.1. csoport 5/7(b3)4 kadenciás közkedvelt kisterces dallamaihoz (№ 187 és a 11.1. példa) könnyű magyar párhuzamokat találni. A dallamok első-második illetve harmadik-negyedik sorai között (nem pontos) kvart-kvint párhuzam látható.

a)

b)

11.1. példa. a) négysoros 5(b3)b3 kadenciás tripodikus dal
és b) magyar párhuzama (Vargyas 2002: 064)

A 11.2. csoportban egy kisterces (11.2. példa) és két nagyterces dal van (№ 197–198), melyek dallamvonalai kadenciáik ellenére hasonlóak.

Parlando - rubato, ♩ = 108

11.2. példa. Négysoros tripodikus dal 5(4)b3 kadenciákkal

A 11.3. csoport három dallamát a hangsúlyozott 5(4)4/5 kadenciasor fogja össze (№ 188–189 és a 11.3. példa).

♩ = 104

A - nı kim da nek so - ra - dı, oy-ra oy

A - la-şa - mı cañ-ıñz tü - gü, oy-ra oy

Sır - tın - da - ğı kert-me cü - gü, oy-ra

11.3. példa. Négysoros tripodikus dal 5(4)4 kadenciákkal

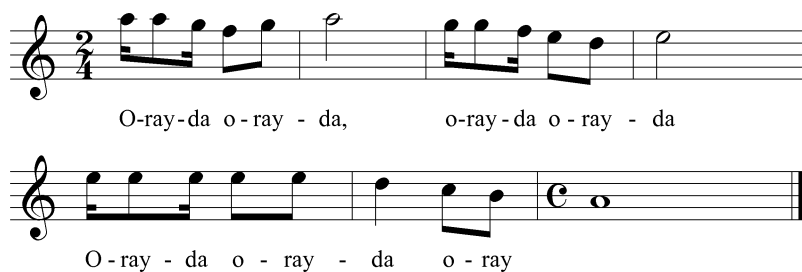
A 11.4. csoportban egy kisterces kumük dallam (№ 190) és egy nagyterces, szép ívű és nagy ambitusú karacsáj dallam van (№ 198) eltérő skálákon, de közeli dallamvonallal és 8(4)4 kadenciákkal.

A 11.5. csoport 5(5)x kadenciás kisterces dallamainak többségét az oktáv-ról az ötödik fokra ereszkedő első és második sor tartja össze. A második és negyedik sorok között pedig nem egyszer párhuzamos mozgás, mondhatnánk kvintváltás mutatkozik (№ 191–195 és a 11.5. példa). A № 194-nek és a 11.5. példának csak a második, negyedik sora tipodikus, a jobb híján idesorolt nagyterces № 199 dallamnak pedig 4(5)2 kadenciái és dallammenete is eltérő.

♩=96

O-ray-da o-ray - da, o-ray-da o-ray - da

O-ray - da o - ray - da o - ray - da

11.5. példa. Négy soros tripodikus dal 5(5)5 kadenciákkal

A 11.6. csoport 7(5)b3 kadenciás egyetlen zikir dallama a nem pentaton kvintváltás egyik szép példája (№ 196).

12. osztály: Dzsir dallamok (№ 200–278)

Már a gyűjtés elején feltűnt egy jellegzetes dallamfajta, melynek variánsai később is minden helyszínen előkerültek. Ezekből az első hallásra hasonló dallamokból a gyűjtés végére két jelentős osztály bontakozott ki, az egyik eol-fríg a másik mixolíd skálán mozgó dallamokat tartalmazott. A két osztályt ikerosztálynak nevezhetjük, mert a mixolíd dallamokat egy hanggal felfelé transzponálva az eol-fríg hangsorú dallamokéhoz dallamvonalakat kapunk, amint ez a mixolíd dallamok VII(4)VII és az eol-frígek I(5)I jellemző kadenciáiból már előre sejthető volt.

Ezek a *dzsir* dallamok a karacsáj népzene egy karakteres osztályát alkotják, és a karacsájok eredeti, magukra specifikusan jellemzőnek tartják őket. Noha számos csoportjukon belül többé-kevésbé eltérő dallammozgásokat látnunk, a *dzsir* dallamok általános szerkezete és a közös kadenciahangok többnyire jól összefogják az egyes csoportok dallamait is.

A szövegekben a páratlan sorok szótagszáma 10, 11 vagy 12 (5+5, 5+6, 6+5, 6+6), a páros sorok pedig leggyakrabban 8 vagy 9-szótagosak (4/3+4+3 vagy 6/5+3). A második és negyedik soroknál a zene többnyire 4/3+4+1 módon tagolódik, ezért a szöveg tagolásától függetlenül a lejegyzésekben egységesen ezt a beosztást alkalmaztam. A legtöbb ide tartozó dalamban közös a *poco rubato* ritmus, melyből azonban sokszor kielemezhető egy 6/8-os alap és a négyrészes zenei tagoltság, jellegzetes kadenciákkal, de sokszínű dallammozgással. Az első-második sor lüktetésének „ideális” formája a következő:

Ez azonban csak a legritkább esetben hangzik fel olyan pontosan, mint pl. № 206-ban. Az egyes ütemek bővülhetnek, rövidülhetnek, pl. a sorvégi hosszú kitartott hang szinte mindig megrövidül.

Ez a zenei osztály karakteresen eltérő dallamcsoportokból áll, melyeket kezdő motívumaik illetve első részük magasságának sorrendjében mutatok be. A zenei rendezéshez elegendő az első dallamrész vizsgálata, mert a dallamok második része rendszerint az első rész kissé alacsonyabban történő imitációja vagy viszonylag egyenletesen ereszkedik, tehát a változékony első résszel szemben többnyire nem befolyásolja döntően a dallam karakterét.

Vegyük sorra az egyes csoportokat.

12.1. csoport. A második sorukban az alaphangra leereszkedő 4/5(1)4/5 kadenciás kisterces dzsir dallamok egy része határozottan négysoros jellegű (pl. № 200, 202), más részük AB/AC formájával a kétsorosokhoz közelít (№ 201, 203). A dallamvonal szempontjából ez egy vegyes csoport, van benne magasról a 4/5. fokra ereszkedő első sor, de előfordul az a karacsáj zenében ritka dallamvezetés, amikor az első sor völgyet formálva középen az alaphangra száll le (pl. № 203 és a 12.1. példa). Idetartozik a népszerű № 200–203 és a 12.1. példa.

Poco rubato, ♩ = 92

Kaf - ka - zi - ya' - da biz da ba - ra ba - ra

Sü - rüw da sü - rüw wa qoy kör - dük

Ul - lu Qa - ra - çay' - da tö - ge - rek - de tu - tub

Tö - ge - rek - de tu - tub a toy kör - dük

12.1. példa. „Dzsir” dallam 5(1)5 kadenciákkal

12.2. és 12.3. csoport. A dzsir dallamok között feltűnnek 1(4/5)x kadenciás kupolás dallamok alacsony első és negyedik sorral és magasabb második-harmadik sorokkal. Ezek egy része az első sor közepén szintén leereszkedik az alaphangra (12.2.), mások első sora ereszkedő vagy domb alakú (12.3ab). E dallamok nem hasonlítanak sem a magyar új stílusú dallamokhoz, sem a 13. osztály kupolás dallamaihoz, ahogy ezt már AB/AC sőt AB⁵AB szerkeze-

tük is mutatja. A második sor kadenciája ugyan itt is gyakran (5), de a harmadik sor sok esetben az első sor variánsa, vagy ha nem variáns, akkor is mélyre süllyed. Az első sor közepén alaphangra ereszkedők többsége kisterces skálán mozog, míg az első sorukban domb/ereszkedők között a nagyterces skála a kedveltebb. A 12.2. csoport kisterces dallamai № 204–206 és a 12.2. példa, nagyterces dallama № 207. A 12.3. csoport kisterces dallamai № 208–209 és a 12.3a példa, nagyterces népszerű dallamai № 210–214 és a 12.3b példa.

Rubato, ♩ = 112

Süy-ge-nim cı - rı - rı men ay - tı - rıq - ma

Süy-mey - di - le se - ni teñ - le - riñ

Baş - ha za - tı - ıa men qı-zın-maw-çu-em

Ca - nı-mı qıy - nay-dı köz - le - riñ a

12.2. példa. „Dzsir” dallam 1(5)5 kadenciákkal

♩ = 104

Men Ca - rah - mat - nı öl - mez - lik su - nuw - çem

Bel tö - ge - re - gi oq e - di

Ne bek cı - la - sañ da oy a - man Ha - li - mat

Sen-den süy - gen - çi - gi coq e - di

12.3a példa. „Dzsir” dallam 1(5)4 kadenciákkal

12.3b példa. „Dzsir” dallam 1(5)1 kadenciákkal

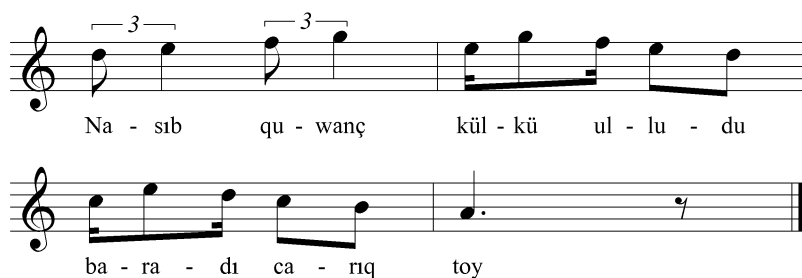
12.4. csoport. A dzsir dallamok első sora többnyire az 1. illetve a 4/5. fokon áll meg. Ezen kívül ritkábban a b3. fokon, kivételesen a 2. fokon végződhet az első sor. Ez utóbbiakhoz tartoznak a (b)3(4/5)x kadenciás kisterces № 215–216 és a 12.4a példa, illetve a nagyterces № 217–219 és a 12.4b példák.

Keñ ar - baz a - dam-dan tol - gan - dı

ba - ra - dı ca - rıq toy

Cer cer - de qa - zan a - sıl - gıand

so - yu - la - dı köb koy

12.4a példa. „Dzsir” dallam $b3(4)4$ kadenciákkal

Poco rubato, $\text{♩} = 120$

Ma - cir biy qay - dan ke - le - se

Qa - ra - baş - la - nı qa - rab da

Ne qa - ra kün - le kel - gen - di

Qa - ra - köt - la - nı A - bat - ha

12.4b példa. „Dzsir” dallam $3(5)3$ kadenciákkal

A 12.5–12.8. csoportok dallamait a $4/5(4/5)x$ kadenciasorozat jellemzi, ezen belül az első sor dallammozgása szerint csoportosítom őket. 12.5. első sorai középen leereszkednek, 12.6. első sorai emelkednek vagy domb alakúak, 12.7. első sorában két kis domb látható, 12.8. első sora egy magas domb és 12.9. első sora magasról ereszkedik. Mindegyik osztályban kisterces és nagyterces skálákon mozgó dallamokat is találunk.

A 12.5. csoport dallamai a 12.2. dallamaihoz hasonlóan kezdődnek, tehát az első soruk középen leereszkedik, de második soruk magasan, a $4/5$. fokon zár. Jellemző az $AB^{4-5}AB$ forma. Dallamai a népszerű kisterces № 220–221 és a 12.5a példa valamint a nagyterces № 222–224 és a 12.5b példa.

Rubato, ♩ = 88

Şu - pu, Tuw - ğan a de - se - le a - nam

İ - yi - lib cer - ge ki - re - di a - na - ğız

E - kew - len bo - lub a da qa - lay — soy - dur - du - ğuz

Coq - me - di siz - ni qa - nı - ğız

12.5a példa. „Dzsir” dallam 5a)4(5)b3 kadenciákkal

Poco rubato, ♩ = 100

Oy ayt dey - siz da — qoy - may - siz me - ni

Men ta - nı - may - ma a - ta - sın

To - ğuz - on cıl - nı da a - dej tut - ha - nem

12.5b példa. „Dzsir” dallam 4(5)4 kadenciákkal

A 12.6. csoportbeli dallamok első sora emelkedő illetve domb alakú. Legjellemzőbb formái ABCD és AB⁵CB. A második sor gyakran magas, ahogy azt az (5) főkadencia alapján sejthetjük is. A harmadik sorok változatosak, a

negyedik sor pedig többnyire az 7/5. fok környékéről ereszkedik le az alaphangra. Dallamai a kisterces № 225–229 és a 12.6a példa illetve a népszerű nagyterces № 230–234 és a 12.6b példa.

Rubato, ♩ = 90

Me - ni a - ru - wum ke - le da tu - rad

Bur - ma çaş - ı - ęı qal - tı - ray

Ső - le - şib baş - la - sa — a - ruw - uq bo - lad da

Al - tın tiş - ik - le - ri cıl - tı - ray

12.6a példa. „Dzsir” dallam 4(5)b3 kadenciákkal

Rubato, ♩ = 76

fürulya

12.6b példa. „Dzsir” dallam 4(5)4 kadenciákkal

A 12.7. csoport dallamainak első sorában két kis E/D-re ereszkedő domb, illetve E-re történő ereszkedés látható. A második-harmadik sorok gyakran ma-

gasak, bár a harmadik sorok itt is igen változatosak, mozoghatnak alacsonyabban vagy magasabban is, sőt a sor közepén az alaphangra vagy a VII. fokra történő leereszkedés sem ritka (pl. № 241). Dallamai az igen népszerű kisterces № 235–243 és a 12.7a példa valamint a nagyterces № 244–245 és a 12.7b példa.

Rubato, ♩ = 116

Siz cuq - la - ğız da men ay - ta - yım

İy - nar - la - rı - mı ü - çü - sün

E - ki süy - gen - ğe za - ran bol - gan da

Caw tö - şek - le - de ter - mil - sin

12.7a példa. „Dzsir” dallamok 4(5)4 kadenciákkal

Poco rubato, ♩ = 96

Taw - la - nı ba - şın - dan bi - yik a taw bol - maz

Cağ - ınız te - rek - den baw bol - maz

Süy - gen - çi - gin - den a qu - ru da qal - ğan - ı

Ne cü - re - gin - de caw bol - maz

12.7b példa. „Dzsir” dallam 4(5)5 kadenciákkal

A 12.8. csoport főként kisterces dallamainak első sora alapvetően egy magas E/D–A’–E/D dombot formál. A második sorok is rendszerint magas domb alakúak és gyakoriak a többé-kevésbé pontos kvart-kvint váltó jelenségek: AB⁴CB (№ 247), AB⁴⁻⁵CB (№ 250), A⁵B⁴⁻⁵AB (№ 248) sőt A⁵B⁵AB (№ 249). Dallamai a kisterces № 246–253 és a 12.8a példa valamint a nagyterces № 254–255 és a 12.8b példa.

Poco rubato, ♩=92

Qo-ban ö-zen - de da sü-rüw-çü çaş-la-nı da Cat-day

En-di ca-nı ki-bik kö-re - se

Me-ni da kö-züm-den da kö-rüb tu-tu-ğuz deb

I-şım baw-la - rı-ı be-re - se

12.8a példa. „Dzsir” dallam 5(5)4 kadenciákkal

Parlando-rubato, ♩=104

Men sen-den a - ruw — a kör-me-gen e-dim

Bu men ay - laŋ-ıan cer - le - de

Se - ni a-ruw-lu - ğuŋ — a - lay ay-tıl - ğan-dı da —

Bu taw e - tek - le-ge el - le - ge

12.8b példa. „Dzsir” dallam 4(5)4 kadenciákkal

Az utolsó dzsir csoport (12.9.) A' környékéről ereszkedő első sorokkal kezdődik. Itt is gyakran magas a második sor, míg a harmadik sor lehet magas vagy alacsonyabb is, ez utóbbi amúgy is rendszerint a legváltozékonyabb rész. Nagyon gyakori az ABCD, AB⁵CB (№ 257), AB⁴⁻⁵CB (№ 256) forma, és néha más speciális forma, pl. ABAC is előtűnik (№ 266). Ebben a csoportban a kistercesek között sok 4(5)b3 kadenciás van, és egyebek mellett néhány 8(5) x kadencia is előfordul (№ 265–266). A nagytercesek kadenciái jóval változatosabbak. Dallamai az igen népszerű kisterces № 256–266 és a 12.9a példa valamint a szintén igen népszerű nagyterces № 267–276 és a 12.9b példa.

Ca - mal da dey - le, Ca - mal da dey - le

Mal - qar - da qaw - ğa sōz - le - ge

Oy qa - ra qan - la, qan caw - ğand dey - le

Ca - mal - da çol - pan köz - le - ge

12.9a példa. „Dzsir” dallam 4(4)4 kadenciákkal

♩ = 160

Oy kün çiq - ğan - dan bı - lay kün bat - han - ı

Qa - ra tu - man - la ke - lel - le

Süy-mek - lik ü - çün ol car - lı cü - rek - le da

Köb qı - yın - lıq - la kö - re - le

12.9b példa. „Dzsir” dallam 4(5)1 kadenciákkal

Végül két magasan kezdődő speciális dzsir dallamra utalok, mindkettőt elsősorban b3-as főkadenciája teszi ebben az osztályban egyedivé (№ 277–278).

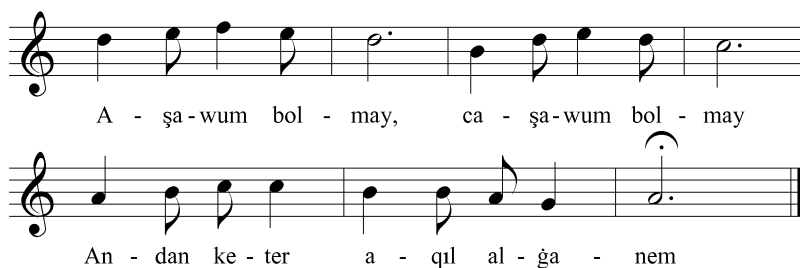
13. osztály: Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel (№ 279–287)

Végére hagytam néhány olyan karacsáj dallamot, melyek visszatérő (kupolás) szerkezetük miatt is újabb stílusúaknak tűnnek. A dallamokat kadenciáik alapján rendeztem sorba (№ 279–287, 13. példa). Erről a szerkezetről kissé részletesebben írok a karacsáj dallamok magyar párhuzamait taglaló fejezetben.

♩ = 70

Car - lı ü - yür - de, — cal - ıı ü - yür - de

Qa - zan şa - ha - rın - da — tuw - ğa - nem

13. példa. Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezet 1(5)b3 kadenciákkal

A karacsáj népzene magyar kapcsolatai

A történelmi adatok megengedik, hogy a magyar és a karacsáj népzene egyes rétegei között genetikai összefüggések legyenek, és valóban, sok karacsáj dallamnak van meggyőző vagy kissé távolabbi magyar párhuzama. A karacsáj és a magyar népzeneben a dallamvonalak hasonlóságán kívül más összefüggések is mutatkoznak. Először vegyük ezeket sorra.

Skálák. Leggyakoribb a kisterces skála (63%), ezen belül túlnyomó az eol (54%) és jóval kevesebb a fríg (6%) valamint a dór (3%). A nagyterces skálák közül (35%) túlnyomó többségben van a mixolíd. Ez a kép nagyjából meg egyezik a magyarral, noha nálunk kisebb a nagyterces skálák aránya. Pentaton hangsorokat szintén elképzelhetővé tenne az összetett karacsáj etnogenezis, melyben a sok szálból szőtt kaukázusi és iráni népek mellett különféle török népek is részt vettek. Tudjuk azonban, hogy nem minden török nép zenéje pentatonos. És valóban, az egyes rétegeiben határozottan *la*-pentaton magyar népzenevel szemben a karacsáj népzeneben alig van pentaton skálán mozgó dallam. Legfeljebb dallam elején, dallam végén illetve sorvégeken hallunk pentaton megoldásokat, dallam elején pl. *szo,-do-re, szo-mi-re, mi-re-do-la, mi-do-re-szo*, dallam végén *szo-mi-re-do*, sorvégeken *mi-do-la, do-la-szo, szo-mi-do* illetve *re-szo* vagy *re-la*. Néhány dallam skálájában hiányzik ugyan a 2. fok (pl. № 202, 204, 227), de a 6. fok lényegében mindig szerepel.

Formák. A karacsáj népzeneben mindössze kilenc egymagú és három hárommagú dallam van. Ezt a népzene alapvetően a két-, illetve négymagú szerkezetek jellemzik, ezen belül azonban sok alformát látunk. Felhívom a figyelmet arra, hogy a két hosszú kettéosztható sorból álló dallamokat az osztályozásánál négy rövid sorból állóknak veszem, a refréneket pedig figyelmen kívül hagyom. Azokat a dallamokat pedig, melyek második sorukat az alaphangon zárják, majd alaphangon záródó, nem túl karakteres, kis ambitusú sorral folytatódnak, többnyire kétsorosoknak veszem.

Balkár lovas Ogari Malkar falvában

A kétmagúak közül kiemelkedik az AB forma (13%), és négy-öt darab a következő formák mindegyikéből akad: AAAB, AB_vAB, AB_{BB} illetve AB + *refrén*. Mindez a magyar népzénétől sem idegen, bár nálunk az AAAB forma ritka. (A-val olyan sort jelölök, mely A sorral azonos hangon zár és dallamvonala A-hoz hasonlóan, de az A sor alatt mozog.)

Messze a legnépesebb azonban a négy viszonylag vagy teljesen független sorból álló dallamok csoportja (55%), melyekben igen változatos, többnyire ereszkedő kadenciasorokat látunk. Ez is felidézi a jelenkori magyar helyzetet. A leggyakoribb ABCD (34%) forma a karacsáj és a magyar népzében is fontos szerepet játszik. A karacsáj népzében jelentősebb még a többnyire régies zenei anyagot hordozó AB^k/AB és AB/AC (9%), ABBC (1,4%) és AB/CB (2%) formák száma, ezek a magyar népzében nem gyakoriak. Az AA_(v)BC (9%) nálunk is elterjedt, igaz, elsősorban műzenei eredetű dallamokban.

Több négymagú dallam sorai között látunk szekund- vagy tercpárhuzamot, kétszer-háromszor előfordul A²BAC és A³B³AB, míg a kétmagúaknál lényegében nincs sorpárhuzam.

Érdekesekek számunkra a magyar népzene egy rétegére oly jellemző kvart-kvint párhuzamok. A karacsáj népzében viszonylag gyakori az AB^{4/5}CB (5%) valamint az AB^{4/5}AB (4%) forma, ezekben a második és a negyedik sorok között látható kvart-kvint párhuzam. A magyar kvintváltó dallamokban sem ritka, hogy első és harmadik soraik kevésbé hasonlítanak, mint a második és a negyedik sorok.

Jobban emlékeztetnek a magyar kvintváltó formákra az A⁴B⁴AB (2 db), A⁵A⁵A²A (1 db) és főként az A⁵B⁵AB (4 db) valamint A⁵A⁵BA (3 db) formák. Azonban, ha e karacsáj dallamokat összevetjük a magyar pentaton kvintváltókkal, világossá válik, hogy a szerkezeti hasonlóságból itt sem feltétlenül következik genetikai azonosság. A karacsájoknál ugyanis nem egy rövid pentaton ütempáros motívum kvarttal-kvinttel lejjebb történő megismétléséről van szó, hanem egy magasabb első és egy alacsonyabb második rész közötti többé-kevésbé véletlenszerű párhuzamról (pl. № 249).

Néhány négysoros dallamnál A⁴A³A²A, A³A²A²A formájú szekund-szekvenciás ereszkedést látunk, ilyenféle szekvenciás ereszkedése nem ritka az anatóliai török népzében sem. A magyar népzenei rendekben a szekvenciálisan ereszkedő sorokból építkező dallamok egy részét a sirató stílushoz soroljuk, azonban e magyar dallamok hosszú sorai zeneileg jelentősen eltérnek a rövid sorokból építkező szekvenciálisan ereszkedő karacsáj táncdaloiktól.

Előfordul kupolás visszatérő szerkezet, még AA⁵A⁵A karakterű formában is, ez azonban a karacsájoknál egészen új fejlemény és orosz hatásnak tartható,

bár egy részletesebb vizsgálat itt indokolt lehetne. Az 14. kottán látjuk, hogy még a speciális osztott harmadik sorú karacsáj dallamhoz is található hasonló magyar párhuzam. A mutatókban a többi kupolás karacsáj dalhoz is adunk magyar variánst.

a)

Kök kö - lek caş me - ni ti-leyd, hoy

b)

Egy szál desz-ka megy a ví-zen, haj, haj, haj,

Men bar-sam ol al - lıq-ma deyd, hoy

Bar - na le - gény áll a vé - gén, haj, haj, haj,

Bil - mey-me qa - lay e - ter-ge, Kök kö - lek caş - ha ne der - ge

Pin - tes ü - veg a ke - zé - ben, bar - na kis - lány az ö - lé - ben,

Art - da so - qu - ra - nır - ma - mı, hoy

Meg - ő - szül a fe - je - men a gön - dör haj.

14. példa. Kupolás dallam a) karacsáj (№ 281)
és b) egy magyar új stílusú párhuzama

Hangterjedelem. A tipikus karacsáj dalok hangterjedelme hét-nyolc hang, és mivel a magyar dallamokkal ellentétben nem ereszkednek az alaphang alá, a leggyakoribb ambitus 1/8 (26%). Ezt követi négy népesebb ambitus-csoport: 1-7 (16%), 1-6 (15%), 1-5 (12%), 1-9 (10%) majd négy kisebb: 1-10 (3%), 1-b9 (2,5%), 1-4 (2%) és 1-#6 (1,5%). Mindössze egy-egy dallam képviseli a legszűkebb 1-3 és a legtágabb 1-11 ambitust. Mindez meglehetősen hasonlít a magyar képhez.

Az alaphang alá nyúló dallamok sokszor más egyedi vonásokat is mutatnak: többségük plagális ereszkedő-emelkedő. Néha az ambitus oly módon bővül, hogy a dallam leugrik az V. fokra, ez a magyar népzeneben ritkán fordul elő.³⁶ A karacsáj dallamsorok végén a VII. fok ritka, de nem kivételes (4%), az alaphang alatti sávba is benyúló nagyobb ambitusok közül csak a VII-5 jelentősebb (3%).

Ütemmutatók. Régebbi stílusú dalait mindkét nép szívesen adja elő *parlando-rubato* módon (karacsáj 42%!), a feszes előadásnál pedig mindkét népnél jellemző a 2/4 illetve 4/4 (karacsáj 44%), illetve a karacsájoknál ezenkívül a 6/8 ütemelőjelzés is van (5%). Aszimmetrikus ritmusok alig fordulnak elő, leginkább az 5/8 hallható egyes vallási *zikk* dallamokban (5%). Ez is nagyjából hasonló a magyar összképhez. A karacsáj népzeneben nem fordul elő az a nálunk viszonylag gyakori hármas osztású aszimmetrikus ütem, melyet nagyjából 3+2+2-es beosztású 7/8-nak vagy 3+2+3-as beosztású 8/8-nak lehet leírni.

Ritmusképletek. Kiugróan sok a , a és a , ezek a magyar népzenenek is a legfontosabb ritmusképletei. Jelentősebbek még a magyar népzene különböző rétegeiben szintén fontos szerepet játszó , a és valamint a .

Dallamvonal szerinti hasonlóságok

Egy kis kitérőt kell tennünk a dallamvonal alapján történő összehasonlítások előtt, elgondolkozva azon, hogy mikor is tartunk hasonlóknak két dallamot? Ha egy magyar népzenei réteget, osztályt vagy stílust szemügyre veszünk, feltűnik, hogy sok szempontból igen eltérő dallamokat is tartalmaz. Ha például az adott dallamosztályt a dallamvonalak hasonlósága tartja össze, eltérő metrikai, ritmúsú, szerkezetű stb. dallamok is szerepelhetnek bele. Mégis, ha dallamvonal általános mozgása, illetve a fontos stílusjegyek megegyeznek, és ha

³⁶ Egy példa magyar dallamvégi *la-mi* ugrására a 16-183 típus.

közük egymásra nagyon hasonlító dallamok sorozatából összekötő lánc építhető, illetve a dallamok egy közös zenei gondolatra visszavezethetők, a két dallamot joggal tarthatjuk rokonnak vagy legalábbis stílusosan hasonlóknak.

A magyar népzene elemzése magas fokot ért el, és a dallamok jelentős része beleillik a rendezések valamelyik osztályába. Ha azonban más népek, más zenei rendszerek alapvetően hasonló, de sok szempontból eltérő dallamaival vetünk össze magyar dallamokat, az új dallamok a magyar osztályozást más fénybe helyezhetik. Például a karacsáj és a magyar népzeneben is alapvetően fontos réteget alkotnak a négysoros ereszkedő dallamok. Ugyanakkor egy magyar fülnek a nagy dallamvonalbeli hasonlóság ellenére is idegennek tűnhetnek a karacsáj négysorosok és vice versa, mert egyes zenei fordulataik, a pentatonizáltság foka, a ritmus stb. szokatlan, eltérő.

Most hasonlóknak veszek két dallamot, legyen az karacsáj vagy magyar, ha soraik magasságviszonyai, dallammozgásuk jellegzetességei és skálájuk karaktere egyezik. A dallamozgásbeli finomabb különbségtételektől ez alkalommal eltekintek, noha egy mélyebb analízisnek épp ez adhatná az alapját. Az így kapott a karacsáj–magyar népzenei párhuzamok jelentős része a dallamvonal hasonlósága mellett így is meglehetősen közel van szerkezetben, ritmikában és dallamfordulatokban is. A genetikus hasonlóság kifejezést sok esetben csak azért nem kockáztatom meg, mert erre nincs, nem is lehet bizonyítékunk.

Többször került már szóba egyes anatóliai török és magyar zenei stílusok, rétegek hasonlósága. Idézzük fel, hogy Anatólia népzeneje az összetett etnogenezisnek, a nagy népességnek és a kiterjedt területnek megfelelően igen komplex. A legkülönbözőbb zenei formák és alakzatok találhatók itt meg, a legegyszerűsbektől az igen fejlettekig. Ezen belül néhány fontos, központi anatóliai stílusnak magyar stíluspárhuzamai is vannak. A karacsáj népzene valamelyest kevésbé összetett mint az anatóliai, itt a legegyszerűbb és legösszetettebb dallamok ritkábbak, domináns az oktáv ambitusú két- vagy négysoros forma, mindez nagy vonalakban hasonló a jelenkori magyar állapothoz.

A karacsáj–magyar dallampárhuzamoknál először a nagyobb rétegeket vesszük sorra. Itt nagyszámú egymáshoz hasonló dallamot találunk a párhuzamok mindkét oldalán, és sok esetben szorosabb kapcsolatra gondolhatunk. Ezután mutatom be röviden az elszórtabb illetve bizonytalanabb párhuzamokat.

Mint már volt szó róla, a karacsáj dallamokat a következő tömbökbe rendeztem:

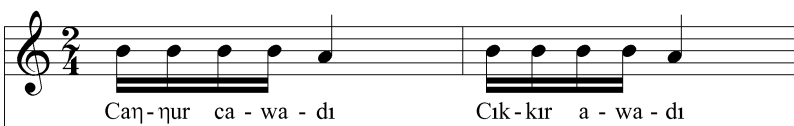
³⁷ Egy *-gal jelzem, ha távolabbi, és két *-gal, ha szorosabb az összefüggés egy magyar és egy karacsáj zenei osztály vagy csoport között.

1. Forgó valamint a plagális mozgás*³⁸
2. Egy vagy két rövid sor és változataik, ezen belül a 2.2. csoport (2) kadenciával*
3. Négy rövid sor (1) főkadenciával
4. Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, kupolás vagy álkupolás szerkezettel, 1(x)y kadenciákkal*
5. Négy rövid sor 1(VII)x kadenciákkal
6. Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal**
7. Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal
8. Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal és magasabb kezdéssel
9. Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal
10. Egy- vagy kétsoros tripodikus**
11. Négysoros tripodikus**
12. Speciális szerkezetű dzsir dallamok*
13. Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel**

Vegyük sorra azokat a karacsáj osztályokat, amelyekhez meggyőző magyar párhuzamokat állíthatunk.

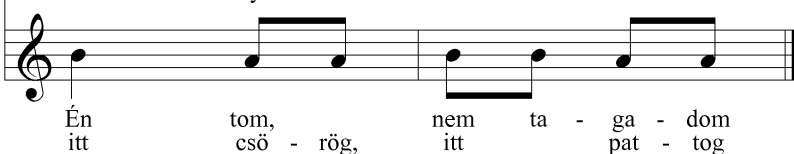
1. osztály: *Forgó, valamint a plagális mozgást végző dallamok*

Kodály Zoltán (1937–76: 54) szerint „Az ütempárok vagy általában rövid motívumok vég nélküli ismétlése ott van mint jellemző forma minden primitív nép zenéjében, sőt fejlettebb népek ősi hagyományaiban is.” Ez a *mai* karacsáj népzeneben legfeljebb a hangszeres repertoár egy részére igaz, mert a teljes 1200 dallamos karacsáj gyűjtésben mindössze két darab ütempáros jellegű dallam fordult elő: egy *la-mi* bichordon ugráló motívum és a *mi-re-do* trichord középső hangja körül forgó 15. példa. Ez utóbbi forma a magyar és anatóliai gyermekdaloknak és esővarázsló dallamoknak is az egyik fő típusa. A *mi-re-do-re* forgó motívumra énekelik a magyarok is melegvarázsló, bőségvarázsló vagy esőhívogató-esővarázsló dalaikat, néha zöld ágat lengetve. A kiszehajtásnak pontos zenei és szokás megfelelője van többek között Anatóliában is. A karacsájoknál a dallam műfaja szintén esővarázslás. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy akárcsak az azeriknél, törököknél vagy a kazakoknál, a Korán-recitálás egyes dallamai a karacsájoknál is a *mi-re-do* trichordon mozognak, és *re* hangon érnek véget. A másik jellegzetes magyar gyermekjáték-motívum a *szo-la-szo-mi*, mely gyakran egészül ki lefelé dúr-hexachorddá, a karacsáj népzeneben nem található meg. Idetartozik, hogy a magyar gyermekdalok *mi-re-do-re* illetve *szo-la-szo-mi* forgó motívumai nem bukkantak elő a finn-ugor népek amúgy jellegzetesen ütempáros népzenejében sem.

a)

b)

15. példa. a) forgó karacsáj dallam (N° 1), b) magyar gyermekdal (Magyar Népzene Tára I: N° 77)

Az 1. osztályban az ütempáros dallamokon kívül *ereszkedő-emelkedő* mozgást végző plagális dallamok is találhatók. A magyar *regös* dallamok is ilyenek, ezek származásának, rokonságának kérdése már a 20. század fordulója óta a népzene-kutatás sokat vitatott témái közé tartozik. Sokan sámánszertartás maradékának látják, mely még a honfoglalás előtt bizánci, szláv és kaukázusi (!) hatásokat is magába fogadott. A most tárgyalt karacsáj dallamok a magyar regös dallamokhoz hasonlóan idegenek az alapvetően *ereszkedő* régi stílusú dallamok között; ugyanakkor szövegeik mindkét népnél régi hagyományokra utalnak, és sok dallam műfaja esővarázslás, altató, illetve az ősvallással kapcsolatos. Ez a zenei forma régebbi hagyományokra mutat, és ma már csak néhány dallam képviseli. Ha a magyar regösének varázserejű révülésre használatos 'Hej, regő, rejtem/rajta' vagy 'dehó-reme-róma' formuláját nem is, de ismétlődő szövegrefréneket e karacsáj dallamokban is hallunk. Mindenesetre az általánosabb strukturális hasonlóságok mellett a karacsáj *ereszkedő-emelkedő* dallamok néhány magyar regös dallamtípussal közelebbi hasonlóságot is mutatnak (1. példa).

2. osztály 2.2. csoport: Két rövid sor és változataik (2)-es főkadenciával

A két rövid sorból álló dallamok között nyolcnak a főkadenciája (2), ezek mind nagyterces skálán mozognak többnyire szűk (1-4/5) ambitussal. A dalok így

bizonyos formai hasonlóságot mutatnak a magyar diatonikus sirató kisformájához, de azok szabad előadásmódjával és változékony, improvizatív soraival szemben itt többségében feszes előadásban előadott rövid sorokból építkező táncdalokat látunk.³⁸ Egyesek közülük azonban aprózottabb előadásukkal mégis hasonlítanak egyes magyar siratórészletekre (2.2. példa). Később a 6. és a 10.3. csoportban látni fogunk a magyar siratókhoz még közelebb álló karacsáj formákat is.

4. osztály: Négy rövid sor emelkedő szerkezettel, 1 (x) y kadenciákkal

E dallamokban alacsonyabb első és negyedik sor fog közre magasabb második és (részben magasabb) harmadik sorokat. Jellemző formájuk A₁B/AC, vagyis az első és a harmadik sor azonos, de legalábbis hasonló, míg a második sor magasan mozog. Emelkedő kezdetük ellenére e dalokat a régebbi karacsáj dalok közé sorolhatjuk, de nem rokoníthatjuk őket a magyar népzene új stílusának visszatérő szerkezetű dallamaival (№ 62).

6. osztály: Négy ereszkedő rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal

Az osztályban kisterces skálákon kiegyensúlyozottan ereszkedő négysoros dallamok vannak magasabb kezdősorral, középmagasságban mozgó középső és alacsonyabb negyedik sorokkal. Ebből az általános képből két dallamfajta emelkedik ki. Az egyik újabbnak tűnik, ennek soraiban szekund-szekvenciás ereszkedést látunk. A magyar kutatás bizonyos szekvenciásan ereszkedő dallamokat a siratók újabb leszármazottjainak vesz, azonban ezek lényeges jegeikben eltérnek a most vizsgált karacsáj dallamoktól.

A másik dallamfajta szerkezete kiegyensúlyozottabb, mondhatnánk méltóságteljesebb. Első soruk magasabban mozog majd a 4. vagy 5. fokon zár. Második és harmadik soruk sokszor hasonló, ezek alapvetően a *mi-re-do* hangokon mozognak és *do*-n zárnak (a harmadik sor vége változatosabb). Negyedik soruk pedig az 5–7. fokról ereszkedik az alaphangra. Az 5(b3)1 kadenciák kevésbé, az 5(b3)b3 kadenciák pedig jobban hasonlítanak a magyar-anatóliai pszalmódizáló és ereszkedő dallamokra, ezen belül is inkább az anatóliaira.³⁹ Ezt a dallammozgást számos karacsáj dallamnál látjuk. Ilyen dallamokkal és fejlettebb változataikkal az azeri, anatóliai, kazak vagy a ma-

³⁸ A különböző török népek siratói közötti összefüggésről lásd Sipos (2000, 1994, 2001, 2006).

³⁹ A török népek pszalmódizáló dallamairól lásd Sipos (1994, 2000, 2001, 2006).

gyar népzeneben is bőségesen találkozunk, a magyar dallamokat azonban az általános hasonlóság mellett pentaton jellegük a többiektől megkülönbözteti (Sipos 2000). Az idetartozó karacsáj dallamok egy része vallási zikir, és sok közöttük az altató is, ami arra utalhat, hogy régebbi formával van dolgunk, mely bekerülhetett a vallási repertoárba (16. példa).

a)

b)

Meg - mond - tam én, bú s ger - li - ce,

Ne rak' fész - ket az út - szél - re

Mert az ú - ton so - kan jár - nak,

A fész - ked - ből el - va - dász - nak.

16. példa. a) „pszalmodizáló” karacsáj dallam (№ 96) és b) magyar párhuzama (Dobszay–Szendrei 1988: № 46a)

10. osztály: Egy- és kétsoros tripodikus dallamok

A 10. osztály népes 10.3. csoportjában (2) főkadenciás nagyterces dallamok vannak. Ezek közül egyesek szabad előadásmódjukkal, a sorok improvizatív formálásával és ereszkedő dallamvonalakkal már valóban felidéznek a magyar és az anatóliai siratók világát. A dúr-hexachordon ereszkedő, *re*-n és *do*-n kadenciázó alakzat a karacsáj (és kabard) népzeneben egy szélesebb rubato zenei stílusnak a része, melyben hősének műfajú dallamok is szerepelnek. Leggyakoribb formájuk egymás melletti hangokon kadenciázó sorokból áll, de alaphangra ereszkedő, illetve néha magasabban véget érő sorokat is tartalmazó dallamok is találhatóak itt (17. példa).

a)

Wo, can-net-li bol-sun a Eç-ki-baş-la-nı Do-ma-lay

b)

Jaj, é-des-a-nyám, ked-ves é-des-a-pám

4

Tınç-lıq a coq-du da sen Uç-ku-lan-dan qo-ra-may

Ho-vá le-gyek ebb' a ke-se-rő bá-na-tom-ból?

17. példa. a) siratós karacsáj dallam (№ 170)

és b) magyar párhuzama (MNT V: № 41 4-6 sor)

Ugyanakkor az osztály számos dallama a hasonlóságok mellett eltéréseket is mutat a magyar siratóktól, például egyes sorok végén a záró hang alatti kvintre történő leugrása, vagy a *re-ti do* sorzárlat illetve sorpárok feszes ritmusú előadása.

A dallamsorok a *(la-szo)-fa-re-do→(ti)-szo* irányban lefelé bővíthetnek. Emlékezhetünk, hogy lefelé bővülés a magyar és anatóliai siratóknál is megtalálható, többnyire *fa-re-do→ta-la*, illetve a *fa-re-do→ta-la-szo* formában.

A karacsáj lefelé bővülésre szemléletes példa a legnépszerűbb karacsáj daltípusnak az a típusa, melynek első sorai a siratóban szokott módon *szo*-ról *re-re*, illetve *do*-ra ereszkednek, harmadik-negyedik sora azonban leugrik az alsó *szo* hangra, majd *do*-n zár (18. példa).

18. példa. Sirató párhuzam a) törökországi karacsáj sirató (№ 1),
b) magyar sirató (Dobszay 1983, 29/d)

Még erősebb a központi kétmagú sirató dallamformától való eltérés, amikor a *do*-ra aláhullámzó sort egy alsó *szo*-ra ereszkedő sor követi. Erre is találunk magyar párhuzamokat, de míg a karacsáj sirató beleillik a számos mixolíd karacsáj dallam közé, addig mixolíd magyar dallam viszonylag kevés van.

A 10.5b példán szereplő karacsáj siratót egy lakodalmi zenészként tevékenykedő asszony énekelte el szöveg nélkül. Jellemző, hogy még ezt is csak úgy tette meg, hogy a helybelieknek, főleg a férfiaknak ki kellett menniük. A bent maradó nők reakcióiból, és az ének közben beálló siratós hangulatból megállapíthattuk, hogy a sirató hiteles volt. A többször is elénekelt sirató dallam alapvetően a pentaton *szo-mi-re-do-la-szo*, skála részein ereszkedik le, a *fa* hang legfeljebb csak hangsúlytalan helyeken szólal meg. Van kétsoros változata is, itt az első sor *do*-pentaton ereszkedésére a második sor *szo*-pentaton ereszkedése válaszol. Elgondolkodtató, hogy ebben a határozottan nem-pentaton dallamvilágban éppen a sirató hangsora pentatonos karakterű.

11. osztály: Négysoros tripodikus dallamok

Az osztály 11.1. csoportjának 5(b3)b3/4 kadenciasorú közkedvelt tripodikus dallamaihoz szintén könnyű magyar párhuzamokat találni. A dallam első-második, illetve harmadik-negyedik sorai között (nem pontos) kvart-kvint-párhuzam látható (11.1. példa).

12. osztály: speciális szerkezetű dzsir dallamok

A 12. osztály egyes csoportjaiban feltűnnek 1(4/5)1 kadenciás dallamok alacsony első és negyedik sorral és magasabb második-harmadik sorokkal. E dallamok egy részében az első sor közepén leereszkedik az alaphangra, másoknak az első sora ereszkedő vagy domb alakú. Ahogy AB/AC sőt AB⁵AB szerkezetük mutatja a korábban látott 4. osztály dallamaihoz hasonlóan e dallamok sem rokoníthatók sem a magyar kupolás dallamokhoz, sem a 13. osztály kupolás dallamaihoz. A második sor kadenciája ugyan itt is gyakran (5), de a harmadik sor sok esetben az első sor variánsa, vagy ha nem is variáns, akkor is mélyre süllyed (pl. № 211).

13. osztály: Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel

Végére hagytam néhány olyan karacsáj dallamot, melyek kupolás szerkezetük miatt újabb stílusúaknak tűnnek, és valóban szoros zenei rokonságot mutatnak egyes magyar új stílusú dallamokhoz. A formák ismertetésénél már mutatunk egy ilyen karacsáj dallamot és magyar párhuzamát is (1. példa).

Sok esetben nem nagyobb magyar és karacsáj dallamcsoportok rokonságát látjuk, csak elszórtabb hasonlóságokat, ezek részletes bemutatása azonban meghaladná e kötet terjedelmét. Egy kis statisztikát azonban érdemes áttekinteni.

A teljes gyűjtést jól reprezentáló 357 karacsáj dallam egyharmadához lehet magyar párhuzamot állítani, egy-egy karacsáj dallamhoz alkalmasint többet is. Így a vizsgált karacsáj dallamokhoz 240 magyar dallampárhuzam társul. A párhuzamok mintegy fele meggyőző, a többi más hangnemben mutat hasonló dallammenetet, illetve kissé távolabbi analógiaként értékelhető.

Mindez a magyar és a karacsáj anyag nagyon szoros zenei kapcsolatát mutatja, de ahogy a fenti dallampárhuzamok esetében is láttuk, koránt sincs szó azonosságról. Mégis nagyon elgondolkoztató a dallamvonalak, a hangnemek, a ritmusképletek stb. ilyen nagyfokú hasonlósága. Ráadásul, ha valaha e dallamok ősei közelebb is lettek volna, a közben eltelt évezrednyi idő alatt bizonyosan legalább ennyire megváltoztak volna.

Mint láttuk, a karacsáj és magyar gyermekdalok között a tágabb stílusazonosság mellett felfedezhetők közelebbi hasonlóságok is. A karacsáj-balkár pszalmódizáló, a négysoros ereszkedő és a sirató dallamok egy része pedig ugyanabba a bartóki ős „stílus-faj”-ba tartoznak, mint a magyar, anatóliai, sőt a bulgár, szlovák, román és egyes más népek megfelelő dallamai. Noha az általánosabb stílusazonosság alatt jellegzetes etnikai, illetve areális különbségek mutatkoznak, az egyedi jelenségek hasonlósága, a dallamformálás megengedik a tágabban értelmezett közös eredetre, de legalábbis a szorosabb zenei rokonságra vonatkozó kutatások folytatását. Nem minden népnél találhatók ugyanis ilyen dallamok, talán a siratót kivéve pl. a finnugor népeknél egyáltalán nincsenek, és török népek repertoárjában is többnyire csak az egyik vagy a másik fordul elő. Egyelőre még nem teljesen megfejtett, hogy az anatóliai törökségnél miért szerepel mind a három dallamfajta olyan nagy mennyiségben.

További következtetések levonásához fontos lenne jobban ismernünk a karacsájok szomszédjainak, azon belül is főleg az osztékoknak, a kabardoknak és a cserkeszeknek népzénjét, hiszen több zenei réteg hasonlósága fedezhető fel e népek és a karacsájok-balkárok népzénjében. A legfontosabb, legelterjedtebb karacsáj-balkár dzsir dallamosztály számos dallamához lehet például a magyaron kívül kabard párhuzamot is állítani, noha a kabardoknak a nevükön kívül valószínűleg nincs közük a magyar etnogenezishez.

Mindenesetre jelen kutatásunk újra megerősíti azt a megállapítást, hogy az egyes népek zenéjét nem kezelhetjük külön, mindenképpen nagy areákon élő népek kultúrájának összehasonlító vizsgálatára van szükség.

Két karacsáj férfi Ogari Mara falvában

A magyar-karacsáj dallampárhuzamok táblázata

A dallamok azonosítói mellett felsorolom a meggyőzőbb magyar párhuzamokat (pl. a 16-087-0-1 a Dobszay–Szendrei-féle népzenei típusrendben a 16-087-0-1 számmal jelzett dallamtípust jelöli). A felsoroltakon kívül számos olyan dallam van, mely többé-kevésbé hasonlít egyes karacsáj dallamokhoz.

A listában látjuk a magyar párhuzamokat. A konkrét magyar dallamokat Dobszay–Szendrei 1988-ban, illetve az interneten a *www.nepzeneipeldatar.hu* alatt tekinthetjük meg. A Dobszay–Szendrei 1988-ban közölt dallamokra azok könyvbeli számával is hivatkozom (pl. III/139).

A következő magyar dallamcsoportokból találtunk párhuzamokat a karacsáj dalokhoz:

1. Oktávról ereszkedő dallamok

1.1. Ereszkedő kvintváltó pentaton dallamok

1.2. Ereszkedő pásztordalok

3. Pszalmodizáló stílusú dallamok

4. Sirató stílusú dallamok

6. Duda-kanász mulattató stílus

7. Régies kisambitusú dallamok

8. Újszerű kisambitusú dallamok

9. Emelkedő nagyambitusú dallamok

<i>Karacsáj dallam</i>	<i>Magyar párhuzam</i>
Példák	
1.	Regös dallamok
2.3a	10-46-1 (III/158) – régies kisambitusú, 18-162 (I/17) – pszalmodizáló
2.3b	15-27 (IV/349) ⁴⁰ – kvintváltó
2.4a	18-86 – pásztordal
3.1.	18-162 (I/17) – pszalmodizáló, 18-414 (III/100) – régies kisambitusú
3.2.	18-415 (III/139 bőv. sec.) – régies kisambitusú, 18-466 (IV/42) – újszerű kisambitusú
3.3a	18-466 (IV/42) – újszerű kisambitusú
3.3b	18-235 – duda-kanász
4.2.	18-526-1 (IV/189) – újszerű kisambitusú
6.3.	18-499-1-0 (IV/86) – újszerű kisambitusú
6.5.	17-50-0-1 (I/24) – pszalmodizáló
6.6.	16-31 – kvintváltó, 18-52 – kvintváltó, 18-53 – kvintváltó
6.7.	18-140 (I/50 – psalm) – pszalmodizáló, 18-141 (I/53) – pszalmodizáló, 18-143 (I/54) – pszalmodizáló, 18-77 – pásztordal, 16-46 – kvintváltó, 16-47-0-1 (I/56) – pszalmodizáló
8.1a	16-70 (II/40) – duda-kanász
8.2a	18-302 – emelkedő nagyambitusú
10.2.	15-33 (IV/375) – újszerű kisambitusú, 18-409 (III/96) – régies kisambitusú
10.5a	10-22-1 – duda-kanász
10.5b	11-52-0-1 – duda-kanász, 12-11-0-1 (II/2-mollos) – sirató
11.1.	10-8 – kvintváltó, 12-3 (I/43) – pszalmodizáló
11.3.	18-198 (II/51) – sirató
12.1.	10-46-2 (III/159) – régies kisambitusú
12.3b	12-52-1 – emelkedő nagyambitusú
12.5b	Magyar népzeneben a 4(5)x csak 16-37 (múdal)

⁴⁰ Az újszerű kisambitusúak között sok ilyen van.

1. osztály	Forgó illetve plagális
№ 1, 8	<i>mi-re-do</i> magú forgó gyermekjáték dallamok
№ 2-7	Egyes regös dallamok
2. osztály	1-2 rövid sor és változataik
№ 16	16-175 (III/49) – régies kisambitusú
№ 17	18-563 (IV/279) – újszerű kisambitusú, 16-175 (III/51) – régies kisambitusú
№ 24	18-162 (I/17) – pszalmodizáló, 18-410 (III/13) – régies kisambitusú, 17-115 (III/39)- régies kisambitusú
№ 27	17-142 (III/86) – régies kisambitusú
№ 36	18-417 (III/124) – régies kisambitusú
№ 37	18-266 (AAAB) – duda-kanász, 17-70 – duda-kanász, 19-7 – duda-kanász
3. osztály	4 rövid sor 1 főkadencia
№ 42	16-216 (III/147) – újszerű kisambitusú, 18-162 (I/17) – pszalmodizáló,
№ 44	18-234 – duda-kanász, 18-161-1 (I/6, I/11) – pszalmodizáló, 17-118 (III/22) – régies kisambitusú
№ 50	18-83 – pásztordal
№ 52	17-57 – duda-kanász
4. osztály	Négy rövid sor alaphangon záró első sorral, kupolás vagy álkupolás szerkezettel, 1(x)y kadenciákkal
№ 59	17-93 – emelkedő nagyambitusú
5. osztály	Négy rövid sor 1 (VII) x kadenciákkal
№ 66	18-179 (I/20 - háromsoros) – pszalmodizáló, 18-163 (I/16) – pszalmodizáló
№ 67	18-179 (I/20) – pszalmodizáló, 18-163 (I/16) – pszalmodizáló
№ 70	18-232 – duda-kanász

6. osztály	Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal
№ 72	18-456 (IV/31) – újszerű kisambitusú
№ 75	18-456 (IV/31) – újszerű kisambitusú, 16-61 (IV/408) – sirató
№ 77	18-456 (IV/31) – újszerű kisambitusú
№ 78	16-61 (IV/408) – sirató, 16-57 (II/6) – sirató
№ 79	16-57 (II/6) – sirató
№ 82	17-130 (III/91) – régies kisambitusú
№ 84	16-120 – emelkedő nagyambitusú, 18-157 (I/8) – pszalmodizáló, 18-82-0-1 – pásztordal
№ 86	18-146 (I/60) – pszalmodizáló, 18-148 (I/59) – pszalmodizáló
№ 87	18-146 (I/60) – pszalmodizáló, 18-148 (I/59) – pszalmodizáló, 18-151 (I/58) – pszalmodizáló
№ 92	10-46 (III/159-160) – régies kisambitusú, 18-161-0-1 (I/11) – pszalmodizáló, 16-51-0-1 (I/5) – pszalmodizáló
№ 93	16-49 (I/47) – pszalmodizáló, 16-51-0-1 (I/5) – pszalmodizáló, 17-51 (I/24) – pszalmodizáló, 18-153 (I/45) – pszalmodizáló
№ 94	10-46-1 – régies kisambitusú
№ 96	18-49 – kvintváltó, 18-53 – kvintváltó, 18-54 – kvintváltó, 18-152 (I/44) – pszalmodizáló, 18-153 (I/45) – pszalmodizáló, 18-154-0-1 (I/46) – pszalmodizáló, 17-51 (II/31) – pszalmodizáló, 17-52-0-1 – pszalmodizáló
№ 97	16-29-0-1 – kvintváltó, 16-31 – kvintváltó, 18-48-tól 56-ig – kvintváltó, 18-152 (I/44) – pszalmodizáló, 18-154 (I/46) – pszalmodizáló
7. osztály	Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal
№ 107	16-198 (III/82a) – régies kisambitusú
№ 109	18-79 és 80 – pásztordal, 18-299 és 301 – emelkedő nagyambitusú
№ 111	16-198 – régies kisambitusú
№ 112	18-185-189-193-194 – sirató

8. osztály	Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal és magasabb kezdéssel
№ 116	16-70 (II/40) – sirató, 16-63 (II/19) – sirató, 18-185 (II/23) – régies kisambitusú
№ 125	18-222 – duda-kanász, 18-226 – duda-kanász, 18-231-0-1 – duda-kanász
№ 127	16-16 – kvintváltó, 17-3 – kvintváltó, 18-3 – kvintváltó, 18-14 – kvintváltó, 18-18 – kvintváltó, 18-20 – kvintváltó, 18-24 – kvintváltó, 18-25 – kvintváltó, 18-71-0-1 – pásztordal, 18-72 – pásztordal
9. osztály	Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal
№ 142	17-10 – kvintváltó
№ 144	16-16 – kvintváltó, 11-8-0-1 – kvintváltó, 12-1 – kvintváltó, 18-3 – kvintváltó, 18-14 – kvintváltó
10. osztály	Egy- és kétsoros tripodikus
№ 146	11-107 (III/162) – régies kisambitusú
№ 148 ⁴¹	11-65-1 – duda-kanász
№ 170	13-113 – újszerű kisambitusú,
№ 173	16-175 (III/51) – régies kisambitusú, 18-563 (IV/279) – újszerű kisambitusú
11. osztály	Négysoros tripodikus
№ 187	11-53-0-1 – duda-kanász
№ 188	13-3-0-1 (II/33) – sirató
№ 192	13-32 – duda-kanász
№ 194	12-38-9 – duda-kanász, 13-28 – duda-kanász
№ 196	10-3 – kvintváltó, 11-8-0-1 – kvintváltó, 11-18 – kvintváltó, 12-1 – kvintváltó

⁴¹ A magyar anyagban sok 1(1)x kadenciás van, főleg a duda-kanász dallamok között.

12. osztály	Speciális szerkezetű dzsir dallamok
N ^o 201	10-21-0-1 – duda-kanász
N ^o 202	10-1 – kvintváltó
N ^o 204	10-36-1 – emelkedő nagyambitusú, 12-44 – emelkedő nagyambitusú, 12-51 – emelkedő nagyambitusú
N ^o 205	11-91 – emelkedő nagyambitusú
N ^o 206	18-329 – emelkedő nagyambitusú, 18-351 – emelkedő nagyambitusú, 18-352 – emelkedő nagyambitusú
N ^o 209	15-10 – emelkedő nagyambitusú
N ^o 211	12-52 – emelkedő nagyambitusú
N ^o 221	18-81 – pásztordal
N ^o 223	12-37-0-1 – duda-kanász
N ^o 233	12-33-5-1 – duda-kanász
N ^o 240	10-33 – emelkedő nagyambitusú
N ^o 246	12-22 (II/16) – sirató
N ^o 248	17-8-1 – kvintváltó
N ^o 255	10-32-0-1 – emelkedő nagyambitusú
N ^o 256	18-271 – duda-kanász
N ^o 258	17-8-1 – kvintváltó
13. osztály	Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel
N ^o 279	18-347 – emelkedő nagyambitusú, valamint egyes új stílusúak
N ^o 281	10-36-1 – emelkedő nagyambitusú, 11-92 – emelkedő nagyambitusú

5. Népdal-antológia

Ez a rész egy reprezentatív válogatást tartalmaz az áttanulmányozott 1200 dallamból. A dallamok rendjének részletes ismertetését a „Karacsáj népzene” fejezetben találjuk meg, de a könnyebb áttekinthetőség érdekében a sorrend mögött fekvő zenei megfontolások lényegét táblázatos formában itt is közöljük.

A dallamokat tizenhárom nagyobb osztályba soroltam:

1. osztály	Forgó illetve plagális mozgás	Nº 1–8
2. osztály	Egy vagy két rövid sor és változataik x(1)l kadenciákkal	Nº 9–37
3. osztály	Négy rövid sor (1) főkadenciával	Nº 38–53
4. osztály	Négy rövid sor (ál)kupolás és 1(x)y kadenciákkal	Nº 54–62
5. osztály	Négy rövid sor 1(VII)x kadenciákkal	Nº 63–70
6. osztály	Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal	Nº 71–105
7. osztály	Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal	Nº 106–115
8. osztály	Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal és magasabb kezdéssel	Nº 116–138
9. osztály	Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal	Nº 139–145
10. osztály	Egy- vagy kétsoros tripodikus (régies) dalok	Nº 146–186
11. osztály	Négysoros tripodikus dallamok	Nº 187–199
12. osztály	Dzsir dallamok	Nº 200–278
13. osztály	Négy hosszú sor visszatérő szerkezettel	Nº 279–287

Az osztályokon belüli csoportok a következők:

1. osztály: Forgó illetve plagális mozgás (Nº 1–8)

1.1.	Forgó mozgás	Nº 1, 8
1.2.	Plagális mozgás	Nº 2–7

2. osztály: Egy vagy két rövid sor és változataik x(1)l kadenciákkal (Nº 9–37)

csoport	kadenciák		kisterces	példa	nagyterces	példa
2.1.	(1)		Nº 9–10	2.1a	Nº 11–12	2.1b
2.2.	(2)		–	–	Nº 13–19	2.2.
2.3.	(b3/3)		Nº 20–24	2.3a	Nº 25–29	2.3b
2.4.	(4)		Nº 30–33	2.4a	Nº 34	2.4b
2.5.	(5)		Nº 35–37	2.5.	–	–

3. osztály: Négy rövid sor (1) főkadenciával (№ 38–53)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
3.1.	b3	(1)	2/4	№ 38–42	3.1.	№ 49 ⁴²	
3.2.	4	(1)	2/4	№ 43–44	3.2.	№ 50–51	
3.3.	5	(1)	x	№ 45–48	3.3.	№ 52–53 ⁴³	3.4.

4. osztály: Négy rövid sor kupolás (vagy álkupolás) szerkezettel és 1(x)y kadenciákkal (№ 54–62)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
4.1.	1	(2)	1/VII	№ 54	4.1.	№ 60	
4.2.	1	(b3)	1	№ 55–56	4.2.	–	
4.3.	1	(4)	x	№ 57	4.3.	№ 61	
4.4.	1	(5)	1	№ 58–59	4.4.	№ 62 ⁴⁴	
4.5.	1	(5)	4		–	–	–

5. osztály: Négy rövid sor (VII) főkadenciával (№ 63–70)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
5.1.	1	(VII)	VII	№ 63–65	5.1.	–	–
5.2.	5	(VII)	4	№ 66–67	5.2.	–	–
5.3.		egyedi		№ 68–70			

6. osztály: Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal (№ 71–105)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
6.1a	2/b3	(2)	2	№ 71–74	6.1.		
6.1b	4	(2)	2/b3	№ 75–77			
6.1c	5	(2)	x	№ 78–81			
6.2.	b/4	b3/4	b3	№ 82–83	6.2.		
6.3.	4	(b3)	2/1	№ 84–88	6.3.		
6.4.	4	(b3)	b3	№ 89	6.4.		
6.5.	5	(b3)	b3/1	№ 90–95	6.5.		
6.6.	5	(b3)	b3/1	№ 96–98	6.6.		
6.7.	7/8	(b3/2)	1/4	№ 99–102	6.7.	№ 103–105	

⁴² 3(1)VII kadenciák.⁴³ №53 kadenciái: #6(1)3.⁴⁴ 1(5)3 kadenciákkal.

7. osztály: Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal (№ 106–115)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
7.1.	b	(4/5)	b3	№ 106	7.1.		
7.2.	5/4	(4)	1/b3	№ 112–113	7.2.		
7.3.	5	(4)	4/2	№ 108	7.3.	№ 114	
7.4.	5	(5)	b3/4/5	№ 107, 110, 111	7.4.		
7.5.	4	(5)	x	№ 109	7.5.	№ 115	

8. osztály: Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal és magasabb kezdéssel (№ 116–138)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
8.1.	5	(4)	b3/6	№ 116–117	8.1a	№ 128	8.1b
8.2.	4	(4/5)	x	№ 118–119	8.2a	№ 129–132	8.2b
8.3.	5	(5)	1/2	№ 120–125	8.3a	№ 133	8.3b
8.4.	#6	(5)	4/5	–	–	№ 134–135	8.4.
8.5.	8	(4)	x	№ 126	–	№ 136–138	8.5.
8.6.	7	(5)	b3	№ 127	8.6.	–	

9. osztály: Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal (№ 139–145)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
9.1.	5	(7)	5	№ 139	9.1.	№ 145	
9.2.	7/8	(7/8)	x	№ 140–144	9.2.	–	

10. osztály: Egy- vagy kétsoros tripodikus (régies) dalok (№ 146–186)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
10.1.		(VII)		№ 146			
10.2.	1/2	(1)	b3/4	№ 147–149	10.1.	№ 163–169 ⁴⁵	10.2.
10.3.		(2)		–	–	№ 170–179	10.3.
10.4.		(b3/3)		№ 150–156 ⁴⁶	10.4.	№ 180–181	
10.5.		(4)		№ 157–158	10.5a	№ 182–184	10.5b
10.6.		(5)		№ 159–161 ⁴⁷	10.6.	№ 185	
10.7.		(7)		№ 162		№ 186 ⁴⁸	

⁴⁵ *Kanamata*, sirató, *orayda*. Idesoroltam 1(1)x kadenciásokat is.

⁴⁶ Különféle dallammozgások, régies dallamréteg, előfordul E,-re leugrás is. A № 150 dallam (2) kadenciásnak valamint 2(1)b3 kadenciásnak is felfogható lehetne.

⁴⁷ Egy dallam variánsai, az idetartozó (7) főkadenciákat is idetettem.

⁴⁸ (#6) főkadencia!!

11. osztály: Négysoros tripodikus dallamok (№ 187–199)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
11.1.	5/7	(b3)	4	№ 187	11.1.	–	–
11.2.	5	(4)	b3/1		11.2.	№ 197	
11.3.	5	(4)	4/5	№ 188–189	11.3.	–	–
11.4.	8	(4)	4	№ 190		№ 198	–
11.5.	5	(5)	x	№ 191–195	11.4.	№ 199 ⁴⁹	
11.6.	7	(5)	b3	№ 196		–	–

12. osztály: Dzsir dallamok (№ 200–278)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
12.1.	4/5	1	4/5	№ 200–203	12.1.		
12.2.	1	5	1	№ 204–205*	12.2.	№ 207	
12.3.	1	4/5	1	№ 206–214**	12.3a	№ 210–214	12.3b
12.4.	(b)3	4/5		№ 215–216	12.4a	№ 217–219 ⁵⁰	12.4b
12.5.	4/5	4/5		№ 220–221*	12.5a	№ 222–224	12.5b
12.6.	4/5	4/5		№ 225–229**	12.6a	№ 230–234	12.6b
12.7.	4/5	4/5		№ 235–243 1. sorban két kis domb	12.7a	№ 244–245	12.7b
12.8.	4/5	4/5		№ 246–253 magas domb	12.8a	№ 254–255	12.8b
12.9.	4/5	4/5		№ 256–266 magasról ereszkedő	12.9a	№ 267–276	12.9b
12.10.	Spec.			№ 277–278			

13. osztály: Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel (№ 279–287)

csoport	kadenciák			kisterces	példa	nagyterces	példa
13.1.	1	(4)	b3/4	№ 279–280			
13.2.	1	(5)	2	№ 281			
13.3.	1	(5)	4	№ 282			
13.4.	1	(5)	5	№ 283–285			
13. spec.	1	(5)	VII	№ 286			
13. spec.	1	(5)	1	№ 287			
13. spec.	V	(5)	b3		13		

* Az első sor közepén leereszkedik.

** Az első sor emelkedő vagy domb alakú.

⁴⁹ 4(5)2 kadenciákkal.

⁵⁰ № 219 kadenciái 2(5)2.

1. osztály: Forgó illetve plagális mozgású dallamok (№ 1–8)

№ 1 $\text{♩} = 92$

Caη-ηur ca - wa - dı Cık - kır a - wa - dı

A - nam iy - nek sa - wa - dı

1.
2.

№ 2 $\text{♩} = 104$

harmonika sokszor

később

№ 3 $\text{♩} = 80 - 100$

Böl - lay böl - lay ba - la sen
A - sı - ra - ğan qa - la sen

Böl - lay böl - lay ba - la - çık
A - sı - ra - ğan qa - la - çık

№ 4

♩ = 138

Voy vo - ri vo - ra da - ra

vo - ri vo - ra da - ra

Ot ba - şın - da e - men çı - kır

vo - ri vo - ra da - ra

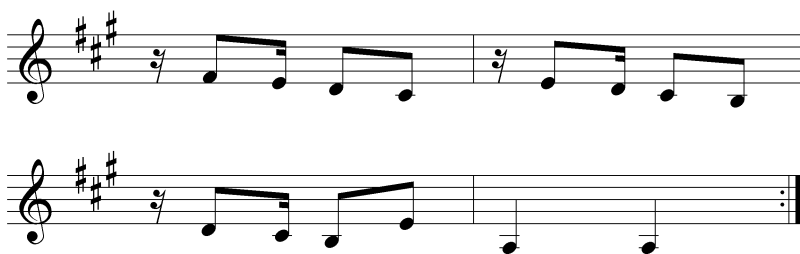
№ 5

♩ = 80

harmonika

Refrén

1 2

№ 6 $\text{♩} = 70$

Kü - rek biy - çe - den ca - wun ti - ley - biz

La i - la - ha ill - al - lah

Biz kü - ye - biz, bi - şe - biz

Al - lah - dan ca - wun ti - ley - biz

№ 7 $\text{♩} = 80$

Kü - rek biy - çe - den ca - wun ti - ley - biz

La i - la - ha il - lal - lah

Biz kü - ye - biz, bi - şe - biz

Al - lah - dan ca - wun ti - ley - biz

La i - la - ha il - lal - lah

♩ = 92

№ 8

Ço - pu - na ket - gend ba - zar - ğa

Ağ ö - ğü - zün sa - tar - ğa
Pa - ra - sı - na ba - tar - ğa

Hay hay hay - da - sı

Qay - da mu - nu fay - da - sı

Qa - çan ti - yer fay - da - sı
Ke - sin Al - lah bek sü - yer

2. osztály: Egy vagy két rövid sor és változataik (№ 9–37)

♩ = 124

№ 9

Böl - lay - böl - lay bö - le - yim

Saṇ - ṇa i - gi - lik - le ti - le - yim

Can - dan süy - gen can ba - lam

Ü - yür bo - lub kö - re - yim

♩ = 86

№ 10

Al - lah ber - sin pub - mil - ler - ge

pay - ğam - bar - nı şa - fa - ğa - tın - dan

Refrén

Ya - hu ya - man hu

ya - ma - ni - lis - san il - la hu

№ 11

♩ = 90

harmonika

№ 12

♩ = 84

harmonika

№ 13

♩ = 76

Kö - me Qa - ra - çay - dan ket - gin - çin

Men a qay - rı bu - ğa - yım

№ 14

♩ = 84

Ke - lel - le ke - tel - le A - ga - sar - dan qız - la

Ke - lel - le ke - tel - le Caş - la - rı - ğız - ğa qız - la - rı

№ 15

$\text{♩} = 76$

Ber - gen za - ma - nın qa - ça ed da

Qa - çı - bız ket - di caz bol - du

Se - ni 1 - zın - dan ay - la - na da

Sa - biy san - la - rım qart bol - du

№ 16

$\text{♩} = 184$

harmonika

№ 17

$\text{♩} = 168$

harmonika

№ 18

♩ = 104

Ay - lan ay - lan caw qa - laq

Cıl - tır - ğan - lay ah ah

Ni - şan - lım toy - ğa ba - ra - dı

Men tur - ğan - lay ah ah

№ 19

♩ = 96

Ke - sek ke - sek bu - lut çıq - dı

Kert - me - li Kol - dan

Ke - sil - gin - çi ar - ğış çıq - dı

Aq - sa - ray baş - dan

zárósor

Za - li - hat da, Ke - li - mat da iş - kal - la du

№ 20

$\text{♩} = 84$

1)

Bis - mil - lah deb baş - la - yıq

Sa - lat sa - lam ay - ta - yıq

2)

A - det e - tib kün - de biz

3)

4)

Cet - miş miñ tö - be - ge qay - ta - yıq

1. 2. 3. 4.

2. 2. 2. 2.

№ 21

$\text{♩} = 72$

Bel - law - bel - law bö - le - yim

Saη - ƣa aş - hı - lıq ti - le - yim

Can - dan süy - gen can — ba - lam

A - dam bo - lub kö - re - yim

№ 22

$\text{♩} = 60$

furulya és ének

№ 23

$\text{♩} = 80$

Bu du - ni - ya - ğa qa - ra - ğız

Bu tüş - mü - dü, tün - mü - dü

Co - low - çu - la ke - çe qal - ğan

Col — boy - nun - da üy - mü - dü

1. 2. 3.
2. 2. 2.

№ 24

$\text{♩} = 132$

Bah - san el - de tō - re bol - du

ma - ral ba - la ma - ra - ğan

Hoy - ra hoy ma - ra - ğan

№ 25

$\text{♩} = 88$

Böl - lay - böl - lay ba - la - sın

A - sı - ra - ğan qa - la - sın

Ul - lu bo - lub kö - re - yim

Se - ni er - ge be - re - yim

№ 26

$\text{♩} = 100$

Bul - lay - bul - lay bö - le - yim

Ha - yı - rı - ını kö - re - yim

№ 27

$\text{♩} = 120$

Taw - dan a - wub ke - le - di

Çil - le sa - tuw - çu Çu - wut - lu

Süy - ge - ni - me ver - me - yor

Be - ni at - tam Qu-muq - lu

♩=92

№ 28

Ri na na na ri na na na

ri na na na hay hay hay hay

♩=88

№ 29

harmonika

♩=126

№ 30

Baş - ha halq - la kel - di - le

E - ši - gi - mi aç - dı - la

Bal - ta a - lib min - di - le

Mi - na - ra - mı çaç - dı - la

№ 31

♩ = 120

İ - na - nul - lah - - - ni o - qub

Hu - se - yin ö - re tur - ğan

Et - gen qa - da - rul - lah - dan

Kim da bol - maz qu - tu - lub

№ 32

♩ = 96

Bu bir ke - çe - ge to - ğuz ke - le - çi - ni
Bu bir ke - çe - ge to - ğuz ke - le - çi - ni

su - wut - han Gok - ka hay hay hay
su - wut - han Gok - ka hay hay hay

№ 33

♩ = 104

Al - la - hüm - me sal - li a - la

sey - yi - di - na Mu - ham - me - din ve a - la

a - li sey - yi - di - na Mu - ham - med

fil ev - ve - lî - ne vel â - hi - rî - ne

ve fil me - le - il e' - lâ i - la yev-mid - din

♩ = 96

№ 34

O - hay - day - day - da o - ray - da ra

Hey - - - ra hay - ray - da

O - ray - da ray - da o - ray - da

O - ra o-ray - da ray - da ra

♩ = 200

№ 35

1) 2)

Mu - ham - med - dir ö - züm sö - züm

3)

Kan a - lı - yor i - ki gö - züm

4)

Sür - sem e - şî - ği - ne yü - züm

Şe - fa - at ya Re - sul - al - lah

6) Şe - fa - at ya 7) Ha - bib - al - lah

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 3

3. 2. 2. 3. 2. 2. 2.

№ 36 ♩ = 96

Bu Han Al - lah sul - tan Al - lah

Her dert - le - re der - man Al - lah

№ 37 ♩ = 96

Ay - ca - yaq a - la caw - lu - ğuñ

A - ruw ca - ra - şa - dı boy - nu - ña.

Men a suq - la - na - ma, ö - le - me

Ma - muq - dan cu - mu - şaq qoy - nu - ña.

3. osztály: Négy rövid sor (1) főkadenciával (№ 38–53)

♩ = 104

№ 38

1) Ra - biy - u - law - wal a - yın - da

2) Tuw - du qu - wanç köb bol - du

3) Kök - de cer - de har qay - da

4) A - nı nü - rü ca - rıt - dı

1. 2. 3. 4.
1. 2. 2. 2.

♩ = 100

№ 39

Al - la - hum - me sal - li a - la

Mu - ham - me - din ve a - la

a - li Mu - ham - me - din ves - sel - lim

№ 40

$\text{♩} = 96$

Al - la - hum - me sal - li a - la

Mu - ham - me - din ve a - la

a - - - li Mu - ham - me - din

ves - sel - lim

№ 41

$\text{♩} = 96$

Al - lah a - dı dil - ler - de

Şu kor - ku - lu yer - ler - de

Ken - di - si wa gö - nül - ler - de

Al - lah Al - lah ke - rim Al - lah

Rah - man Al - lah

Di - ye - lim Al - lah Al - lah

1. ism.

№ 42

$\text{♩} = 96$

Ley - lu ley - lu ley - lu lay

Ley - lu ley - lu ley - lu lay

Ley - lu ley - lu ley - lu lay

Ley - lu ley - lu ley - lu lay

№ 43

$\text{♩} = 88$

Al - lah ber - sin fay - ğam - bar - nı

şa - fa - ğa - tın - dan

Ya hu ya - man hu

ya - man i - ği - san il - la hu

№ 44

$\text{♩} = 132$

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

№ 45

$\text{♩} = 96$

1) Qayn - a - ta - sı cük bol - du

2) E - mi - na - ğa qa - rar - ğa 3)

4) A - ya - ma - yın kü - re - şib

5) Har i - şı - ne ca - rar - ğa

1. 2. 3. 4. 5.
2. 2. 2. 2. 2.

№ 46

$\text{♩} = 126$

Kim - ler — yap - tı bu Rav - - -

za' - nın ya - pı - - sin —

Me - la - ke - ler — aç - tı
Ec - ra - il es - va - bın —

ta - vaf ka - pı - sin
gü - zel ko - ku - sun

№ 47

$\text{♩} = 104$

Al - lah ber - sin buq - mil - ler - ge

pay - ǵam - bar - nı taq - dı - rin - den

Ya — hu ya - man hu

ya - man i - li - san il - la hu

№ 48

$\text{♩} = 92$

Nart ba - tır - la cor - tu - wul - ğa

çıq - ğan - dı - la

At - la - nı u - rub al - ğa a -

şıq - ğan - dı - la.

1. 2. 3.

ism. ism. ism.

№ 49

$\text{♩} = 84$

Bo - lat Hı - miç - ni men ay - ta - yım

hoy wo - ra - da - ra

Caw - run ken - gin a men ayt - sam

hoy wo - ra - da - ra

№ 50

Poco rubato, $\text{♩} = 132$

1)

Bu dun' - ya - da can bar - mı - dı

2)

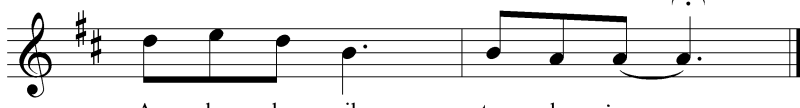
Har mu - ra - tın tın - dır - ğan

3)

A - cal kel - se

4)

el - tir - ge

Aç - ha be - rib tıy - dır - ğan

1. 1. 1. 1.

№ 51

$\text{♩} = 108$

A - şır - dı - la biz - ni Nart - la

qu - çaq - la - şıb E - li - ya

Saq - lay - dı - la biz - ni Nart - la

cu - wuq - la - şıb E - li - ya

№ 52

$\text{♩} = 88$

harmonika

№ 53

$\text{♩} = 116$ 1)

Ar - baz - da bir da - wur - la

Çart - lab çıq - dım e - şik - ge

. . . a - ya - ğı ket - gend'

A - yaq col - da te - şik - ge

1.
2.

4. osztály: Négy rövid (ál)kupolás sor 1(x)y kadenciákkal (№ 54–62)

№ 54 $\text{♩} = 84$

1)
Bis - mil - lah deb baş - la - yıq

2)
Sa - lat sa - lam ay - ta - yıq

A - det e - tib kün - de cet - miş

Biz to - ba - ğa qay - ta - yıq

1. 2.
2. 2.

№ 55 $\text{♩} = 96$

Taň a - la - sı çol - pan cul - duz

Mar' - yam, Mar' - yam, Mar' - yam

U - zal - dım da ce - tal - ma - dım

Ne - çik bo - lur dun' - yam

Refrén

E - hay kö - zür cay

Ne - çik bo - lur dun' - yam

♩ = 84

№ 56

Sa - vet lot - çik - le taw quş - la ki - bik

Kök mi - yi - gin - de uç - han - da

Duş - man lot - çik - le qa - ça el - le

A - lim ı - zin - dan bol - ğan - da

♩ = 88

№ 57

O - ray - da ray - da o - ray - da ray - da

o - ray - da ray - da o - ray - da

o - ray - da ray - da o - ray - da ray - da

o - ray - da ray - da hey

№ 58

♩ - 88

Taw - nu ba - şın - da ma - ral ki - yik - ni

Kün - ne ay - la - nıb - dı ca - tu - wu

Süy - ge - ni - ni sañ - na ber - se - le A - lan

An - da - dı ca - şaw - nu ta - tu - wu

№ 59

♩ - 84

O - ray - da ri - ray - da o - ray - da ri - ray - da

O - ray - da ri - ray - da ey

O - ray - da ri - ray - da o - ray - da ri - ray - da

O - ray - da ri - ray - da ey

№ 60

♩ = 120

Çüw çüw çüw a - la

E - ki çiç - han suw a - la

In - na bo - za bi - şı - re

Ap - pa ot - dan tū - şū - re

№ 61

♩ = 120

Köz - le - ri - mi a - ruw - lu - ğun

bil - me - gen - mi - se

Çe - get - le - de qa - ra du - ğum

kör - me - gen - mi - se

№ 62

$\text{♩} = 92$

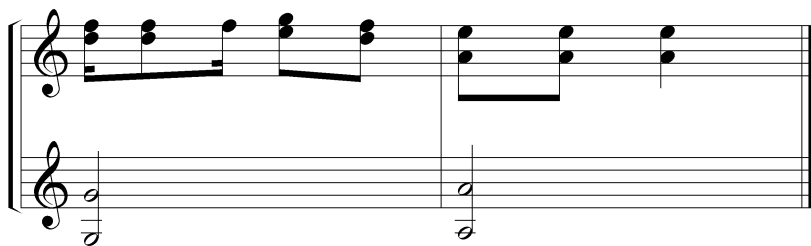
harmonika

5. osztály: Négy rövid sor 1(VII)x kadenciákkal (№ 63–70)

№ 63

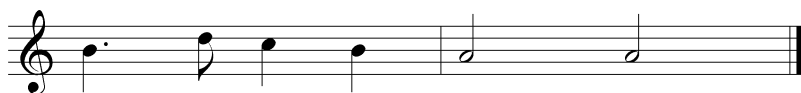
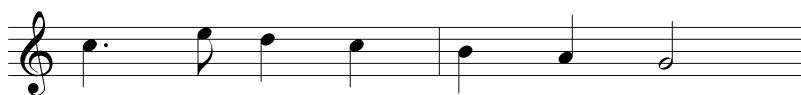
$\text{♩} = 92 - 104$

harmonika és furulya

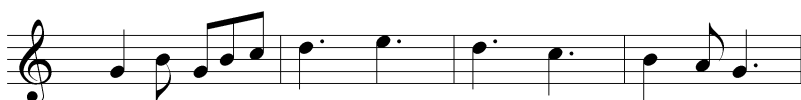
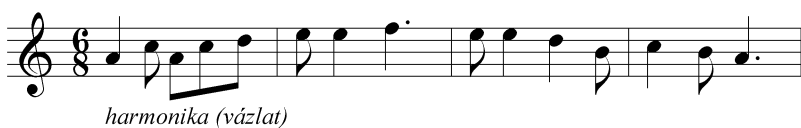
$\text{♩} = 92$

№ 64

$\text{♩} = 100 - 120$

№ 65

№ 66

$\text{♩} = 112$

szóló Oy - ra oy - ra Te - pe - na

kórus Oy - - - ra Te - pe - na

szóló Te - pe - na - ni tep - se - yik

kórus Oy - - - ra Te - pe - na

№ 67

$\text{♩} = 92$

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

№ 68

$\text{♩} = 80$

Eç - ki - baş - la - ni a - ruw Ho - ra - san

A - ruw bo - la - sa hay, hay, hay

№ 69

$\text{♩} = 200$

Al - ғыn da qı - lı - ғыn a

bir a i - gi e - di

Al - ғыn qı - lı - ғы - nı qoy - ғыn - sa

№ 70

$\text{♩} = 76$

At min - dim Ay - man tüz - de

A - tum cay - dım teň - nız - ge

Ay bu - lut - ha gir - gen - de

Refrén Ge - le - cek - men men siz - ge

Ay - ray - dı ney - ney - ne ri - nay - nı rey - di-day

Ri - ra - ra - ra - ray - ra - ri ray - ra - ri - ray

6. osztály: Négy rövid sor (2) és (b3) főkadenciákkal (№ 71–105)

♩ = 88

№ 71

Qar - nı - da - ğı caş bol - sa

Biz Mu - ham - mad a - tar - bız

Al - lah ayt - sa an - dan so - ra

Ra - hat - la - nıb ca - şar - bız

♩ = 84

№ 72

La i - la - hu Hu - da' - ya

Se - fa i - le Mer - va' - ya

Mu - ham - med Mus - ta - fa' - ya

Biz - den se - lam gö - tü - rün

№ 73

♩ = 84

Sıy - ılı bol - ğan mö - lek - ler

Can ca - nım - dan çab - dı - lar

Baş - ha - la - dan ca - şı - rıb

Qa - nat - la - rın cab - dı - lar

№ 74

♩ = 84

Cu - wuq bol - ğan za - man - da

Ol dun' - ya - dan ke - ter - ge

Al - lah iy - di ke - le - çi

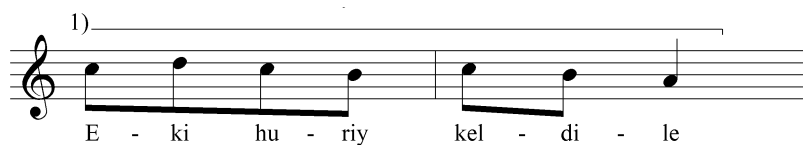
Añ - ına ha - par e - ter - ge

№ 75

♩ = 100

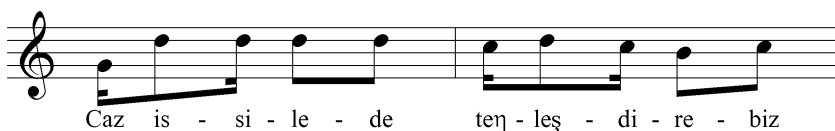
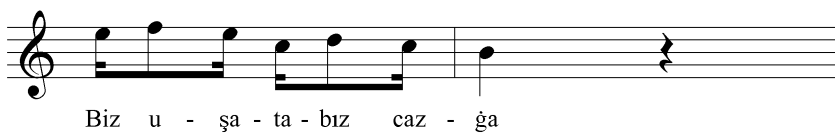
Mar - yam bı - la E - mi - na

Mı - çı - ma - yın cet - di - le

♩ = 92

№ 76

Refrén

Biz - den bek sü - ye bil - ge - ni - giz ü - çün

Siz - ni ar - tıq sü - ye - biz ti - şı - ruw - la

♩ = 84

№ 77

Qış su - wuq - la - da cı - luw iz - le - sek

Biz u - şa - ta - bız caz - ğa

Cay is - si - le - de teñ - leş - di - re - biz

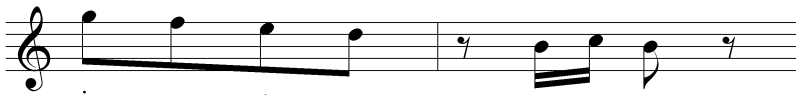
Siz - ni sal - qın a - yaz - ğa

♩ = 100

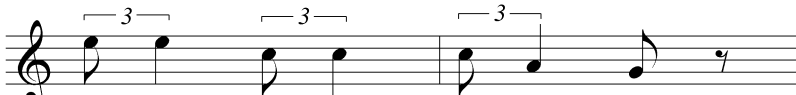
№ 78

Aş - ha da coq qa - ru - wum

İş - ge da coq qa - ru - wum

Ti - ley - me da ti - ley - me

Dos bo - la - yıq a - ru - wum

№ 79

№ 80

№ 81

$\text{♩} = 138$

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

La i - la - ha il - lal - lah

№ 82

$\text{♩} = 96$

Böl - law böl - law bö - le - yim

Caş - ı - ğı - mı ta - ra - ra
Ta - ra - ra - ra - ra - ra - ra - ram

Saw qu - tul - sun qaη - a tb - l
a - bb kel - sin ta - ra ra - ra

be - - řik - - den
e - - řik - - den

№ 83

$\text{♩} = 104$

Oy nen - ça ke - re cañ - ııl - dın

Cañ - ız ke - re da oñ - ma - dın

Har - buz qa - buq - lay a a - tıl - dın

Ki - şı - ge ke - rek bol - ma - dın

№ 84

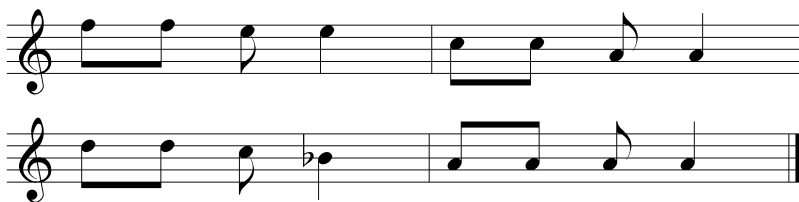
$\text{♩} = 80$

harmonika

№ 85

$\text{♩} = 204$

zeneke

♩=204

№ 86

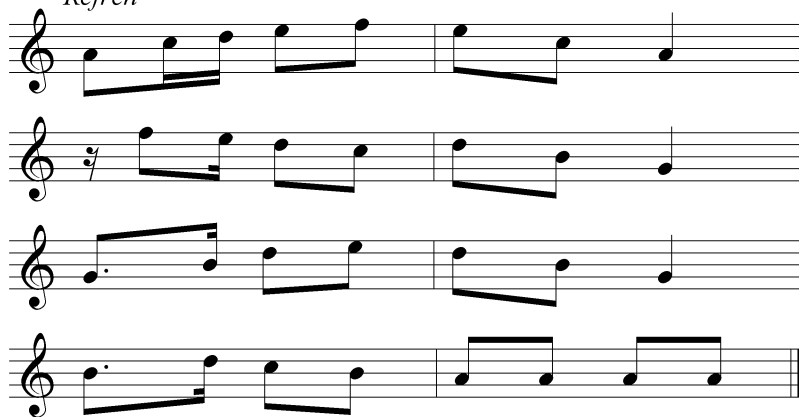

♩=52

№ 87

Refren

♩ = 160

№ 88

Refren

№ 89

$\text{♩} = 88$

Suw 1 - zın - da bal te - rek

Quş - la qo - nad ba - lı - na

Bal bo - ğan - lıq - ğa wa

A - dam - lar a - şa - yal - may - la ba - lın - dan

№ 90

$\text{♩} = 96$

1)

Aş - ha da coq ka - ru - wum

İş - ge da coq ka - ru - wum

Ti - ley - me da ti - ley - me

Dos bo - la - yıq a - ru - wum

1. 2. 3. 4.

3. 3. 3. 3.

№ 91 $\text{♩} = 176$

Har bir iş - ni al - ın - da

Bis - mil - lah - nı o - qu - ğuz

Bis - mil - lah - sız iş et - se - giz

İb - lis bo - lur şö - hu - ğuz

** A vagy C is lehet*

№ 92 $\text{♩} = 190$

Qa - ra - hi - sar - ğa bar - lıq - ma

Es - ki to - nu - mu da - wu - na

İy - nan - ma - sa - ğız qa - ra - ğız

Na - dim - ni cü-rek ca - wu - na

№ 93 $\text{♩} = 108$

Ol tuw - ğa - nın çıq - ğa - nın

Cum - la a - lam bil - gen - de

Har bir qay - ğı tas bol - du

Ul - lu qu - wanç ü - ley kel - gen - de

♩ = 104

№ 94

Tar - tay - ta ray - ta

ri - ta - ta ay - muş,

Ta - ray - ta ri - ta

ta - ray - ta ay - muş.

♩ = 100

№ 95

İN - cit - me - sin se - ni ba - lam

can a - luw - çu mö - lek - le

Bel - law bel - law bel - law bel - law

bel - law bö - le - yim

№ 96

♩ = 96

3

harmonika

№ 97

♩ = 210

1)

Al - lah Al - lah Al - lah Al - lah

2)

Rah - man Al - lah Ra - him Al - lah

3)

Sen Rah - man - sa sen Ra - him - se

4)

Dert - le - ri - me

5)

dar - man Al - lah

1. 2. 3. 4. 5.

2. 2. 2. 2. 2.

№ 98

$\text{♩} = 210$

Al - lah Al - lah Al - lah Al - lah

Rah - man Al - lah Ra - him Al - lah

Sen Rah - man - sa sen Ra - him - se

İ - gi kün - le kör - güz Al - lah

№ 99

Rubato, $\text{♩} = 116$

Ey a - lıb ba - rıb Uç - qu - lan - da

ba - zar - la - da sa - tar - bız

Ah - ça - la - rın a - ra - qı - ğa

tar - tar - bız de - di ay ay

№ 100

Poco rubato, ♩ = 132

Ay qa - bir - ğam qa - bir - ğam da,
 ca - nı - mı al-ğan a qa - bir - ğam
 Ci - git a bö - rü - nü da
 men - ley e - ši - gi wa ca - bıl - ğan
 Oy ta o - ri - raw ca - bıl - ğan

№ 101

♩ = 96

Oy, Ul - lu Hoj-dan a ma çıq - ğan él - le
 ce - ti a - ruw, o - ray - da,
 Da qa - ma - la - dan a bir qan ta - mız - ğan a
 e - ki a - ruw, o - ray - da.

№ 102

Rubato, ♩ = 88

Oy Ul - lu Hoj - da da bir se - yir bar - dı

tañ bar - dı o - ray - da

Ert - den - den baş - lab a iñ - nır - ge de - ri - çi

qan bar - dı o - ray - da

№ 103

♩ = 80

Ey, min a - ruw Aq - ta-maq fay-ton - ға

Ha - mıt sa - la - yım to - rat - ha

Ey, ey, cay - ğı çil - le - de bez - gek bo - lur - sa

A - lıb ke - te - yim na - rat - ha

№ 104

$\text{♩} = 96$

Qa - ra a - ğaç - da qar bar - dı,

Terk cü - rü - señ, ce - ter - se,

E - men te - rek men bo - lup,

Cer - ge kir - sem, ne - ter - se?

№ 105

Poco rubato, $\text{♩} = 80$

Biz çıq - ğan e - dik

oy tar Bah - san - dan cer qa - ray

Cü - rü - gen e - dik

cal - ğan du - ni - ya - da kün sa - nay

7. osztály: Négy rövid alacsony sor (4/5) főkadenciákkal (№ 106–115)

№ 106 $\text{♩} = 72$

Dey - de hoy - la li - lay - la lay - la - wa
oy - la oy - la o - lay - lay
A - lay - la lay - la oy - la wa - lay - la
ho - wa lay - lay a - lay - la

№ 107 $\text{♩} = 84$

Tı - rak - tor rad - rad - ız bı - la
Kü - res tar - tıl - ğan sıız bı - la
Bu qı - yın - lık - dan men bir qu - tul - sam
Kü - reş - mez e - dim qız bı - la

№ 108

$\text{♩} = 96$

A hay - da ri - ray - da hay - da ey

A hay - da ri - ray - da hay - da ey

A hay - da hey hey hay - da ey

A hay - da ri - ray - da hoy hoy

№ 109

Poco rubato, $\text{♩} = 100$

Me - ni Na - nım ke - tib ba - ra - dı

A - wuş - la - dan a - wub, taw - la - dan

Ba - şı - mı da a - lıb ket - ge - nem

E - li - biz - de qan - lı caw - la - dan

№ 110

$\text{♩} = 84$

İy - nar - la - rı - mı ay - tıb teb - re - sem

1)

Bor - bay - la - rı - ını qı - yar - ma—

2)

3)

Süy - mek - li - gi - mi ay - tıb cır - la - sam

4)

Bar - lıq ca - şın - dan tı - yar - ma—

1. 2. 3. 4.

2. 2. 2. 2.

№ 111

$\text{♩} = 108$

Aş - kı - na dü - şe - li

Mec - nu - n'a dön - düm

E - fen - dim, sul - ta - nım—

sı - ğın - dım sa - na

№ 112

$\text{♩} = 80$

La i - la - he il - lal - lah,

La i - la - he il - lal - lah,

Mu - ham - me - din re - sul - ul - lah

Şe - faat ya re - sul - al - lah

№ 113

$\text{♩} = 76$

Me - dir - sa - ğa sal - ğan bı - la

aw - ruw ti - yib qayt - han - dı

Aw - ru - wu - nu har hal - la -

rın a - na - sı - na ayt - han - dı

№ 114

$\text{♩} = 84$

harmonika

№ 115

$\text{♩} = 100$

Oy kök - de bar - ğan kök - sül - le

Ay - la - nıb biz - ni kör - sün - le

İy, e - ki pat - çah qol sa - lıb

Me - ni na - nı - ma da ber - sin - le

8. osztály: Négy rövid sor (4/5) főkadenciákkal
és magasabb kezdéssel (№ 116–138)

№ 116 $\text{♩} = 120$

A - miy - A - miy em sa - ri
A - miy - ni kö - zü sab sa - ri
A - ruw qız - la ke - lel - le
Gül - le - ni wa iz - ley - le

№ 117 $\text{♩} = 114$

Ma bu Ge - zoh u -
lu da ci - git tuw - ğan Biy - nō - ger
Da se - ni ca - nı - ı bu
ca - rat - han Al - lah süy - me - gen

№ 118

$\text{♩} = 80$

3

Bah - ça - da bit - gen bal ha - vun

Bar - ma - ğım bı - la sa - la - yım

Ter - mi - lib a tu - ra - ma oy A - lan

I - zı - dan a qa - rab qa - la - yım

Refrén

Oy riy ray — ray ra oy riy ray — ray ra

Oy riy ra ri ray ra ha

№ 119

$\text{♩} = 84$

Sen kö - rüb tur - ğa - neñ taw - nu wa su - wu - ğun

Bir a - ruw so - ğa - sa ol qo - bu - zuñ - da —

Suw - la - nı sır - quw - la - rın

Soq - çu soq - çu cul - du - zum
 Soq - çu soq - çu soq - çu soq

Qa - ra - çay - nı tar - tuw - la - rın
 Qa - ra - çay - nı tar - tuw - la - rın

♩ = 104

№ 120

Ha - li - san, muh - li - san
 1) _____
 la i - la - ha il - lal - lah

Sa - di - han, mu - sad - di - kan,
 Ha - li - san, mu - sad - di - kan,

Mu - ham - me - den re - sul - ul - lah
 Mu - ham - me - den re - sul - ul - lah

1.
ism.

♩ = 84

№ 121

Çüw çüw çüw a - la

E - ki çiç - han suw a - la

Two staves of music in treble clef, 2/4 time. The first staff has lyrics: An - na bo - za bi - și - re. The second staff has lyrics: Ak - ka ot - dan tî - șü - re. The melody is simple, with a mix of quarter and eighth notes.

№ 122

$\text{♩} = 80$

harmonika

Four staves of music in treble clef, 2/4 time, key of B-flat. The first staff starts with a repeat sign. The melody consists of eighth and quarter notes. The piece ends with a double bar line and repeat dots.

№ 123

$\text{♩} = 80$

harmonika

Four staves of music in treble clef, 2/4 time, key of B-flat. The first staff starts with a repeat sign. The melody consists of eighth and quarter notes. The piece ends with a double bar line and repeat dots.

№ 124

$\text{♩} = 84$

harmonika

№ 125

$\text{♩} = 80$

harmonika

№ 126

Poco rubato, ♩ = 80

Ke - çi - nir - ge de - di - le da

ol - tu - ru - şub qal - dı - la

Ba - tır - lıq - ға se - yir - si - nib

A - wal - ға As - tal - ға cet - di - le

№ 127

♩ = 69

Sır - tın - da - ğı iç kü - be - si

Aq kü - müş - den e - şil - gen Aq kü - müş - den e - şil - gen

Qa - ra - to - rum bek a - rı - dı,

Çı - ğır quş - lay se - kir - gen

№ 128

$\text{♩} = 84$

Qa - ra - çay - Mal - qar Taw - lu - la

Bir qol - da bit - gen bar - maq - la

Qa - bar - tı, Çer - kes, A - ba - za, No - ğay

Qız - dan da tuw - ğan qar - naş - la

№ 129

$\text{♩} = 84$

Ma - şoq baş - la - nı tik - gen iy - ne - ça

Bar - dı - la sen - de bar - maq - la

Aç - lıq cet - gen kün ça - baq tu - tar - sa

A - la - nı e - tib qar - maq - la

№ 130

$\text{♩} = 96$

Caş - la ba - rıb taw ba - şı - na
İz - le - di - le cör - me - le - rin

1)
ör - le - di - le hoy hoy
kör - me - di - le hoy hoy

Biz - ni cör - me cör - me - le - den
Biz - ni cör - me saw as - ker - ge

ba - zıq e - di hoy hoy
a - zıq e - di hoy hoy

1.
2. ismélés

№ 131

$\text{♩} = 168$

harmonika

Refrén

№ 132

$\text{♩} = 168$

Qa - ran - ı ke - çe qa - ra cı - lan bla

qa - lay ca - ta - rıq - sa

Me - ni wa qo - yub ba - şı - ı suw - ğa

1) qa - lay a - ta - rıq - sa

1) O - ray - da ray - da o - ray - da hoy

o - ray - da ray - da hoy

№ 133

$\text{♩} = 96$

Ca - lan ba - şı - mı sa - lıp cat - han - ma

Ros - sey - ni su - wuq ta - şı - na.

İ - ği u - mut e - te, i - ği u - mut e - te,

A - man kün kel - di ba - şı - ma.

№ 134

$\text{♩} = 168$

harmonika

№ 135

$\text{♩} = 84$

harmonika

№ 136

♩ = 158

harmonika

№ 137

♩ = 126

Küz tav - la - da ta - la - la,

o hoy - ri o mar - ca,

Çal - qı a - lıb ça - lal - la,

oy, oy, oy

E - ki süy - gen bir bol - sa,

o hoy - ri o mar - ca,

№ 137

A - la cuq - lab qa - lal - la, —

oy, oy, oy.

№ 138

♩ = 80

Min Aq - ta - ma - ğım a fay - toŋ - ıa

Ha - mut sa - la - yım tar - paŋ - ıa ey

A - wuz mar - da - sım ber - li - gem, Tey - ri

Saŋ - ıa ke - le - ği - lik ayt - haŋ - ıa —

9. osztály: Négy rövid sor (7/8) főkadenciákkal (№ 139–145)

№ 139

♩ = 76

zenekar

zenekar

zenekar

zenekar

zenekar

№ 140

$\text{♩} = 80$

Ey ri ri ray ra ray ri ri ray ra

ray ri ri ray ra ray

Ray ray ri ri ray ay ray ri ra

Ay ray ri ray ra ray

№ 141

$\text{♩} = 92$

Men se - ni kör - gen - li be - ri
Sı - pa - tın ket - me - yin ke - çe

tınç - lı - ğım ket - di
cu - qu - suz et - di

Sen mañ - ıa cu - wab ber - me - yin
Sen - se me - ni qu - wan - dır - lıq

ayt - ıı nen - ıa ay öt - dü
ca - ıa - wu - mu qu - ra - rıq

№ 142

♩ = 108

Bo - za kel - sin deb ay - tı - ğız

Tu - qum - çök - ge qu - wa - nı - ğız

Ol - tu - ru - ğuz a - yaq - la - nı bo - za - dan

Tol - tu - ru - ğuz a - yak - la - nı bo - za - dan

№ 143

♩ = 76

harmonika

harmonika

harmonika

harmonika

№ 144

$\text{♩} = 88$

nem érthető a szövege

№ 145

$\text{♩} = 80$

Ya Al - lah hu ya Al - lah
1)

Ya Al - lah hu ya Al - lah

Ya Al - lah hu ya Al - lah
8va

Ya Al - lah hu ya Al - lah

1.
2.

10. osztály: Egy- vagy kétsoros tripodikus dalok (№ 146–186)

№ 146 $\text{♩} = 69$

Ke-lin-ni a - lib ke-le-biz, col be-ri-giz, ey,
Bek a - ru-wun say - la - ğan-bız — ma kö-rü - güz

№ 147 $\text{♩} = 66$

Ga-pa-law - la e - ki el - le bir — bol-du
Oy Ga-pa-law se-ni soy - ğan i - ja - la-da kim bol-du

№ 148 *Rubato*, $\text{♩} = 138$

Ey, o - ray-da, o - ray - da ra — a —
Ey, ke-lin-ni çı - ğa-ra tu-ral-la o-ray - da ra
Ey, hey a o - ri - ra oy - ra ha —
Ey, a - şıq - ğan e - te-biz, ter - ki-rağ bo-lu - ğuz
Ey, hey i - ra o - ri - ra oy - ra — a

№ 149 $\text{♩} = 80$ *szóló*

Cal - ba - wur a tab biş - gen - di qı - za - rıb

kórus

O - ri - ra - ra o - ray - da

№ 150 *Rubato*, $\text{♩} = 152$

Saw ce - ti cıl - nı da ma Morh ba - şın - da tur - ğa - nem

Oy iy - na - nı - ğız a ki - yik - le b - la wa qoş bo - lub

İt biy - le bla wa a - çı qa - za - wat e - te - rem

Aq - baş qa - ma - ma da ma e - ki qo - lum boş bo - lub

№ 151 *Poco rubato*, $\text{♩} = 92$

Saw ce - ti cıl - nı Am - ga - ta boy - nun — saq - la - dın

Ki - yik - le öl - tü - rüb taw - la - da et - le — qaq - la - dın

№ 152

$\text{♩} = 76$

Oy a-ta-sın-dan a ol ci - git tuw-ğan Biy - nō-ger _____

Ta-ma-da qar-na-şın ol it aw-ruw-dan aw-ruy-du _____

Oy _____ aw-ruy-du _____

№ 153

Rubato, $\text{♩} = 88$

Eb - ze - le - ni da ci - git a tuw-ğan Qa-na-mat

E - ki kö-zün-den a cu - wub cu - wub qan a-ğad

E - ter e - diñ a san - la - rı - ға _____ boş bol-sağ

O, se-ni bı-la kü-reş-gen it - le bı - la qa-za-wat

№ 154

Poco rubato, $\text{♩} = 76$

Qı - çı - ra - dı Daw - le ha-hay quw - ğun

Qa - ra-çay - mı şo-hun, ba-rın, cu - wu-ğun

Ça - qı - rı - ğız be - ri ceñ - ñil cet - sin - le

Qa - ra kün - de bir bo - luş - luq et - sin - le

♩ = 208

№ 155

Ar - ba - zıñ - da al - tın te - rek or - nal - sın

Baş bul - çu - ğu cul - duz - la - nı sa - na - sın

1. 2. 3.
2. 2. 2.

♩ = 104

№ 156

Bel - law bel - law bel - law bel - law be - şik - ge

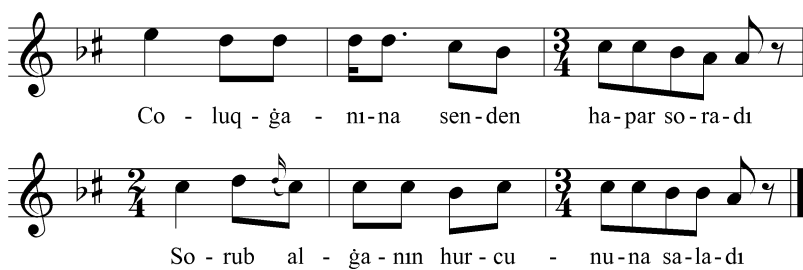
Qu - vanç bı - la kel - gin sen bu e - şik - ge

♩ = 108

№ 157

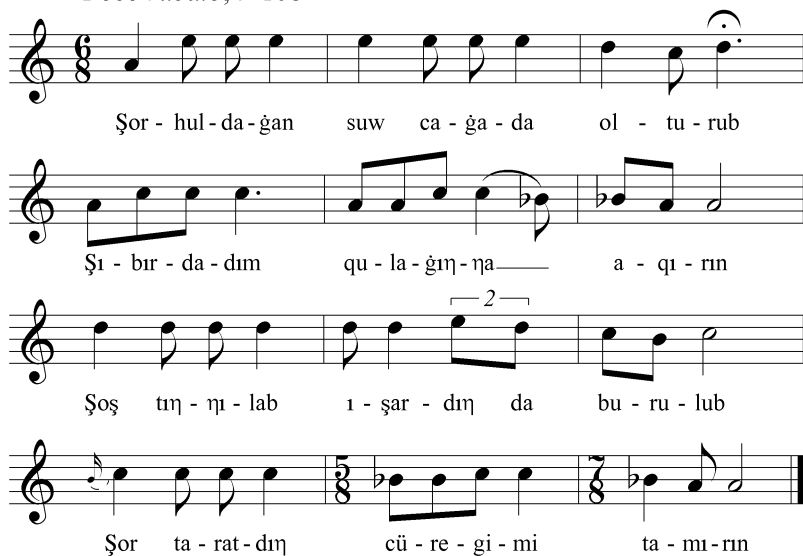
Qar - ğa - la - nı qo - nuş - la - rı qol - da - dı

Ke - le e - se se - ni da - ymı col - da - dı

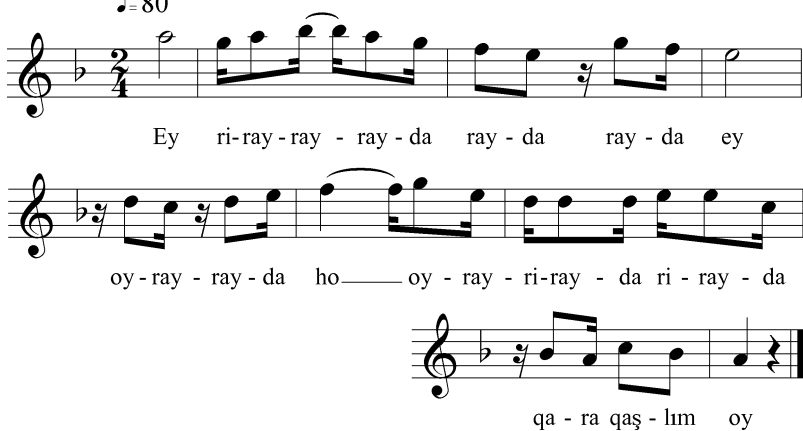
Poco rubato, $\text{♩} = 108$

№ 158

$\text{♩} = 80$

№ 159

№ 160

$\text{♩} = 100$

Men se-ni ü - çün süy - mek - lik ot - da küy - düm—

Sen a - ruw-çuq-nu da dun'-ya-da kem-siz süy - düm

Men se-ni kö-re da ma siz - ni üy - ge bar - sam

Ma se - ni a - nañ a se-ni mañ-ña daw-suz ber - se

№ 161

Rubato, $\text{♩} = 104$

Cay - lıq - la - nı qo - ruy ket - di hans bol - du

Car - lı ba - lam du - ni - ya - dan tas bol - du

A - na-sı-na ci - git tuw-ğan Ga - pa - law

№ 162

$\text{♩} = 200$

Ga - pa - law - la taş ba - şın - da ca - şay - la

Ga - pa - law - la cıl - dan cıl - ға a - dam et - le a - şay - la

№ 163

$\text{♩} = 126$

Can - soh - la - rı — Taş - ılı Qol - da ca - şay - la

A - la ke - si qı - yın - la - rın a - şay - la

Bek ta - ma - ta - la - rı wa Çi - bi - ji - ya bol - ған - dı

A - nı ba - şın - da bo - lur tül - kü bör - kü, dey - le oy - oy

№ 164

$\text{♩} = 124$

Taş te - ge - ne, a - ғаç e - lek bol - ған - da

Oy - ra oy - ra a - ғаç e - lek bol - ған - da

№ 165

Rubato, $\text{♩} = 168$

Saw ce - ti cıl - nı da men Qa - ra - ғаç - da ca - şa - dım

Oy ke - çe bö - rü - me da kün - düz it bo - lub

Oy iy - nan - sa - ғız a bu qa - ra suw - la süt bo - lub

A - sı - rı aç - dan a bu qa - ra suw - la süt bo - lub

Rubato, ♩ = 96

№ 166

O ho— ra o ho oy ra e e hey— hey

Rubato, ♩ = 44

№ 167

Oy - ra oy - ra - yay— ay o-ray-da ray-da ra a - he

E - ye - ye oy - ra oy - ra oy - ra

Rubato, ♩ = 150

№ 168

O - ho - hoy - ray - ra oy - ra ma ten - le a - lib ke - le - biz hoy

O - ho - hoy ray - ra oy - ra mar - ca - la o - o - ray - da o - o - o - ray - da

Poco rubato, ♩ = 160

№ 169

Ay na ra ri da ri da ri da ra day da

Oy ay ay yay yay yay ya ya ya ya ya yay

Oy ya ya ya ya ya ya ya ya ya ya ya yay

Ay da day da da da da da day day

№ 170 $\text{♩} = 138$

Wo, can-net-li bol-sun a Eç-ki-baş-la-nı Do-ma-lay

Tınç-lıq a coq - du da sen Uç-ku-lan-dan qo-ra-may

№ 171 $\text{♩} = 126$

O, bu-run za-man - da o - ğa-rı Gi-dam - la-da qoyç' e - dım

Qoy-la qı-yı-rın - da men a cuq - la-dım da tüş kör-düm, o tüş kör-düm

Ol a-ruw Kış-tay bı - la da ba-şı-ma ha-yır-lı da iş kör - düm

№ 172 $\text{♩} = 80$

Ar - ba - zın - da al - tın te - rek or-nal - sın

Baş bul - çu-ğu cul-duz - la - nı sa-na - sın

Me-ni ba - lam cet' a - ta - ğa ay-lan-sın

Bel-law bel-law bel-law bel-law bö - le - yim

Al - ta - nı - mı me - mur bo-lub kö - re - yim

№ 173 $\text{♩} = 84$

Ba - ra cor - ta ket - di Şa - way hoy - ra

Üç kün - lük - ge cet - di Şa - way hoy hoy

1. 2. 3.
2., 4., 5. 3. 3.

№ 174 *Rubato*, $\text{♩} = 132$

Oy E - ri - rey de-gen qu - wat - dı

Oy car - lı - ğa ber-gen su - wab - dı

$\text{♩} = 128$
Car - lı - ğa ber - gen cal ü - çün

$\text{♩} = 150$
Bay - ğa biy-ge ber - gen a mal ü - çün

Rubato, ♩ = 108

№ 175

Oy oy — oy oy oy o-ray-da
Oy o-ray-da o-ray-da — hoy oy o-ray-da — o-ray-da —
Hoy çı-ğa e-señ çıq mar-ca — oy,
oy Çıq-may e-señ a qo-yub ke-te-biz o-ray-da

Rubato, ♩ = 108

№ 176

Men a çaş- lı-ğım - da da or-ta Gi-dam-la-da da qoyç' e-dim
Qoy - la qı-yı-rın-da ca - tıb cuq - lab a tüş kör-düm
Ol a-ruw Kış-tay bı - la da ba-şı-ma bir ha-yır-lı da iş kör-düm
Ert-den - bı-la-sın-da da sa-lıb ı-s - ha-wat-ha da men bar - dım
Is-ha-wat-da da bir kü-yöw nö - ger a cıy-dı-la

№ 177

Oy, Can-dar, ca-nı̇ bar-sın Ka-ba - ğa,—
It tam-lı - la cı-yıl - ğan-dı-la La-ba - ğa—

Poco rubato, ♩=208

№ 178

Ha-sav-ka - ğa tuş-man as - ker kir - gen - di
Tah-sa - ğız - nı A-man - tiş - den bil - gen - di

Poco rubato, ♩=132

№ 179

Biz a çıq-ğan e-dik Ul-lu Bas-han-dan kün qa-ray
Ke-lib a kir-ge-nek Şam Te-ber-di-ge cer sa - nay

♩=92

№ 180

Bel-law bel-law bel-law bel-law be - lim - çik—
Bu qız - çıq bol - sun bay üy - le - ge ke-lin-çik—

Poco rubato, ♩=80

№ 181

Sen da sü-ye - se men da sü-ye - me
Qa - ra qaş-lım, a - nañ nek ber-meyd
Oy - ra o-ray - da ray - da ha ha

♩=92

№ 182

Ga - pa - law - la e - ki el - le bir bol - du - la
O Ga - pa - law, a - nı öl - tür - gen
İ - ja - la - rı bol - du - la

№ 183

Oy, — tay - tay! Qı-rım-dan a kel-gen Qı-rım se-men-le,
Oy, se-men - le, A - çey u - lu A - çe - mez - ge
biy - di, han - dı de-mel - le, oy.

Poco rubato, ♩ = 116

№ 184

Ey Dü-ger Ba-di - na - tı da cor-tu-wul-ğa da

Ay a-rı çıq - dı-la dey-di Ta - gı-nı boy-nun-da kert-me

o te-rek-ge

№ 185

♩ = 172

Ga - pa-law - la e - ki bol-du, bir bol-du

Oy Al-lah, İ - ja - la - da sen' öl - tür - gen kim bol - du

Rubato, ♩ = 134

№ 186

E - ri - ra-ra - da-e ri-ra-ri-ray ri-ra - ra

O - ri-ra-ra-da-ra o - ri-ra - ra - ri - ra - ri-ra-ra

E ka - ra-da-ra-da e-ka - ri - ra-ra - ri - ra - ra

Ey ri-ray-ri - ray-da ray-ri-ray-ri ray - riy - ra-ra

11. osztály: Négysoros tripodikus dallamok (№ 187–199)

№ 187 $\text{♩} = 230$

Qol-la - ri - na te - mir toq-maq a - lir - la

Taş sa - nı - ға te - mir bu - ğow sa - lir - la

Ur - ğan sa - yın ba - şı - ңı tört ca - rır - la

Al - dan - ma - ğız a - hır za - man dun' - ya - ğa

№ 188 $\text{♩} = 76$

Ba-tır Qar-ça Qa-ra-çay-nı ba-şı e-di

Ü-yü a-nı qa-ra sos-tar taş-dan e-di

Hal-qı bı-la Ul-lu Bas-han-da ca-şay e-di

Bu-day, ar-pa, ta-rı sü-rüb a-şay e-di

№ 189 *Rubato*, $\text{♩} = 120$

Eç-ki-baş-la-nı da oy bir ci-git tuw-ğan Do-ma-lay

Sen a tu-ra e-diñ a bu Nar-sa-na-da biy ki-bik

Oy çı-ğır kel-gen cıl-tı-rab çıq-ğan kün ki-bik

A-lib ba-ral-la bu kö-mür ki-bik kül ki-bik

№ 190 *Rubato*, $\text{♩} = 132$

kumük dal

№ 191 *Poco rubato*, $\text{♩} = 80$

harmonika

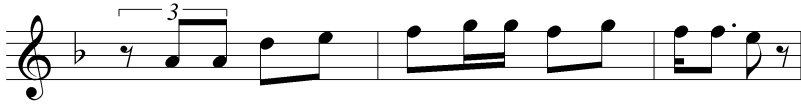

♩=104

№ 192

Aq taw-la-nı baş-la - rın sı - lay ba - ral - la

Bu kök-den kel - gen ceḡ-ḡıl kök - sül bu-lut-la

Köl-len-dir-gen-le-yin tu - ra - dı a - la - nı

Kün - de - ni küḡ - ḡe caḡ - ḡı - dan caḡ - ḡı u - mut-la

♩=92

№ 193

harmonika

№ 194

Ha-daw-cuq u - lu ba-tır Cam-bo-lat, oy, oy,
 At - lan, Cam-bot, caş Cam-bo-lat, a Cam - bo-lat, —
 At - lañ-ñan-da da, at ar - ba - la cek - dir-gen, —
 At ar-ba-ğa da qı - zıl qan-la tök-dür-gen. —

♩ = 144

№ 195

Men se-ni bek sü - ye - me Süy-mek-lik ot-da kü - ye-me
 Se - ni kör-sem a - ra - lıb qa - la - ma
 Bü - gün - nü o - yun - da Caş tö - lü to - yun-da

№ 196

$\text{♩} = 96$

Bis - mil - la - hi - r - rah - man - ir - ra - him

Bis - mil - la - hi - r - rah - man - ir - ra - him

Bis - mil - la - hi - r - rah - man - ir - ra - him

Bis - mil - la - hi - r - rah - man - ir - ra - him

№ 197

Poco rubato, $\text{♩} = 60$

Eç - ki - baş - la - nı Do - ma - lay

Ol a bir ke-çe-ge da qırq ö-güz-nü kes - dir-gen

Su - bay san - la - rın a - dam haq bı - la ös - dür - gen, ta - bu

Qır-ğy san - la - dan ha - ram haq - nı da ös - dür - gen

Poco rubato, $\text{♩} = 176$

№ 198

Keç bol - du da A - yuw Çat - da qald' A - ta - lay

Cuq' a - ra - da tüş kör - dü da ayt - dı bı - lay

Mar - ca - ma men ke - çe tu - rub ket - me - sem

I - lız - mı - ğa Taş - ba - wat - ha cet - me - sem

$\text{♩} = 100$

№ 199

Taw baş - la - rı oy - ra bo - lur çu - wa - na

Ma - raw - çu da ke - le bo - lur qu - wa - na

Ar - qa - sını - da oy - ra a - nı — qa - wa - lı

Ap - sa - tı - ğa bo - lur bı - lay cu - wa - bı

12. osztály: dzsir dallamok (№ 200–278)

№ 200 *Rubato*, ♩ = 100

Ca-wum-la ca - wal-la taw cal - paq - la - ğa
oy - ra köl - le - ge — oy
Quw - ğun-la kir - gen - di oy Qa-ra-çay-da el - le - ge
oy - ra ba - tır a Ta - tar - qan

№ 201 *Rubato*, ♩ = 88

Aq - baş da a - ruw — kü-müş qa - ma - la
Qa - ra - çay caş - la - nı be - lin - de
O to - lu üy a — bol - sun Ha-ci-Mu-rat
Bı-lay çı - ğıb ket-gen e - lin - de

№ 202

Ey, kel, qı - zım a, kel, qı - zım,
 Ul - lu Ho - lam - ğa ba - ra - yıq, qı - zım.
 Oy, u - ğay, u - ğay bar - may - ma, a - tam,
 Men Ho - lam el - ge kir - mey - me, a - tam.

№ 203

Rubato, ♩ = 100

Me - ni qoy-la-rım ba - ral - la A - lan
 Aq qır - ma - la - nı ay - la - nıb
 Ya - qa - pı - nar qız - la - rı qal - ğan - la saw - lay
 Qa-ra-çay el - le - de say - la - nıb

№ 204 $\text{♩} = 80$

Kök - le tü - bün - de kök - baş üy - le - de

Ca - şay - dı a - ruw Kö - ga - la

E - ki - biz bir - ge kü - yüb ba - ra - bız

Kö - ga - la sañ - ға ta - ra - la

№ 205 *Poco rubato*, $\text{♩} = 92$

Da me - ni a - nam da ba - la da kü - se - sin

Ol men - den se - yir toy - ған - dı

Halq a - ra - sin - da ber - gen za - man - da wa

Me - ni da tı - şın - da qoy - ған - dı

№ 206 $\text{♩} = 70$

Oy te - re - ze - den — qa - rab tur - ğan - lay —

Ay qa - ya ar - tı - na — ta - şay - dı

O - rus da bol - may, Taw - lü da — bol - may —

Mın - da Ven - ger - li - le ca - şay - dı

№ 207 *Poco rubato*, $\text{♩} = 124$

Di - la bi - ri - ga - dir bol - sam a a - lan

Pas - troy - ka - ğa sal - lıq - ma(n)

Da sen da me - ni wa sü - yüb öl - señ da

Qa - çı - rıb ar' a - lay al - lıq - ma(n)

Rubato, ♩ = 88

№ 208

Qa - ra - lı - ǵız - nı saq - la - ǵız deyd da

Ol - du da sıy - lı bor - çu - ǵuz

Qı - yın - lıq ü - çün a - dam öl - mey - di

A - cal ke - lir deb qor - qu - ǵuz

Poco rubato, ♩ = 72

№ 209

Ke - çe da tü - şüm - de men bir tüş kör - ge - nem

Biz - ge bir qı - yın - lıq ce - te - di

Me - ni kör - gen tü - şüm ker - ti e - se a - nam

Qa - ra - çay Kaf - kaz - dan ke - te - di

Poco rubato, ♩=84

№ 210

Du-nya ba - ğa - sı qar-na - şım a Qa-dir

Bay-ram kün te - le-fon et-gen - di

Dun-ya ca - rı - ğım Bay-qu-lum a a-nam

Bü - gün as - ker-ge ket-gen - di

Poco rubato, ♩=88

№ 211

Ü-yü - büz al-lın-da oy suw - çuq dey - le

Ol bet - ni - qol - nu cu-war - ğa

Al - ğın - ça me-ni qo - lum - dan kel-mey - di

Tar - tıb be - li - mi bu-war - ğa

♩ = 100

№ 212

harmonika

harmonika

♩ = 76

№ 213

Ay - la - na - cü - rüy ket - gen - me A - lan

Tut - han - ma — kök - sül kö - gür - çün

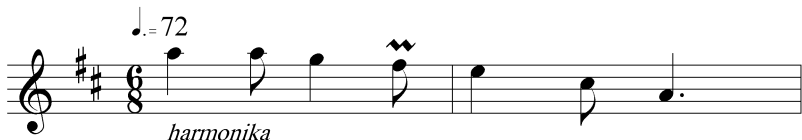

Qa - nat - ıq - la - rı - ı ke - sim ke - se - rik - me

İ - ye - rik t - yl - me l - gn - n

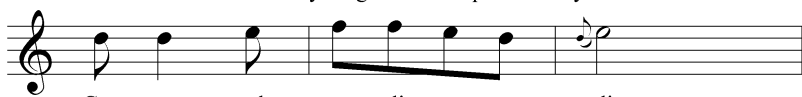
№ 214

№ 215

Men bek sy - gen aq bay - ram - da
Sen bek sy - gen aq bay - ram - da

Can - ı cl en - di ce - te - di

U - zaq - da bol - sam da ke - sim
Tan - sıq - lıq k - le - gen e - sim

Se - ni bla u - aq e - te - di

Poco rubato, ♩ = 66

№ 216

Cer - le - ni tal - ğır cı - la - mı bo - lub

Men suw - nu ör - ge bar - ğa - yem

Dun' - ya - ğa ur - luq men - mi bol - lu - qem

Ca - ra - tıl - ma - yın qal - ğa - yem

Poco rubato, ♩ = 90

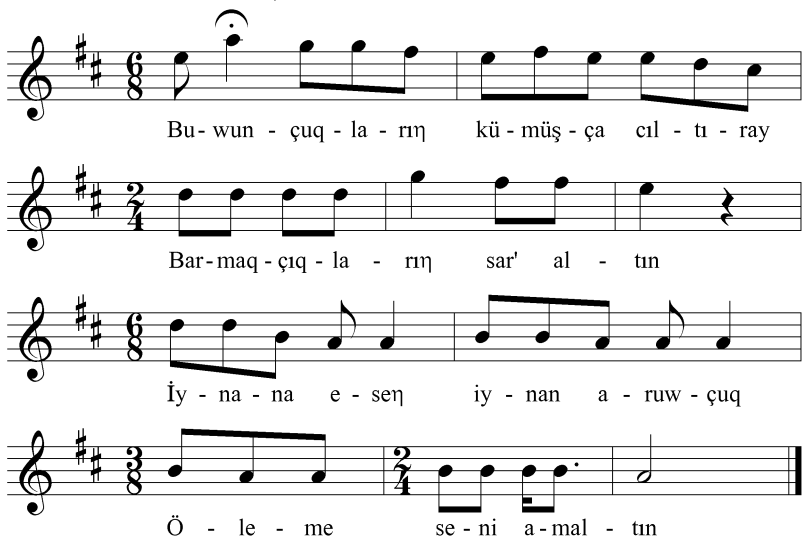
№ 217

szövege nem érthető

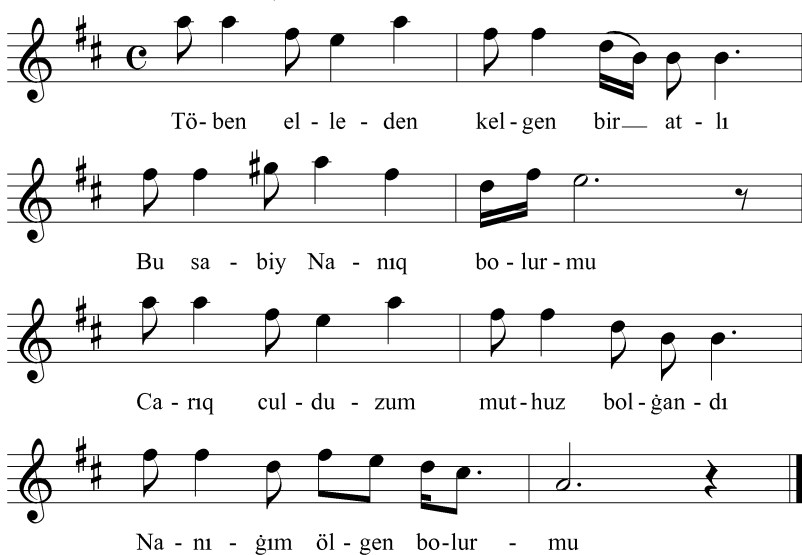
Poco rubato, $\text{♩} = 104$

№ 218

Poco rubato, $\text{♩} = 63$

№ 219

Poco rubato, ♩.=54

№ 220

Çı - ға - ra ba - rıb kel - gen - di dey - le

Ca - ma - lı - nı tab - han a - ta - sı

Ca - ma - lı - nı tu - tub a - lıb ba - ral - la,

ne e - di et - gen ha - ta - sı

Poco rubato, ♩.=88

№ 221

Men se - ni süy - mey ne e - te - yim Nür - can

Sen a - ruw - luq - ға çek kes - gen

Na - rat ha - wa - da — mi - yik taw - la - da

Sen me - ni ü - çün deb ös - gen

1. 2. 2. 2.

№ 222

$\text{♩} = 108$

O - ram - ni ör - ge ke - le - di - le

Süy - gen - le - ri - mi ü - çü - sü

Oñ ca - nın - da - ğı ta - ma - ta - dı dey - le

Oy da qay - sı bo - lur — ki - çi - si

№ 223

Rubato, $\text{♩} = 76$

Se - ni a - ya - ğın - da da — çu - ruq - la Qan - şaw - biy

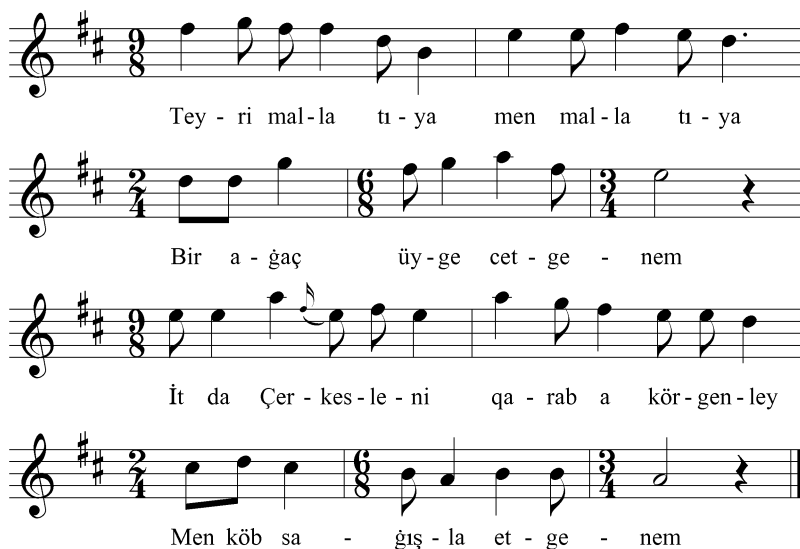
İç - le - ri qan - dan tol - ğan - dı

Me - ni ba - lint - sa - ğa oy — a - tı - ğız ten - le - rim

Meñ - ne bo - lur kün da bol - ğan - dı

Poco rubato, ♩.=72

№ 224

Tey - ri mal-la tı - ya men mal-la tı - ya

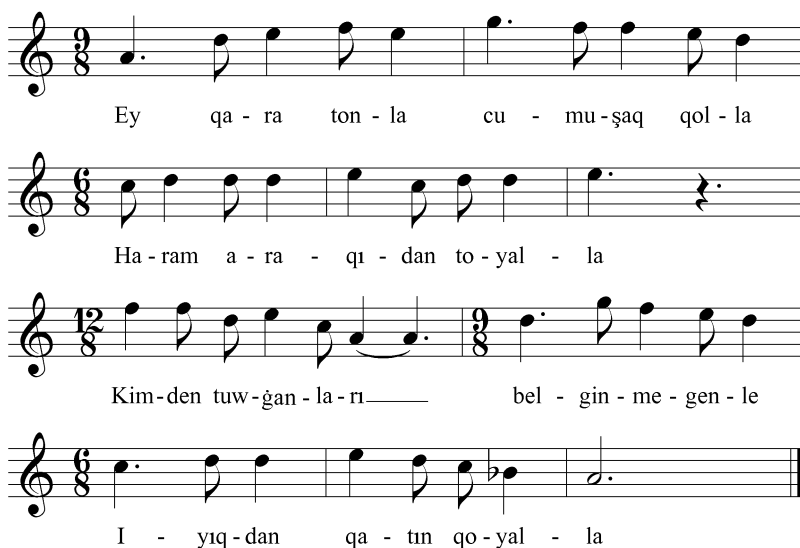
Bir a - ğaç üy - ge cet - ge - nem

İt da Çer - kes - le - ni qa - rab a kör - gen - ley

Men köb sa - ğış - la et - ge - nem

Poco rubato, ♩.=72

№ 225

Ey qa - ra ton - la cu - mu - şaq qol - la

Ha - ram a - ra - qı - dan to - yal - la

Kim - den tuw - ğan - la - rı — bel - gin - me - gen - le

I - yıq - dan qa - tın qo - yal - la

№ 226 *Rubato*, ♩ = 66

Ab - dul - ke - ri - mim, Ab - du - lu - ke - ri - mim

Eş'r a qoy - ma qı - çı - rıb

Kök - sü l da kö - gür - çün tut - ha - nem da oy oy

Ket - gen - di qo - lum - dan ıç - hı - nıb

№ 227 ♩ = 90

Ba - lıq ay - lan - ın - dan ti - zi - lib çı - gad

Bu er - keç - le - ni al - la - rı

Ol oq tiy - gen - ley qı - rı - lib tüş - ge - ned

Ab - dul - ke - rim - ni san - la - rı

Rubato, ♩.=88

№ 228

Oy Ma-har ö - zen toy-may se - ni kör-gen

Köz al - da-ğan ki - bik taw - la - rı

Tik qu-laq - la - dan, — o - ğa - rı bu-ğoy - la - dan

Sar - qa - dı - la zem-zem suw - la - rı

Rubato, ♩.=96

№ 229

Biz Qa - za - ğıs - tañ - ğa kel - gen a bo - lu-rek

Ne - mis fa - şist - ni u - wun - dan

Me - ni wa cü - re - gim i - çer - ge ter - mi-led

Kaf - kaz - nı ga - ra su - wun - dan

Poco rubato, $\text{♩} = 120$

№ 230

A - nı a - na - sı bir bek cı - lay - dı,
e - geç - le - ri bu - ru - lub
İ - yin qay - da qa - lıb ket - diñ,
tı - bı - rın qu - ru - ruq

Poco rubato, $\text{♩} = 96$

№ 231

Beş da al - tı cıl - nı tū - şūm - de da kö - rüb
Bı - yıl - ğa da de - ri saq - la - dım
Sred-niy A - zi - ya - da ma bir a is - si kün
Te-rek sal - qı - nın - da cuq - la - dım

Rubato, $\text{♩} = 104$

№ 232

Çu - ma - da - nı - ını a - çal - ma - yın

ta - bu ma çüy - le bı - la aç - dı - la

Qu - wanç - ha cıy - ğan ha - ra - ke - ti - ını

cı - lay, bu - ru - la aç - dı - la

Poco rubato, $\text{♩} = 80$

№ 233

Ü - yü - büz - nü al - lın - da kö - get te - rek - le

A - la - da bit - gen ba - liy - le

A - liy, A - liy deb da e - si - me sa - lal - la

A - man çe - çek qır - lıq sa - biy - le

№ 234

$\text{♩} = 112$

A - lay hu - cu - su - na wa bo - şu - na da qal - sın

A - tañ Sü - le - men - ni mal - la - rı

Qan bı - la i - rin bol - ğan - dı dey - di - le da

Car - lı A - li - yi - mi san - la - rı

№ 235

$\text{♩} = 69$

Har in - ır sa - yın kök - baş — üy - çük - den

Aq kö - gür - çün - çük qa - ray - dı

Gür - cü ci - bek - ça co - har çaş - çı - ğın

Ol sa - bır — sa - bır ta - ray - dı

№ 236 *Rubato*, ♩ = 88

A - tam Mu - ha - cir Kürk - ge ket - gen e - di

Za - te - re mo - tor - nu sa - tar - ğa

Qar - naş - la - rım a — nek ha - zır bol - may - sız

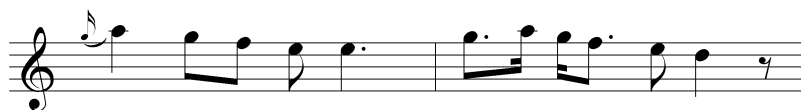
Sal a - ğa - çım - dan tu - tar - ğa

№ 237 ♩ = 44

A szövege nem érthető

Poco rubato, ♩=72

№ 238

Oy a - nam ha - rib sen me-ni al - lı - ma

Köz qa-q-may qa-ra-ğan - lı az - mı bol - du

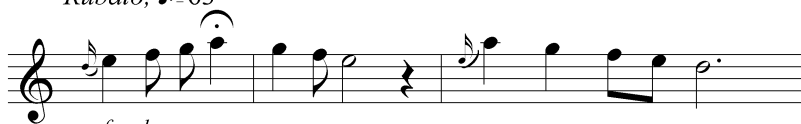
Cü - re - giñ iy - nan - may tas bol - ğa - nı-ma

O - ğur-lu be - tiñ a - lay saz - mı bol - du

Rubato, ♩=63

№ 239

furulya

№ 240

$\text{♩} = 64$

Ba - şı - bız-da - ğı ca - rıq cul - duz - çuq

Ol taw - la ar - tı - na ba - tad

A - ruw sı - fa - tıñ e - sim - den — ket - mey

Ta - nım a - man bla a - ta - dı

№ 241

Poco rubato, $\text{♩} = 63$

Aq caw - luq - nu — nek bay - la - ğan - sa

Bit - gen - mi et - gen - di boy - nuñ - da

Süy - dü - rür du - wañ bar - dı dey - di - le, na - nım

Qa - ra - may qoy - mam qoy - nuñ - da

Poco rubato, ♩ = 56

№ 242

Bir ca - nın - dan ca - şaw tar - lı - ğı

Bir - si ca - nın - dan süy - mek - lik

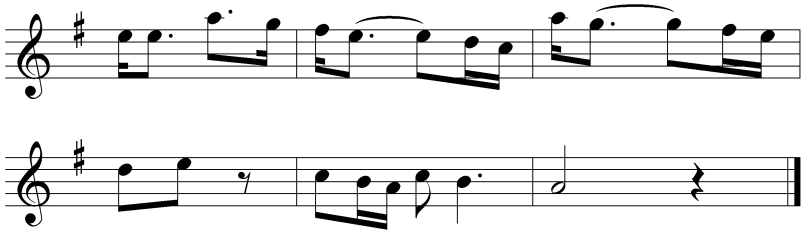
Oy me - ni kü - nüm qa - lay qı - yın - dı.

Süy - mek - lik - den küy - mek - lik

Poco rubato, ♩ = 72

№ 243

furulya

Poco rubato, ♩ = 72

№ 244

Te-ber-di al - lı - na — bo-lub a tur - ğan - lay

Bir bö - lek at - lı kö - rün - dü

A - la - nı kör - gen-de sa - biy a cü - re - gim

Bı-lay taw-ğa taş - ha bö - lün - dü

Poco rubato, ♩ = 56

№ 245

Ya a-taň Kök - ge da — ce - ge wa bo - lur

Ma qa - ra qo - lan ö - güz - le

Qa - rın a ca - wun-da — oy-nay bo - lur Zey - nep

Qa - ra qaş u - lan a e - giz - le

№ 246 *Rubato*, $\text{♩} = 88$

Ar - na-vut da çal-dan a cay - ı - lıb ke - lel - le

A - tam Mu - ha - cir - ni qoy - la - rı

Hu - cu - la - rı - na boş-la - rı - na qal-sın

Ma Te - mir - çi - le - ni toy - la - rı

№ 247 $\text{♩} = 164$

E - si - rib üy - ge men da ke - le - me

Üy - de - gi biy - çe - mi tü - ye - me

So - ra me - ni tür - me - ge

ke - lib a - lıb ke - ter - le

Qal-lay za-wuq kün - le e - ter - le le

№ 248

$\text{♩} = 80$

furulya

№ 249

$\text{♩} = 54$

Se - ni qa - ra ça - cıñ ta - ba - nı - ıa ce - te,

Köz - le - riñ — kü - le tur - ğan - lay.

U - zun kir - pik - le - riñ köz - le - ri - ıi ca - ba,

Ca - rıq - lı - ğı - ıı ca - şır - ğan - lay.

Poco rubato, ♩.=90

№ 250

A - ruw - sa dey - le da i - gi - se dey - le
Kün - den da kö - re tu - ra - yım
Oy, a - ruw na - nım, qay - da ay - lan - sañ da
Ca - nı - ға qur - man bo - la - yım

Rubato, ♩.=46

№ 251

Süy - ge - nim qoş - ha wa qa - ıt b a ket - gen - li.
Oy ı - şar - may - ma, kül - mey - me
Al - lı - na qa - ray men bar - lıq e - dim a

Kel - lik bol - ca - lın bil - mey - me

♩ = 100

№ 252

Ayt dey e - se - giz, ayt dey e - se - giz

Cır - la - may qa - lay qo - ya - yım

Qay - gı - la - rı - mı bir köb et - gen - se

Ca - nı - ға qur - man bo - la - yım

Qay - gı - la - rı - mı bir köb et - gen - se

Ca - nı - ға qur - man bo - la - yım

№ 253

Poco rubato, ♩.=48

O - qa - çıq a peş - çik - le - rin - de

Ke - si cañ - ınız-lay ca - ta - dı

Woy, woy caş - la, da nek al - may - sız

A - wuz söz - le - rin sa - ta - dı

* néha E, máskor D

№ 254

♩.=66

Men sen a - ruw-nu a - lay sü - ye - me

Ö - mür - de toy - mam kör - gen - den

Taw - nu ba - şı - na çı - ğıb da a - lı - rem

Men sen - den sa - lam ber - gen - den

Poco rubato, ♩=60

№ 255

Taw-qan taw - la - ğa ket - gen - di A - lan

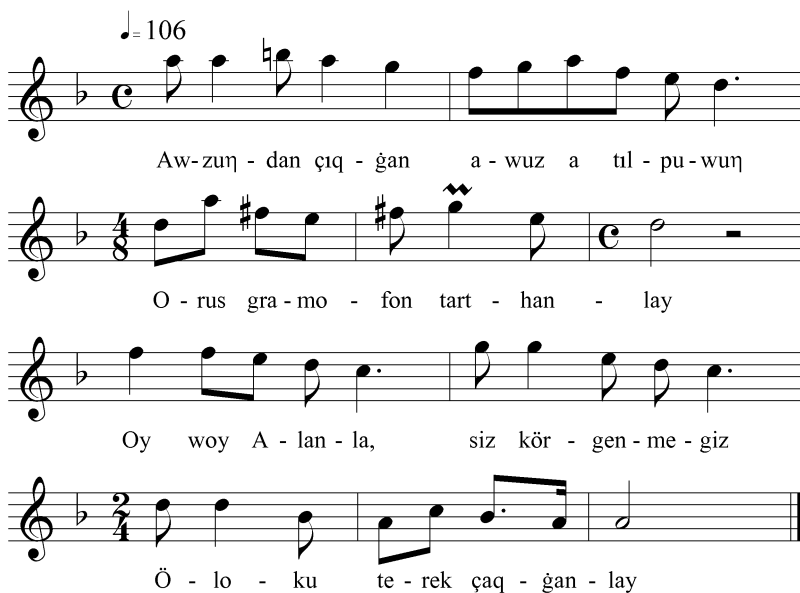
Taw ki - yik - le - ni ma - rar - ğa

Ke - li - giz qız - la wa ma biz ba - ra - yıq

Taw - qan - nı al - lı-na qa - rar - ğa

♩=106

№ 256

Aw-zuñ - dan çıq - ğan a - wuz a tıl - pu-wuñ

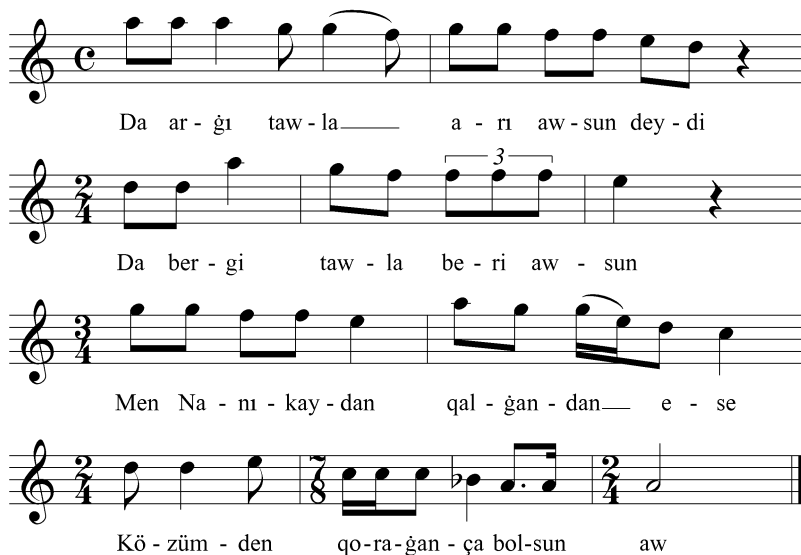
O - rus gra - mo - fon tart - han - lay

Oy woy A - lan - la, siz kör - gen - me - giz

Ö - lo - ku te - rek çaq - ğan - lay

Poco rubato, ♩ = 104

№ 257

Da ar - ғы taw - la — a - rı aw - sun dey - di

Da ber - gi taw - la be - ri aw - sun

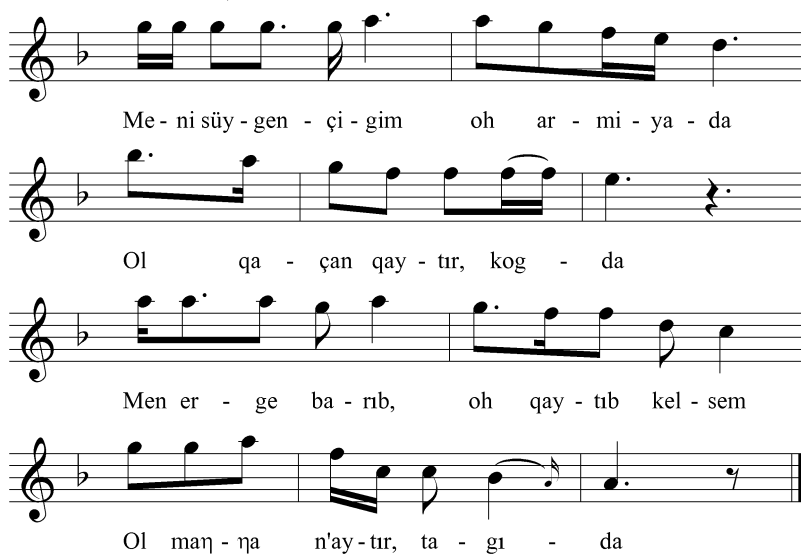
Men Na - nı - kay - dan qal - ған - dan — e - se

Kö - züm - den qo - ra - ған - ға bol - sun aw

Detailed description: This musical score is for No. 257. It consists of four staves of music in treble clef. The first staff is in common time (C) and contains the lyrics 'Da ar - ғы taw - la — a - rı aw - sun dey - di'. The second staff is in 2/4 time and contains 'Da ber - gi taw - la be - ri aw - sun'. The third staff is in 3/4 time and contains 'Men Na - nı - kay - dan qal - ған - dan — e - se'. The fourth staff is in 2/4 time and contains 'Kö - züm - den qo - ra - ған - ға bol - sun aw'. There are various musical notations including eighth notes, quarter notes, and rests.

Poco rubato, ♩ = 196

№ 258

Me - ni süy - gen - çi - gim oh ar - mi - ya - da

Ol qa - ған qay - tır, kog - da

Men er - ge ba - rıb, oh qay - tıb kel - sem

Ol mañ - ға n'ay - tır, ta - ғы - da

Detailed description: This musical score is for No. 258. It consists of four staves of music in treble clef. The first staff is in 2/4 time and contains the lyrics 'Me - ni süy - gen - çi - gim oh ar - mi - ya - da'. The second staff is in 2/4 time and contains 'Ol qa - ған qay - tır, kog - da'. The third staff is in 2/4 time and contains 'Men er - ge ba - rıb, oh qay - tıb kel - sem'. The fourth staff is in 2/4 time and contains 'Ol mañ - ға n'ay - tır, ta - ғы - da'. The music features eighth notes, quarter notes, and rests.

Rubato, ♩ = 76

№ 259

Score for № 259, featuring a melody in G major with a key signature of one flat (B-flat). The tempo is marked *Rubato* at 76 beats per minute. The score consists of four staves of music. The first staff is in common time (C) and contains the lyrics "Kö - züm a ç1-raq bar-ğan-dı, bar-ğan-dı". The second staff is in 2/4 time and contains the lyrics "A - ya - ğın - da - ğı mes - le - ge". The third staff is in 5/4 time and contains the lyrics "Ke - te tu-rub a — kim tüş - dü deb". The fourth staff is in 2/4 time and contains the lyrics "A - lan se - ni e - si - ne". The score ends with a double bar line.

Kö - züm a ç1-raq bar-ğan-dı, bar-ğan-dı

A - ya - ğın - da - ğı mes - le - ge

Ke - te tu-rub a — kim tüş - dü deb

A - lan se - ni e - si - ne

* *néha E néha D*

№ 260

Score for № 260, featuring a melody in G major with a key signature of one flat (B-flat). The tempo is marked *Rubato* at 76 beats per minute. The score consists of four staves of music. The first staff is in 2/4 time and contains the lyrics "Cim - cim a - ruw cıl - tı - ra - tı - rem —". The second staff is in 2/4 time and contains the lyrics "Ça - çı - mı, cu - wup, ta - ra - sam —". The third staff is in 2/4 time and contains the lyrics "Cı - la - ma - ğan - la - nı men cı - la - tı - rem —". The fourth staff is in 2/4 time and contains the lyrics "Ta - rı - ğuw - la - rı - mı sa - na - sam —". The score ends with a double bar line.

Cim - cim a - ruw cıl - tı - ra - tı - rem —

Ça - çı - mı, cu - wup, ta - ra - sam —

Cı - la - ma - ğan - la - nı men cı - la - tı - rem —

Ta - rı - ğuw - la - rı - mı sa - na - sam —

Rubato, ♩.=88

№ 261

Men da öl - lü - gü - mü bi - ley - e - dim a - tam

Ma qoy - la - mı sa - war - ğa ol - tur - sam

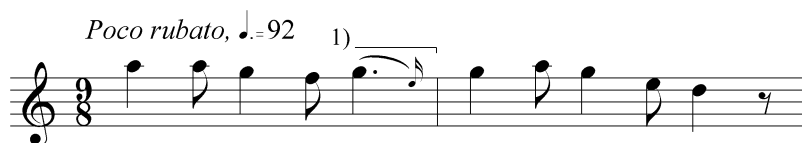
Dun' - ya - la - ğa ay - tıl - ğan bir qız bol - luq e - dim

Ma cı - yır - ma cı - lı - mı tol - tur - sam

Poco rubato, ♩.=92

№ 262

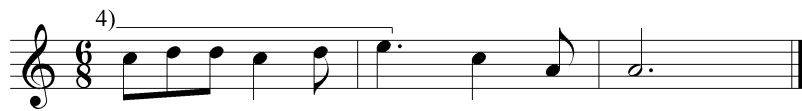
Ayt dey e - se - giz men da ay - ta - yım

İy - nar - la - rı - mı e - ki - sin

A - man ha - par - la — cı - ğal - la a - ruw - çuq

Ke - si - ni es - leb a cü - rü - çün

Poco rubato, ♩=88

№ 263

Kel - çi - giz qız - la ——— biz ba - ra - yıq a

Col-la - rı ta - qır Bas - hañ - ға

Men Na - nı - kay-dan qal - lıq tü - yül - me

Boy - num - dan oy - ra as - hañ - ға

Poco rubato, ♩=140

№ 264

Kelç' a - ruw çu - ğum pay - toñ - ға

Ha - mut sal - ğan - ma sar' at - ha

Ey, cay çi-le-de bez - gek bo - lur - sa

A - lıb ket-me - sem men na - rat - ha

Poco rubato, ♩=138

№ 265

Ul - lu Qa - ra - çay - dan dey - di
as - ker sot - nya çıq - dı sa - na - lıb
A - na - la qal - dı - la wa dey - di
çaş - la - n'ız - la - rın - dan ta - ra - lıb

The musical score for No. 265 is written in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The tempo is marked 'Poco rubato' with a quarter note equal to 138 beats per minute. The piece consists of four staves. The first staff is in 2/4 time, the second and third are in 2/4 time, and the fourth is in 4/8 time. The lyrics are in Azerbaijani and are written below the notes.

Poco rubato, ♩=48

№ 266

Ma suw - nu ör - ge cü - ze - di dey - le
Ol a - la ça - baq, aq ça - baq
Me - ni ca - nım - dan süy - ge - nim sen - se
Ku - li - na de - gen aq - ta - maq

The musical score for No. 266 is written in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The tempo is marked 'Poco rubato' with a quarter note equal to 48 beats per minute. The piece consists of four staves. The first staff is in 6/8 time, the second is in 3/8 time, the third is in 6/8 time, and the fourth is in 3/8 time. The lyrics are in Azerbaijani and are written below the notes.

№ 267

♩ = 80

O ba - şın - da - ğı kök caw - lu - ğuñ da

A - ruw kö - re - yem oñ - ma - sa

A - dam - lı - ğı - ға kö - züm qa - ra - mayd

A - ruw - luq - çu - ğuñ bol - ma - sa

Refrén

Oy oy oy

Ay ri ri ri ray ra ho

O ri ri ri ri ray ri ray ri

Ay ri ri ri raw ri ra ra

Poco rubato, ♩ = 116

№ 268

Me - ni süy - ge - nim ke - tib ba - ra - dı

Us - tol - da qal - ğand su - ra - tı

E - ki - biz - den so - ra da bo - lur - la oy A - lan

Car - tı - lay qal - ğan mu - ra - tı

Poco rubato, $\text{♩} = 160$

№ 269

En - di - ge de - ri da kir - me - gen e - dim

En - di kir - gen - me tu - mañ - ıa

A - ta - mı a - na - mı da ha - ram e - ter - ıa

Ne a - ruw kö - rün - ğen e - diñ sen mañ - ıa

Poco rubato, $\text{♩} = 100$

№ 270

Az - ret biy a ca - şay e - di da

Ol Mal - kar Ta - rın - da, oy

Oy bu bir üç qa - tın al - ğan e - di dey - di - le

Bol - may a mu - nu sa - bi - yi

№ 271

$\text{♩} = 100$

Kök - le - de uç - han a - lay kö - gür - çün

Qa - nat' ay - la - nıb teñ - ɲiz - ge

Ay, kün bu - lut - ha kir - gin - çi çaş - la

Kü - yow da bol - luq - ma men siz - ge

№ 272

Poco rubato, $\text{♩} = 164$

Qay - sı cay - lıq - da ot - lay bo - lur - la

İ - ye - siz qal - ған mal - la - rım

Süy - ge - niñ er - ge kaç - dı de - gen - de

Qı - rı - lıb tüş - dü - le san - la - rım

1. trill trill trill

1.

Poco rubato, ♩=96

№ 273

Siz ayt - han haw - le caş men da bol - sam a

Qı - ır - bo - yun ho - ra - la - ға min - me - zem

Siz ayt - han ho - muh caş men da bol - sam da

Ol a - ruv Za - w - ra - nı süy - me - zem

Poco rubato, ♩=192

№ 274

El - de sa - biy - çik - le da cı - lab a ke - lel - le

Suw - ға bir at - lı ket - di deb

A - liy - ni e - geç - le - ri bir a - man cı - lay - la ay

A - liy - ge qar - ğış cet - di — deb

Poco rubato, ♩=132

№ 275

Oy hoy mar-ca - la dey-di da bu küz qoy - çu - la

U - cet aw - zu-na kir - di - le dey - le

Hoy a - lay da kir - di - le

İt ga-wur-la da bı - la - nı qay - dan bil - di-le

Oy oy o - ray - da

Parlando, ♩=116

№ 276

Bı - lay a - rı qa - ra - sam

Zı - na - da e - ki çal - qı - çı

Qa - tın, qoy - nu - ға kir - mey qal - ғы - yem

Men sañ - ға şa - şıb bar - ғыn - çı

Poco rubato, $\text{♩} = 112$

№ 277

Men baş - la - ған - ma da

bir baş a - aw-rut-han ha - par - ға

Qa - ra - ңay ta - rih - ni a - nam

en - di - gi geң - le - ge sa - tar - ға

Poco rubato, $\text{♩} = 140$

№ 278

Taw - qan a - lay caş ed' A - lan - la

Taw ki - yik - le - ni tu - tuw - çu

Nö - ger - le - ri da a - lay bol-ğan - dı - la da

Ol tut - han - la - nı cu - tuw - çu

13. osztály: Négy hosszú sor visszatérő (kupolás) szerkezettel (№ 279–287)

№ 279 *Poco rubato*, ♩ = 92

A - ta curt-ha elt - gen col - la ke - si - lib—

On - lu - raq - la çıq - dıq ent - da bir caz - ğa

Tü - ye cı - yın ba - rad qum - nu ti - zi - lib

A - la ba - ra bo - lur - la - mı Kaf - kaz - ğa

№ 280 ♩ = 84

Süy - ge - nim sen a - lay a - ruw bol - ğan - sa

Ay kün da toh - tab qa - rar - ça sañ - ña

Me - ni cü - rek tınç - lı - ğı - mı al - ğan - sa

İy - nan cañ - ınız sen - se na - sıb ber - lik mañ - ña

№ 281

$\text{♩} = 90$

Kök kö-lek çaş me-ni ti-leyd, hoy

Men bar-sam ol al-lıq-ma dey, hoy

Bil-mey-me qa-lay e-ter-ge, Kök kö-lek çaş-ha ne der-ge

Art-da so-qu-ra-nır-ma-mı, hoy

№ 282

$\text{♩} = 96$

Toy ba-ra-dı e-şik al-lın-da

Ke-lin kel-gen-di ca-rıq ar-baz-ğa

To-lu üy-de-gi-li bol-sun-la, ey

Et-gen mu-rat-la-rı tol-sun-la

№ 283

♩=96

Taw dor-dan-nı te-şib çı-ğa-ma, o - ri o-ray - da

Qı-sır taş-la-nı sar-qıb cu-wa-ma, o - ri o-ray - da

Col u-zaq-dı, men a-şı-ğa-ma, o - ri o-ray - da

Taw cel-ni da ce-tib o-za-ma, o - ri o-ray - da

Refrén

Ey, te-ren ö-zen-le, çe-get-le

Ey, qo-tur qa-ya-la, kün-bet-le

Siz - ge cañ-ñur kel-sin, kü-set-se

Suw tam - çı-la-rım, su-wuk a-ya-zım

Siz - ni iy-nak-lay o-za-ma

№ 284 $\text{♩} = 124$

nogaj dal

№ 285 $\text{♩} = 66$

Ha-man cal - lab kü - reş-sem da süy-mek-lik col - dan

Qı - yın iş - ni ba - ca-rır - ğa kel-mez deb qol - dan

Boy-sun-ma - dı ca-zuw meñ-ñe, al - dı ce-sir - ge

Bu - yur-du bir qaç - hı ke - çe se - ni sü - yer - ge

№ 286

$\text{♩} = 100$

Kök - ge ter - mi - lib ös - gen — na - rat - la

Ca - şıl çep - ken - li ta - bi - ğat —

A - ta cur - tu - mu se - yir — ha - pa - rı

Saw - lay dun' - ya - ğa ay - tı - lad —

№ 287

$\text{♩} = 104$

Kö - kü - re - gim col bol - luq - du —

Ca - nım sañ - ına qor bol - luq - du —

Süy - gen cü - rek sü - yül - me - di, sü - yül - me - di

Qa - ra kü - nüm ol bol - luq - du —

6. A dalok szövege

A karacsáj-balkár nyelvről

A Kaukázus középső sávjában, az Orosz Föderációhoz tartozó Karacsáj-Cserkesz és Kabard-Balkár köztársaságok déli részén beszélt karacsáj-balkár nyelv egy tipikus kipcsak török nyelv. Egészen a legutóbbi évekig Törökországban és az európai turkológusok közt két nyelvként illetve nyelvjárásként élt: külön a karacsáj és a balkár. Az vezetett ehhez a tévedéshez, hogy a karacsáj-balkárok közt terepkutatást soha nem végzők elfogadták a korábbi eredményeket és mások szótárát forrásnak tekintették. A 20. század elején Pröhle Vilmos kutatott a karacsáj-balkárok között és a *Keleti Szemlé*ben publikálta az eredményeit és szójegyzékeit, melyek nagyban hozzájárultak e tévedés kialakulásához.

A karacsáj-balkár a török nyelvek kipcsak ágának a kaukázusi csoportját alkotja. A szovjet turkológusok A. N. Samoylovič 1922-ben Pétervárott kiadott *Nekotorie dopolnenija k klassifikacii tureckih jazykov* (Néhány észrevétel a török nyelvek osztályozásához) című munkája alapján a karacsáj-balkár a török nyelvek z csoportjában a y rész *tav, bol-, kalgan* osztályt alkotja. Ennek megfelelően az ótörök *azak/adak* helyett a karacsáj-balkárban *ayak, a tag* (dağ) helyett *tav*, az *olmak* helyett *bolmak*, a *kalan* helyett pedig *kalgan* áll. Ezenkívül a karacsáj-balkárban a *ben*-nel szemben álló *men* alak, valamint szókezdő helyzetben a y-vel szemben álló j- használata kipcsak tulajdonság.

Karacsáj-balkár nyelvjárások

A karacsáj-balkárok a nyelvüket *tavlu* 'hegyi' nyelvnek nevezik. Ez a nyelv a történeti fejlődése során kétfelé ágazott, de ez a két ág nem a karacsáj és balkár, ugyanis a karacsáj területen és Balkárföld Baszhan és Csegem völgyeiben beszélt nyelv nem tér el egymástól, ezt beszéli a karacsáj-balkár nép 90%-a, és ez az irodalmi nyelv alapja is. A másik nyelvjárás a balkár terület Cserek völgyében alakult ki, és a Holam és Bizingi völgyekben beszélt nyelv is ennek a csereki nyelvjárásnak a hatása alatt áll.

A karacsáj-balkár nyelv Pröhle Vilmos, Omeljan Pritsak és más európai turkológus kutatók figyelmét felkeltette ugyan, de Törökországban még részletes feldolgozása nem történt meg.

Ahhoz, hogy a karacsáj-balkár török nyelv jellemzőit teljes alaposággal leírják, előbb a karacsáj-balkár nép eredetét, társadalmi és kulturális rétegződését kell felkutatni. Felszínes terepmunkák alapján megszerzett ismeretek e nyelv teljes feltárását sem teszik lehetővé.

Törökországban a karacsáj-balkár nyelvvel kapcsolatos munkák többsége Pröhle Vilmos kutatásait és az általa gyűjtött nyelvi anyagot veszi alapul. Pröhle a Cserek völgyében gyűjtött nyelvi anyag alapján tette meg nyelvészeti megállapításait: „Balkárföldön tízezer ember él” vagy „A falunkban a Csereknek nevezett folyó fönről lefelé folyik.”

Az 1917-es szovjet forradalom után a Kaukázusba benyomuló bolsevikok új hatalmi rendszert alakítottak ki. A karacsáj területekre kabard, beszleney és abház csoportokat telepítettek és létrehozták a Karacsáj-Cserek Autonóm Köztársaságot. A Baszhan, Csegem, Bizingi, Holam és Cserek völgyében élők pedig balkár néven egyesítették, és a kabardokkal összefogva őket létrehozták a Kabard-Balkár Autonóm Köztársaságot. Így jött létre 1922 után a karacsáj és balkár népek mesterséges szétválasztása.

Az, hogy Pröhle 1915-ös Cserek-völgyi kutatása a *Keleti Szemlében* „Bal-karische Studien” címmel jelent meg, valamint az, hogy 1922 után a szovjetek a baszhani, csegei és csereki lakóknak a balkár nevet adták, egy mesterséges népnévet hozott létre és a tudományos szakirodalomban utat nyitott annak a gondolatnak, hogy a balkár és a karacsáj két különböző nép.

A karacsáj-balkár török nyelvnek két ága van: a karacsáj-baszhani-csegei és a csereki nyelvjárás. A két ág közti nyelvi különbségeket az alábbi fonetikai és morfológiai jelenségek jellemzik:

*Hangtani eltérések*⁵¹

Č és ĵ hangok. A karacsáj-baszhani-csegei nyelvjárásban elhangzó č a csere-kiben [ts] zöngétlen affrikátává változott: *bīčak* > *bītsak* ’bicsak’, *ačhič* > *atshič* ’kulcs’, *üč* > *üts* ’három’, *küčük* > *kütsük* ’kiskutya, kutyakölyök’. A karacsáj-baszhani-csegei nyelvjárásban elhangzó ĵ a csere-kiben [dz] zöngés affrikátává változott: *ĵilan* > *dzilan* ’kígyó’, *jaš* > *dzaš* ’ifjú’, *ĵol* > *dzol* ’út’, *ĵuĵutur* > *dzuĵutur* ’hegyi kecske’. A törökországi kutatók egyik leggyakoribb tévedése a karacsáj-balkár szókezdő ĵ-vel kapcsolatos. Számos karacsáj-balkár nyelvvel kapcsolatos törökországi kutatás tekinti a karacsáj szókezdő ĵ-t a balkár dz- megfelelőjének. E kutatók felhasznált irodalomként szinte kivétel nélkül Pröhle Ke-

⁵¹ Eddig többnyire a hivatalos magyar átírást használtuk, ami azonban a nyelvészeti elemzésekben nem megfelelő. Az itt használt jelölések magyar megfelelője a következő: č =cs, ĵ=dzs, š=s, ĝ=g, ĭ=mély i.

leti Szemle folyóiratban megjelent szótárát tüntetik fel. A szókezdő *dz-* azonban nem az egész balkár területen, hanem csak a Cserek völgyében beszélt nyelvjárásban figyelhető meg. Ezenkívül a Holam-Bizingi völgyekben és a csegemi egy részében is előfordul néha a *ǰ-* helyén a *ž-*. Ahol domináns a szókezdő *ǰ-*, ott a kabardok, ahol pedig a *z* [dz] a jellemző, ott az oszét és grúz-szvánok közelségére, pontosabban kabard és oszét nyelvek fonetikai hatására gondolhatunk. Például a karacsáj-balkár *ǰanbolat* és *ǰanhot* az oszétban *Zanbolat* és *Zanhot* alakban van meg. A karacsáj-balkár törökben ezt a hangváltozást a szomszédos kaukázusi népeken kívül a más etnikai hatásoknak is tulajdoníthatjuk.

B-p hangok. A karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárásban elhangzó *b-p* a cserekekben gyakran *f*-hez közeli réshanggá változott: *aǰašib* > *adzašif* 'csodálkozva', *tapǰam* > *tafdzan* 'cédrus', *tulpar* > *tulfar* 'vitéz', *köb* > *köf* 'sok'. Nincs azonban olyan szabály, mely szerint a cserekei nyelvjárásban a *b-p* hangok mindig *f*-re változnának.

K hang. Míg a karacsáj-balkár török nyelvben a palatálisok előtt mindig magas hangú *k-* áll, addig a cserekei nyelvjárásban a palatálisok előtt mély *q*-hoz hasonló hangot hallunk: *kiziz* > *qiziz* 'nemez', *keng* > *qeng* 'széles', *köz* > *qöz* 'szem', *küzgü* > *qüzgü* 'tükör'. A karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárások *k/g* hangjai a cserekei nyelvjárásban olykor *h*-vá változnak: *ketgen* > *qethen* 'menő', *kengešgen* > *qengešhen* 'tudakozódó'.

Szókezdő *ǰ*. A karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárásban belül, különösen Csegem, Holam és Bizingi vidékén a szókezdő *ǰ* > *ž* is előfordul: *ǰangǰi* > *žangǰi* 'új', *ǰulduz* > *žulduz* 'csillag', *ǰarık* > *žarık* 'fény', *ǰay* > *žay* 'nyár' vagy *ǰol* > *žol* 'út'.

Labializáció

A cserekei nyelvjárásban az első szótagi labiális a második szótagi illabiálist magához hasonítja: *ölgen* > *ölgön* 'meghaló', *üyge* > *üygö* 'haza', *özden* > *özdön* 'nemesi származású', *süygen* > *süygön* 'kedves'.

Hangátvetés (metatézis)

Gyakran találunk rá példákat a cserekei nyelvjárásban: *ečki* > *ehči* 'kecske', *eski* > *eksi* 'rég'.

Morfológiai eltérések

A karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárást a cserekei nyelvjárástól a hangtani eltérések mellett alaktani eltérések is elválasztják.

Az egyes szám első személyű óhajtó mód személyragja a karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárásban *-ayım/-eyim*, míg a cserekei nyelvjárásban *-ayın/-eyin*: *barayım* > *barayın* 'hadd menjek!', *aytayım* > *aytayın* 'hadd mondjam!', *bereyim* > *bereyin* 'hadd adjam!'

A karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárásban az egyes szám első személyű igék személyragja *ma/-me* alakjával szemben a csereki nyelvjárásban *-man/-men* alakot látunk. Hasonlóképpen az egyes szám második személyű személyragok is az utóbbiban *-san/-sen* alakban használatosak: *alğanma* > *alğanman* 'állítólag vettem', *bolasa* > *bolasan* 'létezel', *keleme* > *kelemen* 'épp most jövök'. A csereki nyelvjárás megőrizte a régi alakot, míg a karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárás elveszítette a szóvégi *-n*-t.

A jövő idő jele a csereki nyelvjárásban *-arlik/-erlik*, míg a karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárásban mást látunk. Alaposabb vizsgálat után kiderül, hogy a csereki nyelvjárásban látható alak az eredeti alak, melytől a karacsáj-baszhani-csegemi nyelvjárásbeli idővel eltért: *öserikdi* > *öserlikdi* 'meg fog nőni', *aşarikdi* > *aşarlikdii* 'enni fog', *turlukdu* > *tururlukdu* 'fel fog kelni', *minerikdi* > *minerlikdi* Kabard-Balkar Köztársaság 'fel fog szállni'.

A karacsáj-balkár szókészlet különleges jellemzői

Mitől különleges nekünk a karacsáj nyelv?

Ahogy az összes nyugati kipszak törököt, a karacsáj nyelvet⁵² is a kunból származtatjuk (Golden 1992:47). A kun nyelv a magyarba olvadt bele a 17. század végére, ezért számunkra is fontos a karacsáj-balkár szókészletet, melyet alább bizonyos esetekben a magyarral vetem össze, máskor pedig a köztörökkel.

A törökországi török nyelvhez képest a karacsájok szókincsében nagy mennyiségű jövevényszó van a kaukázusi nyelvekből, elsősorban az oszétból. A törökországi törökhöz képest a karacsájban több a közép-mongol jövevényszó, melyek mára bőségesen bokrosodva javarészt továbbképzett alakok töveként élnek tovább, sokszor pedig szóösszetételek tagjává váltak.

A magyar nyelv szempontjából különösen jelentőséggel bír a karacsáj nyelv. Azon kívül, hogy nyelvtipológiai szempontból azonos csoportba tartoznak, számos hasonlóan lexikalizálódott kifejezés, vagy nyelvi aspektus figyelhető meg bennük. A honfoglalás előtti török jövevényszavaink egy részének átvétele nagyjából azon a területen történhetett, ahol ma a karacsáj-balkárok élnek. Jóllehet a magyaroknál jóval később léptek fel a történelem színpadán, azok a népalkotók, akikből egyesültek, azok a nyelvi elemek, melyeket asszimiláltak, figyelemre méltóak.

Mostani dolgozatomban az oly sokáig nélkülözött karacsáj szótárban tett vizsgálódásaim eredményeiből közlök a teljesség igénye nélkül.

⁵² A karacsájt a karacsáj-balkár rövidített változataként használom. Ahol külön figyelmet érdemel, hogy karacsáj vagy balkár jellegzetességgel állunk szemben, ott jelzem.

A számnevekről

A török alapszókészlet szavain belül a törökhöz képest feltűnő eltérést mutat a karacsáj számnevek egy része:

<i>duvu</i>	‘egy’	<i>bir</i>
<i>duva</i>	‘kettő’	<i>iki</i>
<i>dis</i>	‘öt’	<i>beš</i>
<i>duvardis, ıshız</i>	‘hat’	<i>altı</i>
<i>as</i>	‘nyolc’	<i>sekiz</i>

Eltér maga a számnévrendszer is, *jïyirma* a ‘húszt’ jelentésű szám, ezzel a tizet kibővítve jön ki a *jïyirma bla on* ‘harminc’ és a két húszt *eki jïyirma* vagyis ‘negyven’, majd az *eki jïyirma bla on* ‘ötven’, *üč jïyirma* ‘hatvan’, *üč jïyirma bla on* ‘hetven’, *tört jïyirma* (négy húszt) ‘nyolcvan’ és a *tört jïyirma bla on* ‘kilencven’.

A melléknevekről

A melléknevek közül az *aruw* ‘szép, ártatlan, tiszta’, kumük *arū* ‘szép, kellemes, tiszta, derék’ (Németh 1911:97): klasszikus mongol *ariγ* ‘pure, clear’ (Lessing 52). A szó ismert az ótörökben mint *ariğ* ‘clean, pure’ (Clauson 1972:213), de a törökországi török nyelv ezt mára már alig használja. Az oszmán törökben a 14. századig adatolt. A szónak több szinonimája van a karacsájban, *asuwlı* ‘alkalmas, szép, jó, megfelelő’, *ašhi* ‘jó, szép, kellemes’, *čiraylı* ‘szép, jóképű’ [l. *čirailıy* Lessing 191], *jahši* ‘jó, kellemes’. Idézzük előfordulását egy karacsáj népdalban: *Arıw sıfatın es+im+den ketmey*, ‘Szép arcod nem megy ki az esz+em+ból... (fejemből)’.⁵³

Főnevek

A főnevek több jelentéstani csoportját korábban is vizsgáltam, pl. a karacsáj lótarás szavait Csáki 2005:169-ben tárgyaltam. Most egy speciális jelentéstani csoportot, a hiedelmekkel kapcsolatosat emelem ki, melyek teljes egészében hiányoznak a törökországi török nyelvből. Az itt felsorolt szavakat Tavkul 2000-ben megjelent szótárából adatolom, a lapszámokat zárójelben adom meg.

⁵³ *Ész* szavunk a kaukázusi török nyelvekben *es*, míg a törökség túlnyomó többségénél az arab eredetű *akıl* szó terjedt el. V. ö. még karacsáj *esge al-* ‘figyelembe vesz’, *es+li* ‘esz+es’stb.

Az *adiham* ill. *aşham* 'sámán'-t jelent, de mivel eddig nem találtam meg más török nyelvben, úgy vélem, hogy ugyanúgy lehet egy areális kaukázusi elnevezés, mint az alábbi szavak közül is számosan.

A *batča* szó jelentése 'régi karacsáj sámánszertartáson táncoló fiatal leány', de külön szavuk van a régi karacsáj sámánszertartáson táncoló fiatal lányra is, ő a *horur*. A karacsáj népi epikus költészetben többször megjelenik a varázslás fogalomköre *halmeş* 'varázs', *hiyni* vagy *hiyni halmeş* 'varázslat', *aytuwtos* 'átkozódás, befeketítés', *kargış* 'átok', *közbaw*⁵⁴ 'varázslat, átverés; hipnózis' illetve *dever* 'a sámánok idején a karacsájok egyik imádott bálványa'. A *hamma-hirsa* 'sámánasszony, varázslónő', *kart-kurtha* 'boszorkány, varázslónő, ravasz öregasszony', *hiyniči* 'varázsló', *adiham* 'sámán, varázsló', *tubulče* 'sámánnő', *tüyürham* 'sámán, varázsló' [< *tüyür* 'kör, karika'], *kimsači* 'sámán, varázsló' [< *kimsa* 'betű'], *tabaltayci* 'sámán, pap', *korganči* 'a régi karacsáj sámánszertartáson a táncokat irányító férfi', *purčan-taralik* 'a karacsájok sámánizmus kori fa vagy szikla szentélye', *Ravbazi* 'a balkároknál szentnek hitt sámánizmuskori körtefa'.⁵⁵ Az elmúlt évszázadokban a karacsájok fákat, hegyeket imádtak. Ide tartozik még a *pulgura*, 'a régi karacsáj hagyomány szerint a vízbefúltak megtalálására kavalon játszott melódia'.

– Más régies főnevek

Sok esetben a karacsáj archaikusabbnak tűnik, mint a török, mert régiesebb alakokat őriz, pl. az ótörökből [OT] ismert *yer orun* 'hely' hendiadioin⁵⁶ (Clau-son 1972: 233) második tagja a karacsájban 'hely' értelemben maradt meg. Ugyanezt a szót használja a karacsáj 'ágy' jelentésben is. Továbbképzett alakokban is él náluk a szó: *orunduk* 'fekhely', az *ornal-* és *orunlan-* 'letelepedik', illetve az *ornat-* 'letelepít' továbbképzett igei alakokban is használják.

– Kettős jelentésű főnevek

Az ótörök *eşik* tovább él majdnem minden török nyelvben (Clau-son 1972: 260), és a csagatájban találkozunk 'kapu' jelentésével is (Fazylov 1966: 175), ahogy a *Codex Cumanicus*-ban is ezt jelenti. A karacsájban a közép-mongol *bosaga* jövevényszó is küszöböt jelenti például a következő példában: *Bosağağa juwuk orun bolsa, Aşigib törge ozma*. 'Ha van a küszöbhez közeli hely, Ne nyomulj a legfőbb helyre!' (Tavkul 2001: 87).

⁵⁴ A *báj* szavunk török etimológiáját ld. WOT 83. Róna-Tas az ótörök *ba-* 'megköt' igei töre vezetett vissza. A karacsájban a *köz+baw* 'bübáj' szóösszetétel előtagja a 'szem' szó.

⁵⁵ A körtefa-kultusz lehetséges hagyományáról írtam az *Acta Orientaliában* (Csáki 2002).

⁵⁶ Két eltérő formájú, de azonos jelentésű szó, melyet együtt használnak.

Az *eşik* két jelentésben is megvan a karacsájban.

a) ‘ajtó, kapu’, pl. *Kızın közü eşikde*. ‘A lány szeme a kapun van.’ (Tavkul 2001: 164) vagy *eşikni tart-* ‘kaput becsuk’. Ezt jelenti a szomszédos kumükben is: *eşik* ‘door’ (Gürsoy-Naskalı 1991: 72), a középtörökben: *eşik* ‘kapu, bejárat’ és mindenféle csagatáj szótárban. Más kaukázusi török nyelvből is ismert, de például az azeriben a küszöb *astana* vagy *kandar*. További török adatok: Ligeti (1986:83).

b) ‘külvilág, kint, kívül; küszöb’. Példa erre *Taza suwnu kişi eşikge tökmeydi*. ‘Tiszta vizet nem öntenek kifelé’ (Tavkul 2001: 214) vagy *Üy işlegen balta eşikde kalır*. ‘A házat faragó balta kívül marad’ (Tavkul 2001: 234). Az *eşikge çık-* ‘kimegy (a dolgát végezni, tkp. WC-re)’ a magyarban is használatos kifejezés.

A kumükben is ugyanez a kettősség figyelhető meg, valamint ismert az *eşikke bar-* ‘engedni a természet hívó szavának, kimenni’ kifejezés is (Gürsoy-Naskalı 1991: 78).

A régi török szavak megőrzése sok eltérésre ad okot a karacsáj és a török nyelvben.

Ezt látjuk a ‘nyárfa’ jelentésű török *terek* szó esetében is (Clauson 1972: 543). A karacsájban ez csak ‘fa’ jelentésben él, valamint a Codex Cumanicusban sőt a többi mai kaukázusi török nyelvben (kumük, nogaj) is ugyanezt tapasztalhatjuk. Az egyéb török nyelvekben ‘fa’ jelentésben ismert *ağaç* : [ótörök *iğaç* (Clauson 1972: 79)], míg karacsáj jelentése ‘erdős terület, erdős rész’. A török *orman* ‘erdő’ jelentésű szóval szemben a karacsájban *çeget* ‘az erdő’. A karacsájban az *orman* azt jelenti, hogy ‘szláv ember’.

A *saban*⁵⁷ szó a karacsájban ‘tarló’-t is ‘eké’-t is jelent, miközben ez a törököknél mindenütt az eke neve. A szó ótörök (Clauson 1972: 790), és a *+llk* ‘vmire való’ képzővel ellátott alakja ugyanúgy ‘tarló’-t illetve ‘bevetni való föld’-et jelent.

Egy balkár adat a Nart eposzból: *Nartnı sabanları baş etmesinle* ‘A nártok termőföldje kalászt ne adjon (Kovács 2005: 166). Az ekére van más szavuk is a karacsájoknak: *goton* ‘eke, faeke’, *goton temir* ‘ekevas’. A *saban temir* ‘ekevas’ is ez utóbbi fogalomra használatos szó. Ide tartozó kifejezések: *jazlık saban* ‘a tavasszal bevetett föld’, *küzlük saban* ‘az ősszel pihenni meghagyott föld’ (Tavkul 2000: 288), *saban temir* ‘ekevas’, *sabanına taş at-* ‘káromkodik, (megkövezi az ekéjét)’. A kumükben a *saban* jelentése ‘vetés, szántóföld, eke’.

⁵⁷ További adatait megtalálni a közép-ázsiai törököknél, szintén ‘eke’ jelentésben (Molnár 2001: 103-118).

A *sal* szó a karacsájban ‘hulla, tetem’-et jelent, de török népdalokban előfordult ‘halottszállításra használt deszka’ jelentéssel is.

Helynevek

Figyelemre méltó a karacsájok helynévadási szokása, melynek tanulmányozásához Tavkul szótára is segítséget nyújt. A karacsáj *indir orun* ‘aratás hely(szín)e’, vagy a sokkal konkrétabb *tonguzorun* ‘disznók tartózkodási helye’ (Tavkul 2000: 485). Az *orun* jelentése ‘hely’ (lásd a más régies főnevek fejezetben), így a helynév képzés emlékeztet a Tihanyi Apátság Alapító Okiratában előforduló szórványokra, pl. a jó szénatermő *kerthel* valamint a *petre zanaia hel* kifejezésekre.

Ugyanígy a *-baš* ‘fő’ utótagú karacsáj helynevekkel (pl. *Adirsuwbaši*, *Ali-bekbaši*, *Čegetkarabaši*, *Garalikalbaši* stb.) párhuzamba állítható a *Sar feu* ‘Sárfő’, az *Azah fehe* ‘Aszófő’ (TA) és a *baš oram* (310) ‘fő utca’.

Valószínűnek látszik az a feltevés is, hogy a sokféle idegen hatás alatt kialakult szóképzés egyes elemei különböző nyelvekben különböző jelentést vettek fel. Például a jó vadász hírében álló karacsájok *maral*-nak, *kijik*-nek, valamint *buw*-nak is nevezik a szarvast.⁵⁸ Ezek közül a középső *geyik*-ként ‘szarvas’ a törökben, de a karacsájban ugyanez a szó az ótörökhöz hasonlóan ‘vad’-at vagy ‘erdei állat’-ot is jelent, tehát itt egy megőrzött régiséggel van dolgunk. A szóból igét is képeztek: *kijik+se-* ‘elvadul, megvadul’ alakban.

Tükörfordítások

A tükörfordítások jelentősége, hogy nyelvi együttélésre vagy igen szoros nyelvi szomszédságra lehet belőlük következtetni. Anélkül, hogy egy másik nyelv kifejezését átvennénk, az egyes morfológiai elemeket lefordítjuk, és így nyelvrünk egy újabb lexikalizált egységet.

– Családdal kapcsolatos kifejezések tükörfordításai

A Ligeti szerkesztette östörténet reprint kiadásának bevezetőjében merült fel az a kérdés, hogy „Mi a magyarázata annak például, hogy a magyarság az alánból kölcsönözte az *asszony* és *özvegy* szavakat?” (Ligeti 1986: V).

A következő kérdést is feltehetjük: lehet-e, hogy a *házasság* fogalma a Kaukázusban kezdődött a magyarok életében? Az alánokkal szomszédságban élő karacsáj-balkárok önelnevezése *alan*, egymás közti megszólításra is

⁵⁸ A kum. *bolan* ‘szarvas’ (Németh 1911:103) szó leginkább a magyar *bőlény*-nyel (WOT 172) kapcsolható össze. Ezt a szót is minden bizonnyal a kaukázusi őshazához kapcsolhatjuk, a magyarok a Fekete tengertől északra kölcsönözték.

használják ezt a szót. A *házas* magyar szó a török *evli* tükörfordítása. Hasonlóképpen a karacsájban ma is használatos feleségül vesz, elvesz, hozzámegy valakihez.

A 'kihez megyek feleségül' karacsájul *kimge keterin* (№ 235), a 'férjhez ad' *erge ber-* (№ 3), 'férjhez megy' *erge bar-* (№ 258) saját gyűjtésünkből vett példák. (A zárójelben lévő szám a kötetünkben megjelenő daloké.) További példák: *Men da seni alligem* 'Téged akaratlak én is elvenni [feleségül]' (3.4 példa), *Kök Teyrisi Cer Teyrisin alganda* 'amikor elveszi Föld Istennőt Égisten' (№ 164).

A fej bekötésének fogalma a karacsájoknál is használatos. A *baş baylagan* kifejezés egy különleges adóforma neve, a *karakişi* elnevezésű parasztok kötelessége volt ezt befizetni. Ha a földesúr lánya férjhez ment, egy két illetve két és fél éves tehén ajándékozása minden falubélinek kötelező volt.

Az az elképzelés, hogy az ember a gyermekét Istentől kapja ajándékba, ma is él mindkét nyelvterületen: *Allah berdi seni manḡa* 'Allah adott téged nekem'. A karacsáj *kart ata/ana* 'öregapa/anya' (Tavkul 2000: 246) szabályosan megfelel a magyar párhuzamos alakoknak.

Más tükörfordítások

A magyar nyelv régi török jövevényszavai vizsgálatában fontos szerepe van a tükörfordításoknak, pl. *saw+luk* 'egész+ség', *saw+luk+suz* 'egész+ség+telen'.

A fő ~ fej magyar helynevekben igen gyakori elem (kútfő, forrásfő, Aszófő, Disznófő stb.) és a karacsájban sem kevésbé aktív. Pl. *qilič bla sermep, başlarin aladi* 'Kardjával lesújtva fejeket levágott.' (Kovács 2005: 176). További példák:

<i>karin+li</i>	'has+as'
<i>orun+lu</i>	'hely+es'
<i>jüregi ornuna kel-</i>	'helyre jön (kedv)'
<i>orun+suz</i>	'hely+telen'
<i>Baş+kün</i>	'hétfő'
<i>kar kişi</i>	'hó+ember'
<i>Kün+bathan/ күн+batış</i>	'nap+nyugat'
<i>Ad+siz barmak</i>	'név+telen ujj (régies 'kisujj')
<i>karka šabat күн</i>	'sohanapján kiskedden'
<i>sanaw+suz~ sansuz</i>	'szám+talan' [< sanaw < san]
<i>sün+li</i>	'szín+es'
<i>sün+siz</i>	'szín+telen'
<i>jürek+ge al-</i>	'szív+ére vesz vmit'

<i>ǰüreƙ uruw</i>	‘szívverés’
<i>Başımı alıb ketgenem</i>	‘fogom magam és elmegyek’
<i>kim+ge keterin</i>	‘kihez mész [hozzá]’
<i>iz+in+da bol-</i>	‘nyom+á+ban van’
<i>közü ...-de bol-</i>	‘rajta van a szeme vkin/vmin’
<i>ǰuvab tab-</i>	‘választ lel’
<i>otnu ǰuklat</i>	‘elolt (tüzet)’
<i>nögerleri bla kelişmeydi</i>	‘kijön a barátaival’
<i>konakga bar-</i>	‘vendégségbe megy’

A kaukázusi nyelvek hatása igen erős a karacsáj-balkárban, ami nem csak a számrendszerben, és a napok, hónapok elnevezésében, de a leggyakrabban használt közsók esetében is megfigyelhető.

A régies igékről

Az igék között is több ótörökből ismert alakot látunk a karacsájban, pl. *ayt-* ‘mond’⁵⁹ (ez él a krími tatárban is). Törökországban ezt a szót csak a bektásik szertartás énekeiben hallottuk, ahol a régiségjegy illővé teszi a szent himnuszhoz, máskülönben nem használja már senki.

A határozószókról

A határozószók esetében is sok, a magyarral párhuzamos képzést látunk. Ezt a +*DAn* távolító esetrag vizsgálatakor korábban már bemutattam.⁶⁰ További példák a karacsájból: *baštın* ‘fentről’, *ǰangırtıندان* ‘újból’.

A karacsájoknál a Kaukázus, melynek északi oldalán élnek, a szókészlet alakulását annyiban befolyásolta, hogy nekik a ‘fölfelé’ ~ ‘dél’, ezért az *ogari ǰan* ‘dél’.

A karacsáj *közüw* magyar ‘köz’ szó a mi *Etelköz* (*Csallóköz*, *Ormánköz*, stb.) összetett helynevünk második felében igen korai időktől dokumentált. Akárcsak nálunk, a szó a karacsájoknál hely és időhatározóként is aktív. Például: *bir közüwde* ‘közben, néha’, *közüw közüw* ‘egymás után, sorban’, *kegeyle*

⁵⁹ Az ige középtörök alakjai *ay-* ~ *ayd-* ‘govorit’ is található (Nadžip 1979: 129, 77).

⁶⁰ A legkorábbi nyelvtörténeti korban sokkal több távolító esetragot vonzó igét használt a magyar nyelv. Későbbi nyelvtörténeti korokban ez megváltozott, sokkal több a dativusi és lokativusi vonzat (Csáki 2007).

da közüw aylandıla ‘sorban fordulnak a kerék küllői’, *köz baylangan közüw*, ‘alkonyat, az az időköz, amikor a szemet megköti a sötétedés’, *jangur javgan közüwde men tavda em* ‘miközben esett, a hegyen voltam’ illetve *Arbanı töngeregi közüw awnar*. ‘A kocsinak a kerekei sorban/egymás után forognak.’ (Tavkul 2001: 47).

A kutatás ezen a ponton nem ért véget, további tennivalók világosan körvonalazódtak. Meg kellene vizsgálnunk a korai helynévanyagunkat, mely sok szempontból kecsegtet jelentős eredményekkel. Keveset tudunk még a korai, kereszténység előtti szokásainkkal, vallási hagyományainkkal, egyéb életvitelre utaló, azzal kapcsolatos helynevekről. A korai ómagyar nyelvtörténeti anyagban máris meglepő hasonlóságokra lelni.

A határon túli magyarság esetenként több archaizmust őriz, vizsgálni kell az ő nyelvjárásaik szókészletét. Sok olyan korai kipszak jövevényszó él még például a moldvai magyaroknál, mely a karacsájoknak is élő közszava.

A dalszövegek és magyar fordításuk

A dalszövegeket (és a hozzájuk kapcsolódó megjegyzéseket) Ufuk Tavkul írta le török helyesírással, és fordította karacsáj nyelvről törökre, törökről magyarra pedig Csáki Éva. Utóbbi lábjegyzetekkel is ellátta az anyagot.

1. példa. Gollu, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

Aş aşamaydıla ma bizni çaşla, oyra Gollu	Ételt nem esznek a mi fiaink,
Da suw içmeyle da ma bizni qızla, oyra Gollu	Vizet sem isznak a mi lányaink, <i>oyra</i> , ⁶¹ <i>Gollu</i> , ⁶²
Keçe teşinib da catmayla, deydi, oyra Gollu	Éjjel nem vetkőznek lefekvéskor,
Kündüz kiynib da qaçmayla deydi, oyra Gollu	Nappal felöltöznek, de nem szoknek el, <i>oyra</i> , <i>Gollu</i> .

2.1a példa. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik külvárosa, 2000

Kök bla cerni arası	Ég és föld közt
Bashiç bolsun ya Allah	Létra álljon, ó, Allah!
Türklüleni qılıçları	A törökök kardja
Kesgiç bolsun ya Allah	Éles legyen, ó, Allah!
Anwar biy bolğıyed	Bárcsak <i>Enver</i> pasa lett volna
Kafkazyanı paşası	A Kaukázus ura!
Bizni bu halğa salğan	Éljen a minket idejuttató
Soltan Raşid çaşasın	<i>Resat</i> szultán! ⁶³

⁶¹ *Oyra, orira, orayda* karacsáj 'trallala' táncszók, az utolsó egy táncnak is a neve, de sokszor használják töltelékszóként is.

⁶² Gollu a karacsáj mitológia szereplője, a bőség istene (Tavkul 2000: 206).

⁶³ Az Oszmán Birodalom uralkodója Resat szultán igen sokat tett a kaukázusi törökség megmentéséért. Itt ezért éljenzik.

2.1b példa. Mondóka, Törökország, Yağlıpınar, 2005

Cüw cüw cüw ala ⁶⁴	Csip-csip csiripelve
Eki cıpcıq suw ala	Két veréb vizet vesz.
Qazi qumuqdan keleme	<i>Gazi Kumükből</i> ⁶⁵ jövök,
İt çabhand da öleme	Kutya támadott meg, meghalok.
Amma boza bişirir	Öreganyám <i>bozát</i> ⁶⁶ főz,
Akka açha tüşürür	Öregapám pénzt keres.

2.2. példa. Táncdal, Törökország, Eskişehir Karacsáj Társaság, 2005

Meni alaşam çabhan eted hay hay hay hay	Fut a lovam,
Qızganlay da qabhan eted hay hay hay hay	Harap, ha megharagszik.
Arı aylan da salam aşā	Arra fordulj, szénát egyél!
Beri aylan da biçen aşā	Erre fordulj, szárított füvet egyél!
Aşamasan talaw ⁶⁷ aşā!	Ha nem eszel, fene beléd!

2.3a példa. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik külvárosa, 2000

Sözüm awwalı – bismillah	Az első szavam „ <i>bismillah</i> ” ⁶⁹ ,
Ekinçi – alhamdulillah	Második „ <i>elhamdulillah</i> ” ⁷⁰ .
Salat-salam ⁶⁸ fayğambargā	Áldást kérünk a prófétára,
Ahlusuna-ashablağa	Rokonaira, szószólóira.
Añña tabiy bolğanlağa	A hozzá ragaszkodó híveket,
Din colunda turğanlağa	A vallás útján járókat
Razı bolsun sıylı Allah	Fogadja el Allah!
Din colunda tutsun illah	Tartsa meg őket a vallás útján!

2.3b példa. A Nart eposzból (Eliya), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Aşırıldı bizni Nartla quçaqlaşıb Eliya ⁷¹	Mielőtt csatába indulnának, összeölelkeznek a nártok, <i>Eliya</i> ,
Saqlaydıla bizni Nartla cuvuqlaşıb Eliya	Várnak minket a nártok közeledvén, <i>Eliya</i> .
Qara qargā col nögerdi bizge barırğa Eliya	Fekete varjú az útítárs a hozzánk vezető úton, <i>Eliya</i> ,
Kim bileđi qaytırıbmı biz a endi Eliya	Ki tudja, visszatérünk-e még, <i>Eliya</i> .

⁶⁴ Ezt az éneket nálunk is éneklik gyerekeknek 'Csip-csip csóka' kezdettel. A játéka is megegyezik, kézfejbe csípve, egymásra kerülnek felváltva a kezek, úgy játsszák (Tekin Koçkar szíves szóbeli közlése alapján, Eskişehir, 2012. január 26).

⁶⁵ Az énekes dagesztáni származású.

⁶⁶ Erjesztett kölesből készült italféléség.

⁶⁷ *talaw* 'takonykór', lóbetegség neve (Tavkul 2000: 372), itt egy átokban hangzik el.

⁶⁸ „Bár annyira megjutalmazná Allah a prófétát a mi nevünkben, amennyire csak megérdemli!” Ezt az áldáskérő formulát Allah utasítására az angyalok feljegyzik, bárki mondja is el, ezernapi jócselekedettel felér.

⁶⁹ 'Allah nevével' – a mohamedánok ezzel a fordulattal látnak hozzá minden dolgukhoz.

⁷⁰ 'Isten áldásával'.

⁷¹ Eliya a villámlás és mennydörgés istene a karacsáj hiedelem szerint (Tavkul 2000: 191).

Taw başında Nartla tamır qazadıla Eliya
 Alanı qatınları saqlaydıla Eliya
 Ala bugün cortuwulğa ketgendile Eliya
 Kim bileđi ala sawlay qaytırlamı Eliya

A hegytetőn a nártok vasat fejtenek, *Eliya*,
 Asszonyok várnak rájuk, *Eliya*.
 Ma rabló hadjáratra mentek, *Eliya*,
 Ki tudja, épen térnek-e vissza, *Eliya*.

2.4a példa. Dzsir – katonának menő fiának, Törökország, Yağlıpınar, 2005

Oy quwanç ete kelirse canım camağatıña,
 eliñe
 Burulub burulub baradı ol Erzurumnu ullan
 colları
 Men mından qarab körmeyme Palantökenni
 tawların
 Seni amaltın eridi canım eki közümi cawları
 Altından kamar tağarıqma süygen qızıñı
 beline
 Quwanç bla kelgeyñ canım camağatıña
 eliñe

Örvendezve jössz kedvesem haza a faludba,
 Kanyarogva visznek *Erzurum* hosszú útjai.
 Innen nem láthatom *Palandöken* hegyeit,
 Miattad sirtam ki kedvesem a két szememet.
 Aranyövet kötök a szerelmem derekára,
 Bár boldogan jönnél kedvesem haza a
 faludba!

2.4b példa. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Qaranlık gece qara cılan bla qalay catayım hoy
 Seni amaltım başımı suwğa qalay atayım hoy

Sötét éjszaka fekete kígyóval hogyan feküdjek le?
 Érted hogyan vessem magam a folyóba?

2.5. példa. Zikir, Törökország, Eskişehir Karacsáj Társaság, 2005

Allah bersin pubmillerge payğambarnı
 şafağatından
 Ya hu yaman hu yamanilissan illa hu

Adjon Allah a hívőknek a próféta közbenjárása-
 val
 Ó, Allah ...⁷²

3.1. példa. Zikir (törökül), Törökország, Yazılıkaya, 2005

Şu cennetin ırmakları
 Akar Allah deyu, deyu
 Çıkılmış İslam bülbülleri
 Öter Allah deyu, deyu

E mennyország folyói
 Allah nevét emlegetik,
 Kirepültek az iszlám csalogányai
 Allah nevét dalolják.

Aydan aydıdır yüzleri
 Şekerden tatlı sözleri
 Cennet huri kızları
 Gezer Allah deyu deyu

Holdnál fényesebb az arca,
 Cukornál édesebbek szavai,
 Paradicsomi angyok
 Sétálnak Allahot emlegetve.

⁷² Érthetetlen arab szövegimitáció.

3.2. példa. Mevlid, Törökország, Bolvadin, 2005

Muslimanlar aytayım siz mawlutha tıñılağız	Mohamedánok hallgassátok halotti siratómat
Payğambarnı halların başdan ayaq añılağız	A próféták életéről elejétől végéig!
Men başlab aytayım boluşlusun bolurun	Éléneklem elejétől a végéig:
Halqdan alğın caratdı payğambar boluq nurun	Legelőször megalkotta a fényt, mely később prófétává vált.
Anı üçün caratdı ceti köknü cerleni	Érette teremtett hét eget és földet,
Anı üçün boldurdu tişileni erleni	Érette teremtett nőstényeket és hímeket.
Taza bolğan atadan sıylı anağa aylana	Igaz apától nemes anyához irányította,
Ata ana aşısı payğambarğa saylana	Választott anyák és apák legjobbjától szülessen a próféta!

Megjegyzés: A próféta apját és anyját nemes és tiszta emberek közül választotta ki Allah.

3.3a példa. Zikir, Törökország, Eskişehir külterülete, 2005

Muslimanlar aytayım siz mewlütge tıñılağız	Mohamedánok hallgassátok halotti siratómat
Payğambarnı halların başdan ayaq añılağız	A próféták életéről elejétől végéig!
Alğın başlab aytayım boluşlusun bolurun	Éléneklem a kezdetet az eljövendőig:
Halqdan alğın carathand payğambar boluq nürün	Legelőször megalkotta a fényt, mely később prófétává vált.

3.3b példa. Táncdal, Törökország, Başhüyük, 2003

Ullu suwnu köpürü	Nagy folyó hídján
Ekibiz minsek költürür	Ketten is átmehetünk, elbír.
Men da seni allıgem	Téged akartalak elvenni,
Ol gawur atañ öltürür	Az a gyaur apád megöl.
Qolumdağı cüzügüm	Gyűrű a kezemben,
Qorğaşınley awurdu	Nehéz, mint az ólom.
Seni wa mañña bermegen	Aki nem ad téged hozzám,
Ceti Orusdan gawurdu	Hét orosznál is gyaurabb.

4.1. példa. Táncdal zenekar, Törökország, Başhüyük, 2001

4.2. példa. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik külvárosa, 2000

Allah bizni da caratdı	Allah minket is megteremtett.
Kimni arı, kimni beri atdı	Kit ide, kit oda helyezett,
Şukur bolsun ullu Allaha	Áldjuk Allahot!
İslam dinine qaratdı	Az iszlám felé irányított minket.
Payğambarla arasında	A próféták közül
Köb zamanla anı ötdürdü	Sokszor előre vette.
Şuqur bolsun ullu Allahha	Hála a dicső Allahnak,
Habibni bizge cetdirdi	Imádottunkat [Mohamed prófétát] elküldte nekünk.

4.3. példa. Orayda, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Teberdi, 2000

Qab-qaradıla seni qaşlarıñ	Szemöldököd koromfekete,
Anı tübünden közleriñ	Alatta szemeid.
Cürek cawumu aşab baralla	Lepattintják szívem páncélját
Ol menñe aythan sözleriñ	Nekem mondott szavaid.

4.4. példa. Nart eposzból, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçiki koncert, 2000

Shurtuq elden çıgıb barabız, oy da orira oy,	<i>Shurtuk</i> országából indultunk, <i>oy da orira, oy,</i>
Nart Örüzmek a allıbizdadı, oy da orira oy,	A nárt <i>Örüzmek</i> ⁷³ megye előttünk, <i>oy da orira, oy.</i>
Anı cüregi qanıbizdadı, oy da orira oy,	Bátorsága vérünkben van, <i>oy da orira, oy,</i>
Anı öhtemligi barıbizdadı, oy da orira oy,	Merészsége mindannyiunkban megvan, <i>oy da orira, oy,</i>
Qarlı tawlağa biz ceterikbiz, oy da orira oy,	Havas csúcsokra gyorsan felérünk, <i>oy da orira, oy,</i>
Dommayla qırıb biz keltirlikbiz, oy da orira oy.	Bölnyeket levadászunk és elhozunk, <i>oy da orira, oy.</i>

5.1. példa. Táncdal, Törökország, Başhüyük, 2001

Senden sora qaysı tawdu	Van-e más hegy rajtad kívül,
Aruwluq bla bay bolğan	Szépségekben ilyen gazdag?
Başı qış bolub, beli caz bolub	Csúcsain tél, oldalán tavasz,
Eteklerinde cay bolğan	Lábainál nyár van.

5.2. példa. Tepena, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Qara Şaway anasına tuwğanda	Amikor az anyja megszülte <i>Kara Sawayt</i> ,
Oy, mıñña buzdan beşik işlelle	Jaj, akkor jégbölcsőbe rakták.
Buzdan sıppa etib saldıla	Jégpipába pisiltették,
Oy, buz beşikden ösgen Qara Şaway deyidle	Jaj, úgy mondják, jégbölcsőben nevelték <i>Kara Sawayt</i> .
Oyra, oyra Tepena oyra Tepena	<i>Oyra, oyra, Tepena</i> ⁷⁴ , <i>oyra, Tepena,</i>
Tepenanı tebsegiz oyra Tepena	Járlátok <i>Tepena</i> táncát, <i>oyra, Tepena!</i>
Oyra, oyra Tepena oyra Tepena	<i>Oyra, Tepena, oyra, Tepena,</i>
Onña solğa barıgız oyra Tepena	Jobbra, balra haladjatok, <i>oyra, Tepena!</i>
Oyra, oyra Tepena oyra Tepena	<i>Oyra, Tepena, oyra, Tepena,</i>
Caşla aruw tebseyle oyra Tepena	A legények szépen járlák, <i>oyra, Tepena!</i>
Oyra, oyra Tepena oyra Tepena	<i>Oyra, Tepena, oyra, Tepena,</i>
Qızla aruw tebseyle oyra Tepena	A leányok szépen járlák, <i>oyra, Tepena!</i>

6.1. példa. Táncdal harmonikán, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçiki koncert, 2000

⁷³ A Nárt eposz egyik legeszesebb, legfontosabb szereplője, aki Szatanay asszonynak a Nártokat nemzette.

⁷⁴ *Tepena* a karacsáj mitológiában az egyik termékenységű istenség. Tavaszi ünnepükön a jó termés reményével a karacsáj-balkárok hozzá fordulnak, bő termést és gazdagságot kérve járlák *Tepena* táncát.

6.2. példa. Zikir (törökül), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik külvárosa, 2000

Bu cennetin ırmakları	E mennyország folyói
Akar Allah deyu, deyu	Allah nevét csobogják.
Çıkmiş İslam bülbülleri	Kirepültek az iszlám csalogányai,
Öter Allah deyu, deyu	Allah nevét csacsogják.

Aydan aydıdır yüzleri	Holdnál sugárzóbb az arcuk,
Şekerden tatlı sözleri	Cukornál édesebb szavuk,
Cennet huri kızları	Mennybéli angyalok
Gezer Allah deyu deyu	Sétálnak Allah nevét ismételve.

6.3 példa. Táncdal, Törökország, Başhüyük, 2001

Zıңırdaydı telefon	Cseng a telefon,
Uzatama qolumu	Nyúlók érte,
Aññılathan qıyındı	Nehéz elmondanom
Cüregimi bolumun	Szívem bánatát.

Tanımasam da seni	Ha nem is ismerlek,
Körmesem da ömrüde	Ha sosem láttalak is,
Seni nazik awazıñ	Vékony hangod halltatn
İleşdirdi kesine	Fellobbant a lángom.

6.4. példa. Zikir (arabul), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

6.5. példa. Zikir, Törökország, Belpınar, 2005

Bismillah deb başlayıq	Kezdzük isten nevével,
Salat salam aytayıq	Áldást kérünk a profétára.
Adet etib künde cetmiş	Ahogy szoktuk, napjában hetvenszer
Biz tobağa qaytayıq	Bánjuk meg a büneinket!

Har bir işni allında	Minden dolgunk előtt
Bismillahnı oquğuz	Isten nevét említsük!
Bismillahsız iş etsegiz	Ha e nélkül dolgoztok,
İbilis bolur şoğuğuz	Sátán lesz a barátotok.

6.6. példa. Zikir (törökül), Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2001

Aman mü'min, canım mü'min	Ó, igaz hívő, lelkem igaz hívő,
Muhammedi gördün mü	Mohamedet láttad-e?
Şimdi burdan geçip gitti	Az imént haladt el erre,
Çeşmeye de sorsan bilir	Ha a forrást megkérdezed, tudja.

Aman çeşme, canım çeşme
 Aman çeşme, canım çeşme
 Muhammedi gördün mü
 Şimdi burdan abdest aldı
 Camiye de sorsan bilir

Ó, forrás, lelkem, forrás,
 Ó, forrás, lelkem, forrás,
 Mohammedet láttad-e?
 Most végezte a rituális mosakodását,
 Ha a dzsámit megkérded, tudja.

6.7. példa. Mevlid, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2005

Payğambarla tüşünde közüw közüw keldile
 Qarnındağı çaşından süyümçülük berdile
 Senden sıylı ullu Allah bir qatınnı körmedi
 Sañña bergen balanı bir anağa bermedi

Álmában a próféták egymás után érkeztek,
 Hírt hoztak szíve alatt hordott magzatáról.
 A hatalmas Allah nem látott nálad drágább nőt,
 Fiúcskáját neked adta, más anyának nem.

7.1. példa. İynar, Törökország, Eskişehir külterülete, 2005

Keçe cuqlab bir tüş kördüm
 Allah da aytsa hayırdı
 Seni da mañña almağan
 Gavur ulu gavurdu

Éjjel álmod láttam,
 Remélem isteni jel.
 Aki téged nem vesz meg nekem,⁷⁵
 A hitetlennél is hitetlenebb.

7.2. példa. Zikir, Törökország, Belpınar, 2005

Ay qarnaşla tıñılağız
 Mından oyum alayıq
 Añña oylanıb tüzelib
 Cariq betden marayıq

Idefigyeljetek testvéreim,
 Okuljunk ebből!
 Gondoljuk át és rendezzük dolgunkat,
 Világosan megértve figyeljünk!⁷⁶

Bir adam umut etmesin
 Bu dunyada çaşarğa
 Uzaq uzun har zaman
 Dunyadagın aşarğa

Senki se remélje, hogy
 Vég nélkül élhet!
 Örökkön örökké,
 Földi javakat fogyasztva.

7.3. példa. İynar, Törökország, Başhüyük, 2001

Qobuz soğa turama
 On altı bardı tüyegi
 Gabatıy biyge da uşaydı
 Süygenimi da cüregi

Harmonikán játszom,
 Tizenhat gombja van.
Gabatıy úréhoz hasonlít
 A kedvesem szíve.

Ustol üsünde bir alma
 Men da almayma sen da alma
 Men barmağan toylağa
 Da sen da barıb qıynalma

Alma az asztalon,
 Nem veszem el, te se vedd!
 A lagzikba, ahová nem járok,
 Te se fáradj el!

⁷⁵ A régi gyakorlatra történik utalás, a házasulandó ifjú kéréi (hivatásos, vagy rokon, szülő, jó barát stb.) megalkudtak a menyasszony szüleivel. Ha nem tudta kifizetni a menyasszony árát, volt, hogy megszoكتette az ifjú, de ilyesmiért üldözöbe vehették, akár mindkettőjüket is megölhették.

⁷⁶ Aki hisz Allahban, annak számára legyen ez tanulság, okuljon mások hibáiból, ha képes rá!

7.4. példa. Tréfás dal, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčik, 2000

Oy, sandıraq, sandıraq	Jaj, hablaty, hablaty,
Sandıraqnı sanayım	Számolom a hablatyolást.
Quwançıña barayım	Elmegyek, hogy örüljön,
Seyiriñe qarayım	Megnézem, merre jár.
İndirisni Mahayı	<i>İndiris Mahaya</i>
Qaşhasında hahayı	Fej ótvára, üvöltése.
Oy Mahayım, Mahaylay	Jaj, <i>Mahayom, Mahayom!</i>
Sırtha çıǵıb hahaylay	Hegycsúcsra felmászva kiáltozom.

Megjegyzés: Azt utánozza ez az értelmetlen szöveg, ahogyan az ember éjjel álmában összevissza beszél.

7.5. példa. Iynar (csúfoló nóta), Kabard-Balkár Köztársaság, Bızıngı, 2000

Suw boynuna barganma	Folyópartra értem,
Suw bla birge cılarǵa	Hogy együtt sírjak a folyóval.
Bir-eki iynarla da men aythanma	Egy-két dalt énekeltem,
Seni halleriñi sınarǵa	Megpróbáltalak lefesteni.
Seni halleriñi sınısam hamam	Ha megpróbállak lefesteni,
Amandan aman çaşa sen	Rosznál is rosszabb fiú vagy,
Senden igini daǵı tabmasam	Nálad jobbat úgysem találnék,
İzlerme deb aylanama men	Mégis megpróbálom, utánajárok.

8.1a példa. Hósének (Biynöger), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2000

Oy atasından a cigit tuwǵan Biynöger	<i>Gezohfinak</i> megszületett vitéz fia <i>Biynöger</i> .
Tamada qarnaşın ol it awruwdan awruydu	Fivéred rühesen fekszik az ágyban,
Ol ańña çararıq ol aq maralrı sütüdü	Gyógyír lenne neki a fehér szarvasünő teje,
Anı tutarıq a ana qarındaşını itidi	Azt csak a nagybátyád kuttyája képes elkapni.

8.1b példa. Iynar, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

Tawlada aylanǵan kiyikle	Hegyeken járó vadak
Kiyikni ullusu cuǵutur	Közt legnagyobb a hegyi kecske.
Aman tişiruwǵa sırılşın da	Ha rossz asszonyra akadsz,
Emegenden aman suwutur	A boszorkánynál is ártalmasabb.

8.2a példa. Iynar, Törökország, Doǵlat, 2001

Biz çıǵǵan edik a voy Ullu Bashandan üzülüb	Elindultunk <i>Nagy Baszhanból</i> örökre,
Da kirgen edik şam Teberdige voy voy tizilib	Odaértünk szent <i>Teberdébe</i> .
Biz umut etgenek ullu Teberdide çaşarǵa	Azt reméltük, majd ott élhetünk,
Bizge buyurulmad Muhunu da budayından aşarǵa	Nem adatott meg, hogy <i>Muhu</i> búzájából együnk.

Kel aruwçuğum alıb keteyim voyra rırara voy	Gyere kedvesem, fogjuk magunkat,
Beri cuwuq kelçi oñ canıma	Erre gyere, a jobb oldalamra!
Seni anama kelin eteyim	Anyám menyének teszek,
Oltur meni canñı maşınama	Szállj fel az új kocsimra!

Megjegyzés: Nagy Baszhan és Teberde a legismertebb karacsáj települések közül valók. Muhu egy karacsáj puszta neve.

8.2b példa. Táncdal dúdolva, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

8.3a példa. İynar, Törökország, Başhüyük, 2001

Alayda qarab körese	Ott várod, lesed
Meşina colnu qıyırın	A sínek melletti utat.
Endige deri bilmey edim	Mit sem tudtál mostanáig
Da süygenlikni qıyırın	A szerelem kínjáról.
Bahçada bitgen bal havun	A kertben termő édes dinnyét
Barmağım bla salayım	A kezemmel elébük rakom.
Termilib a turama oy Alan	Vágyom utánad karacsáj fiú,
Izıñdan a qarab qalayım	Ha elhagysz, csak nézek utánad.

8.3b példa. Zikir (törökül), Törökország, Yazılıkaya, 2005

Yeşildir sancağı, nurdan alemi	Zöld a zászlaja, fényből a világa.
Yeşildir sancağı, nurdan alemi	Zöld a zászlaja, fényből a világa.
Delilim Kur'andır, Allah kelamı	Útmutatóm a Korán, Allah szava.
Delilim Kur'andır, Allah kelamı	Útmutatóm a Korán, Allah szava.

Namaz kılmayanlar, yollar haramı	Hozzá nem imádkozók útja bűnös,
Namaz kılmayanlar, yollar haramı	Hozzá nem imádkozók útja bűnös,
Gel, ölüm gelmeden tedarik eyle	Jöjj, halálod előtt készülj fel!
Gezdiğin yerlerde Hakka şükür eyle	Amerre jársz, áldd az Istent,
Gezdiğin yerlerde Hakka zikir eyle	Amerre jársz, említsd Isten nevét!

8.4. példa. Táncdal harmonikán, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

8.5. példa. Zikir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Toyğa kirib tebsemegiz	Mulatságba ne menjetez, ne táncoljatok
Qızla bla ulanla	Lányokkal ifjak!
Tar qabırda azab eter	Keskeny sírban gyötörnek
Aqrabla bla cılanla	A skorpiók, a kígyók.
Azıǵıǵız ol bolur	Táplálékotok ez:
Kur'anı kerim oquǵuz	A szent Koránt olvassátok,
Ullu Allahnı kesinden	Magasságos Allahtól van,
Sıyıññısız qorquǵuz	Végeláthatatlanul féljétek!

8.6. példa. Orayda, Törökország, Yağlıpınar, 2005

9.1. példa. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Billim (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Tirmenli qolnu da başına çıqsan
Tawnu arasında wa köl bardı
Anı tübünde wa teren özende
Hurzuk çaşağan a el bardı

Ha felmész a *Tirmenli* patak forrásához,
Tavat találsz a hegyek közt.
Alatta a mély völgyben
Van a *Hurzuk* nevű falu.

9.2. példa. Népdal, Törökország, Doğlat, 2001

Men düğüm ciya turayem
Çelegimi tolturub
Cüregim süyse ketib qallıgem
Anı arbasına olturub

Szedret gyűjtöttem,
Kosaramba töltöttem.
Ha szerettem volna, elmegyek,
Beültem volna a kocsijába.

10.1. példa Dzsir (Bijnöger), Karacsáj–Cserkesz Köztársaság, Hurzuk (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Oy Gezoh ulu da biyleni wa biyi Biynöger
Carathan Allah a seni çaşarını süymegen,
ey tay woy Gezoh ulu Biynöger
Tamada qarnaşın ol it awruwdan
awruydu
Da awruy ese wa aňña darmaňña ne carar,
ey tay woy Gezoh ulu Biynöger

Ej, *Gezoh* fia, urak ura *Biynöger*,
A teremő isten nem akarta, hogy élj,
Jaj, *Gezoh* fia, *Biynöger*!
Bátyád veszett kutyamarástól betegségben
fekszik,
Gyógyír mi is lehetne bajára,
Jaj, *Gezoh* fia, *Biynöger*!

Aňña cararıq da ol aq maralrı sütüdü
Anı tutarıq da ana qarnaşını itidi,
ey tay woy Gezoh ulu Biynöger
Men bargan edim da ana qarnaşıma it tiley
Da ala meni wa bir adam kibik körmelle
Tilegenimde wa maňña it küçüknü bermelle

Gyógyír neki a fehér nőtényszarvas teje,
A nagybácsi kutyája tudná bekeríteni,
Jaj, *Gezoh* fia, *Biynöger*!
Elmentem hozzá kölcsönkérni,
Nem vettek emberszámba,
Amikor kértem, még a kutyakölyköt sem adta.

10.2. példa. Dzsir-siratő (Gapalau), Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2001

Ijaları taş başında çaşaydıla
Ijaları adam et aşaydıla
Gapalawla eki elle bir boldula
Gapalawla eki elle bir boldula

Az *Izsa* család a hegytetőn lakik,
Az *Izsa* család emberhúson él.⁷⁷
Gapalauék két ágból egyesültek,
Gapalauék két ágból egyesültek.

Gapalawla eki elle bir boldu
Gapalawnu cathan ceri nür toldu

Gapalauék két testvér voltak, eggyé lettek.
Gapalauék fekvőhelye fénnyel lett tele.

⁷⁷ Ez egy költői túlzás, valójában nagyon vadak, veszekedősek, kegyetlenkedők. Az egyik leszár-
mazottal találkoztunk Eszkisehirben 2012. január 27-én, elmesélte a Galanuk történetét, fel is
vettük tőle a siratójukat.

10.3. példa. Sarki (törökül), Törökország, Yaglıpınar, 2001

Yüce dağ başında kirmanım başlı	Magas hegy tetején van a fejes rokkám,
Ağladım, ağladım gözlerim yaşı	Sírtam, rittam könnyes a szemem.
Hiç bayram etmedim sılada yanıñ kardaşı	Sosem ünnepeltem, otthon testvéreim vannak.

10.4. példa. Lírai dal, Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Ishawat deyle da, ishawatdı deyle, qoymayla	<i>Iszhawatnak</i> ⁷⁸ mondják, <i>iszhavatnak</i> , szüntelen,
Canım, ishawatda wa adam a mölekle oynayla	Lelkem, <i>iszhawatban</i> ember-angyalok táncolnak.
Közüm a ilindi da adam a mölekni qaşına	Megakadt a szemem az ember-angyal szemöldökén,
Süyüb a tebredim sora men da başıñdan	Beleszerettem én is, ahogy megláttam.

10.5a példa. Dzsir (Bevándorlók dala), Törökország, Başhüyük, 2001

Biz barabız Istanbulnu coluna	Elindulunk Isztambul felé.
Allah da salsın müsliman paťahñı qoluna	Helyezzen az Isten a mohamedán uralkodó kezébe,
Biz Istanbulda zemzem quyarbiz qumğañña	Isztambulban belekóstolunk az élet vizébe,
Biz Istanbulda tüye soyarbiz qurmañña	Isztambulban tevét vágunk áldozati állatként.

10.5b példa. Sirató (igazi), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

10.6. példa. Táncdal, Törökország, Başhüyük, 2001

Aycayağım seni arbazıñ tik bolsun	Holdacsám, udvarod olyan meredek legyen,
Qantor atla oynab oynab çabmazça	Hogy benne ragyogó fekete farkú és sörényű barna lovak se tudjanak ugrándozni!
Oy ekibiz qayrı qaçıb buğarek	Mi ketten hová is menekültünk, rejtőztünk volna,
Sawlay Qaraçay izleb izleb tabmazça	Az egész Karacsájföldet tüvé tették volna utánunk.
Alay Golalada baliy terekle	A <i>Gola</i> család kertjében a meggyfák
Caz başında alay aruw çağalla	Tavasszal gyönyörű virágba borulnak.
Meni kibik aman tişsiz qartla da	Hozzám hasonló rossz, fogatlan vénnek
Seni kibik aruwlanı taballa	Hozzád hasonló szépségekre lelnek.

11.1. példa. Zikir, Törökország, Bolvadin, 2005

Sarı gavur mülkübüznü alğandı	Elrabolta tulajdonunkat a szőke gyaur. ⁷⁹
Cüreklege qara muhur salğandı	Fekete pecsétet nyomott a szívekre.
Mümin kafır tanılmayın qalgandı	Hitetlen a hívővel összekeveredett,
Aldanmağız ahır zaman dunyağa	Ne higyjetek e tűnő világnak!

⁷⁸ A karacsáj állattartók az állataikat a falu közelében épített istállóban (*ishawat*) tartják. A házak közvetlen közelében nem tartanak állatot, ott nincs istálló.

⁷⁹ Legfőképpen az oroszokat nevezték egymás közt szőke gyaurnak a karacsájok.

Nek salmaysız Payğambarğa salavat
Onu için (anı üçün) eter sizge şafağat
İynanmağanlağa bolsun nalat
Aldanmağız ahır zaman dunyağa

Miért nem imádkoztok a prófétához
Közbenjárását kérve?
Átok a hitetlenekre!
Ne higgyetek e tűnő világnak!

11.2. példa. Népdal, Törökország, Doğlat, 2001

Çuwaq kökden kölek tigib kiyeñ da
Culduzladan tüyme etib tikseñ da
Sen ıylıqma atañ kiygen kiyimge
Qabdalında anı halı tüymege⁸⁰

Ha ragyogó égből varrott inget hordanál,
Ha rá csillagokból készült gombot varrnál,
Akkor se szégyellld apád viseletét,
A kaftánján lévő cérnagombot!

11.3 példa. Dzsir (tréfás dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčik, 2000

Meni alaşam boz horadı, oyra oy
Anı kim da nek soradı, oyra oy
Alaşamı çaññız tügü, oyra oy
Sirtındağı kertme cügü, oyra oy

Szürke színű az én lovam, *oyra oy*,
Róla kérdeznek folyton, *oyra oy*,
Egyetlen terhe, *oyra oy*,
A hátára felmálházott körte *oyra oy*.

Meni alaşam Qırgız corğa, oyra oy
Sekiredi arşın cargá, oyra oy
Alay ötkür meni alaşam, oyra oy
Oy alaşam, boz alaşam, oyra oy

Az én lovam kirgiz poroszka ló, *oyra oy*,
Átugrik egy arsinos⁸¹ szakadékot, *oyra oy*,
Ilyen bátor az én lovam, *oyra oy*,
Jaj, lovam, szürke lovam, *oyra oy*.

11.5 példa. Orayda, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

12.1. példa. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Kafkaziya'da biz da bara bara
Sürüw da sürüw qoy kördük
Ullu Qaraçay'da tögerekde wa tutub
Tögerekde wa tutub a toy kördük

A Kaukázusban, ahogy vándoroltunk,
Sok birkanyájt láttunk.
Nagy Karacsájföldön körbe kapaszkodva
Körtánccal ünneplőket láttunk.

12.2. példa. Dzsir (átok dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Bızıngı, 2000

Süygenim cırıñı men aytırıqma
Süymeýdile seni tenlerıñ
Başha zatıña men qızınmañcuem
Canımı qıynaydı közlerıñ

Kedvesem, a dalodat én fogom elénekelni,
Nem szeretnek téged a barátaid.
Más egyebeddel nem törődöm,
Lelkembe kint áraszt tekinteted.

Birsileden başha köreyem seni
Kiyimiñ bla süyümñ
Börü terisinden erşi körünsün
Üşüñe kiygen kiyimiñ

Kivételesnek láttam a te
Viseletedet és kedvességedet is.
Farkas bőrénél csúnyábbnak tűnjön
A magadra öltött ruhád!

⁸⁰ *Halı tüyme* 'cérnagomb' Nem volt régen használatban műanyag vagy csontgomb a Kaukázusban. Ehelyett cérnából kötöttek gombot a viseletükre.

⁸¹ *Arsin* 'török hossz mérték, kb. 68 cm'. A szó orosz eredetű 'röf', 0,71 m.

12.3a példa. Küy-sirató, Kabard-Balkár Köztársaság, Bızıngı, 2000

Men Carahmatnı ölmezlik sunuwčem
Bel tögeregi oq edi
Ne bek cılasaŋ da oy aman Halimat
Senden süygençigi coq edi

Úgy tudtam, hogy *Dzsarahmat* halhatatlan,
Dereka környékén meglőtték.⁸²
Bármennyire sírsz is *Halimat*,
Nálad jobban senkit sem szeretett.

Huna canına kesim buqdurğanma
Çuruqların bıla qamasın
Carahmatha cılay teli bolğand
deyle
Qalay tıyırıqma anı anasın

Magam rejtettem a fal mögé
Csizmáját és törét.
Azt mondják, *Dzsarahmat* miatti fájdalma
belebolondult.
Hogy vigasztalhatnám meg az anyját?

12.3b példa. Küy furulyán, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçaevszk, 2000

12.4a példa. Lírai dal (régi), Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Keŋ arbaz adamdan tolgandı baradı carıq toy
Cer cerde qazan asılğand soyuladı köb koy
Nasib quwanç külkü ulludu baradı
carıq toy

Megtelt a nagy udvar, tart a boldog lagzi,
Itt-ott üstök lógnak, sok birkát levágnak,
Boldogság, öröm, nagy a mulatság, tart a
boldog lagzi.

Bütew beri cıyılğançalla elde qızla
çaşla
Alay men kişini körmeyme caŋğız senden başha
Eki közüm sendedi meni sendedi cüregim

Mintha csak mindenki idegyűlt volna, fiúk,
lányok a faluban,
Csakhogy én rajtad kívül mást nem látok,
Szemem máson meg nem akad, csak rajtad.

12.4b példa. Dzsir, Törökország, Yağlıpınar, 2005

Macir biy qaydan kelese
Qarabaşlanı qarab da
Ne qara künle kelgendi
Qarakötlanı Abatha

Honnan származol *Madzsir Bey*?
Ha megnézzük a *Qarabas* leszármazottakat,
Mily bús napok köszöntöttek
Karaköték Abatjára!

Eşik allında çeget bar
Çegetni içinde börü bar
Macirni süymey ne eteyim
Eki közünü nürü bar

A ház előtt erdő
Az erdőben farkas,
Mit tegyek, ha *Madzsirt* nem szeretem,
Két szemében fény lobog.

12.5a példa. Küy-sirató, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Ogari Mara, 2000

Şupu, Tuwğan a desele anam,
İyilib cerge kiredi anağız

Suput, Tuwgant ha említik, anyám,
Majd a föld alá süllyed [szégyenében] anyátok.

Ekewlen bolub a da qalay soyduruğuz
Coqmedi sizni qanıgız

Ketten hogy meszáróltattatok le?
Nem voltatok elég bátrak?

⁸² Találatot kapott, puskagolyókat lőttek a derekába.

12.5b példa. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčik, 2000

Oy ayt deysiz da qoymaysiz meni	Jajgattok, és nem hagytok békét nekem,
Men tanımayma atasın	Én nem ismerem az apját.
Toğuz-on cılın da adej tuthanem	Kilenc-tíz évet én is tartottam a gyeplőt náluk, ⁸³
Bir da körmegenem hatasın	Nem találtam kivetnivalót benne.
Köklede uçhan alay kögürčün	
Kanatı aylanıb teñjizge	Egekben szálló galamb,
Ay, kün bulutha kirginči çaşla	A tenger felé szárnyal,
Kiyov da bollukma men sizge	Még mielőtt a nap felhő mögé bújna, fiúk,
	A sógorotok lesznek.

12.6a példa. Dzsir (szerelmes dal), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Ogari Mara, 2000

Meni aruwum kele da turad	Jön a kedvesem,
Burma çaşçıǵı qaltıray	Hullámos haja ring.
Söleşib başlasa aruwçuq bolad da	Ha megszólal, megszépül,
Altın tişçikleri cıltıray	Ragyognak arany fogacskái.
Beliņe qıshan seni kamarıñ	Övedet a derekára kötötted,
Anı kirişleri uwaqdı	Kis ezüst veretek vannak rajta.
Izıña aylan da hoy söleşe barsañ a	Fordulj vissza, szólj hozzám,
Ölgenleriņe suwabdı	Még a halottaidért is jó cselekedet lenne!
Egeçlerime men pismo cazsam	Húgaimnak ha levelet írnék,
Ala senden hapar aytmayla	Sem adnak hírt felőled.
Aythan sözleriņi a awzuğa aşadıñ	Nem tartottad be adott szavad,
Pismolarıñ beri qaytmayla	Nem jönnek a leveleid.

12.6b példa. Dzsir furulyán, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karačevsk, 2000

12.7a példa. Iynar (mani), Törökország, Başhüyük, 2001

Siz cuqlaǵız da men aytayım	Ti csak aludjatok, én hadd énekeljek
İynarlarımı üçüsün	Három szerelmes éneket!
Eki süygeñge zaran bolgan da	A két szeretőnek ártó
Caw töşeklede termilsin	Ellenség az ágyában kínlódjon!

12.7b példa. Szerelmes dal, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčik, 2000

Tawlanı başından biyik a taw bolmaz	A legmagasabb hegycsúcsnál magasabb hegy
Cañız terekden baw bolmaz	nincs,
Süygeñçiginden a quru da qalǵannı	Magányos fából nem lesz kert.
Ne cüreginde caw bolmaz	Akit elszakítanak a kedvesétől,
	Annak nem marad öröm a szívében.

⁸³ 'Ott laktam én is náluk' – karacsáj kifejezés.

12.8a példa. Kűy-sarın (sirató), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Ogari Mara, 2000

Qoban özende da sürüwçü çaşlanı da	A <i>Kubán</i> [folyó] völgyében lévő fiatal pásztoro-
Catday	kat, <i>Dzsatday</i> ,
Endi canıñ kibik körese	Most úgy látod, mint a saját lelketed.
Meni da közümden da körüb tutuğuz deb	Előlem rejtsétek el, monddod, és
Işım bawlarıñı berese	Csizmafüzöket ajándékozol.

12.8b példa. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçık, 2000

Men senden aruw a körmegen edim	Szebbet nálad sosem láttam,
Bu men aylaññan cerlede	Akármerre megfordultam.
Seni aruwluğun alay aytlıgandı	Mesékbe szöttek a szépségedet
Da bu taw eteklege ellege	E hegyoldalakon, fálvakban.

12.9a példa. Sarın (ağıt), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Camal da deyle, Camal da deyle	<i>Dzsamalt</i> emlegetik, <i>Dzsamalt</i> emlegetik
Malqarda qawğa sözlege	Balkárföldön aggódó szavak.
Oy qara qanla, qan cawğand deyle	Jaj, fekete vér, vér záporozott
Camalda çolpan közlege	<i>Dzsamal</i> csillag szemére.

Quru da qaññadan işleññend deyle	Deszkából csinálták, mondják
Ullu da Malqarnı köpürü	A Nagy Balkárföld hídját.
Qaysı Oruslu bolur edi anam	Melyik orosz lett volna anyám
Can Camalımı öküli	A drága <i>Dzsamal</i> védőügyvédje?

12.9b példa. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Janikoy, 2000

Oy kün çıqğandan bılay kün bathañña	Jaj, keletről, nyugatra
Qara tumanla kelelle	Fekete köd közeleg.
Süymeklik üçün ol carlı cürekle da	Gyarló szívek a szerelem miatt
Köb kıynılıqla körelle	Sok kint látnak.

Meni canımda da turadı, teyri	Mellettem áll, bizisten
Bir da süygenim mor çebken	Imádottam drapp ruhában.
Duniyada menden a nasıbsız kim bolur	Van-e a világon nálam nyomorultabb,
Süymeklik üçün zor çekgen	A szerelemtől szenvedő.

Megjegyzés: A *teyri* 'isten, bizisten' szó második jelentése van itt érvényben, fogadkozik, esküdözik egy szerelmes ifjú. Az oroszul *čerkeska*-nak nevezett ruha karacsájul *çebken* 'kaukázusi férfiviselet'.

13. példa. Dzsir (újabb), Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Carlı üyürde, calçı üyürde	Gyarló, napszámos családban
Qazan şaharında tuwğanem	<i>Kazan</i> városában születtem.
Aşawum bolmay, çaşawum bolmay	Nem volt ételem, nem volt ételem,
Andan keter aql alğanem	El kellett onnét mennem.

Aylana kelib tawlanı beri
Ullu Qaraçayğa barganem
Aşawun süyüb çaşawun süyüb
Anda qalır aqıl alğanem

Vándorlásaim során a hegy innenső oldalán
Nagy Karacsájföldre jutottam.
Megtetszett nekem étele, itala,
Elhatároztam, hogy oda letelepszem.

№ 1. Esőima, Törökország, Eskişehir külterülete, 2005

Cañjur cawadı
Cıkkır awadı
Anam iynek sawadı

Esik az eső,
Gördül a hordó,
Anyám tehenet fej.

№ 2. Gollu dallam harmonikán, Kabard-Balkár Köztársaság, Janikoy, 2000

№ 3. Altató, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Böllay böllay bala sen
Asırağan qala sen
Böllay böllay balaçiq
Böllay böllay balaçiq
Asırağan qalaçiq
Seni aruw eteyim
Erge berib köreyim

Tente, tente kicsikém,
Felnevelt váram.
Tente, tente picikém,
Tente, tente picikém,
Felnevelt váram.
Széppé teszlek,
Hadd érjem meg, hogy férjhez adlak.

№ 4. Gollu, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

Voy vori vora dara vori vora dara
Ot başında emen cıkkır vori vora dara
Anı içinde zınthı boza vori vora dara
Andan içdim kekirdim vori vora dara
Arı beri sekirdim vori vora dara

Tölgyfa hordó a tűz fölött,
Benne zabpálinka.
Ittam belőle, bőfögtem,
Előre-hátra ugrándoztam.

№ 5. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 6. Esőima, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Kürek biyçeden cawun tileybiz
La ilaha illallah
Biz küyebiz, bişebiz
Allahdan cawun tileybiz

Lapát hercegnőtől esőt kérünk,
Nincs más isten, csak Allah.
Megégünk, megfövünk,
Allahtól esőt kérünk.

№ 7. Esőima, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Kürek biyçeden cawun tileybiz
La ilaha illallah
Biz küyebiz, bişebiz
Allahdan cawun tileybiz

Lapát hercegnőtől esőt kérünk,
Nincs más isten csak Allah,
Megégünk, megfövünk,
Allahtól esőt kérünk.

№ 8. Mondóka, Törökország, Başhüyük, 2001

Çopuna ketgend bazargâ	<i>Csopuna kiment a piacra,</i>
Ağ ögüzün satarğa	Hogy eladja fehér ökrét,
Parasına batarğa	Hogy pénze legyen belőle,
Hay hay haydası	Sej, haj, hajda,
Qayda munu faydası	Mi ebből a haszna?
Qaçan tiyer faydası	Mikor éri el a siker?
Caz tiymese küz tiyer	Ha nem tavasszal, majd ősszel,
Kesin Allah bek süyer	Szereti őt Allah.

№ 9. Altató, Kabard-Balkár Köztársaság, Bizingı, 2000

Böllay-böllay böleyim	Tente-tente, bölcsőbe fektetlek,
Sañja igilikle tileyim	Neked jól kívánok.
Candan süygen can balam	Lelkemnél kedvesebb kicsikém
Üyür bolub köreyim	Bár megélném, mikor családod lesz!

№ 10. Zikir, Törökország, Eskişehir Karacsáj Társaság, 2005

(Allah bersin) pubmillerge payğambarı	Allah adjon az igazhitűeknek
şafâgatından	A próféta kegyelméből!
Ya hu yaman hu yamanilissan illa hu	... (érthetetlen szavak)

№ 11. Tánctal harmonikán, Törökország, Ankara, 2005

№ 12. Tánctal harmonikán, Törökország, Başhüyük, 2003

№ 13. Dzsir, Törökország, Başhüyük, 2001

Kübür başında qobuzum	Harmonikám a ládádon,
Ber kelinçik soğayım	Add kedvesem, hadd játsszam rajta!
Köme Qaraçaydan ketginçin	A himlő elől mielőtt elmennék Karacsájföldről
Men a qayrı buğayım	Hová bújjak?

№ 14. Dzsir (tréfás dal), Törökország, Bolvadin, 2005

Kelelle ketelle	Jönnek, mennek,
Kilisalıla çıganılıladı	A <i>gökcseyaylaiak</i> cigányok,
Cazılçıla kukalla	A <i>yazilikayaiaak</i> pókhendik.

Kelelle ketelle	Jönnek, mennek
Agasardan qızla	<i>Akhiszarból</i> a lányok.
Kelelle ketelle	Jönnek, mennek,
Çaşlarığızğa qızları	Legényeitekhez a lányok.

Megjegyzés: Valószínűleg Kilisze és Yazilikaya falvak karacsáj lakóival való élcelődésre találták ki ezt az éneket azért, hogy Agaszarból nősüljenek, ott vannak a legnagyszerűbb lányok.

№ 15. Táncdal, Törökország, Eskişehir Karacsáj Társaság, 2005

Bergen zamanıñ qaça ed da	Elmúlt az időpont, amit adtál,
Qaçıbız ketdi caz boldu	Elmúlt az őszünk, tavasz lett.
Seni ızınđan aylana da	Utánad jártomban
Sabıy sanlarım qart boldu	Ifjú tagjaim megöregedtek.

№ 16. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 17. Táncdal harmonikán, Törökország, Başhüyük, 2003

№ 18. İynar, Törökország, Yaglıpınar, 2001

Aylan aylan caw qalaq	Haladj, haladj, zsíros kanál,
Cıltırğanlay ah ah	Töredezett, ah, ah!
Nışanlım ⁸⁴ toyğa baradı	Esküvőre megy a jegyesem,
Men turğanlay ah ah	Őn meg itt maradtam, ah, ah!

Megjegyzés: Az éneklő lány a csapodár kedvesét zsírkeverő fakanálhoz hasonlítja, aki egyedül jár mulatságba is.

№ 19. Népdal, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Kesek kesek bulut çıqdı Kertmeli ⁸⁵	<i>Kertmeli</i> völgyéből felhőfoszlányok emelked-
Koldan	tek,
Kesilginçi argış çıqdı Aqsaray	<i>Akszaray</i> ba indult a karaván még a felhők
başdan	rejtekében.
Aqsaraynı suwuq suwu, sohanı tatlı	<i>Akszaray</i> ban hű a víz, a hagyma édes,
Sohanından etgen edim Hanmölek atlı	Hagymájából főztem <i>Hanmölek</i> nevűnek.
Hanmöleкке qabdal etdim cağası qat qat	<i>Hanmölek</i> re kaftánt szabtam, réteges nyakút,
Cağasına şemşer urdum Sawaslan batır	A nyakára odavarrtam <i>Szavaszlan</i> legényt.
Dudalim, Alim, Salim	Fogjuk meg <i>Alim</i> , <i>Szalim</i>
Zalihat da, Kelimat da işkalla du	<i>Zelihat</i> is, <i>Kelimat</i> is, sejahaj!

№ 20. Zikir, Törökország, Başhüyük, 2001

Bismillah deb başlayıq	Kezdjük Isten nevével!
Salat salam aytayıq	Áldást kérünk a prófétára,
Adet etib künde biz	Ahogy szoktuk, hetvenszer napjában
Cetmiş miñ töbege qaytayıq	Bánjuk meg a bűneinket!

⁸⁴ A *nışanlı* nem karacsáj szó, ők a *süygent* használják, de a törökországi karacsájok asszimilálódásának több más jelét is érzékelné lehet.

⁸⁵ A magyar *körte* szó török eredetű, de a legtöbb török nyelvben már nem ezt az alakot használják, hanem helyette későbbi iráni, orosz vagy görög jövevényszavakat. A karacsájoknál helynévként is adathozható a szó.

Har bir işni işlegende
Bismillahnı oquğuz
Bismillahsız iş etsegiz
İblis bolur şohuguz

Minden dolgunk előtt
Isten nevét említsük!
Ha e nélkül dolgoztok,
Sátán lesz a barátotok.

№ 21. Altató, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Bellaw-bellaw böleyim
Saŋŋa aşılıq tileyim
Candan süygen can balam
Adam bolub köreyim

Tente-tente, bölcsőbe fektetlek,
Neked jókat kívánok.
Lelkemnél jobban szeretett kedves gyermekem,
Hadd érjem meg, hogy felnősz!

№ 22. Tánctal furulyán, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2003

№ 23. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik külvárosa, 2000

Bu duniyağa qarağız
Bu tüşmüdü, tünmüdü
Colowçula keçe qalğan
Col boynunda üymüdü

Nézzetek e világra,
Álom-e vagy valóság?
Úton lévők éjjeli menedéke
Az út mentén álló ház?

№ 24. Nart eposzból, Kabard-Balkár Köztársaság, Janikoy, 2000

Bahsan elde töre boldu maral bala marağan,
Hoyra hoy marağan
Cantuwğan a tar awuzda ayuw bala
qoymağan, Hoyra hoy qoymağan
Bahsan tawda az bolğandı Apsatını malları,
Hoyra hoy malları
Cantuwğanni saqlay edi Apsatını nalatı,
Hoyra hoy nalatı

Baszhan falvában szokássá vált a
szarvasgida vadászat,
Dzsantuvğan a szorosban elkapott egy
medvebocsot.
Baszhan hegyén megfogyatkozott *Apszati*⁸⁶
jószága,
Dzsantuvgant ott érte utol *Apszati* átka.

№ 25. Altató, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Böllay-böllay balasın
Asırağan qalasın
Ullu bolub köreyim
Seni erge bereyim

Tente-tente picikéjét,
Nagyra növelt várát,⁸⁷
Hadd érjem meg felnőtté válásodat,
Hadd adjalak férjhez!

№ 26. Altató, Kabard-Balkár Köztársaság, Bizingı (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Bullay-bullay böleyim
Hayırını köreyim
Çabıb kirgin eşikden
Saw qutulğun beşikden

Tente-tente, bölcsőbe fektetlek.
Hadd érjem meg jó cselekedeteidet,
Lássam, ahogy befűtsz a kapun,
Ahogy szépen kinövöd a bölcsőt!

⁸⁶ *Apszati* a vadak és a vadászok istene a karacsáj hiedelemben.

⁸⁷ Épülő várhoz hasonlítja pici kislányát az édesanyja.

№ 27. Iynar, Törökország, Yaglıpınar, 2001

Tawdan awub keledi	Hegyen átkelve jön
Çille satuwçu Çuwutlu	A selyemárus zsidó.
Süyenime vermeyor	Nem ad hozzá a kedvesemhez
Beni attam Qumuqlu	Kumük apám.

Meşinamin altında	A kocsim alatt
Altın tobbaş yüzügüm	Arany pecsétgyűrűm,
Men kömeden ölüb barama anam	Himlőben halok meg anyám.

Megjegyzés: Az adatközlő a karacsáj szövegbe török szavakat kevert.

№ 28. Táncdal dúdolva, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

№ 29. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 30. Zikir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2005

Başha halqla keldile	Másfajta népek érkeztek,
Eşigimi açdıla	Kinyitották a kapumat.
Balta alıb mindile	Baltával a kezükben
Minaramı çaçdıla	Minaretemet szétverték. ⁸⁸

№ 31. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

İnanullahnı oqub	<i>Inanullah</i> imáját mondta
Huseyin öre turğan	Felállt <i>Huszein</i> .
Etgen qadarullahdan	Allah által megírt sorsát
Kim da bolmaz qutulub	Senki sem kerülheti el.

Megjegyzés: A próféta unokájának Huszeinnek Yezid által történt lemészárlása utal.

№ 32. Zikir, Törökország, Eskişehir, 2005

Bu bir keçege toğuz keleçini ⁸⁹	Egy este kilenc kérőt
suwuthan Gokka hay hay hay	Visszautasító <i>Gokka, hay, hay, hay!</i>

⁸⁸ A karacsájokat száműzték, az ő siratójuk ez. Miután elüldözték őket, a szvánok benyomultak az üres falvaikba és törtek, zúztak.

⁸⁹ Karacsájföldön a fiatalok a lakodalomban (*toy*) ismerkednek meg egymással. Egy fiatalember úgyszólván bármivel szédítheti a kiszemelt lányt, az első találkozás után úgy válnak el egymástól, mint amikor először találkoztak. Ha viszont komolyra fordul a dolog, akkor kérőt küld a fiú a lányhoz. Többnyire olyan személy a kérő, akit mindketten ismernek, lehetőleg a lány rokonságából való, mert az megbízhatóbb, nem olyan elfogult. Ez a vízvázlat, ettől kezdve együtt járnak, ehhez tartják magukat. Ezt követi az eljegyzés, majd az esküvő (Tekin Koçkar szóbeli közlése). A karacsáj *keleçi* 'követ, kérő' (itt ez a közép-mongol eredetű szó az egész küldöttségre vonatkozik), aki a vőlegény részére megkéri a lány kezét.

№ 33. Zikir, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

Allahümme sallı ala seyyidina Muhammedin ve ala ali seyyidina Muhammed
Fil evvelîne vel âhirîne ve fil meleil e'lâ ila yevmiddin

№ 34. Orayda (arabul), Törökország, Başhüyük, 2001

№ 35. Zikir (törökül), Törökország, Eskişehir, 2005

Muhammeddir özüm sözüm	Mohamed minden szavam,
Kan alıyor iki gözüm	Látni vágyja mindkét szemem,
Sürsem eşiğine yüzüm	Küszöbéhez arcommal, ha érek,
Şefaat ya Resulallah	Könyörülj, ó, Allah,
Şefaat ya Habiballah	Könyörülj, ó, mindenható!

Terinden bitti bu güller	Verejték áztatta rózsák,
Zarından öttü bülbüller	Búsan daloló csalogányok,
Sana müştaktır bu kullar	Rád vágnak ezek a szolgák,
Şefaat ya Resulallah	Könyörülj, ó, Allah,
Şefaat ya Habiballah	Könyörülj, ó, mindenható!

№ 36. Zikir, Törökország, Eskişehir külterülete, 2005

Bu Han Allah Sultan Allah	Kán Allah, szultán Allah,
Her dertlere derman Allah	Minden bajra gyógyír Allah.

№ 37. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 115

Aycayaq ala cawluğun	<i>Ajdzsajak</i> , tarka sálad
Aruw caraşadı boynuğa.	Szépen illik termetedhez.
Men a suqlanama, öleme	Vágyakozom, meghalok,
Mamuqdan cumuşaq qoynuğa.	Vattánál puhább öledbe.
Oy, cılcı anası – aq baytal,	A ménes anyja, fehér kanca
Ol a qarışqulaq tay tabar.	Mindenféle fülű csikót szül.
Men seni anangi usta tanıyma,	Jól ismerem én a te anyádat,
Ol a qalğan qatınladan fayğambar.	Szentebb ő, mint a többi anyja.

№ 38. Mevlid, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčık, 2005

Onekinçi baş keçe da	Tizenkettedikén hétfő éjjel,
Rabiyulawwal ayında	A harmadik hónapban,
Tuwdu quwanç köb boldu	Megszületett, nagy öröm lett
Kökde cerde har qayda	Az égen, földön, mindenütt.
Anı nürü carıtdı	Fénye beragyogta
Kün çıqğannı bathannı	Keletet és nyugatot,
Sıylı etdi ulla Allah	Magasságos Allah tiszteltté tette
Anı bizge tabhannı	Nekünk az öt világra hozót.

№ 39. Zikir (arabul), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Allahumme salli ala
Muhammedin ve ala
ali Muhammedin vessellim

№ 40. Zikir (arabul), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Allahumme salli ala
Muhammedin ve ala
ali Muhammedin vessellim

Megjegyzés: arabul van a szöveg.

№ 41. Zikir (törökül), Törökország, Yazılıkaya, 2005

Allah adı dillerde	Allah neve a szájakon,
Kendisi wa gönüllerde	Maga pedig a szívekben,
Şu korkulu yerlerde	E félelmetes helyeken,
Allah Allah kerim Allah	Allah, Allah, kegyes Allah,
Rahman Allah	Könyörületes Allah,
Diyelim Allah Allah	Mondjuk Allah, Allah!

№ 42. Altató, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Hurzuk (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

№ 43. Zikir, Törökország, Eskişehir Karacsáj Társaság, 2005

Allah bersin fayğambarnı şafağatından	Allah adjon a próféta közbenjárásával
Ya hu yaman hu yaman ığisan illa hu	Ó, Allah mindenható.

№ 44. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

La ilaha illallah	Nincs más isten, csak Allah.
-------------------	------------------------------

№ 45. Mevlid, Kabard-Balkár Köztársaság, Nałçık, 2005

Qaynatası cük boldu	Az apósa kezességet vállalt,
Eminağa qararğa	<i>Eminére</i> ő vigyáz.
Ayamayın küreşib	Teljes erejéből azon van, hogy
Har işine cararğa	Minden dolgát jól végezze.

Allah süygen payğambar	Allah szeretett prófétája
Tuwğan közüw cetgende	Amikor eljött a szülés ideje,
Anı tabhan anasın	Nem gyötörte meg
Küçenmezlik etgende	Az őt világra hozó anyát.

№ 46. Ilahi (törökül), Törökország, Başhüyük, 2001

Kimler yaptı bu Ravza'nın yapısın	Ki alkotta meg így ezt a Paradicsomot? ⁹¹
Melakeler açtı tavaf ⁹⁰ kapısın	Angyalok nyitották ezt a körjáratot.
Ecrail esvabın (Hacerül-esved'in) güzel	<i>Hágár</i> ruháinak kellemes az
kokusun	illata,
Açın bu Ravza'yı habibim	Nyissátok meg a Paradicsomot, benn van a
de var	kedvesem!
Cümle dertlilerin tabibi de var	Minden szenvedőnek akad gyógyítója.

Bilirsin habibim sana sözlerim	Tudod kedvesem, szavaim hozzád szállnak,
Ol kapına geldi kara yüzlerim	Bejáratodhoz érkezett szerencsétlen orcám,
Boran gibi yaşlar dökén gözlerim	Viharként könnyet árasztó szemem.
Açın bu Ravza'yı habibim	Nyissátok meg a Paradicsomot, benn van a
de var	kedvesem!
Cümle dertlilerin tabibi de var	Minden szenvedőnek akad gyógyítója.

№ 47. Zikir, Törökország, Eskişehir Karacsáj Társaság, 2005

Allah bersin buqmillerge payğambarnı	Adjon Allah a hívőknek a próféta elrendelésé-
taqdirinden	vel,
Ya hu yaman hu yamanilissan illa hu	Ó Allah (...arabot imitáló értelmetlen szavak)!

№ 48. Nart eposzból, Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 18

Nart batırılǵa cortuwulǵa çıǵǵandıla	A nart vitézek rabló hadjáratra indultak,
Atlanı urub alǵa aşıǵǵandıla.	Ostorral ösztökélték a lovaikat.
Nart Örüzmekdi başçılardı, başları,	Vezetőjük <i>Örüzmek</i> , ő megye elöl,
Sosuruqdu bek kiçileri-caşları.	<i>Szoszuruk</i> a fiatalok közt is a legifjabb.

Nart uyadan çıǵıb uzaq ketgendile	Nárt hazájukból messzire mentek,
Köb tawladan, köb qolladan ötgendile.	Sok hegyen, völgyön áthaladtak.
Bara ketip, Nart-sanaǵa cetgendile,	Mentek, mentek <i>Nartszanába</i> ⁹² értek,
Alayda tohtarǵa onow étgendile.	Elhatározták, hogy ott letelepednek.

№ 49. Nart eposzból, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogarı Çegem, 2003

Bolat Himiçni men aytayım hoy woradara	Hadd meséljek <i>Bolat Himics</i> ről,
Cawrun kengin a men aytsam hoy woradara	Válla szélességét hadd mondjam el!
Üç arışın bola ed	Háromméteres volt,
Belin kezin men aytsam	Derékbőségét hadd részletezzem,
Eki arışın cete ed	Majdnem kétméteres volt.
Himiçni eki aruw qatını bar edi	<i>Himics</i> két szép felesége
Ala camçı etelle	Nemez nyeregtekartót készített,
Bir elisi da pud tarhtan	Egy arasz tizenhat kiló volt.

⁹⁰ *Tavaf* a vallási szertartás neve, melynek során körbejárják a Kába követ Mekkában.

⁹¹ Mind török, mind magyar népdalok visszatérő motívuma a kinyíló ég és a kinyíló mennyország. A Nyitva van a mennyország kapuja kezdetű török szertartásének is ismert.

⁹² Kaukázusi falu neve.

№ 50. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2005

Bu duniyada can barmıdı	Van-e széles e világon
Har muratın tındırğan	Kinek minden vágya teljesül?
Acal kelse eltirge	Ha eljön az utolsó órája
Açha berib tıydırğan	Pénzzel hátráltathatja-e?

Ketib bargan coluñdan	Visszatérsz-e
Qaytırmısa ızırğa	Az útról, melyen jársz?
Açıçıñı qoya bar	Hagyd itt a kulcsod, eredj
Caşlarıña qızıña	Fiaidhoz és lányodhoz!

№ 51. Nart eposzból, Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Aşırdıla bizni Nartla quçaqlaşıb Eliya	Ölve fogadtak minket a Nártok, <i>Eliya</i> ,
Saqlaydıla bizni Nartla cuwuqlaşıb Eliya	Ahogy közeledünk, már várnak minket a Nártok, <i>Eliya</i> .
Qara qarğa col nögerdi bizge barırğa Eliya	Fekete varjú az útítárs a hozzánk vezető úton, <i>Eliya</i> ,
Kim biledi qaytırbızmnı biz a endi Eliya	Ki tudhatja, valaha visszatérünk-e, <i>Eliya</i> .

Taw başında Nartla tamır qazadıla Eliya	Hegycsúcson a Nártok kiássák a fát, <i>Eliya</i> ,
Alanı qatınları saqlaydıla Eliya	Vénasszonyok várják öket, <i>Eliya</i> .
Ala bugün cortuwulğa ketgendile Eliya	Ma rabló hadjáratra mentek, <i>Eliya</i> ,
Kim biledi ala sawlay qaytırlamı Eliya	Ki tudja, épen visszatérnek-e, <i>Eliya</i> .

№ 52. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 53. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Arbazda bir dawurla	Az udvaron lárma,
Çartlab çıqđım eşikge	Kirontottam.
..... ayağı ketgendi	<...>-nak a lába beleszorult
Ayaq colda teşikge	A [dobbantós vécé] lefolyójába.

Hasanlanı Magamed oy hoy dri oy marca	<i>Haszanék</i> családjaból <i>Magamed</i> ,
Tačankasın sılathand oy oy oy	Gépfegyveres kocsiját elkapták.
Ayıb bolsun Tawlu qız o hoyra oy marca	Szégyelld magad karacsáj lány,
Qol cawluğun urlathan oy oy oy	A zsebkendődet ellopták!

№ 54. Zikir, Törökország, Başhüyük, 2001

Bismillah deb başlayıq ⁹³	Kezdjük isten nevével,
Salat salam aytayıq	Áldást kérünk a prófétára.
Adet etib künde cetmiş	Ahogy szoktuk, hetvenszer napjában
Biz tobağa qaytayıq	Bánjuk meg a bűneinket!

⁹³ Ez a vallási ének sem kerülhetne el a sorsát, több változata népdalként variálja a szöveget (pl. №20, №79, №91 és 6.5. példa).

Adetigiz ol bolur
Quran Kerim oquğuz
İbadetde subaylıqsız
Ullu Allahdan qorquğuz

Szokásunk a
Szent Korán olvasása
A szertartás idején,
Mind féljétek Allahot!

№ 55. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçiki Rádió archívuma

Taň alası çolpan culduz
Mariyam, Mariyam, Mariyam
Uzaldım da cetalmadım
Neçik bolur duniyam
Ehay, közür cay
Neçik bolur duniyam

Hajnalpírban Vénusz csillag
Máriám, Máriám, Máriám!
Kinyújtóztam, de nem tudtalak elérni.
Milyen az én világom?
Ehay, közürdzsay
Milyen az én világom?

№ 56. Táncdal, Törökország, Başhüyük, 2001

Savet lotçikle taw quşla kibik
Kök miyiginde uçanda
Duşman lotçikle qaça elle
Alım ızından bolğanda

A szovjet pilóták amikor
Sasként szelik az ég magasát,
Az ellenséges pilóták menekülnek,
Ha nyomukban az én Alim van.

№ 57. Táncdal (lakodalomban), Törökország, Başhüyük, 2001

№ 58. Táncdal harmonikán, Törökország, Başhüyük, 2003

Tawnu başında maral kiyikni
Künge aylanıbdı catuwu
Süygeniñi sañña bersele Alan
Andadı çaşawnu tatuwu

Hegycsúcsón a nőstényszarvas
A Nap felé fordulva fekszik.
Ha hozzád adják a kedvesedet barátom,
Ő édesíti meg az életedet.

Qar cawğandı taw çatlağa
Erimey cayğa deri catadı
Süygenim kelirge unamaydı Alan
Tañım aman bla atadı

Hó hullott a hegy csúcsára,
Ott marad a nyári olvadásig.
A kedvesem nem akar hozzám jönni, barátom,
Lassan kel fel a Nap.

№ 59. Táncdal dúdolva, Törökország, Yağlıpınar, 2005

№ 60. Kiszámloló – mondóka, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogarı Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Çüw çüw çüw ala
Eki çıçan suw ala
Inna boza bişire
Appa otđan tüşüre

Csű, csű, csű, tarka,
Két egér vizet iszik.
Néném bozát⁹⁴ főz,
Nagyapa leemeli a tűzről.

⁹⁴ A boza 'erjesztett árpaital', Közép- és Belső-Ázsiában is kedvelt ital.

№ 61. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Teberdi, 2000

Eşikleni arı bir aç, arı bir	Bár csak egyszer kinyitnád kapudat, hogy
kireyim	bemenjek,
Közleriņi aruwluğun kesim bir köreyim	Hogy szemed szépségét magam lássam!
Közlerimi aruwluğun bilmegenmise	Nem tudod-e, mily szépek a szemeim?
Çegetlede qara duğum körmegenmise	Nem láttál még erdőben szedret? ⁹⁵

№ 62. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2005

№ 63. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

№ 64. Táncdal harmonikán, Törökország, Bolvadin, 2001

№ 65. Táncdal harmonikán, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

№ 66. Dzsir (Tepena), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

№ 67. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

La ilaha illallah	Nincs más isten, csak Allah!
Allah Allah deb kelelle	Allah, Allah csobogják
Cennetleni suwları	A mennyország vizei.
Cennet ahlusu bolsunla	Mind legyen a mennyek ismerője,
Sıylı Allahnı qulları	Aki Allah szolgája.

№ 68. Dzsir, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

Eçkibaşlanı aruw Horasan	Az <i>Ecskibas</i> családból való a szép <i>Horasan</i> .
Aruw bolasa hay, hay, hay	Szép vagy, ej, haj,
Suwğa barasa üçlü gıluw bla o hayra hayra	Vízért mégy hároméves számaron, ej, haj...
hayra...	

Megjegyzés: a népdal félbeszakadt.

№ 69. Iynar, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Teberdi, 2000

Alğın da qılığın a bir a igi edi	A régebbi viselkedésed nagyon jó volt,
Alğın qılığın qoyğansa	A régi viselkedéssel felhagytál.
Qayadan başın da sen a atar kibik	Mint aki szikláról készül levetni magát,
Qalay bek canından toygansa	Mennyire elegend van már az életeredből!

⁹⁵ Egy fiú és egy lány párbeszéde ez az ének, melyet táncolnak is, méghozzá tűz körül. A tánc neve *Abezek*, talán osztét eredetű, de az alánok kivándorlásával Szicilián át egészen Portugáliáig elterjedt (Tekin Koçkar szóbeli közlése).

№ 70. Dzsir (kumükül), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčik, 2000

At mindim Ayman түзде
Atım caydım теңгизге
Ay bulutha girgende
Gelecekmen men sizge

Ayman mezején szálltam nyeregbe,
Lovamat a tengerhez vezettem.
Amikor a hold felhőbe bújik,
Akkor jövök el hozzátok.

Yüregimde yüz qayğı
Qaysın alğa aytayım
Sağa sıñnen yanımın
Ne bila yubatayım

Szívemben száz aggodalom,
Melyiket mondjam előbb?
Hozzád ragaszkodó lelkemet
Mivel csapjam be?

№ 71. Mevliid (szúra Mohamed születéséről), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Qarınıdagi caş bolsa
Biz Muhammad atarbız
Allah aytsa andan sora
Rahatlanıb çaşarbız

Ha a pocakodban hordott baba fiú,
A Mohamed nevet adjuk neki.
Ha Allah is úgy akarja,
Nyugalomban élünk.

№ 72. Zikir (törökül), Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

La ilahu Huda'ya
Sefa ile Merva'ya
Muhammed Mustafa'ya
Bizden selam götürün

Áldás Istennek,
Szafának és Mervának,
Mohamednek, Musztafának,
Üdvözlétünket vigyétek!

La ilaha illallah
La ilaha illallah
La ilaha illallah
Muhammeden resulullah

Nincs más isten, csak Allah,
Nincs más isten, csak Allah,
Nincs más isten, csak Allah,
Mohamed Allah prófétája.

№ 73. Mevliid, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčık, 2005

Sıylı bolğan mölekler
Can canımdan çabdılar
Başhaladan çaşırıb
Qanatların çabdılar

Szent angyalok
Futottak minden oldalamra.
Mások elől elrejtették
Szárnyaikkal betakarták.

Maryam bla Amina
Mıçımayın cetdiler
Eki huri keldiler
Anaçılıq etdiler

Maryam és Amina
Késedelem nélkül eljött.
Két angyal jött
Bábáskodtak.

№ 74. Mevliid, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Cuwuq bolğan zamanda
Ol duniyadan keterge
Allah iydi keleçi
Añña hapar eterge

Amikor elérkezett az ideje,
Hogy a világból eltávozzon,
Allah követet küldött,
Hogy hírül adja neki.

№ 75. Mevlid, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčık, 2005

Maryam bla Emina	<i>Maryam és Emina</i>
Mıçımayın cetdile	Késedelem nélkül jöttek.
Eki huriy keldile	Két angyal érkezett,
Anaçılıq etdile	Ők bábáskodtak.
Anasından tuwdu ol	Megszülte az anyja,
Awrutmayın arıtıb	El sem fáradt, beteg sem lett,
Bu duniyağa çıqdı ol	Világra jött ő,
Tolğan aylay carıtıb	Telihold fényét árasztva.

№ 76. Müdal, Törökország, Yazılıkaya, 2005

Qış suwuklada cıluw beresiz	Téli hidegben meleget adsz,
Biz uşatabız cazğa	Tavaszhoz hasonlítunk titeket.
Caz issilede teñleşdirebiz	Nyári melegben úgy tekintünk,
Sizni salqın ayazğa	Mint a hús szellőt.
Colubuzğa tiyedi carıq kün	Utunkat beragyogja a nap,
Bizge quwanç beresiz aruw qızla	Minket boldogítotok szép lányok.
Bizden bek süye bilgenigiz üçün	Jobban tudtok nálunk szeretni,
Sizni artıq süyebiz tişiruwla	Ezért szeretünk benneteket, nőket még jobban.

Megjegyzés: Ezt az éneket ismert kaukázusi szerző jegyzi, nem népdal. A törökországi adatközlő csak részben emlékezett rá.

№ 77. Müdal, Törökország, Bolvadin, 2001

Qış suwuqlada cıluw izlese	Téli hidegben, ha meleget keresünk,
Biz uşatabız cazğa	Olyanok vagytok, mint a nyár.
Cay issilede teñleşdirebiz	Nyári hőségben
Sizni salqın ayazğa	Olyanok vagytok, mint a hús szellő.
Colubuzğa tiyedi carıq kün	Utunkat beragyogja a nap,
Bizge qanat beresiz aruw qızla	Szárnyakat adtok szép lányok.
Bizden bek süye bilgenigiz üçün	Jobban tudtok nálunk szeretni,
Sizni artıq süyebiz aruw qızla	Ezért szeretünk benneteket, szép lányokat még jobban.

№ 78. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Aşha da coq qaruwum	Még enni sincs eröm,
İşge da coq qaruwum	Dolgozni sincs eröm.
Tileyme da tileyme	Azt kívánom, azt kívánom,
Dos bolayıq aruwum	Barátkozzunk össze szépségem!

№ 79. Zikir, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

Bismillah deb başlayıq	Kezdjük isten nevével!
Salat salam aytayıq	Áldást kérünk a prófétára,
Adet etib künde cetmiş	Ahogy szoktuk, hetvenszer napjában
Miñ tobağa qaytayıq	Bánjuk meg a bűneinket!
Har bir işni allında	Minden dolgunk előtt
Bismillahnı oquğuz	Isten nevét említsük!
Bismillahsız iş etsegiz	Ha e nélkül dolgoztok,
İblis bolur şohuguz	Sátán lesz a barátotok.

№ 80. Zikir (arabul), Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

№ 81. Zikir, Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

La ilaha illallah	Nincs más isten, csak Allah!
Allah Allah deb kelelle	Allah, Allah csobogják
Cennetleni suwları	A mennyország vízei,
Cennet ahlusu bolsunla	Mind legyen mennyek ismerője,
Sıylı Allahnı qulları	Aki Allah szolgája.

№ 82. Altató, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik külvárosa, 2000

Böllaw böllaw böleyim	Tente, tente, lefektetem
Caşçıgımı tarara	A fiacskámat tarara,
Tararara	Tararara!
Saw qutulsun qaŋŋa tüblü beşikden	Épen szabaduljon a fafenekü bölcsöböl,
Çabıb kelsin tara rara eşikden	Fusson be az ajtón!

№ 83. Dzsir (tréfás dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

Oy nença kere çaŋŋıldın	Jaj, hányszor csalatkoztál,
Çaŋŋız kere da oŋmadın	Soha boldogságot nem ismertél.
Harbuz qabuqlay atıldın	Úgy dobtak félre, mint a dinnyehéjat,
Kişige kerek bolmadın	Nem kellettél senkinek.

№ 84. Táncdal harmonikán, Törökország, Başıhüyük, 2003

Orayda rayda Qanamat	<i>Orayda rayda</i> ⁹⁶ <i>Qanamat</i>
Eki közünğden qan ağad	Két szemed vért könnyezik.
Eter ediŋ sanlarıña boş bolsaŋ	Ha megküzdöttél volna, megmenekülsz
Seni urğan itle bla qazawat	A téged lelővő kutyáktól.
Kökde bir carıq culduz	Fényes csillag az égen,
Tawğa aylanıb batadı	A hegy felé ereszkedik,
Oy Alanla Uçqulan'da	Jaj, barátaim, <i>Ucskulan</i> falvában
Bir tulpar ölüg catadı	Egy legény holtan fekszik. ⁹⁷

⁹⁶ Ezek karacsáj táncszók.

⁹⁷ Ismert karacsáj siratóéneke, *Qanamat* dala, öt sratják benne. Legalább ötven strófából áll, elmeséli Qanamat dicső tetteit és halála körülményeit.

№ 85. Dzsir, Törökország, Başhüyük, 2003

№ 86. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Dert çekmekten usandın mı	Eleged lett a szenvedésből?
Sen anañdan ayrıldın mı	Anyádat elhagytad?
Külhanla kibik candın mı	Lángoltál mint a kazánház?
Allah kişini boş qoymaydı	Allah senkit sem hagy magára.

Sen Allahha tayandın mı	Támaszkodtál-e Allahra?
Allah Allah Allah Allah	Allah, Allah, Allah, Allah!
Rahman Allah Rahim Allah	Könyörületes Allah, együttérző Allah,
Sen Rahmansa Sen Rahimse	Könyörületes vagy, együttérző vagy,
İgi күнle көргүз Allah	Jobb napokat mutass, Allah!

Megjegyzés: Fele karacsájul, fele törökül hangzott el. Érdekes példája annak, ahogyan egy török vallási éneket megpróbál valaki karacsájul elénekelni.

№ 87. Táncdal harmonikán, Törökország, Bolvadin, 2001

№ 88. Táncdal harmonikán, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

№ 89. İynar, Törökország, Başhüyük, 2001

Suw ızında bal terek	A folyó partján meggyfa,
Quşla qonad balına	Madarak szállnak a meggyre.
Bal boğanlıqğa wa	Annak ellenére, hogy meggy,
Adamlar aşayalmayla balından	Emberek nem fogaszthatják.
Suw ızında terekle	A folyón túli fák
Cıpçıqla emedi çayırın	Nedvét verebek isszák.
Kimleni süygen balaların	Van, aki szeretett gyerekeinek,
Kimle köred hayırın	Van, aki áldásos tevékenységének örül.

№ 90. İynar, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Aşha da coq karuwum	Enni sincs erőm,
İşge da coq karuwum	Dolgozni sincs erőm.
Tileyme da tileyme	Azt kívánom, azt kívánom,
Dos bolayıq aruwum	Barátok legyünk kedvesem!

Sözün ayتماğa kerek	Ki kell mondani ezt,
Calğan söz can cubatmaz	Hamis szó nem vidámít fel.
Seni bla dos bolsam	Ha barátkozom veled,
Qardaşlarım a uşatmaz	Testvéreim nem örülnek.

№ 91. Zikir, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

Bismillah deb başlayıq	Kezdjük Isten nevével!
Salat salam aytayıq	Áldást kérünk a prófétára,
Adet etib künde cetmiş	Ahogy szoktuk, hetvenszer napjában
Miñ tobağa qaytayıq	Bánjuk meg a büneinket!
Har bir işni allında	Minden dolgunk előtt
Bismillahnı oquğuz	Isten nevét említsük!
Bismillahsız iş etsegiz	Ha e nélkül dolgoztok,
İblis bolur şohuguz	A sátán lesz a barátotok.

№ 92. Dzsir (vaj készítésekor a nyári legelőn), Törökország, Doğlat, 2005

Qarahisarğa barlıqma	<i>Karahiszarba megyek</i>
Eski tonumu dawuna	A régi bundám ügyében.
İynanmasağız qarağız	Ha nem hiszitek, figyeljetek fel
Nadimni cürek cawuna	<i>Nadim</i> izgatottságára!
Onovlan bolub barayek	Tízen jártuk együtt
Biz dorbunlağa suwlağa	A barlangokat, vizeket.
Allah razı bolmasın	Ne áldja meg Allah
Acakalanı Gulağa	<i>Adzsakáék</i> családjából <i>Gulát!</i>

№ 93. Mevlid, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçık, 2005

Ol tuwğanın çıqğanın	Születése jeleiről
Cumla alam bilgende	Az egész világ értesült.
Har bir qayğı tas boldu	Minden baj elmúlt
Ullu quwanç üley kelgende	Nagy boldogság érkezett.
Beri alanı har barı	Mind ideköszöntek,
Tawuş etib marhaba	Jó napot kívántak,
Marhaba way a marhaba	Jó napot, ó, jó napot!
Way ahırat ...	Ó túlvilág...

№ 94. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçık, 2000

№ 95. Altató, Törökország, Yağlıpınar, 2005

Bellow bellow bellow bellow bölekle	Tente, tente, tente, tente,
Aq betiçe balam kirpiklerin	Fehér orcádra, picikém, szempillád árnyékot
kölekge	vessen,
İncitmesin seni balam can aluwçu	Lélekvivő angyalok, picikém, ne ártassanak
mölekle	neked!
Bellow bellow bellow bellow böleyim	Tente, tente, tente, bölcsőbe fektetlek.

Laluv laluv laluv laluv laluva
 Balam seni aşaganıñ haluva
 Haluva tüyüldü balam börekdi
 Ullu Allahdan bu balağa hayırlı ömür
 kerekdi

Laluv laluv laluv laluv lalaçıq
 Cennet tabsın seni tabhan anaçıq

Lala, lala, lala, lala,
 Picikém, a helva, amit elfogyasztasz,
 Nem helva, hanem sütemény.
 A magasságos isten adjon neki áldott
 életet!

Lala, lala, lala, lala,
 Mennyországba kerüljön a szülőanyád!

№ 96. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 97. Zikir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Allah Allah Allah Allah
 Rahman Allah Rahim Allah
 Sen Rahmansa sen Rahimse
 Dertlerime darman Allah

Allah, Allah, Allah, Allah!
 Könyörületes Allah, együttérző Allah!
 Könyörületes vagy, együttérző vagy,
 Bajaimra gyógyyír, Allah.

Tawnu taşnı kül eter
 Sultanlanı qul eter
 Haram qazançnı pul eter
 La ilaha illallah

Hegyet, sziklát elporlasztó,
 Szultánokat rabbá tévő,
 Bűnös hasznót értéktelenítő,
 Nincs más isten, csak Allah.

Cerde kökde bir Allah
 Cerde kökde nür Allah
 Kalplede muratlanı
 Seherlede ber Allah

Földön-égen egy Allah,
 Földön-égen fény Allah,
 Szívekben égő vágyakat
 Hajnalra teljesítsd be, Allah!

Megjegyzés: Ezt a *zikirt* talán törökből fordították karacsájra.

№ 98. Zikir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Allah Allah Allah Allah
 Rahman Allah Rahim Allah
 Sen Rahmansa sen Rahimse
 İgi künle körgüz Allah

Allah, Allah, Allah, Allah!
 Könyörületes Allah, együttérző Allah!
 Könyörületes vagy, együttérző vagy,
 Hozz ránk jobb napokat, Allah!

№ 99. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 1998

Woy woy Cora bir kün erikgenden taw başlağa	Jaj, jaj, <i>Dzsora</i> egyszer a nagy bánatával
qaray çıqğand ey	fölment a hegycsúcsra,
Ey Sukan başı caylıqlada çola malla	<i>Szukan</i> hegyén a nyári legelőn gazdátlan
körgendi	nyájra talált,
Ey andan qaytıb nögerine hapar bergendi	Visszatért, szólt a barátjának:
Bugün erikgenden taw başlağa qaray çıqğanem	Ma a bánatom miatt felmentem a hegy
deydi	tetejére,

Ey Sukan başı caylıqlada çola malla
 körgeme
 Biz a barıb ol mallanı sürüb keltirsek dedi
 Ey alıb barıb Uçqulanda bazarlada
 satarbiz
 Ahçaların araqığa tartarbiz dedi az az

Szukan hegy nyári legelőjén gazdátlan
 nyájat láttam,
 Menjünk föl érte, hozzuk le együtt!
 Megfogjuk, elvisszük, *Ucskulan* vásárán
 eladjuk,
 Az érte kapott pénzt meg elisszük – mondta.

№ 100. Népdal, Törökország, Kilisa – Orhaniye, 2001

Ay qabırğam qabırğam da, canımı alğan a
 qabırğam
 Cigit a börünü da menley eşigi wa cabılğan⁹⁸
 Oy ta oriraw cabılğan

Jaj, bordám! Lelkemet elvivő bordám,
 Derekasat alkottál, magamfajtát, akire
 rácsukták a kaput,
 Jaj, ta rira, rácsukták.

Azrail kelgendi Tutarasłada wa qıslaydı
 Nede kelinleden da bir a cetgen qızladan
 başladı
 Oy ta oriraw, başladı

Eljött *Ezrai*⁹⁹ a *Tutarasz* családnál telelni.
 A menyasszonyok előtt a nagylányokkal
 kezdte,
 Aj, haj, kezdte.

Qutas çaçımı da cuwub a cıydılar a
 eşmeyin
 Ay anam, ölüb barama bir a qız tüymemi
 teşmeyin
 Oy ta oriraw, teşmeyin

Aranyszál hajamat megmosták, öszszefog-
 ták, be sem fonták.
 Aj, anyám, a lányok gombját meg sem
 oldván halok meg,¹⁰⁰
 Aj, haj, meg sem oldván.

№ 101. Dzsir (Nagy Hozs), Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 54

Oy, Ullu Hojdan a ma çıqğan élle ceti aruw,
 orayda,
 Da qamaladan a bir qan tamızğan a eki aruw,
 orayda.
 Oy, uruş éte da bir alda bargan Urquyat, orayda,
 Urğan cerinden a qib-qızıl aruw a qan quyad,
 orayda.

Nagy Hozs falvából kelt útra hét széplány,
 orayda.
 Törrel vért fakasztó két széplány,
 orayda
Urkuyat ment legelől harcba, orayda
 Ahová ütött, vért fakasztott,
 orayda.

Oy kökde oynaydı da aruw Urquyatnı bilegi,
 orayda,

Szép *Urkuyat* karja már az égen hajladozik,
 orayda.

Da qabil bolsun a bu carlı halqnı wa tilegi, orayda. E szegény nép vágya hadd teljesüljön, orayda!

№ 102. Dzsir (Nagy Hozs), Kabard-Balkár Köztársaság, Nałçık, 2000

Oy Ullu Hojda da bir seyir bardı tañ bardı orayda
 Ertenden başlab a iñjirge deriçi qan bardı orayda
 Oy Ullu Hojda da bir seyir bardı alamat orayda
 Qatınla bla wa qızla etelle da qazawat orayda

Jaj, *Nagy Hozs*ban zajos esemény van,
 Reggeltől estig tartó véres harc folyik.
 A híres *Hozs*ban csoda történik,
 A nők lányokkal háborúznak.

⁹⁸ Nem csukják be a kaput a karacsájok, csak ha nagybeteg, haldokló vagy ravatal van odabenn.

⁹⁹ Ezrail a halál anyála.

¹⁰⁰ Régen a Kaukázusban a karacsáj lányok füzőt hordtak, hogy a derekuk karcsú, a mellük pici-ke maradjon. Az esküvő napján a vőlegény a törével vágta le a füző gombjait.

№ 103. Dzsir, Törökország, Ankara, 2005

Ey, min aruw Aqtamaq faytonğa	Hej, szép <i>Aktamak</i> , szállj be a hintóba!
Hamit salayım toratha	Hadd fogjam be az almásderes lovat!
Ey, cayğı çilde bezgek ¹⁰¹ bolursa	Hej, a nyári hőségben, ha megbetegszel,
Alıb keteyim naratha	Elviszlek a fenyvesbe.
Ey, suwğa kirsele çabaqla kibik	Hej, folyóba merülnek, mint a halak,
Oy atlarıbiz cüzerle	Haj, úsznak a lovaink!
Ey, Qaraçay adam qalay küçlöd deb	Hej, a karacsájok milyen erősek,
Bizge mahtawla tizerle	Zengik dicséretünket.

№ 104. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 135

Qara ağaçda qar bardı,	Hó borítja a fekete fát, ¹⁰²
Terk cürüsen, ceterse,	Ha gyorsan jársz, odaérsz.
Émen terek men bolup,	Ha tölgyé válnék és
Cerge kirsem, neterse?	Földbe gyökereznék, mit tennél?
Émen terek sen bolup,	Tölgyé válva
Cerge kirgen sen bolsan	Ha földbe gyökereznél,
Cütü balta men bolup,	Én meg éles baltává válva
Kesip alsam, neterse?	Kívágnálak, mit tennél?

№ 105. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

Biz çıqğan edik tar Bahsandan cer	A <i>Bahszan</i> völgyéből útra keltünk, helyet
qaray	kerestünk,
Cürügen edik calğan duniyada kün	Mentünk e csalfa világban a napokat számol-
sanay	gatva.
Qaçıb a keldik oy tar Bahsandan üzlüb	Elszöktünk, kimentünk a <i>Bahszan</i> völgyéből,
Da kirgen edik şam Teberdige tizilüb	Mígnem odaértünk a szent <i>Teberdébe</i> .

Megjegyzés: *tar* 'szoros, szűk; hegyek közötti szűk és meredek völgy'-nek is lehet a neve. *Baszhan* falva is épp egy ilyen szűk völgyben található. A falu nevében hangátvetés történt, mára mindkét alakja a szónak teret nyert: *Bahszan* és *Baszhan*. A karacsájok és a falu többi lakosa is *Baszhannak* mondja. A *Csegemben* és másutt élő balkárok viszont *Bahszannak* nevezik.

№ 106. Iynar (tréfás nogaj dal), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Khalk (Ayagı) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

¹⁰¹ A karacsáj *bezgek* 'beteg' jelentésű szó átkerülhetett a magyarba. A magyar történeti etimológiai szótár (TESZ) ismeretlen eredetűnek tünteti fel, török eredeztetését tévesnek tartja. A *bez* 'mirigy; torokmandula' a szó töve.

¹⁰² A fák kultuszának emléke ez a szent fa is, karacsájul *janñiz terek* (*dzsanngiz terek*). Bármilyen nagy, magányos fa lehet, akár gyümölcsfa is. Egyedül áll, árnyat ad, alatta tüzet raknak, öszszegyűlnek, szertartást tartanak a kaukázusi falvakban.

№ 107. Iynar (tréfás dal), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Tıraktor barad ız bla
Küres tartılğan sız bla
Bu qıyınlıkdan¹⁰³ men bir qutulsam
Küreşmez edim qız bla

Nyomon halad a traktor,
Lejjebbről szénakazlakat gyűjt.
Ha egyszer megszabadulok e kintől,
Többé nem nézek lányokra.

№ 108. Táncdal dúdolva, Törökország, Başhüyük, 2001

Kökde uçhan eki qaz¹⁰⁴
Biri ala biri boz
Ala seni boz meni
Qatın seni qız meni

Magasan repülő két lúd,
Egyik tarka, másik szürke.
Tied a tarka, enyém a szürke,
Tied az asszony, enyém a lány.

Kökge baçhiş salganma
Bulutlanı çaçarğa
Allah nasib etgeyed
Seni alıb çaçarğa

Létrát támasztottam az éghez,
Hogy eloszlassam a felhőket.
Bár Allah megadta volna,
Hogy téged megszöktesselek.

№ 109. Dzsir (Abrek betyár éneke), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Meni Nanım ketib baradı
Awuşıladan awub, tawladan
Başımı da alıb ketgenem
Elibizde qanlı cawladan

Elmegy az én *Nanım*,
Magas hegyeken, hágókon túlra.
Fogtam magam, elementem
A falunkban vérengző ellenség elől.

№ 110. Iynar, Törökország, Yağlıpınar, 2005

İynarlarımı aytıb tebresem
Borbaylarımı qıyarma
Süymekligimi aytıb cırlasam
Barlıq çaşıñdan tıyarma

Ha elkezdenék énekelni neked,
Bele is betegednél.
Ha a szerelmemet dalba foglalnám,
Otthagynád a vőlegényedet.

№ 111. Zikir (törökül), Törökország, Eskişehir, 2005

... yanıñ dedim özümdeñ uyandıñ
Ben seni seveli candan usandıñ
Aşkıña düşeli Mecnun'a döñdüm
Efendim, sultanım sığındım sana
Aman resulullah yardıñ et bize

...mondtam, magamtól fölébredtem.
Mióta téged szeretlek, megcsömöröltem.
Mióta szerelembe estem *Medzsunná*¹⁰⁵ lettem.
Uram, szultánom, menedékem vagy,
Ó, kegyes, segíts rajtunk!

¹⁰³ *Kın* szavunkat láthatjuk a karacsáj dalszövegben, mély hangrendű toldalékokkal.

¹⁰⁴ Ez a fajta stófa a trákiai népdalokban is ismert: a beszélő/éneklő magának választja a lányt, az asszonyról lemond.

¹⁰⁵ Leyla és Medzsunn legendás szerelme tragédiával végződött.

№ 112. Zikir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

La ilahe illallah,	Nincs más isten, csak Allah,
La ilahe illallah	Nincs más isten, csak Allah,
La ilahe illallah,	Nincs más isten, csak Allah,
Muhammedin resulullah	Mohamed Allah prófétája
Şefaat (senden) ya resulallah	Járj közben, ó, Allah prófétája!

№ 113. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Atadan öksüz qalğan malhun sabıyçık	Apátlan árva, ártatlan kisgyereket,
Anı tabhan anası medirsága salgandı	Saját szülőanyja iskolába íratott,
Medirsága salgán bla awruw tiyib qaythandı	A gyerek ott megbetegedett.
Awruwunu har halların anasına aythandı	Minden részletet elmesélt az anyjának.
Anı anası aytdı aña men darmanla	Azt mondta az anyja: bár gyógyírt találnék a
surayın	bajodra,
Men canıña qorqama qalay tözüb turayın	Aggódok a lelkedért, hogy viseljem ezt el?

№ 114. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2005

№ 115. Iynar, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Teberdi, 2000

Oy kökde bargan köksülle	Az égen szálló madarak
Aylanıb bizni körsünle	Forduljanak vissza, vegyenek észre minket!
İy, eki patçah qol salıb	Két uralkodó írja alá, hogy a
Meni nanıma da bersinle	Kedvesemhez adjanak engem!

№ 116. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Amiy-Amiy em sarı	<i>Amiy, Amiy</i> a legszökebb,
Amiyni közü sab sarı	<i>Amiy</i> szeme citromsárga.
Aruw qızla keelle	Szép lányok jönnek,
Gülleni wa izleyle	Rózsákat akarnak.

№ 117. Dzsir (Biynöger), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Ogari Mara, 2000

Ma bu Gezoh ulu da cigit tuwğan Biynöger	Lám ez a <i>Gezoh fia Biynöger</i> vitéznek született!
Da seni canıñı bu carathan Allah süymegen	A lelkedet, ezt a teremő Allahot nem szerető
Tamada qarnaşın Umar it awruwdan awruydu	Bátyád <i>Umar</i> rühes lett, ágyban fekvő beteg.
Awruy ese da aña darmanña ne carar	Betegségére milyen gyógyszer használ?
Aña cararıq bu aq maralrı sütüdü	Gyógyír lehet e fehér szarvas teje.
Anı da tutarıq ana qarnaşın itidi	Nagybátyja kutyája tudja elkapni.

№ 118. Iynar, Törökország, Başhüyük, 2001

Bahçada bitgen bal havun	Kertben termő édes dinnyét
Barmağım bla salayım	Kezemmél elébük rakom.
Termilib a turama oy Alan	Vágyom utánad kedvesem,
Izıñdan a qarab qalayım	Csak nézek utánad.

№ 119. Dzsir, Törökország, Bolvadin, 2001

Sen körüb turğaneñ tawnu wa suwuğun	Láttad már a hegy hidegét,
Suwlani sırquwların	A folyók szeszélyét.
Bir aruw soğasa ol qobuzuñda	Harmonikádon csodásan játszod
Curtumu tartuwların	Népem dalait.
Soqçu soqçu culduzum	Játszd, játszd, csillagom
Qaraçaynı tartuwların	Karacsájföld dalait!
Soqçu soqçu soqçu soq	Játszd már, játszd már, játszd már, játszd
Qaraçaynı tartuwların	Karacsájföld dalait!

Megjegyzés: a dal eredeti szövege a következő:

Sen körüb turğansa tawnu aq buzun	Te rácsodálkoztál a hegy fehér jegére,
Suwlani sarquwların	Folyók folyására.
Bir aruw soğadı Laba qobuzun	Gyönyörűen szólnak <i>Laba</i> harmonikádon
Curtumu tartuwların	Népem dalai.
Soqçu soqçu culduzum	Játszd, játszd csillagom
Curtumu tartuwların	Népem dalait!
Oy, süygen elimi tatlı qızısı	Szeretett országom édes lánya vagy,
Cürekni cubançısı	Szívek vigasztalója,
Cerimi casağan subay nızısı	Hazám gyönyörű díszfája,
Halqımı quwançısı	Népem öröme,
Soqçu soqçu culduzum	Játszd, játszd csillagom
Curtumu tartuwların	Népem dalait!

№ 120. Zikir, Törökország, Yazılıkaya, 2005

Halisan, muhlisan la ilaha illallah	Igazán, valóban nincs más isten, csak Allah,
Halisan, muhlisan la ilaha illallah	Igazán, valóban nincs más isten, csak Allah.
Sadihan, musaddikan, Muhammeden resulullah	Őszintén, igazából Mohamed Allah prófétája,
Halisan, musaddikan, Muhammeden resulullah	Igazán, igazából Mohamed Allah prófétája.

№ 121. Kiszámoló – mondóka, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogarı Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Çüw çüw çüw ala ¹⁰⁶	Szürcsölve hangosan
Eki çıçhan suw ala	Két patkány vizet iszik.
Anna boza bişire	A néni bozát ¹⁰⁸ főz,
Akka ¹⁰⁷ otđan tüşüre	Nagyapa most emeli le a tűzről.

¹⁰⁶ A magyar *csip-csip csóka* kezdetű gyerekjátékhoz hasonló mondóka, a karacsajok kisgyerek fürösztekor játszásk legfőként. A funkciója biztatás: mosakodjon ügyesen a kisgyerek!

¹⁰⁷ *Akka ~ appa* 'apó' hol így, hol úgy mondják.

¹⁰⁸ Belső-ázsiai eredetű erjesztett gabonaital, valószínűleg a tatárjárással terjedt el a kaukázusi népek közt is.

№ 122. Táncdal harmonikán, Törökország, Başhüyük, 2003

№ 123. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 124. Táncdal harmonikán, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

№ 125. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 126. Dzsir (áldás útra indulóknak), Kabard-Balkár Köztársaság, Hasaniya (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Ertde ertde zamanda

Altawlan töşge keldile

Elge kirmey tohtalla

Alayda keçinirge dedile

Réges-régen

Hatan mentek fel a hegycsúcsra.

Még a falu előtt megálltak,

Pihenjünk egy keveset, mondták.

Keçinirge dedile da olturuşub qaldıla

Batırılığa seyirsinib Awałğa Astalğa
cetdile

Arı beri qarmalla, bıçaqların tabmalla

Mizlerin da tüşürüb colda olturub

qaldıla

Pihenni mentek, de ottragadtak,

Lelkesedtek a hősiességért, eljutottak *Avalig* és
Asztalig,¹⁰⁹

Mindent összekeverték, nem találták a késeiket,
A bőrlukasztójukat¹¹⁰ is elejtették, ott
maradtak félúton.

№ 127. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Sırtındağı iç kübesi aq kümüşden eşilgen

Aq kümüşden eşilgen

Qaratorum bek arıdı, çığır quşlay sekirgen

Qaratorum col salğandı Nart uyanı başına

Nart uyanı başına

Qatı bışgen nartüh qurmaç bereme tüş
aşına

A hátadon a páncélotat ezüsből szőtték,
Fehér ezüsből készült.

Keselyüként szökelő *Qaratorum*¹¹¹ elfáradt,
Qaratorum elindult a nártok országába,
A nártok országába.

Jól megsült pirított kukoricát adtam neki
ebédre.

№ 128. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2005

Qaraçay-Malqar Tawlula

Bir qolda bitgen barmaqla

Qabartı, Çerkes, Abaza, Noğay

Qızdan da tuwğan qarnaşla

A karacsáj-balkár hegyiek szinte

Olyanok mint egy kéz ujjai.

A kabard, cserkesz, abház, nogaj

Olyanok mint nővérünk szülöttei.

№ 129. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Kereskedelmi karacsáj CD, 2005

Maşoq başlanı tikgen iyneça

Bardıla sende barmaqla

Açlıq cetgen kün çabaq tutarsa

Alanı etib qarmaqla

Zsákvarrótüszerü

Hosszú hegyes ujjaiddal

Éhínség idején halat fogsz,

Mintha horgok lennének.

¹⁰⁹ Aval és Astal híres kaukázusi hősök.

¹¹⁰ A karacsáj *miz* 'bőrlukasztó szerszám, ár'.

¹¹¹ Qarator a Nart eposzban Szoszurka paripája volt.

Seni başçıgıñ alay sıydamdı
Çibin da tayıb tönğerer
Tübü wa qalayd qaydan bileyim
Sıyına ese da saw cer

Tar kopasz fejeden
A szúnyog is elcsúszik.
Alatta mi van, tudom is én,
Akár a világ is beleférne.

Megjegyzés: az adatközlő kigúnyolja a kövér kopaszt, akiről énekel.

№ 130. Dzsir (dzsörme), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 1998

Hoyra hoy hoy hoy
Caşla barıb taw başına örledile
İzledile cörmelerin¹¹² körmedile
Bizni cörme cörmeleden bazıq edi
Bizni cörme saw askerge azıq edi

Hoyra, hoy, hoy, hoy,
Felmásztak a vitézek a hegy tetejére,
Keresték a hurkáikat, de nem találták.
A mi hurkáink vastagabbak másokéinál,
A mi hurkánk jó étel minden katonának.

№ 131. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 132. Táncdal, Törökország, Başhüyük, 2003

Qaraññı keçe qara cılan bla qalay catarıqsa
Meni wa qoyub başıñı suwğa qalay atarıqsa
Orayda rayda orayda hoy orayda rayda hoy

Sötét éjszaka fekete kígyóval hogyan bújsz ágyba?
Engem elhagyva hogyan veted magad a folyóba?
Orayda rayda, orayda hoy, orayda rayda, hoy.

№ 133. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 128

Calan başımı salıp cathanma
Rosseyñi suwuq taşına
İgi umut ete igi umut ete
Aman kün keldi başıma

Hajadonfött feküdtem le
Oroszország hideg kövére.
Míg két reményemről ábrándoztam
Rossz nap szállt a fejemre.

№ 134. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 135. Táncdal harmonikán, Törökország, Yazılıkaya, 2005

№ 136. Táncdal harmonikán, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçajföld, 2005

№ 137. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçık, 2000

Küz tavlada talala, o hoyri o marca,
Çalqı alıb çalalla, oy, oy, oy
Eki süygen bir bolsa, o hoyri o marca,
Ala cuqlab qalalla, oy, oy, oy.

Minden ősszel a hegyeken, *oyri, o*, a réteket
Kaszát ragadva lekaszálják, *oy, oy.*
Ha két szerető együtt van, *oyri, o*,
Együtt alszanak, *oy, oy, oy.*

Atla cekdim arbağa, o hoyri o marca,
Armavirge barırğa, oy, oy, oy
Qadar mañña buyursun, o hoyri o marca,
Sen aruwnu alırğa, oy, oy, oy.

Kocsim elé lovakat fogtam, *oyri, ó*
Hogy elmenjünk Armavirbe, *oy, oy, oy.*
Engedje meg az isten nekem, *oyri, ó*,
Hogy gyönyörűm, téged elvehesselek, *oy, oy, oy!*

¹¹² A *dzsörme* egy karacsáj étel, mely pacalból készül bélzsírral.

№ 138. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

Min Aqtaḡam a faytoḡa	Szálj hintóba <i>Aktamagom</i> , ¹¹³
Hamut salayim tarpaḡa	Befogom a vadlovat neked.
Ey, awuz mardasın berligem, Teyri	Bizisten megajándékozom azt,
Saḡa keleçilik aythaḡa	Akit kérőnek küldesz hozzám.

№ 139. Táncdal zenekarral, Törökország, Ankara, 2003

№ 140. Dzsir (szerelmes dal), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Hurzuk (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

№ 141. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Men seni körgeḡli beri tınclıḡım ketdi	Nincs nyugtom, mióta megláttalak,
Sıpattı ketmeyin keçe cuqusuz etdi	Képed ellopta álmomat.
Sen maḡa cuwab bermeyin aytçı nença ay ötdü	Hány hónap telt el, hogy válaszra sem méltsz?
Sense meni quwandırılıq	Te vagy, aki boldoggá tehetsz,
Caşawumu qurarıq	Társam lehetsz.
Keçe kün da birgemese cürekge kirib	Éjjel-nappal velem vagy, szívemben hordozlak.
Ornalḡansa nek körmeyse, barama erib	Belém települtél, nem látod? Lassan belepusztulok.
Cılı söz a sen bilmeyse, meni halımı körüb	Nincs egy jó szavad, látod mi lett velem,
Sense meni quwandırılıq	Te vagy, aki boldoggá tehetsz,
Caşawumu qurarıq	Társam lehetsz.

№ 142. Dzsir (boza ivásakor), Kabard-Balkár Köztársaság, Hasaniya (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Boza kelsin deb aytıḡız	Mondjátok, hogy jöjjön a <i>boza</i> ,
Tuqum-çökge quwanıḡız	A rokoni ünnepen vigadjatok!
Olturuḡuz ayaqları bozadan	Üljetek le, csészéteket bozával
Tolturuḡuz ayakları bozadan	Töltsétek meg bozával!
Egeçlerigiz aruw qızla	Növéreitek szép lányok
Qarnaşlarıḡız a cigit çaşla	Fivéreitek derék legények.
Boza ayaqı költürelle qollarına	Kezükkel emelik a bozás csészét,
Boza boza dedigiz da	Mondjátok, hogy boza, boza!

¹¹³ Lánynev, jelentése 'fehér nyakú'.

Tuqum-çökge¹¹⁴ keldigiz da
 Aruwla, alamat adamla
 Qız aruwun kördügüz da
 Seyirlikge qaldıgız da
 Qonaklarım, canlarım
 Olturuğuz meni bla boluğuz

A rokoni ünnepre jöttetek,
 Szépségek, csodás emberek.
 Láttátok a legszebb lányt is,
 Érdekes dolgok történtek,
 Lelkem, vendégeim,
 Üljetek le, maradjatok nálam!

№ 143. Táncdal harmonikán, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

№ 144. Érthetetlen szöveg, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2005

№ 145. Zikir, Törökország, Bolvadin, 2005

Ya Allah hu, ya Allah
 Ya Allah hu, ya Allah
 Ya Allah hu, ya Allah
 Ya Allah hu, ya Allah

Ó, Allah Ő, ó, Allah!
 Ó, Allah Ő, ó, Allah!
 Ó, Allah Ő, ó, Allah!
 Ó, Allah Ő, ó, Allah!

Ölüm degen alaydı
 Marlab kelib tutadı
 Cılab turğan etiñi
 Aqırabla cutadı

Ilyen ez a halál,
 Titokban megles, eljön, elragad.
 Síró testét
 Skorpiók nyelik el.

№ 146. Esküvői ének, Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşa Tav, 2000

Kelinni alıb kelebız col berigiz
 Ey, bek aruwun saylağanbız ma körügüz
 Qolan küyüzle cayıgız colubuzğa
 Ey, alğış ayaq tutduruğuz qolubuzğa

Hozzuk a menyasszonyt, utat nyissatok!
 Ej, a legszebbet választottuk, lássátok!
 Tarka mintás szőnyegetek terítsetek elénk!
 Ej, az áldó kelyhet adjátok kezünkbe!

Kelin keled, üyge kired, col
 qoyuğuz
 Ey, toy etigiz, qonaqlağa qoy
 soyuğuz
 Quwanç keled eşikleni keñ açığız
 Ey, üynü tübüne aruw gülleni çaçıgız

Menyasszony érkezik, most lép a házba, utat
 engedjete!k!
 Ej, lakodalmat csapjatek, a vendégeknek birkát
 vágjatek!
 Boldogság érkezik, szélesre tárjatek a kapukat!
 Ej, a ház padlójára szép rózsákat hintsetek!

¹¹⁴ A *tukum čök* 'hagyományos rokoni ünnep'. Régen az azonos törzsből származók évente egy- napos ünnepre összejöttek. Ettek-ittak, daloltak, táncoltak, egész nap mulattak, vetélkedtek, birkóztak. A *čök* szó már az ótörökben (WOT 299) is előfordult 'lakoma, keresztelői lakoma', uigur áldozati szövegekben is láttuk 'szertartáson térdre ereszkedni, letérdelni isten előtt' igei jelentésben. A magyar *csökken* és *sekély* szavak is erre a szótőre vezethetők vissza.

№ 147. Dzsir (Gapalau), Törökország, Bolvadin, 2001

Gapalawla eki elle bir boldu	<i>Gapalauék két ágból egyesültek,</i>
Oy Gapalaw seni soyğan İjalada kim boldu	<i>Jaj Gapalau az Izza családból, ki ölt meg téged?</i>
Istawatın cılan a cırmaz	<i>Juhaklodat úgy ellepi a csalán, hogy kígyó sem</i>
mursadı...	<i>hatol át rajta.</i>

№ 148. Orayda (esküvői), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Ey, orayda, orayda ra	<i>Hej, orayda, orayda, ra,</i>
Ey, kelinni çıgara turalla orayda ra	<i>Hej, menyasszonyt visznek, orayda, ra.</i>
Ey, hey orira oyra	<i>Sej, haj, orira, oyra,</i>
Ey, aşığıñan etebiz, terkiraq boluğuz	<i>Hej, igyekezzünk még jobban,</i>
Ey, hey orira oyra	<i>Sej, haj, orira, oyra!</i>

№ 149. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Calbawur a tab bişğendi qızarıb	<i>A dzsalbawurt frissen sütvé</i>
Keldi allıma suwumayın tuzlanıb	<i>Tálalták fel nekem forrón, megsózva.</i>
Calbawurnu qolğa alama quwana	<i>Örömmel veszem el,</i>
Söz aytama sizni bla cubana	<i>Veletek beszélgetek, repül az idő.</i>
Munu kibik tatlı körün anaña	<i>Ilyen édesnek lászson anyátok,</i>
Aşağanda arı beri qarama	<i>Evés közben ne forogjatok ide-oda!</i>
Közün bla çırdılanı sanama	<i>Szemetek ne a gerendákat számlálja,</i>
Qartlanı wa sıyłağandan	<i>Sose fáradjatok el az öregek megvendéglésé-</i>
arıma	<i>től!</i>

Megjegyzés: A *dzsalbawur* bélzsíron sült máj, sok fűszerrel pirítják tűz fölött.

№ 150. Dzsir (Qanamát), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Saw ceti cılın da ma Morh başında	<i>Hét teljes évet a Morh folyó forrásánál</i>
turğanem	<i>töltöttem,</i>
Oy iynanıgız a kiyikle bla wa qoş bolub	<i>Akár hiszik, akár nem, szarvasokkal éltem.</i>
İt biyle bla wa açi qazawat eterem	<i>Rossz urakkal ádáz csatát vívtam volna,</i>
Aqbaş qamama ¹¹⁵ da ma eki qolum	<i>Ha szabadon küzdhetek fehér csontnyelű</i>
boş bolub	<i>törömmel.</i>

№ 151. Dzsir (Qanamát), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Hurzuk (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Ebizeleni wa sen cigit tuwğan Qanamát	<i>Kanamát vitéz az Ebze család sarja,</i>
Közleriñden a bir cuwub cuwub qan ağad	<i>Szeméből vér patakzik.</i>
Saw ceti cılın Amgata boynun saqladıñ	<i>Kerek hét évig lakott az Amgata folyó partján</i>
Kiyikle öltürüb tawlada etle qaqladıñ	<i>Vadászatva, szárított húson élt.</i>

¹¹⁵ Az *aqbaş qama* egy fehér csontnyelű kaukázusi tör, szinte minden fiú kap ilyet az apjától.

Öksüz bolub ösgeñ ediñ Gapalaw
 Köb qıynlıq körgen ediñ Gapalaw
 Qaruwsuzğa nöger ediñ Gapalaw
 Anasından cigit tuwğan Gapalaw

Árva maradtál, úgy nőttél föl, *Gapalau*,
 Sokat nélkülőztél, *Gapalau*.
 Gyengék oltalmazója, *Gapalau*,
 Az anyád vitéznek szült, *Gapalau*.

Carlılağa sen tayançaq boluwçeñ
 Ala üçün söznü tawkel saluwçeñ
 Qaruwsuzğa sen a köpür saluwçeñ
 Anasından cigit tuwğan Gapalaw

Szegények védelmezője, *Gapalau*,
 Bátran kiálltál értük.
 Erőtlenek hídja lettél,
 Az anyád vitéznek szült, *Gapalau*.

№ 152. Dzsir (Biynöger), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2000

Oy atasından a ol cigit tuwğan Biynöger
 Tamada qarnaşın ol it awruwdan awruydu
 Ol aña cararıq ol aq maralın sütüdü
 Anı tutallıq a ana qarnaşın itidi

Apja fia, vitéznek született *Biynöger*,
 Fivéred rühesen fekszik az ágyban.
 Gyógyír lenne neki a fehér szarvasűő teje,
 Azt csak a nagybátyád kutyája képes elkapni.

№ 153. Dzsir (Qanamat), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Ebzeleni da cigit a tuwğan Qanamat
 Eki közün den cuwub cuwub qan ağad
 Eter ediñ a sanlarıña boş bolsañ
 Seni bla küreşgeñ itle bla qazawat

Qanamat vitéz az *Ebze* családba született,
 Két szeméből ömlik a vér.
 Ha nem lettél volna gúzsba kötve,
 Megküzdöttél volna a gaz kutyákkal.

№ 154. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Hurzuk, 2007

Qıdıradı Dawle hahay quwğun
 Qaraçaynı şohun, barın, cuwuğun
 Çaqrırğız beri ceññil cetsinle
 Qara künde bir boluşluq etsinle

Dawle ordít, jaj, adjátok hírül!
 Karacsájok barátját, hozzátartozóját, rokonait
 Mind hívjátok, jöjjenek!
 Segítsenek a nagy bajban!

Caw kirgendi Hasawkağa kelgendi
 Tab collanı Amantişden bilgendi
 Çanka, biydi bizni satıb qoyarıq
 Qaraçaynı bağasından toyarıq

*Haszawkába*¹¹⁶ betört az ellenség,
*Amantistól*¹¹⁷ megtudták az útvonalat.
 Hercegek, urak adtak el nekik minket,
 Akiknek elege lett a karacsájok gazdagságából.

№ 155. Altató, Törökország, Bolvadin, 2001

Arbazında altın terek ornalsın
 Baş bulçuğu culduzlanı sanasın
 Tüb tamırı Rafat tawdan qarasın
 Allah Allah Allah Allah eteyim...

Kertedbe aranyfát ültetsz,
 Legmagasabb ágai számlálják a csillagokat.
 Gyökerei Arafat hegyéről nyúljanak,
 Hadd mondjam Allah, Allah, Allah, Allah!

¹¹⁶ *Hasawqa* volt az első karacsáj település, amelyet oroszok valaha elfoglaltak, ez pedig egy olyan sirató ének, mely arra az eseményre emlékezik.

¹¹⁷ Az *Amantis* karacsáj ragadványnév.

№ 156. Altató, Törökország, Belpınar, 2005

Bellaw bellaw bellaw bellaw böleyim	Tente, tente, tente, tente, bepólyállak,
Seni asker bolub köreyim	Hadd lássalak, mikor katona leszel!
Bellaw bellaw bellaw bellaw beşikge	Tente, tente, tente, tente, bölcsőbe,
Quwanç bla kelgin sen bu eşikge	Boldogan gyere haza!
Bellaw bellaw arbazında qurmanlıqlar	Tente, tente, az udvarodban áldozati étel
qaynasın	rotyogjon,
Arbazında at oyunlar oynalsın	Az udvarodon lovasjáték legyen!
Bellaw bellaw baylaw bawuñ açılısın	Tente, tente, bölcső-bogod megbomoljon,
Seni başından bir hayırlı qarğa qıçırsın	Fejednél jó hirt hozó varjú daloljon!
Qıçırgan qarğanı başı qarabaş	Az éneklő varjú feje feketé,
Sanğa tutar seni anañ toğuz on a qarawaş	Neked tart anyád kilenc-tíz rabnót.

№ 157. Altató, Törökország, Yağlıpınar, 2005

Qarğalanı qonuşları qoldadı	Varjak fészke a völgyben van,
Kele ese seni dayıñ coldadı	Ha bátyád jön, már úton van.
Coluqğanına senden hapar soradı	Akit csak lát, felőled kérdez,
Sorub alğanın hurcununa saladı	Amit kap, zsebre vágja.
Hurcununda bolur anı cawluğu	Zsebében a kendője,
Esen kelsin camağatha sawluğu	Egészséget hozzon a népünknek!
Kışt kişuwlá, kışt kişuwlá, kişuwlá	Cicc macskák, cicc macskák, macskák!
Etmegeyem sizge açı puşuwlá ¹¹⁸	Bár kevesebbet búsultam volna értetek!

№ 158. Dzsir a kitelepítésről, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Şorhuldağan suw cağada olturub	Csobog a víz a patak partján,
Şıbırdadıñ qulağınğa aqırın	Halkan sottogtam a fülébe.
Şoş tıñıláb ışardıñ da	Némán hallgattad, nem mosolyogtál, elfordul-
burulub	tál,
Şor taratdıñ cüregimi tamırın	Vérzett a szívem.

№ 159. Orayda, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

... qaraqaşlım, oy	...fekete szemöldöküm, jaj!
--------------------	-----------------------------

№ 160. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Men seni üçün süymeklik otda küydüm	Érted égek a szerelem tüzében,
Sen aruçuqnu da duniyada kemsiz süydüm	De sok szépet szerettem ezen a világon!
Men seni köre da ma sizni üyge barsam	Bár elmehetnék hozzátok, hogy lássalak,
Ma seni anañ a seni mañña dawsuz berse	Anyád pedig hozzám adna víta nélkül!

¹¹⁸ A szókezdő másodlagosan zöngéltenedett. Az ótörök *bung* > *mung* 'bú' töből képzett ige török jövevényező a magyarban (Ligeti 1986: 499).

№ 161. Dzsir (Gapalau), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Caylıqlanı qoruy ketdi hans boldu
 Carlı balam duniyadan tas boldu
 Anasına cigit tuwğan
 Gapalaw
 Stawatıñ cılan cırmaz
 mursadı
 Seni öltürgen İjalanı Mussadı
 Anasına cigit tuwğan
 Gapalaw

Felment a nyári legelőt őrizni, fű sarjadt belőle,
 Szerencsétlen kicsinyem eltávozott a világból.
 Az anyja vitéznek szülte
Gapalauot,
 De udvarukon oly sűrű a csalán, hogy kígyó
 sem megy át rajta.
Izsa családjárból való *Mussza* lett a gyilkosod,
 Az anyja vitéznek szülte
Gapalauot

№ 162. Dzsir (Gapalau), Törökország, Yağlıpınar, 2005

Gapalawla taş başında çaşayla
 Gapalawla cıldan cılga adam etle aşayla
 Gapalawum seni öltürgen İjalanı
 Mussadı
 Cılan cırmaz arbaziñda
 mursadı

Gapalauék sziklás helyen élnek,
Gapalauék minden évben emberhúst esznek.
Gapalaum, téged az *Izsákék Musszája*
 ölt meg,
 Udvarotokon oylan sűrű a csalán, hogy kígyó
 sem megy át rajta.

№ 163. Dzsir (Hösének), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Cansohlari¹¹⁹ Taşlı Qolda çaşayla
 Ala kesi qıynların aşayla
 Bek tamataları wa Çibijiya bolğandı
 Anı başında bolur tülkü borkü, deyle
 Üsünde bolur da börü tonu, deyle
 Awzunda bardı kümüş üllesi
 Tübünde bolur munu da toru atı

A *Dzsansoh* család a *Taslı* völgyben él,
 Annyit fogyasztanak, amennyit megkeresnek.
Csibizsiya a rangidős köztük,
 Rókaprém kalpagot hord a fején.
 Farkasbunda takarja vállát,
 Szájában ezüst pipaszára,
 Alatta szürke lova.

№ 164. Dzsir (Hösének), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Taş tegene, ağaç elek bolğanda
 Kök Teyrisi Cer Teyrisin alğanda
 Kök küküreb cer a buwaz bolğanda
 Cer carılıb sora Debet tuwğanda

Amikor még kőből volt a teknő, fából a szita,
 Égisten és Földisten egybekelt.
 Dörgött az ég, mikor a föld megtermékenyült,
 Kettévált a föld, amikor *Debet*¹²⁰ világra jött.

Suw Teyrisi alıb anı cuwğanda
 Otdan bolğand ol Debetni cüregi
 Qurçdan bolğand sanlarını keregi
 Kөрük bassa Miñji Taw
 titiregend

A vizek királynője meglátta, amikor mosakodott,
 Tűzből volt *Debet* szíve.
 Acélból a többi testrésze,
 Amikor a fűjtatóra lépett, Elbruz hegye belereme-
 gett.

¹¹⁹ Ez a híres karacsáj család az idők folyamán Umar lett, és Umarov néven ma is igen befolyásos a karacsájok közt.

¹²⁰ A karacsáj eposzokban Ég- és Földisten nászából született Debet a kovácmester, aki megtanította a Nártokat a fegyverkészítésre. Az égen ragyogó csillagok mind azokból a szikrákból születtek, melyeket Debet a tüzes vásra ütve az üllőről repít szanaszét.

№ 165. Dzsir (Qanamat), Kabard-Balkár Köztársaság, Janikoy, 2000

Saw ceti cılın da men Qarağaçda çaşadım
Oy keçe börüme da kündüz it bolub
Oy iynansağız a bu qara suwla süt bolub
Asırı açdan a bu qara suwla süt bolub

Kerek hét évig éltem *Karaagacsban*,
Jaj, éjjel farkas, nappal kutya voltam,
Jaj, el sem hinnék, nekem a forrásvíz tej volt!
Az éhségtől a forrásvízet tejnek véltem.

Sav ceti cılın da men Morh başında
turğanma
Oy iynansağız a kiyikle bla qoş bolub
Oy igi sağan a açıq qazawat eterem
Aqbaş qamağa bu eki qolum boş
bolub

Kerek hét évig éltem a *Morh* folyó
forrásánál,
Úgyszólván szarvasokkal éltem,
Bár nyíltan harcoltam volna,
Fehér csontnyelű törömet szabadon forgatta
volna kezem!

Megjegyzés: Qanamatról van szó, aki hét évig élt egyedül, távol minden emberi településtől.
A Morh folyó forrásvidékén az oroszok elől bújkált.

№ 166. Orayda¹²¹, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2001

№ 167. Orayda, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

№ 168. Orayda (menyasszonynak), Törökország, Akhısar, 2005

Ohoho rayra rayra oyra *marcala* orayda
orayda
Ohoho rayra rayra oyra ma *teñle alıb kelebiz*
hoy
Ohoho rayra rayra oyra *marcala* orayda
orayda
Ohoho rayra rayra oyra *marcala alıb kelebiz*
hoy

Ohoho rayra rayra oyra, gyerünk, *orayda*
orayda,
Ohoho rayra rayra oyra, barátaim, hozzuk,
hej!
Ohoho rayra rayra oyra, gyerünk, *orayda*
orayda,
Ohoho rayra rayra oyra, gyerünk, hozzuk,
jövünk, hej!

№ 169. Sirató (igazi), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

№ 170. Dzsir (Domalay), Kabard-Balkár Köztársaság, Billım (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Wo, cannetli bolsun a Eçkibaşlanı
Domalay
Tınçlıq a coqdu da sen Uçkulandan
qoramay

Mennyország legyen az otthonod *Ecskibas*
Domalay!
Nincs megnyugvás *Ucskulanban*, míg el nem
tűnsz innét.

¹²¹ Amikor a menyasszonyt beviszik a házba.

№ 171. Dzsir, Törökország, Bolvadin, 2001

O, burun zamanda oğarı Gıdamlada qoyçu
edim
Qoyla qıyırında men a cuqladım da tüş kördüm,
o tüş kördüm
Ol aruw Kıştay bla da başıma hayırlı da iş kördüm
Dağıda ne körmedim, ow teñle bılay ne kördüm,
o ne kördüm
O, Çomalada ma çalman tolu da qoy kördüm
Dağıda ne körmedim, ow teñle tabu ne
kördüm

Régen fenn pásztorkodtam a
felső-gidamiaknál,
A nyáj mellett elaludtam, álmot
láttam.
A szép *Kistay*-jal jól cselekedtem,
Mit is nem láttam, barátaim,
mit láttam?
*Csomáék*nál teli akol juhok láttam,
Mit is nem láttam, barátaim, uram isten mit
láttam?

№ 172. Altató, Törökország, Başhüyük, 2001

Bellaw bellaw böleyim a bala seni wa
Arbazında toru atla(r) oynatıb a köreyim a
Arbazında altın terek ornalsın
Baş bulçuğu culduzlanı sanasın
Meni balam ceti atağa aylansın
Bellaw bellaw bellaw bellaw böleyim

Altanımı memur bolub köreyim
Altanım a biyle paşala bla aylansın
Altan balam ceti atağa aylansın
Biyle paşala bla patçahlıqğa saylansın

Tente, tente, bölcsőbe fektetlek kicsikém.
Lássak udvarodon pejlovakat ugrándozni!
Aranyfa teremjen az udvarodon,
Ágai a csillagokat számlálják!
Az én kicsikém családja sokasodjon,
Tente, tente, tente, tente!

Altanomat tisztviselőként lássam,
Altanom urakkal, pasákkal forog!
Altan kicsikémnek népes legyen a családja,
Urak, pasák padisahhá válasszák!

№ 173. Nart eposzból, Kabard-Balkár Köztársaság, Oğarı Çegem, 1998

Bara corta ketdi Şaway hoyra
Üç күnlүкge cetdi Şaway hoy hoy
Bara bara ketdi Şaway hoy hoy
Em bla alaşa tillengen ed hoy hoy
Andağılını köremise hoy hoy
Közüm cetmey köralmayma hoy hoy
Qart bolğansa igi saq bol hoy hoy

Savay futva távozott, *hojra*,
Épp csak belefért három napba az útja.
Ment, ment, mendegélt *Savay*,
Mentében a lova emberi hangon szólt:
Látod-e amazokat?
Nem elég jó ahhoz a szemem.
Megőregedtél, óvatosabbnak kell lenned!

№ 174. Dzsir (pásztorról), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçaevesk, 2000

Oy Erirey degen quwatdı
Oy carlığa bergen suwabdı
Carlığa bergen cal üçün
Bayğa biyge bergen a mal üçün

Aj, *Erirey*¹²² bőséget jelent,
Aj, a szegénynek adni jó cselekedet.
Szegénynek adni napi munkája fejében,
Gazdagnak, úrnak adni az állatáért.

№ 175. Orayda,¹²³ Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Ogari Mara, 2000

Hoy, hoy orayda
Hoy orayda ra rayda hoy
Hoy, orayda orayda
Hoy çığa esen çıq marca
Çıqmay esen a qoyub ketebiz orayda

Hoy-hoy orayda,
Hoy orayda ra rayda hoy,
Hoy, orayda orayda!
Hoy, ha kijösz, most gyere,
De ha nem, itt hagyunk, elmegyünk *orayda!*

¹²² Erirey a pogány korban a bőség istene volt.

¹²³ Amikor a menyaszonnyt kihozzák a szülői házból.

№ 176. Dzsir, Törökország, Doğlat, 2001

Men a caşlıgımda da orta Gıamlada da
 qoyçu edim
 Qoyla qıyırında catıb cuqlab a tüş kördüm
 Ol aruw Kıştay bla da başıma bir hayırlı da
 iş kördüm
 Ertidenblasında da salıb ishawatha da men
 bardım
 Ishawatda da bir küyöw nöger a cıydıla
 Men a çıqğan edim da küyöw nögerge sanalıb

Fiatl koromban a középső-gidamiaknál
 pásztorkodtam,
 A nyáj mellett elaludtam, álmot láttam.
 A szép *Kistay*-jal áldott dolgot
 tettem,
 Reggel elindultam, a karámba
 mentem.
 A karámban vőfélyek gyűltek,
 Engem is közbük soroltak.

№ 177. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 90

Oy, Candar, canıñ barsın Kabağa
 It tamlıla¹²⁴ cıylğandıla¹²⁵ Labağa
 Murduh başında bir bölek atlı
 köründü –
 Ala tosmu éken, sora cawmu éken?
 Ala bizni tashabızını bilgenle
 Üslerine kök gebenekle kiygenle

Jaj, *Dzsandar*, a Kába kövéhez érjen el lelked!
 Kutya abházok gyűltek a *Laba* folyóhoz.
 A *Murduh* folyó¹²⁶ mentén néhány lovas tünt
 fel,
 Vajon barátok-e, vagy ellenség?
 Megtudták a titkunkat,
 Szürke nemez köpönyeket terítettek a hátukra.

№ 178. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Hurzuk (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Hasavkağa tuşman asker kirkendi
 Tahsağıznı Amantişden bilgendi
 Hasavkağa tuşman asker kirkendi
 Batır Umar qazawatda ölgendi

Haszavkába benyomultak ellenséges katonák,
 Titkotokat *Amantistől* tudták meg.
Haszavkába ellenséges katonák nyomultak be,
 A hős *Umar* harcban esett el.

№ 179. Dzsir (Emena), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2000

Biz a çıqğan edik Ullu Bashandan¹²⁷ kün qaray
 Kelib kirgenek Şam Teberdige cer sanay
 Biz umut etgenek Ullu Teberdide
 çaşarğa
 Bizge buyurulmad Muhunu da budayından
 aşarğa

Nagy Baszhanból elindultunk, jó napot keresve,
 Megérkeztünk *Szent Teberdébe*, letelepedtünk.
 Azt reméltük, hogy *Nagy Teberdében* fogunk
 élni,
 Nem adatott meg nekünk, hogy *Muhi*
 búzájából ehessünk.

№ 180. Altató, Törökország, Başhüyük, 2001

Bellaw bellaw bellaw bellaw belimçik
 Bu qızçıq bolsun bay üylege kelinçik
 Bellaw bellaw bellaw bellaw böleyim
 Balaçıqdan men quwançla köreyim

Tente, tente, tente, tente, lefektetem.
 Gazdag háznál legyen e lányka menyasszony!
 Tente, tente, tente, tente, lefektetem.
 Picikémben sok örömöm leljem!

¹²⁴ A *Tam* 'Abházia' nevéből származik a *Tamlı* népnév.

¹²⁵ A magyar *gyűl-* ige és a legalsó sorban a *kék* szó karacsáj megfelelőit láthatjuk.

¹²⁶ Az iménti *Laba* folyó mellékfolyója.

¹²⁷ Ullu Bashan (Nagy Baszhan) annak a területnek a neve, amely Baszhan felső részét jelenti. 'Kis' Karacsájföld is van, meg 'Nagy' is. Az előbbinek részei: Kıtse/Zsani Teberdi, Sam Teberdi és Krort Teberdi. Ez utóbbi egy erdős terület.

№ 181. Dzsir, Törökország, Bolvadin, 2001

Sen da süyese men da süyeme	Te is szeretsz, én is szeretlek,
Qara qaşım, anañ nek bermeyd	Fekete szemöldöküm, miért nem ad hozzám az
Oyra orayda rayda ha ha	anyád?

№ 182. Dzsir (Gapalau), Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Gapalawla eki elle bir boldula	<i>Gapalauék két ágból egyesültek,</i>
O Gapalaw, anı öltürgen İjaları boldula	Ó, <i>Gapalau</i> , az <i>Izsa</i> család ölte meg őt.

№ 183. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 48

Oy, tay-tay! Qırımdan a kelgen Qırım semenle,	Jaj, taj-taj! Krimből való krimi katonák,
Oy, semenle,	Nem mondták, hogy <i>Acsey</i> fia <i>Acsemez</i> nagy
Açey ulu Açemezge biydi, handı demelle, oy.	úr.
Oy, Tay-tay! Açemezge qonaq bolub tüşdüle,	Jaj, taj-taj! <i>Acsemez</i> hez mentek
oy, tüşdüle!	vendégségbe,
Qonaqlağa birer qañña iydile.	A vendégek elé egy-egy asztalt terítettek.
Oy, tay-tay! Ol qaññadan aşab-ıçib toymalla,	Jaj, taj-taj! Nem laktak jól azokról az asztalok-
oy, toymalla.	ról,
Caw cerinde sawut-saba qoymalla,	Nem hagyták ellenséges földön a fegyvereiket.
Oy, tay-tay! Ékinçi birer qañña iydile, oy,	Jaj, taj-taj! Újból egy-egy asztalt terítettek
iydile,	elébük,
Ol qaññadan aşab-ıçib toydula,	Arról már jól is laktak,
Oy, tay-tay! Ol qaññada cüreklerin basdıla, oy,	Jaj, taj-taj! Annál már megnyugvást lelt a
basdıla.	szívük.

№ 184. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçiki Rádió archívuma

Ey Düger Badınatı da cortuwulğa da çıqdıla	Jaj, az oszét nemes ifjak rabló hadjáratra
degendi	indultak,
Ay arı çıqdıla deydi Tagını boynunda kertme	Kimentek a <i>Tagi</i> folyó parti körtefához.
terekge	Ott vitatkoztak rablás helyett,
Ey onow etelle bıla tonow da kerekge	Így kellett történnie,
Ay alay da kerekge deydi	Kérdőre vonták a legkiválóbb ifjút.
Kişini da aşhısın surayla oy ketdile degendi	

№ 185. Dzsir (Gapalau), Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Gapalawla eki boldu, bir boldu	<i>Gapalauék két ág voltak, egyesültek.</i>
Oy Allah, İjalada seni öltürgen kim boldu	Jaj, Allah, <i>Izsáék</i> családjából ki ölt meg téged?
Üç kişi da bir kişige ayıbdı	Hárman egy ellen, szégyen
Oy Allah, İjalada seni öltürgen Ayıpdı ¹²⁸	Jaj, Allah, <i>Izsáék</i> <i>Ayipja</i> volt a tettes.

¹²⁸ Itt is hangrendi váltás történt a törökhöz képest, ottani hangalakja a névnek *Eyüp*.

№ 186. Orayda, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Teberdi, 2000

№ 187. Zikir, Törökország, Bolvadin, 2005

Qollarına temir toqmaq alırla	Kezeidre vasbilincset vernek,
Taş sanıña temir buğow salırla	Kimerevedett testedet vaskelepçébe szorítják,
Urğan sayın başıñı tört carırla	Csapásaikkal négy részre török a fejed,
Aldanmağız ahır zaman duniyağa	Ne csábultatok el e múltó világnak!

Qara kültüm tüşer seni sanıña	Tested lila foltok borítják,
Aqrabla çabar aqğan qanıña	Skorpiók nyaldossák kiomló véredet.
Madar işle mında carlı canıña	Menedéket keress háborgó lelkednek,
Aldanmağız ahır zaman duniyağa	Ne csábultatok el e múltó világnak!

№ 188. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Batır Qarça Qaraçaynı başı edi	Karacsáj fejedelme volt a hős <i>Karcsa</i> ,
Üyü anı qara sostar taşdan edi	Fekete gránitból készült a háza,
Halqı bla Ullu Bashanda çaşay edi	<i>Nagy Baszhanban</i> lakott a népével,
Buday, arpa, tarı sürüb aşay edi	Búzát, árpát termeltek.
Qıyınlıqda halqın cawdan saqlay edi	A népét védte az ellenségtől,
Üsün teşib bir keçeni catmay edi	Egyik este nem vetette le a ruháit, le sem feküdt,
Hanla, biyle çabıwulda ot salsala	Uralkodók, urak rátörtek, fölgyújtották a gabonát,
Sabanladan halqı hayır tabmay edi	A népnek nincs termése.

№ 189. Lakodalmi dal, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçaevszk, 2000

Eçkibaşlanı da oy bir cigit tuwğan Domalay	<i>Ecskibas</i> családba ¹²⁹ vitéznek született <i>Domalay</i> ,
Sen a tura ediñ a bu Narsanada biy kibik	Éltél volna <i>Narszanában</i> ¹³⁰ mint egy herceg.
Oy çığıb kelgen cıltırab çıqğan kün kibik	Ragyogó napnak született, de
Alıb baralla bu kömür kibik kül	Fogja magát, és úgy elmegy, ahogy a szén
kibik	hamuvá hamvad.

№ 190. Dzsir (Gapalau) (kumük dal), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Khalk (Ayagi) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

№ 191. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2007

№ 192. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Aq tawlanı başların sılay baralla	Fehér hegycsúcsokat simogatva járnak,
Bu kökden kelgen ceññil köksül bulutla	A könnyű, kékes égi fellegek.
Köllendirgenleyin turadı alanı	Bátorítja őket
Künden küñge canñıdan canñı umutla	Napról napra újabbnál újabb remény.

¹²⁹ Mára az ún. 'nagy karacsáj családok' (Nawruz, Budiyan, Adurhay, Tram) közül kikoptak az Ecskibasok. A nagy családokat egyesítette, egy néppé formálta a karacsáj nép vezére *Karcsa* az 1300-as évek végén Baszhan környékén (Tekin Koçkar közlése).

¹³⁰ A település neve ma Kislovodsk.

№ 193. Táncdal harmonikán, Törökország, Ankara, 2003

№ 194. Dzsir (történelmi ének), Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 84

Hadawcuq ¹³¹ ulu batır Cambolat, oy, oy,	<i>Hadavdzsuk</i> fia a vitéz <i>Dzsambolat</i> ,
Atlan, Cambolat, caş Cambolat, a Cambolat,	Indulj, <i>Dzsambolat</i> , ifjú <i>Dzsambolat</i> !
Atlanğanda da, at arbala cekdirgen,	Ha útra kel, lovas kocsikkal megy,
At arbağa da qızıl qanla tökdürgen.	A lovaskocsikra vörös vért folyat.
Hadawçuq ulu Cambolat,	<i>Hadavdzsuk</i> fia, <i>Dzsambolat</i> ,
Atlanğaneş Islemeşe barırğa	Elindutál <i>Iszlameş</i> falvába.
Anda cesir borçla éndi alırğa,	Az ottani fogolyadót beszédni,
Umutuş coğed andan qaytmay qalırğa.	Reményed sem volt, hogy visszatérhetsz onnét.

№ 195. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Načık külvárosa, 2000

Men seni bek süyeme	Nagyon szeretlek téged,
Süymeklik otda küyeme	A szerelem tüzeiben égek.
Seni körsem aralıb qalama	Ha észreveszlek, minden mást feledek.
Bügünğü oyunda	A mai táncban
Caş tölü toyunda	Az ifjak ünnepe
Qoltuğundan kirgenleyin barama	Beléd karolva megyek.
Taw başında miyikde	Hegytetőn, a csúcsokon
Sekiredile kiyikle	Őzek szökellnek.
İlişanğa men birin salama	Egyiküket megcélzom,
Sen da anıçasa	Te hozzá hasonló vagy,
Tepsewde uçasa	Tánc közben röptülsz,
Qoltuğundan kirgenleyin barama	Beléd karolva megyek.

Megjegyzés: Ez az Abezek nevű tánc dala. Az ifjak és a lányok kart karba fűzve járlák.

№ 196. Zikir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Cögetey (Ayagi) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Bellaw bellaw bellaw bellaw böleyim	Tente, tente, tente, tente bölcsőbe fektetlek.
Balaçığım senden alğın öleyim	Picikém, előbb haljak meg nálad!
Balaçığım baldan tolsun tamağın	Picikém, méz csorogjon le a torkodon!
Küren tartsın gitçeğim qabağın	Kör alakban körbekerített legyen a falud picikém!
Qabağında cüz miş atlı otlasın	Százezer lovas legeltessen a faludban!
Arbaziğda cüz qonakla tohtasın	Száz vendéget láss udvarodon!
Bismillahirrahmanirrahim	<i>Bismillahirrahmanirrahim</i> , ¹³²
Bismillahirrahmanirrahim	<i>Bismillahirrahmanirrahim</i> ,
Bismillahirrahmanirrahim	<i>Bismillahirrahmanirrahim</i> ,

¹³¹ A *Hadawdzsuk* is egy ismert karacsáj ragadványnév.

¹³² Jókivánságnak mondott áldásforma.

Bismillah bla men başlayma
sözümü

Haq colğa qarat Allah eki közümü
Bilgenim coq ay men carlı ne eteyim
Sıylı Allahha mahtav ispas eteyim

A könyörület és mindenható Allah nevével
kezdjem szavamát!

Isten útjáról le ne térjen tekintetem!
Semmit sem tudok, jaj, mi tévő legyek?
Áldjam, dicsérjem a magasztos Allahot!

Megjegyzés: Régen a Kaukázusban a falvakat falakkal bekerítették, hogy megvédjék az ellenségtől. Az altatóban ezt is megemlítik.

№ 197. Dzsir, Törökország, Eskişehir, 2005

Oy Eçkibaşları Domalay
Ol a bir keçege da qırq ögüznü kesdirgen
Subay sanların adam haq bla ösdürgen, tabu
Qırğıy sanladan haram haqını da ösdürgen
Candetli da bolsun Eçkibaşları
Domalay
Domalayım da oy sabiy boldu çaş
boldu
Keçe ortada Naçalnikden tas boldu, tabu

Ó, az *Ecskibas* nemzetségből való *Domalay*,
Egy éjszaka egy ökröt levág.
Csodás testét isten fiaként növelő,
Szép testét tiltott étkekkel tápláló,
Mennyország legyen otthona az *Ecskibas*
nemzetségből való *Domalay*nak!
*Domalay*om gyermekké lett, fiatalemberré
nőtt,
Éjfélkor eltűnt (az orosz) parancsnok mellől.

№ 198. Dzsir (Atalayról), Kabard-Balkár Köztársaság, Hasaniya (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Keç boldu da Ayuw Çatda qaldı Atalay
Cuqu arada tüş kördü da aytdı bılay
Marcama men keçe turub ketmesem
İlizmığa Taşbawatha cetmesem
Ormanantnı kara kültüm etmesem

Későig maradt *Ayuw* hegyen *Atalay*,
Álmában mit látott, így mesélte:
Ha éjjel el nem indulok és
Hajnal előtt oda nem érek *Tasbawatba*
*Ormanant*ot sebesülten találok.

Atalay a keçe ilgenib uyandı
Örge turub taş hunaga tayandı
Bir tartıb erlay atha mıññendi
Ayuw Çatdan ulla colğa enññendi
Atalay a Düger elge bargandı

Atalay éjjel felriadt, felébredt,
Felállt, sziklának támasztotta hátát,
Felugrott lovára.
*Ayuw*hegyről hosszú útnak indult,
Atalay elment egy osztét faluba.

Megjegyzés: Atalay egy balkár legenda hőse. A dalban elmondottaknak az előzménye az, hogy egy sikeres portyáról hazatérőben ráesteledik Atalayra, és az *Ayuw* 'medve' hegyen kénytelen tölteni az éjszakát. Rosszat álmodik, éjjeli sötétségben felpattan a lovára és folytatja az útját, megérkezik egy osztét faluba, ahol a barátai laknak. Senki ismerőssel nem találkozik, ezért érdeklődik, hogy mi történt. Elmeséli neki, hogy szörnyű pestisjárvány tört ki, melyben mind megbetegedtek és meg is haltak. Ezután sok osztét család települt be balkár területre és asszimilálódott.

№ 199. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Taw başları oyra bolur çuwana
Marawçu da kele bolur quwana
Arqasında oyra anı qawalı
Apsatıǵa bolur bilay cuwabı

A hegycsúcsok meredekek,
A vadász szívesen jár oda.
Hátán a puskája,
Apszatı ha így akarja.

Apsatını berir künü süt kibik
Bermez künü bolur anı it kibik
Berir bolsañ tar qoşunda ulutma
Berüwçünjü oyra bizge unutma

A nap, mikor *Apszatı* adakozó, oylan mint a tej,
Amikor nem, kutya nehéz [a vadászat].
Ha adsz, ne gyötörj a szoros sziklák közt,
Ne feledj el adni nekünk!

№ 200. Hösének (Tatar kánról), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Hurzuk (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Cawumla cawalla taw calpaqlaǵa oyra köllege
Quwğunla kirgendi oy Qaraçayda ellege,
oyra batır a Tatarqan
Niñit başından uzatıldı bizge oyra üç quruq
Duwut ayaǵından a çıqdı açı quwğun
qıçırıq, oyra batır a Tatarqan
Duwut özenine wa Qızılбек asker oyra
kirgendi
Qatınnı qıznnı wa calan ayaq etib sürgendi,
oyra batır a Tatarqan

Esik az eső a hegyi legelőkre, tavakba.
Karacsájföldre híre jött, hajrá vitéz
Tatárkán!
Niñit csúcsáról három híradó zászlót küldtek,
A *Duwut* alsó folyásától tragikus hírt kaptunk,
vitéz *Tatárkán*.
Duwut völgyébe abház katonák
nyomultak,
Asszonyokat, lányokat meztőláb tereltek,
elraboltak, hajrá, vitéz *Tatárkán!*

№ 201. Dzsir, Törökország, Eskişehir, 2001

Aqbaş da aruw kümüş qamala
Qaraçay çaşlanı belinde
O tolu üy a bolsun Hacı-Murat
Bilay çıǵıb ketgen elinde

Fehér nyelű szép ezüsttörök,
Karacsáj ifjak övébe tűzve,
Nagy családjá legyen *Hadzsi-Muratnak*,
A faluban, ahová áttelepült.

Bizni mindirdile oyra mindirdile
Meşinanı artı bölgeñge
Kelmegiz a çaşla canazı coqdu
Capon qazawatda ölgeñge¹³³

Minket egy hátsó
Vagonba szállítottak.
Ne gyertek ifjak, nincs gyászszertartása
A japán háborúban elesetteknek.

№ 202. Menyasszony dala, Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 184

Ey, kel, qızım a, kel, qızım,
Ullu Holamǵa barayıq, qızım.

Gyere, lányom, gyere, lányom,
Nagy Holam falvába menjünk el, lányom!

Oy, uǵay, uǵay barmayma, atam,
Men Holam élge kirmeyme, atam.
Oy, közlewden suw bermez a, atam,
Oy qatınları kün körmez, atam.

Nem, nem megyek apácskám,
Be nem teszem a lábam *Holam* falvába.
Forrása nem ad vizet apácskám,
Asszonya életben nem marad, apácskám.

¹³³ Az 1905-ös orosz–japán háborúban elesettek siratója.

№ 203. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Meni qoylarım baralla Alan	Szétszéled a nyájam, barátom,
Aq qırmalanı aylanıb	<i>Ak kırmából</i> visszatérőben.
Yaqapınar qızları qalğanla sawlay	<i>Yakapınar</i> falvában minden lány ottmaradt,
Qaraçay ellede saylanıb	Karacsáj falvakban választották őket.

Közüm a çıraq a baradı anam	Megakad a szemem, anyám
Aq qırmada taşlağa	<i>Ak kırmában</i> a köveken.
Alay carağan toyla kerekdi	Szép ünnepre van szükségre
Bizni hoyubuzda çaşlağa	Falunkban a legényeknek.

№ 204. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Kereskedelmi karacsáj CD, 2000

Kökle түбünde көкbaş үйледе	Égbolt alatt bádogtetős házban
Çaşaydı aruw Kögala	Lakik a szép <i>Kögala</i> .
Ekibiz birge küyüb barabız	Ketten lángolunk egyszerre
Kögala saŋŋa tarala	<i>Kögala</i> iránti vágyban.

Kökle түбünde көкbaş үйледе	Égbolt alatt bádogtetős házban
Men bir qayğısız çaşayem	Baj nélkül, vígan éltem.
Toygá oyunŋa qoşulmay edim	Lagziba, multságba sem jártam,
Men süymeklikden taşayem	Nem ismertem a szerelmet.

№ 205. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Janikoy, 2000

Da meni anam da bala da küsesin	Vágyjon anyám gyerekre,
Ol menden seyir toygandı	Belőlem elege lett.
Halq arasında bergen zamanda wa	Mindenkinek rendelkezésére állt,
Meni da tışında qoygandı	Engem kint hagyott.
Anı da başında wa bir a buhar börkü	Fején asztrahán kalpagja
Bir aruw uşayd da başına	Nagyon jól áll neki.
Men a anasına da aman bolma	Azt mondtam neki, hogy az anyjához ne legyen
dedim	gonosz.
Nek ala bolmaz çaşına	Miért nem fogad el engem fiának?

Megjegyzés: gyerek átkozza az anyját.

№ 206. Müdal,¹³⁴ Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

Oy terezeden qarab turğanlay	Jaj, az ablakból nézve,
Ay qaya artına taşaydı	Jaj, a szikla mögött eltűnt.
Orus da bolmay, Tawlu da bolmay	Oroszok és karacsáj-balkárok helyett
Mında Vengerlile çaşaydı	Itt magyarok élnek.

¹³⁴ Magyarországon meghalt katona emlékére.

№ 207. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Dila ¹³⁵ brigadir bolsam a alan	Ha én lennék a brigádvezető,
Pastroykağa sallıqma(n)	Beköltöznék az épületbe.
Da sen da meni wa süyüb ölseñ da	Bármennyire szeretnél is,
Qacırbı arı alay allıqma(n)	Megszöktetnélek, úgy vennék el.
Da tübüñdegi atçıñı a caşım	Alattad a lovad, fiam,
Bardıralıqmısa cürüşün	Tudod-e még serkentenı?
Kesim süymegenley tiyseñ a Rasul	<i>Raszul</i> , ha mindenért megharagszol rám,
Cıyıрма cılğa etdirirme südüsün	Húsz évre bebörtönöztettek.

№ 208. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Çille bayraq çaçdıla	Selyemzászlót osztogattak a
Budapeşt degen gorodda	Budapestnek mondott városban.
Uruş boşalğanğa cüregim quwaññan	A háború végének örvendett szívem
Men sizni körür muratda	Égtem a vágtyól, hogy láthassalak.
Qaralığıznı saqlağız deyd da	Azt mondja, védjétek meg hazátokat!
Oldu da sıylı borcuğuz	Az szent kötelességünk!
Qıyınlıq üçün adam ölmeydi	Nem pusztul bele az ember a nehézségekbe,
Acal kelir deb qorquğuz	Gondoljatok a halálra!

№ 209. Küy-sirató, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçık, 1998

Keçe da tüşümde men bir tüş körgenem	Éjjel álmomban álmodtál,
Bizge bir qıyınlıq cetedı	Tragédia közelgett felénk.
Meni körgen tüşüm kerti ese anam	Ha a látomás valóság lenne,
Qaraçay Kafkazdan ketedı	Anyám elvándorolna a karacsáj Kaukázusból.
Woy Kafkaz tawla, woy miyik aruwla	Jaj, a kaukázusi hegyek szépek és magasak,
Bizni demenñjili qalabız	Az a mi erősr várunk.
Woy siz da cılağız, da biz da cılaybız	Ti is sirjatok, mi is sírunk,
Sizden ayırılıb barabız	Töletek elválnunk, eltávoznunk.

№ 210. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Dunya bagası qarnaşım a Qadir	Világ drágasága testvérem <i>Kadir</i>
Bayram kün telefon etgendi	Az ünnepünkön idetelefonált,
Dunya carıgım Bayqulum a anam	Világfénye <i>Baykulom</i> , anyám,
Bügün askerge ketgendi	Bevonult ma katonának.
Atañ a Cahit muhtar bolgand deydile	Apád <i>Dzsahit</i> , azt mondják, muhtár lett,
Endi alay işlege kirmesin	Már ilyesmibe bele ne kezdjen,
Eki dunyanı da halq etgen Allah	Két világot is teremő Allah,
Anı açısın meñje bermesin	Annak a kínját ne mérje rám.

¹³⁵ Az orosz *dlja* 'számára, részére' jelentésű szó elején feloldották a mássalhangzó-torlódást.

№ 211. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

Üyübüz allında oy suwçuq deyle	Házunk elején patak folydogál,
Ol betni-qolnu cuwargá	Hogy kezét, arcot mossunk benne.
Alğınça meni qolumdan kelmeydi	Nem tudom már, ahogy régen
Tartıb belimi buwargá	Szorosan felővezni magam. ¹³⁶

№ 212. Sirató, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

№ 213. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Bızıngı, 2000

Aylana-cürüy ketgenme Alan	Vádoroltam mindenfelé, barátom,
Tuthanma köksül kögürçün	Elkaptam egy kék madarat.
Qanatçıqlarınjı kesim keserikme	Magam vágom le szárnyacsckáját,
İyerik tüyülme ölgünçün	Halálomig el nem hagyom!

Kelçi aruwum, kelçin aruwum	Jöjj szépségem, jöjj szépségem!
Ma bizni elge barayıq	Menjünk a falunkba!
Sen tuman bolub, men cawun bolub ¹³⁷	Te köddé válj, én esővé,
Sırtladan birge awayıq	Úgy repüljünk át a meredekeken!

№ 214. Dzsir harmonikán, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

№ 215. Dzsir mūdāl, Törökország, Doğlat, 2001

Men bek süygen aq bayramda ¹³⁸	Fehér ünnepünkön, mit úgy szeretek, ¹³⁹
Sen bek süygen aq bayramda	Fehér ünnepünkön, mit úgy szeretsz,
Caŋŋı cıl endi cetedi	Közeleg az újesztendő,
Uzaqda bolsam da kesim	Ha magam távol is vagyok,
Tansıqlıq küçlegen esim	Minden gondolatom te vagy,
Seni bla uşaq etedi	Gondolatban veled beszélgetek.

Cer da aqdı, kök da aqdı	Fehér a föld is, fehér az ég is,
Qar suwuqdu, cumuşaqdı	Hideg a hó, frissen esett,
Qarğa atıŋı cazama	A te nevedet írom bele.
Suwuq bolsa barmaq uçum	Ha fázik az ujjhegyem,
Atıŋı cazğanım üçün	Mellyel a nevedet írtam,
Erinlerime salama	Az ajkamhoz emelem.

¹³⁶ Állapotos maradt a lány, ezért nem tudja szorosra kötni az övét.

¹³⁷ Karacsájföldön ezt úgy éneklik, hogy *Sen tuban bolub, men cawum bolub* 'Te köddé válj, én esővé'.

¹³⁸ Ezt a közismert, népszerű éneket Albert Özdenov írta.

¹³⁹ Azt énekli, hogy a kedvese érkezése miatt ünnep lett számára a nap.

№ 216. Küy-sirató, Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Cerleni talğır cılanı bolub	Sárga földi kígýóként
Men suwnu örge bargayem	A folyón fölfelé úsztam volna.
Duniyağa urluq ¹⁴⁰ menmi bolluqem	Úgy volt, hogy magnak maradok a világon,
Caratılmayın qalğayem	Bárcsak megmaradtam volna ígéretnek!
 Biz a birbirni bir bek süygenek	 Egymást nagyon szeretttük,
Sen menden ceñnil öñgeleb	De te hamar elhídegültél.
Endi meni üçün qıyam aylansın	Már felőlem zuhoghatnak
Tawladan taşla töñjereb	A hegyről legördülő sziklák.

№ 217. A szövege érthetetlen, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

№ 218. İynar, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Qara qaşlarıñ, burma çaqlarıñ	Fekete szemöldököd, hullámos hajad
Qarab turama men sañña	Csodálattal nézem.
Keçe tüşümde seni körgenley	Éjjel álomban, ha megjelenesz,
Çığıb qalama men tañña	Reggelig sem tudok visszaaludni.
 Buwunçuqlarıñ kümüşça cıltıray	 Csuklód ezüstösen fénylik,
Barmaççıqlarıñ sarı altın	Ujjaid sárga aranyból.
İynana esen iynan aruwçuq	Hidd el szépségem,
Öleme seni amaltın	Miattad halok meg.

№ 219. Küy-sirató, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2001

Töben elleden kelgen bir atlı	Lenti falvak felől lovas közeledik,
Bu sabiy Naniq bolurmu	Vajon <i>Nanik</i> -e ez a gyerek?
Carıq culduzum muthuz bolğandı	Fényes csillagom elhalványult,
Nanıgım ölgen bolurmu	<i>Nanikom</i> meghalt-e vajon?
 Men halal çabaq bolğayem Naniq	 Ehető hal lehettem volna, <i>Nanik</i>
Bu suwnu eñişge bargayem	E folyón lefelé úszva.
Duniyağa urluq men mi bolluqem	Úgy volt-e, hogy én leszek a világ eredete
Caratılmayın qalğayem	Bár meg sem teremtettem volna!

№ 220. Küy-sirató, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Hurzuk (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Mahay da Kün da qarnaşladıla, ay da cartıdı	<i>Mahay</i> 'Hold' és <i>Kün</i> 'Nap' testvérek voltak, a
kün sawdu	hold fél volt, a nap teljes.
Ol Misirlanı ıllu arbazğa bu qara qanla nek	Egyiptomi uralkodók udvarába miért kellett
cawdu	fekete vérnek folynia?
Çığara barıb kelgendi deyle Camalını tabhan	<i>Dzsamalt</i> saját apja szólítja: érted
atası	jöttök,
Camalını tutub alıb baralla, ne edi etgen hatası	<i>Dzsamalt</i> elkapták, elviszik, mit követeltett el?

¹⁴⁰ Az *urluq* azt jelenti 'magnak való', amit érdemes tovább szaporítani, újra elvetni. Úr szavunk török etimológiájához (WOT 969) kapcsolhatjuk ezt a karacsáj adatot is.

№ 221. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2001

Men seni süymey ne eteyim Nürcan
Sen aruwluğa çek kesgen
Narat hawada miyik tawlada
Sen meni üçün deb ösge

Mitévő legyek, hogy ne szeresselek *Nurdzsan?*
Te vagy a szépség legfelső határa,
Fenyőillatban, magas hegyeken,
Nekem lettél teremtvé.

Men seni süymey ne eteyim Nürcan
Közüme qarab uyala
Keçe cuqlamay bir tınlıq tabmay
Saḡḡa termile turama

Mitévő legyek, hogy ne szeresselek *Nurdzsan?*
Szemembe nézel szemérmesen,
Éjszaka, éberen, békére nem lelve
Reád vágyakozom.

№ 222. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčik külvárosa, 2000

Oramnı örge keledile
Süygenlerimi üçüsü
Oḡ canındaḡı tamatadı deyle
Oy da qaysı bolur kiçisi

Jönnek az úton fölfelé
Szeretőim közül hárman.
A jobboldalit nézik legidősebbnek,
Vájon melyikük a legfiatalabb?

Canındaḡı ağačqab geroḡ
Ol burulub altı atılād
Oy oy qızla nege almaysız
Bizni elde kezbow satılād

A fa puskatusú fegyvered
Forogva hatszor elsül.
Jaj, jaj, lányok, miért nem veszitek?
A mi falunkban titkot adnak.

№ 223. Küy-sirató, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Cögetey (Cangi) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Seni ayaḡında da çuruqla Qanşawbiy
İçleri qandan toḡandı
Meni balintsāḡa oy atıḡız tenlerim
Meḡḡe bolur kün da bolḡandı

Kansawbiy, a lábodon levő csizma
Tele lett vérrel.
Barátaim, kórházba vigyetek,
Megtörtént velem, ami megtörténhetett.

Meni balintsāḡa oy atdıla oy anam
Eşikleni üsüme tartdıla
Qıçırıb qadalıb a carlı egeçlerim
Terlegenim sayın çabdıla

Jaj, anyám, kórházba tettek,
Rámcsukták az ajtót.
Szegény nővéreim zokogva
Futottak, mikor izzadtam.

№ 224. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Teyri malla tıya men malla tıya
Bir ağač üyge cetgenem
İt da Çerkesleni qarab a körgenley
Men köb saḡışla etgenem

Bizisten, a nyájat terelve
Egy faházhoz értem.
Az áruló cserkeszeket meglátva
Mi minden nem jutott eszembe?

Saḡışlar a ete turḡanlayıma
İşkogum tüşdü esime
Allahdan sora coq edi nögerim
Men köl eteyim kesime

Gondolataimba merülve
A puskám jutott eszembe.
Allahon kívül más barátom nincs,
Magamat így bátorítottam.

№ 225. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 1998

Ey qara tonla cumuşaq qolla
Haram arağıdan toyalla
Kimden tuwğanları belginmegenle
Iyıqdan qatın qoyalla

Ej, fekete bundások, puha kezűek,
Az iszlám tiltott italától megrészegülők!
Azt sem tudják, kitől születtek,
Hetente elhagynak egy nőt.

Geten da könçekle geten da kölekle
Endi gelepeyle kiyelle
Üyünde tawuğu bolmağan çaşla
Birem toru acırge minele

Vászonnadrágosok, vászoningűek,
Most huszárnadrágot viselnek.
Odahaza egy tyúkja sincs ifjak,
Egy-egy sötét farkú barna mént lovagolnak.

Megjegyzés: Az 1920-as években a bolsevikkekhez csatlakozott, és hirtelen meggazdagodott kaukázusi emberekről szóló ének.

№ 226. Küy-sírató (Abdul Kerim éneke), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Cögetey (Cangi) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Abdulkerimim, Abdulkerimim
Eştir a qoyma qıdırıb
Köksül da kögürçün tuthanem da oy oy
Ketgendi qolumdan içhinıb

Abdulkerimem, Abdulkerimem,
Folyton ezt kiáltozod!
Mégfogtam a kék madarat, de
Elszökött tőlem, elszállt.

Abdulkerimni nesin sorasız çaşla
Kesim aytayım çaşlıgın
Kimle öltürüb barıb a oy alğan bolurelle
Qanına boyalğan başlıgın

Ifjak, bármit kérdeztek *Abdulkerim*ről,
Hadd válaszoljam meg én magam.
Bárki volt is a gyilkosa,
Felfedőjét a vérében megmártotta.

№ 227. Küy-sírató, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Balıq aylançından tizilib çığad
Bu erkeçleni alları
Ol oq tiygenley qırılıb tüşgened
Abdulkerimni sanları

A *Balik* folyó kanyarulatától indult
E kecskebak nyáj előhírnöke.
Ahogy beléhatolt a golyó, földrerogyott
Abdulkerim teste.

Abdulkerimim, meni Hızırım
Mallanı tawdan awdurğan
Oy, Bekka uluçuq alay a köreme
Bizge qara qanla cawdurğan

*Abdulkerimem, Hizirem,*¹⁴¹
Nyájat a hegycsúcsról leterelő,
Jaj, *Bekka* fia volt,
Ki a tragédiát ránk hozta.

№ 228. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Oy Mahar özen toymay seni
körge
Köz aldağan kibik tawlarıñ
Tik qulaqladan, oğarı buğoyladan
Sarqadıla zemzem suwlarıñ

Jaj, *Mahar* völgye, a szem be nem telik a
látványoddal.
Szemkápráztató hegyeid,
Meredek kanyonjaidból, hegyes gleccsereidből,
A mennyország vize csordogál.

¹⁴¹ *Hizir* a szürke lovas, az iszlámhívők csodatévő szentje, akihez halála előtt imádkozik mindenki. Képes visszaadni a lelkét a hozzá fohászkodónak.

№ 229. Küy-sirató, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Biz Qazağıstanğa kelgen a bolurek
Nemis faşistni uwundan
Meni wa cüregim içerge termiled
Kafkaznı gara suwundan

Megérkeztünk Kazakisztánba
A fasiszta németek miatt.
Az én szívem csak arra vágjik,
Ihassam még kaukázusi forrásvízből.

Biz Qazağıstanğa kelgen a bolurek
Ömürübüz mında tururça
Ölsem qabırımı sıırtha wa salıǵız
Kafkazdan hawa ururça

Megérkeztünk Kazakisztánba,
Hogy halálunkig itt rekedjünk.
Ha meghalok, a síromat magasra rakjátok,
Hadd érje a Kaukázus szele!

№ 230. Küy-sirató, Törökország, Eskişehir Dernek, 2005

Anı anası bir bek cılaydı, egeçleri burulub
İyiñ qayda qalıb ketdiñ, tıbırın
qururuq

Édesanya nagyon siratja, húgocskái búslakodnak.
Jaj, hol maradtál, te családi tűzhelyet
elhamvasztó?

№ 231. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Teberdi, 2000

Beş da altı cılını tüşümde da körüb
Bıylıǵa da deri saqladım
Sredniy Aziyada ma bir a issi kün
Terek salqınında cuqladım

Álmomban már öt-hat éve látom,
Mostanáig vártam eljöveteleire.
Közép-Ázsiában egy meleg napon,
Egy fa árnyékában elaludtam.

Ayıbdı mañña ma bu süymeklikden
Qalay da esimi taşladım
Alayçıqǵa kelib cuqlaǵanımda wa
Tüşümde da köre başladım

Szégyen rám nézve, e szerelem
Miatt meghabarodtam.
Oda érkezte elaludtam és
Álmomban is öt láttam.

№ 232. Küy-sirató, Törökország, Doğlat, 2001

Çumadanıñı açalmayın tabu ma çüyle bla
açdıla
Quwança cıyǵan haraketini cılay, burula
çaçdıla

Böröndjét ki sem tudták nyitni, úgy feszítették
szét,
Boldog napjaidra összekészített kelengyédet
sírva, szomorúan osztogették.

№ 233. Küy-sirató (Aliról), Törökország, Başhüyük, 2001

Üyübüznü allında köget terekle
Alada bitgen baliyle
Aliy, Aliy deb da esime salalla
Aman çeçek qırılıq sabiyle

Házunk előtt gyümölcsfák,
Meggy terem rajtuk.
Aliy, Aliy, emlegetik nekem
A himlőben meghalt gyerekeket.

№ 234. Küy-sirató (Aliról), Törökország, Başhüyük, 2001

Alay hucusuna wa boşuna da qalsın
Atağ Sülemenni malları
Qan bla irin bolǵandı deydile da
Carlı Aliyimi sanları.

Így elhagyatva maradjon
Apád *Szülejmán* jószágá!
Azt mesélik, vér és genny borította
Szegény *Aliyim* testét.

№ 235. Dzsir, Törökország, Doğlat, 2001

Har iñgir sayın kökbaş üyçükden
Aq kögürçünçük qaraydı
Gürcü cibekça cohar çaşçıgın
Ol sabır sabır taraydı

Ol işni süygen allay qızçıqdı
Usta bileđi eterin
Köble umutlu bolub cürüyle
Bilmeyle kimge keterin

Minden este bádogtetős házból
Fehér galamb nézeget.
Selyemszerű hullámos grúz hajat
Lassan-lassan fésülgeti.

Dolgos leány
Remekül végzi a dolgát.
Sokan reménykedve járnak utána,
Nem tudják még, kihez megy hozzá.

№ 236. Küy-sirató, Törökország, Başhüyük, 2001

Atam Muhacir Kürkge ketgen edi
Zatere motornu satarğa
Qarnaşlarım a nek hazır bolmaysız
Sal ağaçımdan tutarğa

Üstüme de ceşil kırdık bitgelley
İgi bolğanımı bilirsiz
Ser qızlığımda etgen kölegimi
Teñ qızlarıma berirsiz

Qıyınlı¹⁴² da anam, ol caziq egeçim
Ketmegiz meni canımdan
Hasan bla da Hüseyin kelib
Tutsunla da meni salımdan

Süygen teñ kızım, Sabriya egeçim
Ala ketmesin katımdan
Fevzi bla da Ali İhsan a tutsunla
Sal ağaçımı atından

Apám elment a hazájából elüzött *Kürkhöz*,
Hogy eladja a traktorát.
Testvéreim, miért nem álltok még készen
Hogy tartsátok a koporsómat?

Mikor zöld fü nő ki fölöttem,
Megértitek, hogy jól vagyok.
Kislány koromban varrt ingeimet
Barátnőimnek adjátok!

Én szegény anyám és lánytestvérem,
El ne menjetek mellőlem,
Haszan és Hüsein jöjjön,
Ők vigyék a koporsómat!

Kedves barátnőm, *Szabriye* húgom,
Ne menjenek el mellőlem!
Fevzi és Ali İhsan emeljék
A koporsómat oldalról!

№ 237. A szövege nem érthető, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

№ 238. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2001

Oy anam harib sen meni
allıma
Köz qaqmay qarağanlı azmı
boldu

Cüregin iynanmay tas bolğanıma
Oğurlu betin alay sazımı boldu

Jaj, szegény anyám, te egy szempillantásra sem
vetted le
Tekintetet az utamról, elég volt ezt elvisel-
ned.

Lelked ma sem hiszi el, hogy eltűntem,
Áldott arcod így halványul-e el?

¹⁴² A magyar *kín* szó török eredetű, itt egy képzett alakját (*qıyn+lı* 'kinos') látjuk a karacsáj szónak. Az eredeti mély hangrendet a magyar is megőrizte, mindig csak mély hangú toldalékot kaphat.

№ 239. Dzsir furulyán, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Karaçevsk, 2000

№ 240. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

Başıbizdağı carıq cılduzçuq	Fejünk fölött fényes csillagocska
Ol tawla artına batad	A hegyek mögött bukk le.
Aruw sıfatıñ esimden ketmey ¹⁴³	Még mielőtt elfelejteném szép arcod
Tańım aman bla atadı	Csúf hajnal virrad rám.

Men colğa çıǵıb allıña wa qaray	Elindultam, kémlelem az utat,
Eki közümden boşayma	Elveszítettem mindkét szemem.
İynan aruwum men ant a eteme	Esküszöm kedvesem, hidd el nekem,
Seni saǵına çaşayma.	Emléked tart életben.

Men colğa çıǵıb allıña wa qaray	Útra keltem, utadat figyelem,
Eki közümden boşayma	Kinézem a szereimet.
Bu süymekligim elge wa bilinib	Amikor megtudták szerelmünket,
Bolmaz qayǵılaǵa qalǵanma	Hihetetlen bajokba estem.

№ 241. Dzsir (tréfás szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Aq cawluqnu nek baylaǵansa	Miért kötöttél fehér kendőt?
Bitgenmi etgendi boynuǵda	Kikeltek-e rendesen a magok?
Süydürür duwañ bardı deydile,	Szerelmet hozó talizmánod van, azt mondják,
nanım	kedvesem,
Qaramay qoymam	Nem hagyhatlak itt, míg meg nem néztem az
qoynuǵda	öledben.

Megjegyzés: a *bit*- itt a 'földből kikel, kihajt (növény)', a *nanı* 'édesem, kedvesem' jelentésű karacsáj szó.

№ 242. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Bir canından çaşaw tarlıǵı	Egyrészt az élet nehézségei,
Birsi canından süymeklik	Másrészt a szerelem.
Oy meni künüm qalay qıyındı	Jaj, az én napom milyen gyötrelmes,
Süymeklikden küymeklik	A szerelem kínjától égek.

Öksüz a da qalǵan kiyik a ulaqça	Mint egy árva kis özike,
Tawnu arasında qalǵanma	Maradtam a hegyek közt.
Quş buyuqdurǵan tawuq a balaça	Mint egy kis csirke, akit a sas megijesztett,
Ölür saǵıñnı da alǵanma	Halálfélelmek közepette.

№ 243. Dzsir furulyán, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanıkoy, 2000

¹⁴³ *Êsz* szavunk török eredetű, a tövet azonos sorrendben követik az azonos funkciójú toldalékok a karacsájban is (*es+im+den* 'esz+em+ből').

№ 244. Dzsir (Emina), Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

Biz cıqğan edik ullu da Bashandan	Elindultunk <i>Nagy Baszhanból</i>
Şam Teberdige qonaqğa	A csodás <i>Teberdibe</i> , vendégségbe.
Oy da meni başım bılay da qalgandı	Így maradtam életben,
Da tawruh bla comaqğa	Történetek hőse lettem.
 Teberdi allına bolub a turğanlay	 <i>Teberdi</i> elé értünk,
Bir bölek atlı köründü	Lovascsapatot láttunk.
Alanı körgende sabiy a cüregim	Amint észrevettük őket,
Bılay tawğa taşha bölündü	Ifjú szívem megszakadt a félelemtől.

Megjegyzés: az adatközlő itt összekeverte a helyneveket, az eredeti szöveg így kezdődik:

Men barğan edim Ullu Teberdiden	Elindultam <i>Nagy Teberdiből</i>
Taşköpür eline qonaqğa	<i>Tasköpürbe</i> vendégségbe.

A dal címe *Akbiycse* és *Ramazan*. Akbiycse Teberdiben élő nemesi származású fiatal lány volt, Ramazan pedig Tasköpür falvában egy rabszolga származású ifjú. A lány nagybátyja ellenezte a kapcsolatukat, de a házasságukat végképp megtiltotta, Ramazan ezért megszöktette Akbiycsét. Nagybátyja visszavitte a lányt, és megölte.

№ 245. Dzsir, Törökország, Bolvadin, 2005

Ya ataŋ Kőkge da cege wa bolur	Apád <i>Kökbe</i> futott,
Ma qara qolan ögüzle	Fekete-tarka ökrök,
Qarın a cawunda oynay bolur Zeynep	Hasában játszik <i>Zeynep</i> ,
Qara qaş ulan a egizle	Fekete szemöldökű férf, ikrek

Megjegyzés: a szöveg zavaros.

№ 246. Dzsir, Törökország, Akhisar, 2005

Arnavut da çaldan a cayılıb kelelle	<i>Albánia</i> mezejéről ¹⁴⁴ szétszéledve közelednek
Atam Muhacirni qoyları	<i>Muhadzsir</i> apám birkái.
Hucularına boşlarına qalsın	Legyenek átkozottak a
Ma Temirçileni toyları	<i>Temirdzsi</i> család lakodalmai.
 Men da öllüğümü bileyedim atam	 Tudtam apám, hogy meg fogok halni,
Ma qoyları sawarğa oltursam	Ha odaülök megfejni a juhokat.
Duniyalğa ayılğan bir qız boluq edim	Neves lány lettem volna a világon,
Ma cıyırma cılımı toltursam	Ha betölthetem a huszadik évemet.

№ 247. Dzsir (tréfás dal), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Ogari Mara, 2000

Esirib üyge men da keleme	Lerészegedve jövök hazafelé,
Üydegi biyçemi tüyeme	Otthon lévő asszonyomat elagyabugyálom.
Sora meni türmege kelib alıb keterle	Aztán börtönbe vetnek,
Qallay zawuq küne eterle	Milyen vig napokat élnek nélkülem!

¹⁴⁴ Közép-Anatóliában, Belpinar falu közelében található ez a legelő.

№ 248. Dzsir, furulyán, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000
szövegét l. № 249-nál

№ 249. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

Seni qara çaçıñ tabanıñ cete	Fekete hajad a sarkadig ér,
Közleriñ küle turğanlay	Kacagó szemedre
Uzun kirpikleriñ közleriñ caba	Hosszú pilláid borulnak,
Carıqlıñıñ çaşırganlay	Elrejtik a ragyogását.
Senden aruw bolmaz oy cerni üsünde	A föld kerekén nincs szebb nálad,
Aruwluğun ay bla erişe	Szépséged a holdéval vetekszik,
Süymeklik qabhañña tüşgenme men alay	A szerelem csapdájába estem,
Qıynalmam çığargá küreşe	Nem tudok kikecmeregni belőle.

№ 250. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Aruwsa deyle da igise deyle	Szépnek, jónak mondanak,
Künden da köre turayım	Bár naponta láthatnálak!
Aruw nanım, qayda aylansañ da	Szép kedvesem, bármerre vigyen utam,
Canıñ qurman bolayım	Nagyon szeretlek.

№ 251. Szerelmes dal, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanıkoy, 2000

Oy-oy-oy, ah meni da süygenim a	Jaj, jaj, jaj a kedvesem
Bir aman açuw etgendi	Rettenetes haragra gerjedt,
Ol bolcalından şaşargá süye da	Nem törődött azzal, hogy nincs itt az ideje
Bılay qoşha qaçıb ketgendi	Megszökött a nyári legelőre.
Süygenim qoşha wa qaçıb a ketgenli	Mióta a nyári legelőre szökött a kedvesem,
Oy ıřarmayma, külmeyme	Nem tudok nevetni,
Allına qaray men barlıq edim	Mennék én elébe,
Kellik bolcalın bilmeyme	De nem tudom, mikor jön.

№ 252. İynar, Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar, 2000

Ayt dey esegiz, ayt dey esegiz	Ha biztattok, hogy énekeljek,
Cırlamay qalay qoyayım	Hogy állhatnék ellen.
Qaygılarımı bir köb etgense	Bánatomat megsokasítottad,
Canıñ qurman bolayım	Nagyon szeretlek.

№ 253. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Oqaçıq a peşçiklerinde	Okacsik a kemence tetején
Kesi çaññızlay catadı	Egyszál egyedül fekszik.
Woy, woy çaşla, da nek almaysız	Jaj, ifjak miért nem veszitek el,
Awuz sözlerin satadı	Nyakatokba varrná magát.

Awuz sözlerin a ne eterigem
Ne bolur anı bağısı
Aruw Okaçıq bir bek mıdahdı
Uruşan bolurmu anası

Mihez kezdjek, ha rám tukmálja magát?
Mit is ér az?
Nagyon szomorú a szép *Okacsik*,
Talán megszidta az anyja?

№ 254. Dzsir (szerelmes dal), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Cögetey (Ayagı) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Men sen aruwnu alay süyeme
Ömürde toymam körgenden
Tawnu başına çığıb da alırem
Men senden salam bergenden

Én szépségem, úgy szeretlek,
Halálomig benned gyönyörködöm.
Hegycsúcsra is felmásznék azért,
Ki üdvözlétedet hozza.

Oy Candar, Candan canıñ a barsın
Kabağa
İt Tamlıla da cıyılğandıla Babağa orayda
Ala wa bizni tahsabızni bilgenle
Üslerine wa kök gebenekle kiygenle orayda

Jaj, *Dzsandar*, *Dzsandar*, érjen a lelked a Kába
köhöz!
Gonosz abházok gyűltek össze *Babánál*,
Megtudták a titkukat,
Szürke nemezköponyeget viseltek.

№ 255. Dzsir (hósdal), Kabard-Balkár Köztársaság, Bızıngı, 2000

Tawqan tawlağa ketgendi Alan¹⁴⁵
Taw kiyikleni mararga
Keligiz qızla wa ma biz barayıq
Tawqanı allına qararğa

Tawkan elment a hegyekbe, barátom,
Hegyi kecskére vadászni.
Gyertek lányok, induljunk,
Nézzük meg, merre jár!

№ 256. Küy-sirató, Kabard-Balkár Köztársaság, Nałcık, 2000

Awzuğdan çıqğan awuz a tıpuwuñ
Orus gramofon tarthanlay
Oy woy Alanla, siz körgenmegiz
Öloku terek çaqğanlay

Úgy szólt szádból az ének,
Mintha orosz gramofonból [szóltna].
Jaj, honfitársaim, láttatok-e
Vadrózsát virágba borulni?

Süygen çaşıñı kögüztebiz deb
Ölgenni allıma keltirib
Kökbörk nanımı öltürüb qoydula
Araqı şışağa ot iyib

Megmutatjuk neked a szeretődöt, mondták,
Tetemedet hozták elibém.
Fél órán belül el is vitték,
Gyönyörűmet meggyilkolva.

Sen bizni üyge kirgen a zamanda
Ma bizni üyge kün tiyib
Jarım sağatha alıb çıqdıla
Ol aruwçuqnu öltürüb

Mikor beléptél hozzánk,
Nap ragyogta be otthonunkat.
Szürke kalpagú kedvesemet megölték,
Rakis üvegébe mérget helyeztek.

Megjegyzés: Az adatközlő sorokat kevert össze, helyesen így van:

Süygen çaşıñı kögüztebiz deb
Ölgenni allıma keltirib
Jarım sağatha alıb çıqdıla
Ol aruwçuqnu öltürüb

Sen bizni üyge kirgen a zamanda
Ma bizni üyge kün tiyib
Kökbörk nanımı öltürüb qoydula
Araqı şışağa ot iyib

¹⁴⁵ A karacsáj-balkárok egymást alánnak szólítják, ez a szó itt a rím kedvéért szerepel. Használják 'barát, társ, nemzetségbeli' értelemben is.

№ 257. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Bizingi, 2000

Tülkü çıqğandı meni allımdan a	Róka bukkant fel előttem,
Tügü qızıldı qanımdan	Bundája véremnél veresebb.
Men Naniqaynı saylab allıqma	Nekem többet ér <i>Nanıkay</i> ¹⁴⁶
Saw duniyanı malından	A világ minden kincsénél!
Da argı tawla arı awsun deydi	Az ottani hegyek arra forduljanak,
Da bergi tawla beri awsun	Az itteniek ide forduljanak!
Men Nanıkaydan qalğandan ese	Inkább sosem lássam többé,
Közümden qorağança bolsun	Semmint hogy megfosszanak <i>Nanıkaytól</i> !

№ 258. Dzsir (katonanóta), Kabard-Balkár Köztársaság, Bizingi, 2000

Meni süygençigim oh armiyada	Az én kedvesem a hadseregben van,
Ol qaçan qaytır, kogda	Mikor jön vissza, mikor?
Men erge barıb, oh qaytıb kelsem	Ha én addigra férjhez megyek,
Ol manğa ne aytır, tağıda	Mit mond majd nekem akkor?

№ 259. Dzsir, Törökország, Başhüyük, 2001

Közüm a çıraq bargandı, bargandı	Rámeredt a szemem
Ayağındağı meslege	A lábadon a papucsra.
Kete turub a kim tüşdü deb	Elmenöben ki jutott
Alan seni esiğe	Barátom az eszedbe?
Qırğa ketib barasa, barasa	Mezőkön jársz
Oy teñleriñden al bolub	Barátaid előtt
Men süygenley süymesen a	Ha nem szeretsz annyira, mint én téged,
oy Alan	jaj, kedvesem,
Anaņa da kelgin a sal bolub	Holtan térj vissza anyádhoz!

№ 260. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Otarov 2001: 158

Cim-cim aruw cıltıratirem	Csillogóra-ragyogóra kifényesítettem,
Çaçımı, cuwup, tarasam.	A hajam, addig mostam, fésülgettem.
Cılamağanlanı men cılatırem,	A nem sírókat megrikatnám,
Tarığuwlarımı sanasam.	Ha minden bajom felsorolnám.
Tarığuwlarımı men sanarıqma,	Bajaimat elő fogom sorolni,
Qalğanla manga tıñjılab.	A többiek mind engem hallgatnak majd.
Kökbörk cançığım sawmu bolluqdu,	Szürke kalpagos kedvesem jól van-e?
Ne tabarıqma men, cılab?	Mit találhatok én sírva?

№ 261. Küy-sirató, Törökország, Akhısar, 2005

Arnavut da çaldan a cayılıb kelelle	<i>Albánia</i> mezejéről ¹⁴⁷ szétszéledve közelednek
Atam Muhacirni qoyları	<i>Muhadzsi</i> apám birkái.
Hucularına boşlarına qalsın	Legyenek átkozottak a
Ma Temirçileni toyları	<i>Temirdzi</i> család lakodalmái.

¹⁴⁶ *Nanıkay* népszerű lánynév a karacsájoknál.

¹⁴⁷ Közép-Anatóliában, Belpinar falu közelében található ez a legelő.

Men da öllügümü bileyedim atam
 Ma qoylanı sawargä oltursam
 Duniyalağa ayılğan bir qız boluq edim
 Ma cıyırmä cılımı toltursam

Tudtam apám, hogy meg fogok halni,
 Ha odaülök megfejni a juhokat.
 Neves lány lettem volna a világon,
 Ha betölthetem a huszadik évemet.

№ 262. İynar, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2001

Ayt dey esegiz men da aytayım
 İynarlarımı altısın
 Qayda köreyim, qayda tabayım
 Canımı canñız cartısın

Ha ennyire biztattok, én is énekelek
 Hat szerelmes dalt a sajátjaimból.
 Hol lássam meg, hol találjam
 Lelkem másik felét?

Ayt dey esegiz men da aytayım
 İynarlarımı toğuzun
 Süygenim a da belgige bergendi
 Qolundağı da qobuzun

Ha ennyire biztattok, én is énekelek
 Kilenc szerelmes dalt a sajátjaimból.
 A kedvesem jegynek adta nekem
 Saját harmonikáját.

№ 263. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Kelçigiz qızla ay biz barayıq a
 Colları taqır Bashañña
 Men Nanıkaydan qallıq tüyülme
 Boynumdan oyra ashañña

Gyertek lányok, gyereünk
 A szük utcájú *Baszhan* falvába!
 Én *Nanıkayt*ól el nem tudok válni,
 Még ha fölakasztanak sem.

İy, argı taw da arı awsun deyle
 Da bergi taw da beri awsun
 Men Nanıkaydan qalgandan ese wa
 Közümden qara qan cawsun

A túlsó hegy forduljon amarra,
 Az innenső hegy pedig forduljon emerre!
 Inkább vörös vér folyjon a szememből,
 Mint hogy engem *Nanıkayt*ól elválasszanak!

№ 264. Dzsir (Aktamak), Kabard-Balkár Köztársaság, Kara Suv, 2000

Kelçi aruwçuğum paytoñña
 Hamut salğanma sarı atha
 Ey, cay çillede bezgek bolursa
 Alıb ketmesem men naratha

Gyere szépségem a hintóba,
 Befogtam a sárga lovat.
 Nyári melegekben váltólázba esel,
 Ha el nem viszlek a fenyvesbe.

Kelçi aruwçuğum paytoñña
 Qobuzuñu soğa çayqala
 Ey, sol canıñda olturub men barırma
 Sorğanıña cuwab a qaytara

Gyere szépségem a hintóba,
 Harmonikán játszva, táncolva!
 Bal oldaladra én üljek,
 Ha kérdeznek, én válaszoljak!

Megjegyzés: Ez a dal İsmail Semenov híres *Aktamak* dalának egy része.

№ 265. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Cögetey (Ayagı) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Ullu Qaraçaydan deydi asker sotnya çıqdı sanalıb
 Anala qaldıla wa deydi çaşlanı ızlarından taralıb
 Asker sotnya çıqğand deydi çoyun maşınağa basınıb
 Otowla qaldıla wa deydi bılay eşikleri tartılıb

Nagy Karacsájföldről katonák serege indult
 Hátrahagyva anyákat, akik a fiaikra várnak.
 A katonák vonatra szálltak,
 Úgy maradtak a hátrahagyott házak kapui
 bezárva.

№ 266. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçiki Rádió archívuma

Ma suwnu örge cüzedi deyle	Felfelé úszik a folyón, úgy mondják,
Ol ala çabaq, aq çabaq	A tarka pisztráng, fehér hal.
Meni canımdan süygenim sense	Saját lelkemnél jobban imádoztam vagy te
Kulina degen aqtamaq	<i>Kulina</i> nevű, fehér nyakú.
Oy senden aruw körmedim Kulina	Náladnál szebbet <i>Kulinám</i> nem láttam,
Oy men çaşağan cırtlada	Bárhol éltem is.
Sanña uşatıb gokka hanslanı	Hozzád hasonló virágokra
Basmay cürüyme sırtlada	Nem tiporva járom a hegycsúcsokat.

№ 267. Dzsir, Törökország, Bolvadin, 2001

Başındağı kök cawluğın da	Başındağı kök cawluğın da
Aruw köreyem oñmasa	Aruw köreyem oñmasa
Adamlığıña közüm qaramayd	Adamlığıña közüm qaramayd
Aruwluqçuğın bolmasa	Aruwluqçuğın bolmasa

№ 268. Dzsir – sirató, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Uçkulan (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Meni süygenim ketib baradı	Elmegy a kedvesem,
Ustolda qalgand suratı	Asztalon maradt a képe.
Ekibizden sora da bolurla oy Alan	Más is van kettőnkön kívül, jaj, ember,
Cartılay qalgan muratı	Akinek félbemaradt a célja.
Oy seni bla meni üçün canım	Rólad és rólam, kedvesem
Tawlağa gazet urulsun	Újságok írjanak!
Oy senden qalgan meni da duniyam	Tőled megfosztva, a világom
Tübü başına burulsun	Forduljon föl!

№ 269. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Har ertden sayın a bet qol cuvama	Reggelente arcot, kezet mosok,
Tawladan aqğan qar suwğa	A hegyekből lefolyó hólével.
Sen aruwçuqnu da qaydan a süygenem	Miért is szerettelek meg,
Çaş cüregime carsuwğa	Ifjú szívemnek baja lettél.
Endige deri da kirmegen edim	Mostanáig nem mentem,
Endi kirgenme tumañña	Most szálltam csak ködbe.
Atamı anamı da haram eterça	Apámmal, anyámmal szembeszegültem,
Ne aruw körünñen ediñ sen mañña	De szépnek tűntél te nekem!

№ 270. Dzsir (történelmi ének), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Azret biy a çaşay edi da	<i>Azret bej</i> ott lakott
Ol Malkar Tarında, oy	A Balkár folyó völgyében.
Oy bu bir üç qatın alğan edi deydile	Jaj, úgy mondják, három asszonya volt,
Bolmay a munu sabiyi	Mégsem lett gyermeke.

Oy artda bılay qatın alğan ed
Añña egizle tuwdula
Atlarına wa Bekmirza bla
Biymirza deb a atalla

Jaj, aztán ilyen nőt vett el,
Aki ikreket szült neki!
Egyiküket *Bekmirzának*,
Másikukat *Biymirzának* nevezték.

№ 271. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčık, 2000

Köklede uçhan alay kögürçün
Qanatı aylanıb teñjizge
Ay, kün bulutha kirginçi caşla
Küyow da boluqma men sizge

Égen szálló galamb
A tenger felé szárnyal.
Ej, mielőtt a napot a felhő eltakarná, ifjak,
Sógorotok lesznek nektek.

№ 272. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Tamara Bittirova gyűjtése

Qaysı caylıqda otlay bolurla
İyesiz qalğan mallarım
Süygeniñ erge kaçdı
degende
Qırılıb tüşdüle sanlarım

Vajon melyik nyári legelőn legelészik
Gazdátlanul maradt nyájam?
Amikor azt mondták, hogy a kedvesed férjhez
ment,
Holtan rogyott össze a testem.

Qırılıb tüşgen meni sanlarım
Endi tirilmeydile örge
Ay, bu bedişge qalğandan ese
Kirib qalıyem men körge

Holtan összerogyott testem
Még egyszer nem kel lábra.
Jobb lett volna náthától sírba dőlnöm,
Mint ezt a szégyent megérnem!

№ 273. Dzsir, Törökország, Yakapınar – Ertuğrul, 2005

Siz aythan hawle caş men da bolsam a
Qıñırboyun horalağa minmezem
Siz aythan homuh caş men da
bolsam da
Ol aruv Zawranı süymezem

Bár én lettem volna a léhütőnek tartott ifjú!
Hajlott hátú paripákra nem ültem volna.
Bár én lettem volna az ügyetlennek mondott
ifjú!
Ne szerettem volna bele a szépséges *Zawrába*!

№ 274. Küy-sirató (Aliról), Kabard-Balkár Köztársaság, Kaşha Tav, 2000

Elde sabiyçikle da cılab a kelelle
Suwğa bir atlı ketdi deb
Aliyni egeçleri bir aman cılayla
Aliyge qarğış cetdi deb

Sírva jönnek a faluban a gyerekek,
Mondják, hogy beleesett a folyóba egy lovas.
Aliy nővérei keservesen sírnak,
Aliyt, azt mondják, átok érte utol.

Oy suwğa ketgen alay atlını
Qızıl qantor atı barmedi?
Suwnu da başına barıb qarağanda
Suwnu başı qızıl qanmedi?

Jaj, a folyóba esett lovasnak
Vörös pej lova volt-e?
A folyóparthoz közeledve
Vörös vér borította-e a folyópartot?

№ 275. Dzsir, Kabard-Balkár Köztársaság, Yanikoy, 2000

Oy hoy marcala deydi da bu küz qoyçula	<i>Udzset</i> völgyébe értek az őszi pásztorok, ¹⁴⁹
Ucet awzuna kirdile deyle hoy alay da kirdile	Beértek a völgybe.
It gawurla bılanı qaydan bildile	Kutya gyaurok honnan értesültek róla?
Oy hoy marca deydi da bu Tuwdulanı da wa	A <i>Tuwdu</i> család barna lovait
qaratornu sürdüle deyle	elrabolták,
Hoy alay da sürdüle	Nyájait elrabolták,
Küz qoyçula da ulaq ¹⁴⁸ soydula aşarğa	Az őszi pásztorok vacsorára kecskegidát vágtak.

№ 276. Dzsir (szerelmes dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Ogari Malkar (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Bılay arı qarasam	Bılay arı qarasam
Zınada eki çalqıçı	Zınada eki çalqıçı
Qatın, qoynuğa kirmey qalgıyem	Qatın, qoynuğa kirmey qalgıyem
Men sanğa şaşıb bargınçı	Men sanğa şaşıb bargınçı

№ 277. Dzsir (Gapalau), Törökország, Bolvadin, 2005

Men başlağanma da bir baş awruthan haparğa	Egy szívfájdító történetbe kezdtém,
Qaraçay tarihni anam endigi gençlege	Elmesélem a karacsáj történelmet a mai
satarğa	fiataloknak. ¹⁵⁰

№ 278. Dzsir (Tavkan), Kabard-Balkár Köztársaság, Töben Çegem, 1998

Tawqan tawladan ketgendi qızla	Hegyekbe ment <i>Tawkan</i> , lányok
Taw kiyikleni mararğa	Hegyi kecskékre vadászni.
Keligiz qızla da birge barayıq	Gyertek lányok, menjünk együtt
Tawqannı allına qararğa	Lessük <i>Tawkan</i> útjait!
Tawqan alay çaş edi Alanla	<i>Tawkan</i> olyan délceg legény volt barátaim,
Taw kiyikleni tutuwçu	Hegyi kecskéket megfogó.
Nögerleri da alay bolğandıla da	Barátai is olyanok,
Ol tuthanlanı cutuwçu	Akik elfogyasztották a zsákmányát.

№ 279. Dzsir, Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Kereskedelmi karacsáj CD, 2005

Ata curtha eltgen colla kesilib	Nincs visszaút hazafelé,
Oñluraqla çıqdıq entda bir cazğa	Mi erősebbek még egy tavaszt megértünk.
Tüye cıyın barad qumnu tizilib	Tevekaraván halad a homokban sorba,
Ala bara bolurlamı Kafkazğa	Vajon eljutnak-e a Kaukázusba?
Başçı tüye köllendired cıyının	A vezér teve biztatja a többieket,
Tiri atlay ant etgença talmazğa	Bátran lépdél, fāradhatatlanul.
Başçı bolsa bir onowğa sıynıb	Ha már vezér, hűen fogadalmához
Sürkelib da ceter edik Kafkazğa	Akár hason eszúsva is eljutunk a Kaukázusba. ¹⁵¹

¹⁴⁸ A 'kiskecske, kecskegida' jelentésű szó egy korai nyugati ótörök jövevényszó a magyarban (WOT638).

¹⁴⁹ A nyári legelőről a nyájakat leterelő pásztorok.

¹⁵⁰ Az adatközlő itt török szót illesztett be az amúgy karacsáj-balkáruł énekelt szövegébe.

¹⁵¹ A Sziríában rekedt karacsáj-balkárok történetéről szól ez az ének.

№ 280. Dzsir (modern), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčik, 2000

Süygenim sen alay aruw bolğansa	Kedvesem, annyira szép lettél, hogy
Ay kün da tohtab qaraçça sañña	A nap és a hold is ámulattal néz rád.
Meni cürek tınçlıgımı alğansa	Szívem nyugalmát eltüntetted,
İynan çaññız sense nasib berlik mañña	Hidd el, csak te tehetsz boldoggá.

№ 281. Dzsir (modern), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalčiki Rádió archívuma

Kök kölek çaş meni tileyd, hoy	Kék inges ifjú akar engem.
Men barsam ol allıqma deyd, hoy	Ha elmegyek vele, azt mondja, elvesz.
Bilmeyme qalay eterge,	Nem tudom, mitévő legyek,
Kök kölek çaşha ne derge	Nem tudom, mit mondjak a kék inges ifjúnak,
Artda soquranırmamı, hoy	Nem bánom-e meg később?

Ol qızını alsam cararmı, hoy	Jó lesz-e, ha azt a lányt veszem el?
Ahşı qatın bolalırmı, hoy	Jó feleség tud-e lenni?
Anı awzu ot çaqmazmı,	Nem lesz-e szájas
Üyden bereket qaçmazmı	Nem szokik-e az áldás otthonról?
Men anı qaydan bileyim, hoy	Honnét tudhatnám?

№ 282. Dzsir (modern), Kabard-Balkár Köztársaság, Bızıngı, 1998

Toy baradı eşik allında	Folytatódik a lagzi a kapun kívül is,
Kelin kelgendi carıq arbazğa	Megérkezett a menyasszony a vidám házhoz.
Tolu üydegili bolsunla, ey	Nagy családjuk legyen,
Etgen muratları tolsunla	Vágyaik teljesüljenek!

№ 283. Dzsir (modern), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Kereskedelmi karacsáj CD, 2005

Taw dordannı teşib çığama, oy	Kilyukasztom a hegy oldalát, kilépek onnan,
orayda	<i>oy, orayda,</i>
Qısır taşlanı sarqıb cuwama, oy orayda	Síkos sziklák fölül leáradok, <i>oy, orayda,</i>
Col uzaqdı, men aşığama, oy orayda	Hosszú az út, sietek, <i>oy, orayda,</i>
Taw celni da cetib ozama, oy orayda	Hegyi szellők hátán haladok, <i>oy, orayda.</i>

Ey, teren özenle, çegetle	Hej, mély völgyek, erdők!
Ey, qotur qayala, künbetle	Hej, mohos sziklák, hegycsúcsok,
Sizge çaññur kelsin, küsetse	Eső áztasson, ne hiába vágyjátok
Suw tamçılarım, suwuk ayazım	Vízceppjeimet, hűs szeleimet,
Sizni iynaklay ozama	Mindőtöket simogatva haladok.

Soruşalla şorqa suwlarıñ, oy orayda	Elcsitulnak örvénylő folyamaid, <i>oy, orayda,</i>
Tar özenden keñge çıqsala, oy orayda	Szűk völgyből a síkságra érve, <i>oy, orayda,</i>
Kerek cerde burulub ala, oy orayda	Ahol kell, ott gátat szabva, <i>oy, orayda,</i>
Etedile qulluq adamğa, oy orayda	Szolgálják az embereket, <i>oy, orayda.</i>

Ey, teren özenle, çegetle
 Ey, qotur qayala, künbetle
 Sizge caññur kelsin, küsetse
 Suw tamçılarım, suwuk ayazım
 Sizni iynaklay ozama

Hej, mély völgyek, erdők!
 Hej mohos sziklák, hegycsúcsok,
 Eső áztasson, hiába ne vágjátok
 Vízceppjeimet, hús szeleimet,
 Mindőtöket simogatva haladok.

№ 284. Dzsir (modern nogaj dal), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçik, 2000

№ 285. Dzsir (modern), Karacsáj-Cserkesz Köztársaság, Cögetey (Cangı) (Agócs–Lukács gyűjtése), 2007

Haman callab küreşsem da süymeklik coldan
 Qıyın işni bacarığa kelmez deb qoldan
 Boysunmadı cazuw menje, aldı cesirge
 Buyurdu bir qaçkı keçe seni süyerge

Szerelmed útból szeretnék eltűnni,
 Nehéz feladat, meg sem tudom oldani.
 Nem adatott meg nekem, foglyul estem,
 Egy őszi este elfogadtam a sors parancsát,
 beléd szerettem.

№ 286. Dzsir (modern), Törökország, Ankara, Televízió stúdió, 1998

Kökge termilib öşgen naratla
 Çaşıl çepkenli tabiğat
 Ata curtumu seyir haparı
 Sawlay duniyağa aytılad

Égbe nyúló hatalmas fenyők,
 A zöld ruhás természet
 Elmeséli az egész világnak
 Hazám érdekes történetét.

Atam anam da sense Qaraçay
 Kiriş tutuşub tawlarıñ
 Üyüm künüm da sense Qaraçay
 Erib ketginçi buzlarıñ

Te vagy, Karacsájföld apám és anyám is.
 Lánchegységként húzódó hegyeid,
 Otthonom, napom is te vagy Karacsájföld,
 Míg jegeid mind el nem olvadnak.

№ 287. Dzsir (modern), Kabard-Balkár Köztársaság, Nalçiki Rádió archívuma

Köküregim col bolluqdu
 Canım sañña qor bolluqdu
 Süygen cürek süyülmedi, süyülmedi
 Qara künüm ol bolluqdu

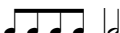

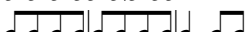

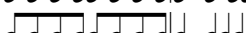

Szívem út lesz,
 Lelkem áldozat érted.
 A szerető szív viszonzatlan marad,
 Ez lesz a tragédiám.

Qaşıñ qara, çaçıñ qara
 Qaşıñdan da çaçıñ qara
 Cüregime saldıñ cara
 İynanmay esen kel da qara

Szemöldököd fekete, hajad fekete,
 Hajad szemöldöködnél is feketébb.
 Sebet ütöttél a szívembe,
 Ha nem hiszed, gyere, nézd meg!

7. Zenei mutatók

A dallamsorok ritmusképlete

4a		7/8a	
5a		9a	
5b		9b	
5c		9c	
6a		9d	
6b		10a	
6c		10a_v	
7a		11a	
7b		11b	
7c		11c	
7d		12a	
8a		13/14	
8b		13/14+	
8c		Sp1	
8d		Sp2	
		Sp3	

Emeljük ki a kedveltebb ritmusképleteket! Leggyakoribbaknak veszem a 15-nél többször előfordulókat, gyakorinak az 5-14-szer előfordulókat és ritkábbaknak a 3-4-szer előfordulókat. Az 1-2-szer hallhatóktól most eltekintek.

Izometrikus dallamok. Leggyakoribb: 7a (41 db) és 11a (31 db), gyakori: 8a (13 db), sp3 (12 db), 8b (8 db) és 9b (5 db), ritkább: 6b (3 db).

Heterometrikus dallamok. Leggyakoribb: 8a-7a (30 db) és 13/14 (16 db), gyakori: 7a-8a (12 db), 7a- 6b (7 db), 8a-6b (7 db) és rubato (6 db), ritkább: 5a-7a (3 db), 8a-5a-7a (3 db).

Összességében kiugrik a 7a, 8a, 11a, ezen kívül jelentősebb a 8b, 6b, sp3 és a heterometrikus formákban az 5a is képviselteti magát.

7a:

8a:

11a:

6b: , és

8b:

sp3: és és

5a:

A speciális metrikájú dzsir dallamoknál leggyakoribb az 5b-5b (20 db), gyakori az 5c-5c (11 db), 6b-6b (10 db), 6b-5c (8 db), 5b-6b (7 db), 6b-5b (6 db) és 5c-6b (5 db) míg ritkább a 4a-5c (4 db) és 8a-8c (3 db). Tehát az 1–3. sorok legfontosabb képleteiben leggyakoribb az 5b, 5c, 6b, a 2–4. soroké pedig 8c, 9b és 7d.

5b: , és

5c:

6b: , és

8c:

9b:

7d:

Izometrikus dallamok ritmusképletei

5b	Nº 94
5c	11a, Ex.11.5
6b	Ex.08.4, Nº 5, Nº 134
6b+	Nº 181
7a	Ex.03.2, Ex.03.3a, Ex.03.3b, Ex.06.3, Ex.06.4, Ex.06.7, Ex.07.2, Ex.07.4, Nº 3, Nº 8, Nº 9, Nº 11, Nº 13, Nº 20, Nº 21, Nº 23, Nº 25, Nº 26, Nº 27, Nº 30, Nº 31, Nº 42, Nº 44, Nº 45, Nº 67, Nº 70, Nº 72, Nº 75, Nº 78, Nº 80, Nº 81, Nº 83, Nº 89, Nº 90, Nº 92, Nº 93, Nº 104, Nº 112, Nº 116, Nº 126, Nº 145
7b	Nº 2
8a	Ex.04.2, Ex.06.6, Ex.08.1b, Nº 12, Nº 16, Nº 22, Nº 29, Nº 35, Nº 36, Nº 50, Nº 85, Nº 87, Nº 97, Nº 98
8b	Ex.02.4a, Nº 106, Nº 107, Nº 115, Nº 118, Nº 128, Nº 174
8d	Nº 284
8e	Nº 287
9b	Nº 109, Nº 159, Nº 193, Nº 281, Nº 282
10a	Nº 173
10a _v	Nº 160, Nº 169
11a	Ex.10.2, Ex.10.6, Ex.10.5a, Ex.11.1, Ex.11.2, Ex.11.3, Nº 147, Nº 149, Nº 155, Nº 156, Nº 157, Nº 158, Nº 161, Nº 162, Nº 163, Nº 164, Nº 172, Nº 177, Nº 178, Nº 180, Nº 182, Nº 185, Nº 187, Nº 188, Nº 190, Nº 191, Nº 194, Nº 196, Nº 198, Nº 199, Nº 279
11c	Nº 280, Nº 183
12a	Nº 146
Sp1	Ex.01
Sp1 _v	Nº 14
Sp2	Ex.02.2
Sp2 _v	Nº 17
Sp3	Ex.04.4, Ex.08.2b, Ex.08.3b, Nº 46, Nº 77, Nº 124, Nº 125, Nº 139, Nº 141, Nº 143, Nº 283, Nº 285

Heterometrikus dallamok első és második sorának ritmusképletei

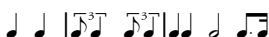
5a, 7a	Ex.02.1b, № 60, № 121
5a, 8c	№ 117
5b, 5b, 8c	№ 133
5b, 5b, spec	Ex.08.2a
5b, 8b	№ 105
5c, 7a	№ 1
5c, 8a	№ 84
5c, sp3	№ 136
6b, 5c	№ 111
6b, 6a	№ 122
6b, 7a	№ 123
6c, 5c	Ex.10.3
6c, 7a	№ 120
6c, 9b	Ex.12.02, Ex.13
6c, 8c	Ex.08.1a
7a, 5a	Ex.05.2, № 34, № 66
7a, 6b	№ 18, № 28, № 62, № 64, № 65, № 73, № 108
7a, 6c	№ 137
7a, 7a _v	№ 195
7a, 8a	Ex.02.1a, Ex.04.3, Ex.06.1, Ex.06.5, Ex.07.3, № 15, № 53, № 54, № 71, № 79, № 91, № 111
7a, 8a, 6b	№ 135
7a, spec	№ 37
7a, 10a	№ 67a, 10a, № 77a, 11a, № 32
7a, 11a	№ 82
7a~	Ex.05.1
7a _v	№ 138, № 144
7c, 6b	№ 4
7c, 7a, 5c	№ 88
8a, 11a	№ 142
8a, 4a	№ 48
8a, 4a	7a, № 41

8a, 5a, 7a	Ex.02.5, № 19, № 61
8a, 5b, 5a	№ 55
8a, 5c	Ex.08.6, № 140, № 76, № 119, № 132
8a, 6a	№ 69, № 130
8a, 6b	Ex.02.4b, № 49, № 51, № 96, № 131
8a, 6b, 9a	№ 39, № 40
8a, 7a	Ex.03.1, Ex.06.2, Ex.07.1, Ex.08.3a, Ex.08.5, Ex.09.2, № 24, № 33, № 38, № 43, № 52, № 56, № 57, № 58, № 59, № 63, № 68, № 74, № 114, № 86, № 95, № 99, № 100, № 103, № 113, № 129
8a, 7a, 5a	№ 10, № 47
8a, 7a, 6a	Ex.02.3b, Ex.04.1
8a, 8b	Ex.02.3a
8a, 7a	№ 127
8a, 5c	Ex.09.1
13/14	Ex.10.1, Ex.10.4, № 150, № 151, № 152, № 153, № 154, № 165, № 170, № 179, № 189, № 192
13/14~	№ 171, № 176, № 197
13/14+	№ 102
Oranda	№ 184, № 166, № 167, № 168, № 148, № 175
Speciális	№ 286 ¹⁵²
Változékony <i>rubato</i>	№ 186, Ex.07.5, Ex.10.5b

Dzsir dallamok ritmusképletei

A továbbiakban a dzsir dallamok első két sorának ritmusképletét vizsgáljuk. Megjegyezzük, hogy a giusto előadású dzsir dallamkottáknál az ütemvonalak néha elrejtik a tipikus ritmusképleteket.

4a, 5c, spec	Ex.12.04a
4a, 4a, 8a	№ 257
4a, 5c, 7d	№ 270
4a, 5c, 8c	№ 253, № 263
4a, 5c, 8d	№ 260

¹⁵²

5a, 3(!), 8c	№ 259
5b, 4a(!), 8c	№ 278
5b, 5b, 6b, 8c	№ 222
5b, 5b, 7d	№ 264
5b, 5b, 8c	Ex.12.6b, № 204, № 206, № 208, № 213, № 216, № 235, № 240, № 252, № 254, № 262, № 272, Ex.12.6a, № 261
5b, 5b, 9b	№ 220, № 232
5b, 5b, spec	Ex.12.05a
5b, 5b _v , 8c	Ex.12.7a
5b, 6b, 8c	Ex.12.03b, Ex.12.05b, № 218, № 256, № 271
5b, 6b, 9b	№ 228
5b, 6b, spec	№ 238
5b, 6c, 9b	№ 236
5c, 5b, 8c	№ 221
5c, 5c, 7d	№ 230
5c, 5c, 8c	№ 201, № 203, № 233, № 255–266, № 267, № 268
5c, 5c, 9b	№ 225, № 241, № 247
5c, 6b, 7d	№ 217, № 226
5c, 6b, 8c	Ex.12.9b, № 219
5c, 6b, 9b	№ 210
5c, 8c	Ex.12.9a
6a, 5b, 8c _v	№ 207
6a, 6b, 8c	Ex.12.7b
6b, 8c	№ 277
6b, 5b, 8c	№ 211, № 224, № 227, № 244, № 245, № 250
6b, 5c, 7a(!)	№ 101
6b, 5c, 7d	№ 258
6b, 5c, 8c	Ex.12.8b, Ex.12.8a, № 200, № 269, № 273, № 212, № 223, № 275
6b, 6b, 8c	№ 242, № 249, № 251, Ex.12.01
6b, 6b, 9b	№ 229, № 231, № 248
6b _v , 6b, 8b _v	Ex.12.03a
6c, 6c, 9b	№ 209

7a, 8c	N ^o 276
7a, 5a, 7d	N ^o 239
7a, 5c, 6a _v	N ^o 243
7a, 6a, 9b	N ^o 246, N ^o 234
7a, 6c, 8c	N ^o 274
7a, 7a, 9b	N ^o 205, N ^o 237
7a, 8c	N ^o 214

8a, 8c | N° 215, N° 265, Ex.12.04b

Egyedi | N° 202

Ütemelőjelzések

Az anyag régiességét mutatja, hogy igen sok esetben hallunk rubato, parlando előadást, illetve fordulnak elő vegyes ütemelőjelzések – ezek is sok esetben egyfajta szabad előadást jelezve. Tempo giusto előadás jellemzi a dallamok közel másik felét, itt dominál a 2/4, ezen kívül nagyjából egyforma mennyiségű 4/4, 5/8 és 6/8 van.

Giusto előadásmód változatlan ütemelőjelzéssel (196 db): 2/4 (139 db), 4/4 (18 db), 5/8 (18 db), 6/8 (18 db), 5/4 (1 db) valamint 7/8 (1 db) és 9/8 (1 db).

Szabad előadás illetve vegyes ütemek (240):

Giusto vegyes ütemekkel, főleg 2/4 és 2/4 alappal (17 db): Dzsir (többnyire vegyes ütemekkel (95 db), poco rubato (37 db) valamint néhány parlando.

Részletesebb képet látunk a következő táblázatban.

Giusto előadásmód változatlan ütemelőjelzéssel

2/4 (139 db) Ex.01, Ex.02.1b, Ex.02.2, Ex.02.3b, Ex.02.4b, Ex.03.3b, Ex.04.1, Ex.05.1, Ex.05.2, Ex.06.3, Ex.06.4, Ex.06.7, Ex.07.1, Ex.07.2, Ex.07.3, Ex.07.4, Ex.08.1a, Ex.08.1b, Ex.08.2b, Ex.08.3a, Ex.08.3b, Ex.08.4, Ex.08.6, Ex.09.1, Ex.11.5, N° 1–5, N° 8–9, N° 11–12, N° 14–15, N° 17–26, N° 28–29, N° 33–34, N° 38–40, N° 42, N° 44–45, N° 47–49, N° 51–55, N° 57–63, N° 66–68, N° 71–76, N° 81–82, N° 84, N° 90–91, N° 93, N° 95–96, N° 103–104, N° 107–108, N° 110–112, N° 114, N° 116–117, N° 119–126, N° 129–132, N° 134–137, N° 140, N° 147, N° 149, N° 156–157, N° 159, N° 164, N° 173, N° 180–183, N° 185, N° 191–196, N° 279, N° 282–283, N° 284, N° 286–287.

5/4 № 179.

5/8 (19 db) Ex.03.1, Ex.03.2, Ex.03.3a, Ex.06.2, Ex.06.5, Ex.08.5, Ex.11.1, № 10, № 35, № 79, № 85, № 86, № 97, № 98, № 155, № 162, № 178, № 187, № 198.

6/8 (17 db) Ex.04.3, Ex.06.1, Ex.07.5, Ex.09.2, Ex.13, № 13, № 56, № 70, № 78, № 88, № 89, № 101, № 106, № 109, № 113, № 127, № 133, № 138–139, № 141, № 143–146, № 158, № 281, № 285.

4/4 (18 db) Ex.04.4, Ex.08.2a, Ex.10.5a, № 6, № 7, № 30, № 36–37, № 46, № 50, № 64–65, № 77, № 80, № 83, № 87, № 128, № 280.

9/8 Ex.06.6.

Szabad előadás és vegyes ütemek

Giusto vegyes ütemekkel (17 db) 2/4 és 3/4: Ex.02.1a és № 27; *2/4 és 7/4:* № 16; *3/4 és 2/4:* № 142; *3/4 és 4/4:* № 41; *4/4 és 5/4:* № 118; *5/8 és 2/4:* Ex.02.5 és № 31; *5/8 és 6/8:* № 32 és № 92; *5/8 és 3/4:* № 69; *6/8 és 2/4:* Ex.02.4a és № 43; *6/8 és 5/8:* Ex.02.3a; *6/8 és 7/8:* № 172; *6/8 és 9/8:* № 188 és № 199.

Dzsir (többnyire vegyes ütemekkel és poco rubato előadásban – 95 db) Ex.12.01, Ex.12.02, Ex.12.03a, Ex.12.03b, Ex.12.04a, Ex.12.04b, Ex.12.05a, Ex.12.05b, Ex.12.6a, Ex.12.6b, Ex.12.7a, Ex.12.7b, Ex.12.8a, Ex.12.8b, Ex.12.9a, Ex.12.9b, № 200–278.

Rubato (37 db) Ex.04.2, Ex.10.1, Ex.10.2, Ex.10.3, Ex.10.4, Ex.10.5b, Ex.11.2, Ex.11.3, № 99, № 100, № 102, № 105, № 115, № 148, № 150–154, № 160–161, № 163, № 165–171, № 174–177, № 184, № 186, № 189, № 197.

Parlando № 190.

Dallamagok/sorok száma és kadenciák

Mindössze négy dallamot vezethetünk vissza egyetlen zenei sorra, a karacsáj népzeneben még a magyarnál is kevésbé van reprezentálva ez az elemi zenei forma. A két- illetve négysorosra vissza nem vezethető, három-, illetve öt-soros dallamok száma is elhanyagolható (3).¹⁵⁴

¹⁵⁴ A kettéosztható két hosszú sorból álló dallamokat most négy (rövid) sorból állóknak veszem (№ 159). A különálló refréneket nem vettem figyelembe a dallamok sorszámanak megállapításánál (ex.2.5). Azokat a dallamokat, melyek második sor végén alaphangon zárnak, majd két alaphangon záródó, nem túl karakteres, kis ambitusú sorral folytatódnak, kétsorosoknak vettem. Ezzel szemben van néhány dallam, mely annak ellenére, hogy minden sora az alaphangon zár, négysorosnak vehető (pl. № 5).

Kétmagú dallam már jóval több akad (65 db), és a magyar állapothoz hasonlóan itt is dominálnak a négysoros dallamok. Ezen belül nagyjából egyformán szerepelnek az első soruk közepén alaphangra leereszkedők, illetve az első sor végén az alaphangon zárók (kb. 40 db). Ez utóbbiak egy részét újabb, emelkedő-ereszkedő felépítés, míg más részüket AB^kAB formájú régies zenei anyag jellemzi.

Messze legnépesebb a négy teljesen vagy viszonylag független sorból építkező dallamok csoportja (197 db), melyben a legváltozatosabb, de a tipikus dallammozgásnak megfelelően rendszerint ereszkedő kadenciasorokat látunk.

1 magú és 1 magúra visszavezethető dallamok (4 db):

№ 11, № 166, Ex.02.1a, Ex.02.1b.

2 magú és 2 magúra visszavezethető dallamok (65 db).

főkadencia	azonosító
IV	Ex.01
VII	№ 68, № 146
#VII	№ 4
1	№ 1–2, № 12, № 148–149, № 163–164, № 167–169
2	Ex.02.2, № 3, № 8, № 13–14, № 16–19, № 147, № 170–174, № 176–179
b3	Ex.02.3a, Ex.10.4 ¹⁵⁵ , № 20–22, № 24, № 151, № 155–156
3	Ex.02.3b, № 25–29, № 180–181
4	Ex.02.4a, Ex.02.4b, Ex.10.1, Ex.10.5a, № 31, № 33, № 157, № 182–184
5	Ex.02.5, № 36, № 37, № 185
7	№ 162

¹⁵⁵ Kadenciái b3(1)2, ráadásul a 2. sor végén zárás előtt, a dallam végén pedig az utolsó hangban leugrik a VI. fokra.

4 magú illetve 4 magúra visszavezethető dallamok

– MÁSODIK SOR VÉGÉN ALAPHANGON ZÁRÓ 4 MAGÚ DALLAMOK (41 DB)

kadenciák	azonosító
1, 1, VII	Nº 70
1, 1, 1	Nº 5, Nº 9
1, 1, b3	Nº 10, Ex.10.2
1, 1, 3	Nº 165
2, 1, b3	Nº 150
b3, 1, 1	Nº 23, Nº 39
b3, 1, 2	Nº 38, Nº 40
b3, 1, 4	Ex.03.1, Nº 41, Nº 42, Nº 153
3, 1, VII	Nº 49
3, 1, 2	Nº 48
4, 1, 1	Nº 30, Nº 32, Nº 34, Nº 44
4, 1, 2	Nº 43, Nº 51
4, 1, 3	Nº 158
4, 1, 4	Ex.03.2, Nº 50, Nº 201, Nº 203, Nº 245
4, 1, 5	Nº 200
5, 1, 1	Nº 35, Nº 46, Nº 202
5, 1, 2	Nº 45
5, 1, b3	Ex.03.3b, Nº 160
5, 1, 4	Ex.03.3a, Nº 52
5, 1, 5	Ex.12.01, Nº 47
#6, 1, 3	Nº 53

ELSŐ SOR VÉGÉN ALAPHANGON (VAGY AZ ALATT) ZÁRÓ 4 MAGÚ DALLAMOK (43 DB)

kadenciák	Azonosító
1, VII, VII	N _o 63, N _o 64, N _o 65
1, VII, 2	Ex.05.1, N _o 69
1, 2, 1	Ex.04.1, N _o 60
1,2,VII	N _o 54
1, b3, 1	Ex.04.2, N _o 55–56
1, 4, 1	N _o 57, N _o 61
1, 4, b3	Ex.04.3, N _o 279
1, 4, 4	N _o 280
1, 4, 5	N _o 7
1, 5, VII	N _o 286
1, 5, 1	Ex.04.4, Ex.12.03b, N _o 58, N _o 59, N _o 204, N _o 206–212, N _o 287
1, 5, 2	N _o 213, N _o 214, N _o 281
1, 5, 3	N _o 62
1, 5, 4	Ex.12.03a, N _o 205, N _o 282
1, 5, 5	Ex.12.02, N _o 283–285
VII, b3, b3	N _o 6

ERESZKEDŐ 4 MAGÚ DALLAMOK (197 DB)

kadenciák	azonosító
5, VII, 4	Ex.05.2, N _o 66–67
2, 2, 1	N _o 15, N _o 71
b3, 2, 1	N _o 74
b3, 2, 2	Ex.06.1, N _o 72–73
4, 2, 2	N _o 75
4, 2, b3	N _o 76–77

5, 2, VII	№ 78
5, 2, 1	№ 79
5, 2, 2	№ 80
5, 2, b3	№ 81
5, 2, 4	№ 175
8, 2, 1	№ 104
8, 2, #6	№ 105
b3, b3, b3	Ex.06.2, № 82
b3, b3, 1	№ 83, № 278
4, b3, b3	Ex.06.4, № 89
4, b3, 1	№ 114, № 86, № 98
4, b3, 2	Ex.06.3, № 87–88
5, b3, VII	№ 90
5, b3, 1	№ 85, № 91–93, № 97
5, b3, b3	Ex.06.5, Ex.06.6, Ex.11.1, № 96
5, b3, 4	№ 94
6, b3, 1	№ 95
7, b3, 2	Ex.06.7
7, b3, 4	№ 99, № 187
7, b3, 6	№ 100
7, b3, 7	№ 277
8, b3, 1	№ 101–102
#6, 3, 1	№ 103
#6, 3, #6	№ 186
b3, 4, b3	№ 106
b3, 4, 4	Ex.12.04a
4, 4, 1	Ex.10.5b, № 113, № 128, № 253, № 267–268

4, 4, b3	№ 256
4, 4, 4	Ex.12.9a
5, 4, 1	Ex.08.1b, № 197, № 247
5, 4, 2	№ 84
5, 4, b3	Ex.07.2, Ex.08.1a, Ex.11.2, № 116
5, 4, 4	Ex.07.3, Ex.11.3, № 108, № 188, № 246
5, 4, 5	№ 189
5, 4, 6	№ 117
8, 4, 1	№ 198, № 275
8, 4, 3	Ex.08.5
8, 4, 4	№ 126, № 136, № 138, № 190
8, 4, #6	№ 137
V, 5, b3	Ex.13
2, 5, 2	№ 219
b3, 5, 1	№ 215
b3, 5, b3	Ex.07.1, № 154, № 216
3, 5, 1	№ 218
3, 5, 3	Ex.12.04b
3, 5, 5	№ 217
4, 5, VII	№ 235
4, 5, 1	Ex.08.2b, Ex.12.9b, № 118, № 248, № 249
4, 5, 2	Ex.08.2a, № 129–130, № 199, № 269
4, 5, b3	Ex.12.05a, Ex.12.6a, № 236, № 250–251, № 257–260
4, 5, 3	№ 230, № 270
4, 5, 4	Ex.07.5, Ex.12.05b, Ex.12.6b, Ex.12.7a, Ex.12.8b, № 115, № 131, № 132, № 220, № 222, № 224–227, № 237–241, № 244–255, № 261
4, 5, 5	Ex.12.7b, № 221, № 243, № 262, № 271
4, 5, 6	№ 109, № 119, № 242, № 254
4, 5, 8	№ 263
5, 5, 1	Ex.08.3a, № 120–124, № 191, № 264

5, 5, 2	№ 125, № 193, № 234, № 272
5, 5, b3	Ex.07.4, № 107, № 192, № 228
5, 5, 3	Ex.08.3b
5, 5, 4	Ex.12.8a, № 111–133, № 229, № 233
5, 5, 5	Ex.11.5, № 110, № 223, № 231–232
5, 5, 7	№ 194
6, 5, b3	№ 195
6, 5, 4	№ 274
6, 5, 5	№ 252
#6, 5, 4	№ 134, № 135
#6, 5, 5	Ex.08.4
7, 5, b3	Ex.08.6, № 127, № 159
8, 5, b3	№ 265
8, 5, 8	№ 266
5, 6, 4	№ 273, № 276
5, 7, 5	№ 139
4, 8, 7	№ 145
7, 8, b3	№ 143
7, 8, 4	Ex.09.2
7, 8, 6	№ 141, № 144
8, 8, b3	Ex.09.1, № 140,
8, 8, 4	№ 142

3, ILLETVE 5 SOROS DALLAMOK

kadenciák	azonosító
3, b3, V	№ 152
3, 2, 1	Ex.10.3
3, 5, 4	№ 161

Skálák

A dallamok döntő többsége kisterces skálán mozog (225 db), ezen belül *la*-soron 196 db, *mi*-soron 20 db és *re*-soron 9 db. Ez nagyjából megegyezik a magyar képpel.

Jelentős a nagyterces skálákon mozgó dallamok száma is (123 db), ezen belül *szo*-sor 117, míg *do*-sor csak 6 db. Speciálisnak számít itt a bővített szekundus (*b-cisz*) skála is (2 db), ezek elsősorban törökországi karacsáj dallamokban fordulnak elő, nyilván anatóliai török hatásra.

Két olyan régies dallamfajta is előfordul szórványosan, ahol a skálák mellett a dallammozgást is figyelembe kell vennünk a hangnem szerinti osztályozásnál. Az egyik a motivikus forgó *La-mi,-ti* illetve *mi-Re-do*; a másik pedig a süllyedő-emelkedő *do-ti-la-ti-Do* (2 db) és (*fa-mi*)-*re-do-ti-do-Re* (3 db).

Kisterces skálák (225 db)

Eol (195 db): Ex.02.1a, Ex.02.4a, Ex.02.5, Ex.03.1, Ex.03.3a, Ex.04.1, Ex.04.2, Ex.04.3, Ex.04.4, Ex.05.1, Ex.05.2, Ex.06.1, Ex.06.2, Ex.06.3, Ex.06.4, Ex.06.5, Ex.06.6, Ex.06.7, Ex.07.1, Ex.07.2, Ex.07.3, Ex.07.4, Ex.08.1a, Ex.08.2a, Ex.08.3a, Ex.10.1, Ex.10.4, Ex.10.5a, Ex.11.1, Ex.11.3, Ex.11.5, Ex.12.01, Ex.12.02, Ex.12.03a, Ex.12.04a, Ex.12.05a, Ex.12.6a, Ex.12.7a, Ex.12.9a, Ex.13, № 9–10, № 20–24, № 30–33, № 35–36, № 37–45, № 46–47, № 54–59, № 63–68, № 71–102, № 106–114, № 116–121, № 124–127, № 139–142, № 146, № 148–156, № 162, № 187–193, № 195–196, № 200–202, № 204–206, № 208–209, № 215–16, № 220–221, № 225–227, № 229, № 235, № 237–239, № 241–242, № 246–253, № 257, № 262–263, № 265, № 277–287.

Fríg (20 db): Ex.02.3a, Ex.08.6, Ex.09.1, № 122–123, № 143–144, № 159, № 161, № 194, № 228, № 236, № 240, № 256, № 258–260, № 264, № 266.

Dór (9 db): Ex.11.2, Ex.12.8a, № 6, № 7, № 69–70, № 231, № 243, № 261.

Nagyterces skálák (123 db)

Mixolid (117 db): Ex.02.1b, Ex.02.2, Ex.02.3b, Ex.02.4b, Ex.03.3b, Ex.07.5, Ex.08.1b, Ex.08.2b, Ex.08.3b, Ex.08.4, Ex.08.5, Ex.09.2, Ex.10.3, Ex.10.5b, Ex.12.03b, Ex.12.04b, Ex.12.05b, Ex.12.6b, Ex.12.7b, Ex.12.8b, Ex.12.9b, № 11–12, № 14–19, № 25–29, № 34, № 48–53, № 60–62, № 103–105, № 115, № 128–138, № 145, № 147, № 158, № 163–170, № 173–174,

№ 176–185, № 197–199, № 203, № 207, № 210–214, № 217–219, № 222–224, № 230, № 232–234, № 244–245, № 254–255, № 267–276.
Dúr (6 db): Ex.10.2, № 13, № 171, № 172, № 175, № 186.

Speciális

Bővített szekundos (2 db): Ex.03.2, № 157.

Motivikus forgó (2 db): *La-mi,-ti* (№ 8) és *mi-Re-do* (№ 1).

Süllyedő-emelkedő (5 db): *do-ti-la-ti-do* (№ 4, № 5) és *(fa-mi)-re-do-ti-do-re* (Ex.01, № 2–3).

Formák

Bár a karacsáj népzene alapvetően a négysoros és a kétsoros szerkezet jellemzi, ezen belül rendkívül sokféle alformát látunk.

A kétmagúak közül kiemelkedik az AB forma (47 db, ebből 23 tripodikus). Ezen kívül a következő formákat látjuk: AAAB (5 db – AAAB, AA_vAB), AABB (1 db), ABAB (4 db – AB_vAB, AB_vA_vB, AB^kAB), AB³B (9 db – AB_vB_v, AB_vB) és AB + *refr.* (3 db). A kétmagúak között is viszonylag kevés a diszjunkt sorpárhuzam (A²⁻³A, A²A illetve A⁴⁻⁵A⁴⁻⁵A_vA egy-egy darab).

Számos négymagú dallamnál látunk szekund és tercpárhuzamot a sorok között: A²ABC (2 db), A²B_kAB (1 db), A²B²AB (1 db), A²B³AB (1 db), A²BAC (3 db), A³BAC (1 db), A³B³AB (2 db), AB²CB (1 db) és AB³B³B (1 db).

Ennél is érdekesebb a kvart és kvintpárhuzamok nagy száma:

AB⁴AB (1 db), AB⁴A_vB (1 db), AB⁴AB (1 db), A_kB⁴AB (1 db),

AB⁴CB (5 db)

AB⁵AB (6 db), AB⁴⁻⁵AB (3 db), AB⁴⁻⁵A_vB (8 db), AB_v⁵AB (1 db),

AB⁵A_kB (2 db), A²B⁵AB (1 db)

AB⁵CB (18 db), AB⁴⁻⁵CB (1 db), AB_k⁵CB (1 db), AB_v⁵CB (1 db),

AB⁵C+B (1 db)

A⁴B⁴AB (1 db), A_k⁴A⁴AB (1 db)

A⁵B⁵AB (1 db), A⁵⁻⁶B⁵AB (1 db), A⁵B⁴⁻⁵AB (1 db), A⁴⁻⁵A⁴⁻⁵BA (1 db)

A⁵A⁵BA (2 db), A_v⁵A⁵BA (1 db)

A⁵A⁵A²A (1 db), valamint

A⁵BAC (1 db).

Néhány négymagú dallamnál szekvenciális ereszkedés valósul meg: A³A²A²A (1 db), A³A²AB (1 db), A⁴A³A²A (3 db), A⁴A³A²A_k (2 db) és nem ritka a kupolás visszatérő szerkezet sem: AA³⁻⁴A³⁻⁴A_v (1 db), AA⁵A⁵A_k (1 db), AA_v⁵A⁵A_v (1 db), AB_vA (1 db), ABCA (1 db), AABA (3 db).

Végül felsorolom a jellemző négymagú formákat. Itt szembeszökik a kétsoros és a négysoros közötti AB/AC illetve az AB/CB formák nagy száma.

AABC (6 db), AA_vBC (25 db), AA_kBC (2 db)
 ABAC (22 db), ABA_vC (4 db); AB_vAC (2 db), ABA^kC (4 db)
 ABBC (3 db), AB_vBC (2 db)
 ABCB (4 db)
 ABCC (1 db), ABC_vC (2 db), ABCC_v (4 db), ABCC^k (1 db) és
 ABCD (119 db), AB^kCD (1 db).

Mint már említettük, kevés az egymagú, illetve a hárommagú szerkezet
Egymagú (9 db): A (3 db), AA_vAA¹⁵⁶ (1 db), A_vA_vAA (1 db), A_vA (3 db) és
 A_kA (1 db).

Hárommagú (3 db): ABC (2 db) és A⁵BA (1 db).

Lássuk most a részletes listát is.

Egymagú formák (9 db)

A: № 11, № 163 (trip.), № 166 (trip.)
 AA_vAA: Ex.02.1a
 A_vA_vAA: Ex.02.1b
 A_vA: № 148 (trip.), № 168 (trip.), № 169 (trip.)
 A_kA: № 2.

Kétmagú formák (47 db)

AB (47 db): Ex.01, Ex.02.2, Ex.02.4a, Ex.02.4b, Ex.10.5a, № 1, № 4, № 5, № 12–14, № 16, № 18–22, № 24, № 26–27, № 29, № 36–37, № 68, № 146–147(trip.), № 149(trip.), № 151 (trip.), № 156–157 (trip.), № 162 (trip.), № 164 (trip.), № 167 (trip.), № 170–174 (trip.), № 176–180 (trip.), № 182–185 (trip.)
 AB^kB (1 db): № 28
 AAAB (5 db): № 82, AA_vAB: Ex.06.2, AAA_vB: № 188, AA_vA_vB: № 9, AA^kAB: Ex.04.1
 AAB_vB (1 db): Ex.10.5b
 ABAB (4 db): № 201, AB_vAB: № 203, ABA_vB_v: Ex.02.5, AB^kAB: № 33

¹⁵⁶ Az A olyan dallamsor jelöl, mely hasonló módon, de kissé alacsonyabban mozog, mint A, és ugyanazon a hangon is zár.

$ABBB$ (9 db): Ex.02.3a, № 25, № 31–32, № 35, ABB_vB_v : № 23, № 34, № 46,
 AB_vB : Ex.10.3

$AB + Refr.$ (3 db): Ex.02.3b, № 8, № 181 (trip.)

2 magú sorpárhuzamok $A^{2-3}A$: № 155 (trip.), A^2A : № 3, № 17 és $A^{4-5}A^{4-5}A_vA$:
№ 121.

Négymagú formák

Négymagú szekund és tercpárhuzamok (13)

A^2ABC : № 86, № 89
 A^2B_kAB : № 158 (trip.)
 A^2B^2AB : № 76
 A^2B^3AB : № 94
 A^2BAC : Ex.05.2, № 48, № 66
 A^3BAC : Ex.03.3b
 A^3B^3AB : № 96, № 160 (trip.)
 AB^2CB : № 105
 AB^3B^3B : Ex.06.6.

Négymagú kvart és kvintpárhuzamok (65!)

AB^4AB (4 db): № 61, AB^4A_vB : № 106, AB^4AB : № 57, A_kB^4AB : Ex.04.3
 AB^4CB (5 db): Ex.08.1a, Ex.11.2, № 131, № 136, № 247
 AB^5AB (21 db): Ex.12.05b, № 208, № 209, № 221, № 222, № 240
 $AB^{4-5}AB$: № 58, № 196, № 219
 $AB^{4-5}A_vB$: № 154 (trip.), Ex.12.6b (trip.), Ex.12.9b (trip.), № 84 (trip.),
№ 126 (trip.), № 250 (trip.), № 256 (trip.), № 262 (trip.)
 AB_v^5AB : Ex.12.9a
 AB^5A_kB : № 274, № 243.
 A^2B^5AB : № 236
 AB^5CB (22 db): Ex.11.5, Ex.12.8a, Ex.12.8b, № 119, № 125, № 144, № 217,
№ 228, № 232, № 233, № 234, № 253, № 255, № 257, № 260,
№ 263, № 264, № 265
 $AB^{4-5}CB$: № 102, AB_k^5CB : Ex.09.2
 AB_v^5CB : Ex.08.2a
 AB^5C+B : Ex.08.6
 A^4B^4AB (2 db): № 130, $A_k^4A^4AB$ № 187
 A^5B^5AB (10 db): № 249, $A^{5-6}B^5AB$: № 124, $A^5B^{4-5}AB$: № 248, $A^{4-5}A^{4-5}BA$:
№ 191, № 194
 A^5A^5BA : № 122, № 123, $A_v^5A^5BA$: № 192
 $A^5A^5A^2A$: № 193
 A^5BAC : Ex.09.1.

Szekvenciális ereszkedés 4 soron (7 db)

$A^3A^2A^2A$: Ex.06.1
 A^3A^2AB : № 134
 $A^4A^3A^2A$: Ex.06.3, № 87, № 88
 $A^4A^3A^2A_k$: Ex.07.2, № 135.

Kupolás visszatérő szerkezet (8 db)

$AA^{3-4}A^{3-4}A_v$: № 280
 AA^5A^5A : № 281, $AA^5A^5A_v$: № 283
 ABB_vA : № 284
 $ABCA$: № 287
 $AABA$: Ex.10.2, № 10, № 165 (trip.).

Négymagú ereszkedő

$AABC$ (6 db): Ex.07.4, № 70, № 83, № 107, № 120, № 128
 AA_vBC : № 273
 AA_kBC : № 189, № 285
 $ABAC$ (30 db): Ex.07.1, Ex.12.01, Ex.12.7a, № 56, № 59, № 132, № 139, № 206, № 210, № 212, № 216, № 220, № 223, № 231, № 239, № 244, № 245, № 266, № 268, № 277, Ex.04.2
 ABA_vC : Ex.12.03a, Ex.12.03b, Ex.12.04b, № 211; $ABAC$: Ex.04.4, № 207
 ABA^kC : Ex.12.05a, Ex.12.7b, № 109, № 258
 $ABBC$ (5 db): № 65, № 190, № 252, AB_vBC : Ex.06.5, Ex.11.3
 $ABCB$ (4 db): № 44, № 49, № 51, № 52
 $ABCC$ (8 db): № 175 (trip.)
 ABC_vC : № 198, № 202, $ABCC$: № 60, № 69, № 71, № 75
 $ABCC^k$: № 142
 $ABCD$ (121 db): Ex.03.1, Ex.03.2, Ex.03.3a, Ex.05.1, Ex.06.4, Ex.06.7, Ex.07.3, Ex.07.5, Ex.08.1b, Ex.08.2b, Ex.08.3a, Ex.08.3b, Ex.08.4, Ex.08.5, Ex.10.4, Ex.11.1, Ex.12.02, Ex.12.04a, Ex.12.6a, Ex.13, № 6–7, № 15, № 30, № 38–43, № 45, № 47, № 50, № 53–55, № 63–64, № 67, № 72–74, № 77–81, № 85, № 90–93, № 95, № 97–101, № 103–104, № 108, № 110–118, № 127, № 129, № 133, № 137–138, № 140–141, № 143, № 145, № 195, № 197, № 199–200, № 204–205, № 213–215, № 218, № 224–227, № 229–230, № 235, № 237–238, № 241–242, № 246, № 251, № 254, № 259, № 261, № 267, № 269,

№ 270–272, № 275–276, № 278–279, № 282, № 286, № 150
(trip.), № 153 (trip.), № 159 (trip.), № 186 (trip.)
AB^kCD: № 62.

Hárommagú formák (3)

ABC: Ex.10.1, № 152 (trip.)
A⁵BA: № 161 (trip.).

Ambitus

A tipikus karacsáj dalok az anatóliai dalokhoz hasonlóan, de a magyar dallamoktól eltérően nem mennek az alaphang alá. Ennek megfelelően a domináns ambitus az 1-8 (92 db). Ezt követi négy jelentős ambituscsoport: 1-7 (56 db), 1-6 (52 db), 1-5 (44 db) és 1-9 (36 db) majd négy kisebb következik 1-10 (11 db), 1-b9 (9 db), 1-4 (8 db) és 1-#6 (5 db). A legszűkebb ambitus 1-3, ide egyetlen dallam tartozik (№ 60). Ugyancsak egyetlen dallam képviseli a legtágabb 1-11 ambitust is (№ 138).

Az alaphang alá is lenyúló dallamok sok esetben más tekintetben is egyedi vonásokat mutatnak. Az alaphang alatti sávba is benyúló ambitusok közül csak a VII-5 (10 db) jelentősebb.

A többi alaphang alá ereszkedő dallamot az egyedi jelenségekkel együtt mutatjuk be.

Plagális, ereszkedő-emelkedő dallamok

#VI-1 (1 db): № 2
#VI-2 (1 db): № 3
#VI-3 (1 db): № 4
#VI-4 (1 db): № 5 (1., 2. és 4. sorban)
#VI-5 (1 db): № 7
VII-4 (1 db): № 6
IV-b3 (1 db): Ex.01.

Tritonon ugráló motívum

V-2 (1 db): № 8 (*ti-la-mi*)
VII-2 (1 db): № 1 (*mi-re-do*).

Dallamsor végén leugrik/leereszkedik az V. fokra

V-6 (2 db): Ex.10.4, Ex.13

V-7 (3 db): Ex.10.1, № 152, № 171

Dallamsor végén VII. fok

#VI-6 (1 db): № 163

VII-6 (3 db): № 64, № 65

VII-7 (2 db): № 69, № 70

VII-8 (2 db): № 126, 286

VII-b3 (1 db): № 68

VII-b9 (1 db): № 235

Dallam vége előtt lemegy egy mélyebb, rendszerint a (#)VII. fokra

VII-6 (3 db): № 165

VII-8 (2 db): № 126

#VII-4 (1 db): № 172

#VII-6 (2 db): № 150, № 174

V-8 (1 db): № 154

Sor elején mély támasztóhang

VI-6 (1 db): № 94.

Az ambitusok részletesebben:

1-3 (1 db)	№ 60
1-4 (8 db)	Ex.10.3, № 10, № 11, № 13, № 14, № 25, № 26, № 43
1-5 (43 db)	Ex.02.1b, Ex.03.1, Ex.03.2, Ex.03.3b, Ex.04.4, Ex.05.1, Ex.06.1, Ex.06.2, Ex.06.3, Ex.06.4, Ex.07.2, № 9, № 15–16, № 18–20, № 27–28, № 31–35, № 39–41, № 44, № 46–47, № 59, № 72–73, № 75, № 81–82, № 93, № 111, № 156–158, № 166, 1-5 (+V): Ex.02.3b
1-6 (52)	Ex.02.1a, Ex.02.3a, Ex.02.4a, Ex.02.5, Ex.03.3a, Ex.04.2, Ex.04.3, Ex.06.5, Ex.07.1, Ex.07.3, Ex.07.4, Ex.08.4, Ex.11.3, Ex.12.01, Ex.12.02, Ex.12.03a, Ex.12.04b, № 17, № 21–24, № 29–30, № 42, № 76–80, № 89, № 92, № 95, № 106, № 108–109, № 115, № 134, № 155, № 164, № 167, № 170, № 173, № 175–176, № 180–181, № 205–206, № 211, № 215, № 220
1-#6 (5)	Ex.02.2, № 61–62, № 207, № 212

1-7 (55 db)	Ex.02.4b, Ex.04.1, Ex.07.5, Ex.08.2a, Ex.10.5a, Ex.11.2, Ex.12.03b, Ex.12.04a, Ex.12.05b, Ex.12.9b, № 12, № 36, № 38, № 45, № 48, № 57–58, № 71, № 74, № 90, № 96, № 107, № 110, № 112–114, № 120, № 131–133, № 147–148, № 151, № 162, № 168, № 182, № 187, № 192, № 199–200, № 203, № 210, № 216–217, № 221–223, № 225, № 230, № 245, № 247, № 267–268, № 276–279, № 284
1-8 (93 db)	Ex.06.6, Ex.06.7, Ex.08.1a, Ex.08.1b, Ex.08.2b, Ex.08.3a, Ex.08.3b, Ex.08.5, Ex.10.5b, Ex.11.1, Ex.11.5, Ex.12.05a, Ex.12.6a, Ex.12.7a, Ex.12.7b, Ex.12.9a, № 50–52, № 55–56, № 83–88, № 91, № 97–100, № 104, № 116–119, № 121–123, № 125, № 128, № 130, № 135, № 137, № 142, № 153, № 169, № 177–178, № 183–184, № 189, № 191, № 197, № 201–202, № 208, № 213, № 218–219, № 224, № 226–229, № 232–234, № 236–242, № 246, № 250, № 253, № 255, № 257, № 261–264, № 270–271, № 275, № 280–283, № 285, № 287
1-9 (36 db)	Ex.08.6, Ex.09.1, Ex.09.2, Ex.12.6b, Ex.12.8a, Ex.12.8b, № 37, № 53, № 101–№ 103, № 105, № 127, № 129, № 136, № 141, № 143, № 145, № 159–161, № 179, № 185–186, № 194, № 198, № 214, № 231, № 243–244, № 254, № 269, № 272–274, № 277
1-b9 (10 db)	№ 140, № 204, № 248–249, № 251–252, № 256, № 258–260
1-10 (10 db)	№ 124, № 139, № 144, № 190, № 193, № 195–196, № 209, № 265–266
1-11 (1 db)	№ 138
IV-b3 (1 db)	Ex.01
V-2 (1 db)	№ 8
V-6 (2 db)	Ex.10.4, Ex.13
V-7 (3 db)	Ex.10.1, № 152, № 171
V-8 (1 db)	№ 154
VI-6 (1 db)	№ 94
#VI-1 (1 db)	№ 2
#VI-2 (1 db)	№ 3
#VI-3 (1 db)	№ 4
#VI-4 (1 db)	№ 5
#VI-5 (1 db)	№ 7
#VI-6 (1 db)	№ 163
VII-2 (1 db)	№ 1

VII-4 (1 db)	Nº 6
VII-5 (10 db)	Ex.05.2, Ex.10.2, Nº 49, Nº 54, Nº 63, Nº 66–67, Nº 146, Nº 149, Nº 188
VII-6 (3 db)	Nº 64–65, Nº 165
VII-7 (2 db)	Nº 69, Nº 70
VII-8 (2 db)	Nº 126, Nº 286
VII-b3 (1 db)	Nº 68
VII-b9 (1 db)	Nº 235
#VII-4 (1 db)	Nº 172
#VII-6 (2 db)	Nº 150, Nº 174

Műfajok

Tanulságos áttekinteni, hogy az egyes osztályokban miként oszlanak meg a különböző műfajok, különösen, ha emlékszünk, hogy az egymás utáni osztályok általában egyre összetettebb dallamokat tartalmaznak.

Az 1. osztály speciális dallamai egyben főként régies műfajokhoz társulnak. A 2–3. osztályban jelentősebb a vallási dalok és a hangszeres táncdalok száma, és a 4–8. osztályban is arányában sok a hangszeres táncdal. A 6. osztálytól jelennek meg a dzsir dallamok, egyre jobban elurallva a képet.

1. osztály	3 Gollu, 3 esöima, 1 táncdal harmonikán, 1 mondóka, 1 altató
2. osztály	11 zikir, 10 hangszeres táncdal, 5 dzsir, 4 altató, 2 Nart eposz, 2 iynar, 1 orayda, 1 mondóka
3. osztály	8 zikir, 3 Nart eposz, 3 mevlid, 2 táncdal harmonikán, 2 dzsir, 1 ilahi (törökül), 1 altató
4. osztály	6 hangszeres táncdal, 2 zikir, 2 dzsir, 1 táncdal harmonikán, 1 orayda, 1 kiszámoló – mondóka
5. osztály	5 dzsir, 3 táncdal harmonikán, 1 zikir, 1 iynar
6. osztály	13 dzsir, 6 táncdal harmonikán, 6 mevlid, 2 műdal, 2 iynar, 2 altató, 11 zikir
7. osztály	8 iynar, 3 zikir, 2 táncdal, 2 dzsir
8. osztály	11 táncdal harmonikán, 11 dzsir, 4 iynar, 3 zikir, 1 orayda, 1 kiszámoló – mondóka
9. osztály	8 dzsir, 3 táncdal harmonikán, 1 zikir, 1 sirató (igazi), 1 küy
10. osztály	26 dzsir, 7 orayda, 5 altató, 1 sirató (igazi), 1 Nart eposz, 1 esküvői ének
11. osztály	9 dzsir, 3 zikir, 2 táncdal harmonikán, 2 lakodalmi dal
12. osztály	55 dzsir, 18 küy-sirató, 4 iynar, 1 műdal, 1 menyasszony dala
13. osztály	9 dzsir (modern)

Az első sorok mutatója ábécérendben

A

- Abdulkerimim, Abdulkerimim* (Abdulkerimem, Abdulkerimem) № 226
- Alay hucusuna wa boşuna da qalsın* (Így elhagyatva maradjon) № 234
- Alayda qarab körese* (Ott várod, lesed) 8.3a példa
- Algın da qılığın a bir a igi edi* (A régebbi viselkedésed nagyon jó volt) № 69
- Allah adı dillerde* (Allah neve a szájakon) № 41
- Allah Allah Allah Allah* (Allah, Allah, Allah, Allah!) № 97, № 98
- Allah bersin buqmillerge payğambarnı taqdirinden* (Adjon Allah a hívőknek a próféta elrendelésével) № 47
- Allah bersin fayğambarnı şafağatından* (Allah adjon a próféta közbenjárásával) № 43
- Allah bersin pubmillerge payğambarnı şafağatından* (Adjon Allah a hívőknek a próféta közbenjárásával) 2.5 példa, № 10
- Allah bizni da caratdı* (Allah minket is megteremtett.) 4.2. példa
- Aman mü'min, canım mü'min* (Ő, igaz hívő, lelkem igaz hívő) 6.6. példa
- Amiy-Amiy em sarı* (Amiy, Amiy a legszökébb) № 116
- Anı anası bir bek cılaydı, egeçleri burulub* (Édesanyja nagyon siratja, húgocskái búslakodnak) № 230
- Aq cawluqnu nek baylağansa* (Miért kötöttél fehér kendőt?) № 241
- Aq tawlanı başların sılay baralla* (Fehér hegycsúcsokat simogatva járnak) № 192
- Aqbaş da aruw kümüş qamala* (Fehér nyelű szép ezüstitőrök) № 201
- Arbazda bir dawurla* (Az udvaron lárma) № 53
- Arbaziñda altın terek ornalsın* (Kertedbe aranyfát ültetsz) № 155
- Arnavut da çaldan a cayılıb kelelle* (Albánia mezejéről szétszéledve közelednek) № 246, № 261
- Aruwsa deyle da igise deyle* (Szépnek, jónak mondanak) № 250
- Aş aşamaydıla ma bizni caşla, oyra Gollu* (Ételt nem esznek a mi fiaink) 1. példa
- Aşha da coq karuwum* (Enni sincs erőm) № 90, № 78
- Aşırdıla bizni Nartla quçaqlaşıb Eliya* (Mielőtt csatába indulnánk, összeölelkeznek a nártok, Eliya) 2.3b példa, № 51
- At mindim Ayman tüzde* (Ayman mezején szálltam nyeregbe) № 70
- Ata curtha eltgen colla kesilib* (Nincs visszaút hazafelé) № 279
- Atadan öksüz qalğan malhun sabiyçık* (Apátlan árva, ártatlan kisgyereket) № 113
- Atam Muhacir Kürkge ketgen edi* (Apám elment a hazájából elűzött Kürkhöz) № 236
- Awzuğdan çıqğan awuz a tıpuwıñ* (Úgy szólt szádból az ének) № 256

Ay qabırğam qabırğam da, canımı alğan a qabırğam (Jaj, bordám! Lelkemet elvivő bordám) № 100

Ay qarnaşla tıñılağız (Idefigyeljetek testvéreim) 7.2. példa

Aycayağım seni arbazıñ tik bolsun (Holdacskám, udvarod olyan meredek legyen) 10.6. példa

Aycayaq ala cawluğın (*Ajdzsajak*, tarka salad) № 37

Aylan aylan caw qalaq (Haladj, haladj, zsíros kanál) № 18

Aylana-cürüy ketgenme Alan (Vádoroltam mindenfelé, barátom) № 213

Ayt dey esegiz men da aytayım (Ha ennyire biztattok, én is énekelek) № 262

Ayt dey esegiz, ayt dey esegiz (Ha biztattok, hogy énekeljek) № 252

Azret biy a çaşay edi da (*Azret bej* ott lakott) № 270

B

Bahçada bitgen bal havun (Kertben termő édes dinnyét) № 118

Bahsan elde töre boldu maral bala marağan (*Baszhan* falvában szokássá vált a szarvasgida-vadászat) № 24

Balıq aylançıñdan tizilib çığad (A Balik folyó kanyarulatától indult) № 227

Bara corta keidi Şaway hoyra (*Savay* futva távozott, *hojra*) № 173

Başha halqla keldile (Másfajta népek érkeztek) № 30

Başıbizdağı carıq culduzçuq (Fejünk fölött fényes csillagocska) № 240

Başındağı kök cawluğın da (Fejeden a kék kendőd) № 267

Batır Qarça Qaraçaynı başı edi (Karacsáj fejedelme volt a hős *Karcsa*) № 188

Bellaw bellaw bellaw bellaw belimçik (Tente, tente, tente, tente, lefektetem) № 180

Bellaw bellaw bellaw bellaw bölekle (Tente, tente, tente, tente) № 95

Bellaw bellaw bellaw bellaw böleyim (Tente, tente, tente, tente, bepólyállak) № 156, № 196, № 21

Bellaw bellaw böleyim a bala seni wa (Tente, tente, bölcsőbe fektetlek kicsikém) № 172

Bergen zamanıñ qaça ed da (Elmúlt az időpont, amit adtál) № 15

Beş da altı cılın tüşümde da körüb (Álmomban már öt-hat éve látom) № 231

Bılay arı qarasam (Ha errefelé nézek) № 276

Bir canından çaşaw tarlığı (Egyrészt az élet nehézségei) № 242

Bismillah deb başlayıq (Kezdjük isten nevével) 6.5. példa, № 20, № 54, № 79, № 91

Biz a çıqğan edik Ullu Bashandan kün qaray (*Nagy Baszhanból* elindultunk, jó napot keresve) № 179

Biz barabız Istanbulnu coluna (Elindulunk Isztambul felé) 10.5a példa

Biz çıqğan edik a voy Ullu Bashandan üzülüb (*Elindultunk Nagy Baszhanból* örökre) 8.2a példa

Biz çıqğan edik tar Bahsandan cer qaray (A *Bahszan* völgyéből útra keltünk, helyet ke-restünk) № 105

Biz çıqğan edik ullu da Bashandan (*Elindultunk Nagy Baszhanból*) № 244

Biz Qazağıstanğa kelgen a bolurek (Megérkeztünk Kazakisztánba) № 229
Bolat Himiçni men aytayım hoy woradara (Hadd meséljek *Bolat Himicsröl*) № 49
Boza kelsin deb aytıgız (Mondjátok, hogy jöjjön a *boza*) № 142
Böllaw böllaw böleyim (Tente, tente, lefektetem) № 9, № 26, № 82
Böllay böllay bala sen (Tente, tente, kicsikém) № 3
Böllay-böllay balasın (Tente-tente picikéjét) № 25
Bu bir keçege toğuz keleçini (Egy este kilenc kéröt) № 32
Bu cennetin ırmakları (E mennyország folyói) 6.2. példa
Bu duniyada can barmıdı (Van-e széles e világon) № 50
Bu duniyağa qarağız (Nézzetek e világra) № 23
Bu Han Allah Sultan Allah (Kán Allah, szultán Allah) № 36

C

Calan başımı salıp cathanma (Hajadonfött feküdtem le) № 133
Calbawur a tab bişgendi qızarıb (A *dzsalsabawurt* frissen sütve) № 149
Camal da deyle, Camal da deyle (*Dzsamalt* emlegetik, *Dzsamalt* emlegetik) 12.9a példa
Cansohlari Taşlı Qolda çaşayla (A *Dzsansoh* család a *Tasli* völgyben él) № 163
Cañjur cawadı (Esik az eső) № 1
Carlı üyürde, calçı üyürde (Szegény, napszámos családban) 13. példa
Caşla barıb taw başına ördile (Felmásztak a vitézek a hegy tetejére) № 130
Cawumla cawalla taw calpaqlağa oyra köllege (Esik az eső a hegyi legelőkre, tavakba) № 200
Caylıqlanı qoruy ketdi hans boldu (Felment a nyári legelőt örizni, fű sarjadt belőle) № 161
Cerleni talğır cılanı bolub (Sárga földi kígyóként) № 216
Çille bayraq çaçdıla (Selyemzászlót osztogattak) № 208
Cim-cim aruw cıltıratırem (Csillogóra-ragyogóra kifényesítettem) № 260
Çopuna ketgend bazarğa (*Csopuna* kiment a piacra) № 8
Çumadanıñı açalmayın tabu ma çüyle bla açdıla (Böröndjét ki sem tudták nyitni, úgy fesztítették szét) № 232
Çuwaq kökden kölek tigib kiyseñ da (Ha ragyogó égből varrott inget hordanál) 11.2. példa
Cuwuq bolğan zamanda (Amikor elérkezett az ideje) № 74
Cüw cüw cüw ala (Csip-csip csiripelve) 2.1b példa, № 60, № 121

D

Da meni anam da bala da küsesin (Vágyjon anyám gyerekre) № 205
Dert çekmekten usandıñ mı (Eleged lett a szenvedésből?) № 86
Dila brigadir bolsam a alan (Ha én lennék a brigádvezető) № 207
Dunya bagası qarnaşım a Qadir (Világ drágasága testvérem *Qadir*) № 210

E

Ebizeleni wa sen cigit tuwğan Qanamat (*Qanamat* vitéz az *Ebze* család sarja) № 151, № 153

Eçkibaşları aruw Horasan (Az *Ecskibas* családból való a szép *Horaszán*) № 68

Eçkibaşları da oy bir cigit tuwğan Domalay (*Ecskibas* családba vitéznek született *Domalay*) № 189

Elde sabiyçikle da cılab a kelelle (Sírva jönnek a faluban a gyerekek) № 274

Ertde ertde zamanda (Réges-régen) № 126

Eşikleni arı bir aç, arı bir kireyim (Bár csak egyszer kinyitnád kapuidat, hogy bemenjek) № 61

Esirib üyge men da keleme (Lerészegedve jövök hazafelé) № 247

Ey Düger Badınatı da cortuwulğa da çıqdıla degendi (Jaj, az oszét nemes ifjak rabló hadjáratra indultak) № 184

Ey qara tonla cumuşaq qolla (Ej, fekete bundások, puha kezűek) № 225

Ey, kel, qızım a, kel, qızım (Gyere, lányom, gyere, lányom) № 202

Ey, min aruw Aqtamaq faytonğa (Hej, szép *Aktamak*, szállj be a hintóba) № 103

G

Gapalawla eki boldu, bir boldu (*Gapalauék* két ág voltak, egyesültek) № 185

Gapalawla eki elle bir boldu (*Gapalauék* két ágból egyesültek) № 147

Gapalawla eki elle bir boldula (*Gapalauék* két ágból egyesültek) № 182

Gapalawla taş başında çaşayla (*Gapalauék* sziklás helyen élnek) № 162

H

Hadawcuq ulu batır Cambolat (*Hadavdzsuk* fia a vitéz *Dzsambolat*) № 194

Halisan, muhlisan la ilaha illallah (Igazán, valóban nincs más isten, csak Allah) № 120

Haman callab küreşsem da süymeklik coldan (Szerelmed útból szeretnék eltűnni) № 285

Har ertden sayın a bet qol cuvama (Reggelente arcot, kezet mosok) № 269

Har inğir sayın kökbaş üyçükden (Minden este bádógtetős házból) № 235

Hasavkağa tuşman asker kirgendi (*Haszavkába* benyomultak ellenséges katonák) № 178

I

Ijaları taş başında çaşaydıla (Az *Izsa* család a hegytetőn lakik) 10.2. példa

İnanullahnı oqub (Inanullah imáját mondva) № 31

Ishawat deyle da, ishawatdı deyle, qoymayla (Iszhawatnak mondják, iszhavatnak, szüntelen) 10.4. példa

İynarlarımı aytıb tebresem (Ha elkezdenék énekelni neked) № 110

K

- Kafkaziya'da biz da bara bara* (A Kaukázusban, ahogy vándoroltunk) 12.1. példa
Keç boldu da Ayuw Çatda qaldı Atalay (Későig maradt Ayuw hegyen Atalay) № 198
Keçe cuqlab bir tüş kördüm (Éjjel álmot láttam) 7.1. példa
Keçe da tüşümde men bir tüş körgenem (Éjjel álmomban álmot láttam) № 209
Kelçi aruwçuğum paytoňja (Gyere szépségem a hintóba) № 264
Kelçigiz qızla ay biz barayıq a (Gyertek lányok, gyerünk) № 263
Kelelle ketelle (Jönnek, mennek) № 14
Kelinni alıb kelebiz col berigiz (Hozzuk a menyasszonyt, utat nyissatok) № 146
Keñ arbaz adamdan tolgandı baradı carıq toy (Megtelt a tág udvar, tart a boldog lagzi)
12.4a példa
Kesek kesek bulut çıqdı Kertmeli Koldan (Kertmeli völgyéből felhőfoszlányok emelkedtek) № 19
Kimler yaptı bu Ravza'nın yapısın (Ki alkotta meg így ezt a Paradicsomot?) № 46
Kök bla cerni arası (Ég és föld közt) 2.1a példa
Kök kölek çaş meni tileyd, hoy (Kék inges ifjú akar engem) № 281
Kökde uçhan eki qaz (Magasan repülő két lúd) № 108
Kökge termilib ösgen naratla (Égbe nyúló hatalmas fenyők) № 286
Kökle tübünde kökbaş üylede (Égbolt alatt bádogtetős házban) № 204
Köklerde uçhan alay kögürçün (Égen szálló galamb) № 271
Köküregim col bolluqdu (Szívem út lesz) № 287
Közüm a çıraç bargandı, bargandı (Rámeredt a szemem) № 259
Kübür başında qobuzum (Harmonikám a ládádon) № 13
Kürek biyçeden cawun tileybiz (Lapát hercegnőtől esőt kérünk) № 6, № 7
Küz tavlada talala, o hoyri o marca (Minden összel a hegyeken, oyri ó, a réteket) № 137

L

- La ilaha illallah* (Nincs más isten, csak Allah) № 33, № 44, № 67, № 81, № 112
La ilahu Huda'ya (Áldás Istennek) № 72
Leylu, leylu, leylu, lay (Tente tente) № 42

M

- Ma bu Gezoh ulu da cigit tuwğan Biynöger* (Lám ez a Gezoh fia Biynöger vitéznek született) № 117
Ma suwnu örge cüzedi deyle (Felfelé úszik a folyón, úgy mondják) № 266
Macir biy qaydan kelese (Honnan származol Madzsir Bey) 12.4b példa
Mahay da Kün da qarnaşladıla, ay da cartıdı kün sawdu (Mahay 'Hold' és Kün 'Nap' testvérek voltak, a hold fél volt, a nap teljes) № 220
Maryam bla Emina (Maryam és Emina) № 75
Maşoq başlamı tikgen iyneça (Zsákvarrótüszerű) № 129

Men a caşlıgımda da orta Gıdamlada da qoyçu edim (Fiatall koromban a középső-gıdamiaknál pásztorkodtam) № 176

Men başlağanma da bir baş awruthan haparğa (Egy szívfájdító történetbe kezdtem) № 277

Men bek süygen aq bayramda (Fehér ünnepünkön, mit úgy szeretek) № 215

Men Carahmatnı ölmezlik sunuwçem (Úgy tudtam, hogy *Dzsarahmat* halhatatlan) 12.3a példa

Men duğum cıya turayem (Szédret gyűjtöttem) 9.2. példa

Men sen aruwnu alay süyeme (Én szépségem, úgy szeretlek) № 254

Men senden aruw a körmegen edim (Szébbet nálad sosem láttam) 12.8b példa

Men seni bek süyeme (Nagyon szeretlek téged) № 195

Men seni körgenli beri tınçlıgım ketdi (Nincs nyugtom, mióta megláttalak) № 141

Men seni süymey ne eteyim Nürcan (Mitévő legyek, hogy ne szeresselek *Nurdzsan*) № 221

Men seni üçün süymeklik otda küydüm (Érted égek a szerelem tüzeiben) № 160

Meni alaşam boz horadı, oyra oy (Szürke színű az én lovam, *oyra oy*) 11.3. példa

Meni alaşam çabhan eted (Fut a lovam) 2.2. példa

Meni aruwum kele da turad (Jön a kedvesem) 12.6a példa

Meni Nanım ketib baradı (Elmegy az én Nanım) № 109

Meni qoylarım baralla Alan (Szétszéled a nyájam, barátom) № 203

Meni süygençigim oh armıyada (Az én kedvesem a hadseregben van) № 258

Meni süygenim ketib baradı (Elmegy a kedvesem) № 268

Min Aqtamağım a faytoŋŋa (Szállj hintóba *Aktamağom*) № 138

Muhammeddir özüm sözüm (Mohamed minden szavam) № 35

Muslimanlar aytayım siz mawlutha tıñılağız (Mohamedánok, hallgassátok halotti sira-tómat) 3.2. példa

N

Nart batırda cortuwulğa çıqğandıla (A nárt vitézek rabló hadjáratra indultak) № 48

O

O, burun zamanda oğarı Gıdamlada qoyçu edim (Régen fenn pásztorkodtam a felső-gıdamiaknál) № 171

Ol tuwğanın çıqğanın (Születése jeleiről) № 93

Oneginçi baş keçe da (Tizenkettedikén hétfő éjjel) № 38

Oqaçıq a peşçiklerinde (*Okacsik* a kemence tetején) № 253

Oramnı örge keledile (Jönnek az úton fölfelé) № 222

Orayda rayda Qanamat (*Orayda rayda Kanamat*) № 84, № 85

Oy anam harib sen meni allıma (Jaj, szegény anyám, te egy szempillantásra sem vetted le) № 238

Oy atasından a ol cigit tuwğan Biynöger (Apja fia, vitéznek született *Biynöger*) № 152,
8.1 példa

Oy ayt deysiz da qoymaysız meni (Jajgattok, és nem hagytok békét nekem) 12.5b példa

Oy Eçkibaşları Domalay (Ó, az *Ecskibas* nemzetségből való *Domalay*) № 197

Oy Erirey degen quwatdı (Aj, *Erirey* bőséget jelent) № 174

Oy Gezoh ulu da biyleni wa biyi Biynöger (Ej, *Gezoh* fia, urak ura *Biynöger*) 10.1. példa

Oy Gezoh ulu da ol cigit tuwğan Biynöger (*Gezoh*finak megszületett vitéz fia *Biynöger*)
8.1a példa

Oy hoy marcala deydi da bu küz qoyçula (*Udzset* völgyébe értek az őszi pásztorok)
№ 275

Oy kökde bargan köksülle (Az égen szálló madarak) № 115

Oy küñ çıqğandan bılay küñ bathaŋŋa (Jaj, keletről, nyugatra) 12.9b példa

Oy Mahar özen toymay seni körgeñ (Jaj, *Mahar* völgye, a szem be nem telik a látván-
yoddal) № 228

Oy nença kere çaŋŋıldıñ (Jaj, hányszor csatlakoztál) № 83

Oy quwanç ete kelirse canım camağatıñja, elije (Örvendezve jössz kedvesem haza a fa-
ludba) 2.4a példa

Oy terezeden qarab turğanlay (Jaj, az ablakból nézve) № 206

Oy Ullu Hojda da bir seyir bardı tañ bardı orayda (Jaj, *Nagy Hozsban* zajos esemény
van) № 102

Oy, Candar, canıñ barsın Kabağa (Jaj, *Dzsandar*, a Kába kövéhez érjen el lelked) № 177

Oy, sandıraq, sandıraq (Jaj, hablaty, hablaty) 7.4. példa

Oy, tay-tay! Qırımđan a kelgeñ Qırım semenle, Oy, semenle (Jaj, taj-taj! Krimből való
krimi katonák) № 183

Oy, Ullu Hojđan a ma çıqğañ élle ceti aruw, orayda (*Nagy Hozs* falvából kelt útra hét
széplány, *orayda*) № 101

Oy, oy, oy, ah, meni da süygenim a (Jaj, jaj, jaj a kedvesem) № 251

Oyra, oyra Tepena oyra Tepena (Oyra, oyra Tepena oyra Tepena) № 66, 5.2. példa

P

Payğambarla tüşünde közüw közüw keldile (Álmában a próféták egymás után érkeztek)
6.7. példa

Q

Qab-qaradıla seni qaşlarıñ (Szemöldököd koromfekete) 4.3. példa

Qara ağaçda qar bardı (Hó borítja a fekete fát) № 104

Qara qaşlarıñ, burma çaçlarıñ (Fekete szemöldököd, hullámos hajad) № 218

Qara Şaway anasına tuwğanda (Amikor az anyja megszülte *Kara Sawayt*) № 66

Qaraçay-Malqar Tawlula (A karacsáj-balkár hegyiek szinte) № 128

Qarahisarğa barlıqma (*Karahiszarba* megyek) № 92

Qaranlık gece qara cılan bla qalay catayım hoy (Sötét éjszaka fekete kígyóval hogyan feküdjek le?) 2.4b példa

Qarğalanı qonuşları qoldadı (Varjak fészke a völgyben van) № 157

Qarnıydağı caş bolsa (Ha a pocakodban hordott baba fiú) № 71

Qaynatası cük boldu (Az apósa kezességeit vállalt) № 45

Qaysı caylıqda otlay bolurla (Vajon melyik nyári legelőn legelészik) № 272

Qıçıradı Dawle hahay quwğun (Dawle ordít, jaj, adjátok hírül) № 154

Qış suwuklada cıluw beresiz (Téli hidegben meletet adsz) № 76

Qış suwuqlada cıluw izlese (Téli hidegben, ha meletet keresünk) № 77

Qoban özende da süürwçü çaşlanı da Catday (A Kubán [folyó] völgyében lévő fiatal pásztorokat Dzsatday) 12.8a példa

Qobuz soğa turama (Harmonikán játszom) 7.5. példa

Qollarına temir toqmaq alırla (Kezeidre vasbilincset vernek) № 187

S

Salma qoluñu, salma qoluñu (Ne karolj belém, ne karolj belém) № 42

Sarı gavur mülkübüznü algandı (Elrabolta tulajdonunkat a szöke gyaurl) 11.1. példa

Savet lotçikle taw quşla kibik (A szovjet pilóták amikor) № 56

Saw ceti cılını da ma Morh başında turғанem (Hét teljes évet a Morh folyó forrásánál töltöttem) № 150

Saw ceti cılını da men Qarağaçda çaşadım (Kerek hét évig éltem Karaagacsban) № 165

Sen da süyese men da süyeme (Te is szeretsz, én is szeretlek) № 181

Sen körüb turғанeñ tawnu wa suwugun (Láttad már a hegy hidegét) № 119

Senden sora qaysı tawdu (Van-e más hegy rajtad kívül?) 5.1. példa

Seni ayağıñda da çuruqla Qanşawbiy (Qansawbiy, a lábadon levő csizma) № 223

Seni qara çaçıñ tabanıñı cete (Fekete hajad a sarkadig ér) № 128–249

Shurtuq elden çıgıb barabız (Shurtuq országából elindultunk) 4.4. példa

Sırtındağı iç kübesi aq kümüşden eşilgen (A hátadon a páncélat ezüstből szőtték) № 127

Sıylı bolğan mölekler (Szent angyalok) № 73

Siz aythan hawle caş men da bolsam a (Bár én lettem volna a léhütőnek tartott ifjú!) № 273

Siz cuqlağız da men aytayım (Ti csak aludjatok, én hadd énekeljek) 12.7a példa

Şorhuldağan suw çağada olturub (Csobog a víz a patak partján) № 158

Sözüm awwalı – bismillah (Az első szavam bismillah) 2.3a példa

Şu cennetin ırmakları (E mennyország folyói) 3.1. példa

Şupu, Tuwğan a desele anam (Suput, Tuwgant ha említik, anyám) 12.5a példa

Suw boynuna barganma (Folyópartra értem) 7.3. példa

Suw ızında bal terek (A folyó partján meggyfa) № 89

Süygenim cırıñı men aytırıqma (Kedvesem, a dalodat én fogom elénekelni) 12.2. példa

Süygenim sen alay aruw bolğansa (Kedvesem, annyira szép lettél, hogy) № 280

T

Taň alası çolpan culduz (Hajnalpírban Vénusz csillag) № 55

Tarata tayra ritata Aymus (Tarata tayra ritata Aymus) № 94

Taş tegene ağaç elek bolğanda (Amikor még köböl volt a teknő) № 163, № 164

Taw başları oyra bolur çuwana (A hegycsúcsok meredekek) № 199

Taw dordanni teşib çığama, oy orayda (Kilyukasztom a hegy oldalát, kilépek onnan, oy, orayda) № 283

Tawdan awub keledi (Hegyen átkelve jön) № 27

Tawlada aylanğan kiyikle (Hegyeiken járó vadak) 8.1b példa

Tawlanı başından biyik a taw bolmaz (A legmagasabb hegycsúcsnál magasabb hegy nincs) 12.7b példa

Tawnu başında maral kiyikni (Hegycsúcson a nöstényszarvas) № 58

Tawqan tawladan ketgendi qızla (Hegyekbe ment *Tawkan*, lányok) № 278

Tawqan tawlağa ketgendi Alan (*Tawkan* elment a hegyekbe, barátom) № 255

Teyri malla tıya men malla tıya (Bizisten, a nyájat terelve) № 224

Tiraktor barad ız bla (Nyomon halad a traktor) № 107

Tirmenli qolnu da başına çıqsan (Ha felmész a *Tirmenli* patak forrásához) 9.1. példa

Toy baradı eşik allında (Folytatódik a lagzi a kapun kívül is) № 282

Toyğa kirib tebsemegiz (Mulatságba ne menjetek, ne táncoljatok) 8.5. példa

Töben elleden kelgen bir atlı (Lenti fálvak felől lovas közeledik) № 219

Tülkü çıqğandı meni allımdan a (Róka bukkant fel előttem) № 257

U

Ullu Qaraçaydan deydi asker sotnya çıqdı sanalıb (Nagy Karacsájföldről katonák serege indult) № 265

Ullu suwnu köpürü (Nagy folyó hídján) 3.3b példa

Üyübüz allında oy suwçuq deyle (Házunk elején patak folydogál) № 211

Üyübüznü allında köget terekle (Házunk előtt gyümölcsfák) № 233

W

Woy vori vora dara vori vora dara (Tölgyfa hordó a tűz fölött) № 4

Wo, cannetli bolsun a Eçkibaşları Domalay (Mennyország legyen az otthonod *Ecskibas Domalay*) № 170

Woy woy Cora bir kün erikgenden taw başlağa qaray çıqğand (Jaj, jaj, *Dzsora* egyszer a nagy bánatával fölment a hegycsúcsra) № 99

Y

Ya Allah hu ya Allah (Ó, Allah Ő, ó, Allah!) № 145

Ya ataň Kökge da cege wa bolur (Apád Kökbe futott) № 245

Yeşildir sancağı, nurdan alemi (Zöld a zászlaja, fényből a világa) 8.3b példa

Yüce dağ başında kirmanım başlı (Magas hegy tetején van a fejés rokkám) 10.3. példa

Z

Zıŋırdıydı telefon (Cseng a telefon) 6.3. példa

...

... *qaraqaşlım, oy* (...fekete szemöldöküm, jaj!) № 159

... *yanım dedim özümden uyandım* (...mondtam, magamtól fölébredtem) № 111

Értelmes szöveg nélküli, más nyelven énekelt és hangszeres dalok

A szövege nem érthető: № 140, № 144, № 217, № 237

Értelmetlen szótagokra énekelt: № 28, № 59, № 169, № 190, 8.2b példa, 10.5b példa

Orayda: № 34, № 148, № 166–168, № 175, № 186, 8.6 példa, 11.5 példa

Nogaj dal: № 106, № 284

Arab nyelven: № 39–40, № 80, 6.4 példa

Furulyán: № 22, № 243, № 239, 12.3b példa, 12.6b példa

Harmonikán: № 2, № 5, № 11–12, № 16–17, № 29, № 52, № 57, № 62–65, № 87–88, № 96, № 114, № 122–125, № 131, № 134–136, № 143, № 191, № 193, № 212, № 214, 4.1 példa, 6.1 példa, 8.4 példa

Zenekarral: № 139

Hivatkozások

- Abayev, M. (1992). *Balkarija*. Elbrus, Nalčik.
- Aliyev, U. (1927). *Karačaj*. İstoriko-etnologičeskij i kul’turno-ekonomičeskij Očerik. Krajnatsizdat, Rostov-na-Donu.
- Arat, R. R. (1987). *Makaleler*. Ankara, C. I.
- Avcioğlu, D. (1982). *Türklerin Tarihi*. İstanbul, Tekin Yayınevi.
- Ayda, A. (1987). *Türklerin İlk Ataları*. Ankara.
- Bartók, B. (1937). Népdalgyűjtés Törökországban. *Nyugat*, 3/3.
- Bartók, B. (1937). Népdalkutatás és nacionalizmus. *Tükör*, 5:5, Budapest, 166–168.
- Bartók, B. (1976). *Turkish Folk Music from Asia Minor*. Ed. Benjamin Suchoff. Princeton.
- Bartók, B. (1991). *Küçük Asya’dan Türk halk müzikisi*. Ford. Bülent Aksoy. İstanbul.
- Bartók B. – Kodály Z. (szerk.) (1953). *A magyar népzene tára [2.] II.: Jeles napok*. Sajtó alá rend. Kerényi György. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Baştaş, Ş. (1987). *Hazar Kağanlığı Tarihi*. Tarihte Türk Devletleri, I: 139–181, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Bayramuklani, H. (1987). *Gürbeci*. Čerkessk.
- Beliaev, V. M. (1975). *Central Asian Music*. Middeltown, Connecticut.
- Bereczki G. (1981). Néhány török tükörfordítás. In Hajdú M. – Kiss J. (eds): *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára*. Budapest, 281–284.
- Bereczki G. (1991). Az ablatívusz prolatívuszi és lokatívuszi használatáról a Volga-vidéki nyelvekben. In Hajdú M. – Kiss J. (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 92–94.
- Beslencev, A. D (1971). *K voprosi razvitija selskogo hozajstva gortsev kubanskoj oblasti (poreformennyj period)*. Čerkessk, İz istorii selskogo hozajstva karačaevo-čerkesii.
- Betrozov, R. (2009). *Çerkeslerin etnik tarihi*. (Çev. Orhan Uravelli). Ankara, KAFAV Yayınları.
- Boziyev, A. (ed.) (1962). Materialı i İssledovaniyea po Balkarskoj Dialektologii. *Leksike i Folkloru*, Nalčik.
- Browner, T. (2002). *Heartbeat of the People*. Music and Dance of the Northern Pow-pow, Urbana and Chicago.
- Byhan, A. (1936). *La Civilisation Caucasienne*. Paris, Payot.
- C. Nagy, B. (1947). Mongol népdalok. *Énekszó* 14. 76: 5–6, Budapest, 76. és 80–81.

- Campbell, J. (2003). *Doğu mitolojisi*. Tanrının maskeleri. (ford. Kudret Emiroğlu). Ankara, İmge Kitabevi.
- Champe, F. W. (1983). *The Matachines Dance of the Upper Rio Grande*. History, Music, and Choreography. Lincoln.
- Cholnoky, J. (1905). *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása*. Földrajzi Közlemények 6, Budapest, 207–210.
- Curtubayev, M. (1997). *Duša Balkarii*. Sbornik statej, Elbrus, Nalčik.
- Czeglédy, K. (1955). Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. *Antik Tanulmányok* 2. Budapest, 121–140.
- Csáki, É. (2002). Traces of the Pear-Tree Cult in the Caucasus, *AOH*, 55:4. 345–352.
- Csáki É. (2002). A törökországi karacsajok közt tett kutatástunkról és a karacsáj szókinsz egyes sajátosságairól. In Birtalan Á. – Yamaji M. (szerk.): *Orientalista Nap 2001*. 25–33.
- Csáki, É. (2004). Middle-Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar. *Inner Asian Survey*, No. 2. 7–35.
- Csáki É. (2005). Középmongol eredetű jövevényszók a karacsáj-balkárban 2. A lótarászavai. In Birtalan Ágnes – Rákos Attila (szerk.): *Bolor-un gerel. Kristályfény. Crystal-splendour*. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére. Volume I–II. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Belső-ázsiai Tanszék – Magyar Tudományos Akadémia, Altajisztikai Kutatócsoport, Vol. I: 169–189.
- Csáki, É. (2006). Karaçay-Balkar'da Orta Mongolca Alıntı Fiiller. *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, (3–4), Ankara, 36–65.
- Csáki, É. (2007). +nAn as ablative case suffix in Hungarian and Turkic languages. In Csepregi M. – Masonen, V. (eds): *Grammatika és kontextus. Új szempontok az uráli nyelvek kutatásában*. (Urálistikai tanulmányok 17.) Budapest, 55–66.
- Debo, A. (1977). *A History of the Indians of the United States*. (5th ed.), Oklahoma.
- Densmore, F. (1926). *The American Indians and their Music*. New York.
- Dobszay L. – Szendrei J. (1988). *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dobszay L. (1983). *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Doğan, Ş. (ed.) (2011). *Güney Kafkasya Halkları Dil – Tarih – Kültür İlişkileri*. Uluslararası Bilgi Şöleni. Ordu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dumézil, G. (1942–43). Legendes Sur Les Nartes: Nouveaux Documents Relatifs Au Heros Sosryko. *Revue De L'histoire Des Religions* (Rhr), 125. és 97–128.
- Erdélyi I. (2000). Szádeczky-Kardoss Lajos naplója és az első Zichy-expedíció. *Turán*, 3:3, június–július, Budapest, 17–26.
- Erzakovič, B. G. (1957). *Kazakhskaja SSR*. Moskva, Muzykalnaja kul'tura soiuznykh respublik.
- Erzakovič, B. G. (1966). *Pesennaia kul'tura kazakhskogo naroda*. Alma-Ata.
- Erzakovič, B. G. (1979). *Muzikal'noe naslednie kazakhskogo naroda*. Alma-Ata.

- Erzakovič, B. G. (1995). *Narodnye pesni Kazakhstana*. Alma-Ata.
- Fehér, G. (1943). *Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri* II. Türk Tarih Kongresi: İstanbul, 1937. szeptember 20–25. İstanbul, Kenan Matbaası, 290–320.
- Fehér, G. (1984). *Bulgar Türkleri Tarihi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Fenton, W. N. – Kurath, G. P. (1953). *The Iroquois Eagle Dance*. Washington.
- Freshfield, D. W. (1869). *Travels in the Central Caucasus and Bashan*. Including Visits to Ararat and Tabreez and Ascents of Kazbek and Elbruz. London, Longmans Green.
- Frisbie, Ch. J. (1977). *Music and Dance Research of Southwestern United States Indians*. Past Trends, Present Activities, and Suggestions for Future Research, Detroit.
- Gippiysa, E. V. (1981). *Narodnye pesni i instrumental'nye naigryši Adygov*. Tom 2 (1981), Tom 3 – Čast' 1 (1986). Tom 3 – Čast' 2 (1990), Moskva.
- Glatz F. (szerk.) (1996). *A magyarok krónikája*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Goddard, I. (ed.) (1996). *Languages: Handbook of North American Indians*. xvii., Washington DC.
- Golden, P. B. (1992). The Codex Cumanicus. In Paksoy, H. B. (ed.): *Central Asian Monuments*. İstanbul, 33–63.
- Gombocz, Z. (1912). *Die bulgarisch-türkisch lehnwörter in der ungarischen sprache*. Helsinki, MSFOu.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L. (1991). *Ethnogenesis and the Biosphere*. Moscow, Progress Publishers.
- Habiçlani, M. (1990). Kobanlanı Koy Bölek. *Leninni Bayragı*. Çerkessk.
- Hagan, W. T. (1961). *American Indians*. Chicago–London.
- Halasi-Kun, T. (1991). Kafkasya (Etnik-Tarihî Bir Araştırma). *Kuzey Kafkasya*, 15 (83–84), 45–51.
- Halmos, I. (1979). The Music of the Nambicura Indians (Mato Gross, Brazil). *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungariae*, 28:1–4, 205–350.
- Herndon, M. (1980). *Native American Music*. Philadelphia.
- Herzog, G. (1935). Special Song Types in North American Indian Music. *Zeitschrift für vergleichende Musikwissenschaft*, vol iii.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jakubovskij, A. Ju. (1992). *Altın Ordu ve Çöküşü*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Judahin, K. K. (ed.) (1998). *Kırgız Sözlüğü*. Ankara, Türk Dil Kurumu.
- Juhász, Z. – Sipos, J. (2009). A comparative analysis of Eurasian folksong corpora, using self organising maps. *Journal of Interdisciplinary Music Studies* (ed. Barış Bozkurt), Badoi: 10.4407/jims.2009.11.005
- Karatay, O. (2003). *Kafkasya Bulgarları Tarihi*. Karaçay-Balkarlar – Tarih, Toplum, Kültür. Ankara, Karam Yayınları, 18–45.
- Kasumov, A. H (1992). *Genocid Adıgov*. İz istorii borbi adıgov za nezavisimost v XIX veke. Nalčik, İzdatelstvo Logos.

- Klaproth, J. (1814). *Travels in the Caucasus and Georgia*. London.
- Klaproth, J. (1823). *Voyage au Caucase et en Georgie*. Paris.
- Kobychev, V. P. (1986). New and Traditional Features in the Contemporary Dwelling of the Peoples of the North Caucasus. *Soviet Anthropology and Archaeology*, XXV:2, 57–102.
- Koçkar, M. T. (1999). *Eskişehir bölgesinde halkbilim (folklor) ürünleri*. Eskişehir.
- Koçkar, M. T. (2008). Eskişehir yöresinde Kafkasya göçmenlerinin giyim – kuşam ve süslenme geleneği. In Koçkar, M. T. (ed.): *Halk Kültürü'nde giyim – kuşam ve süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi 146), Eskişehir, 73–92.
- Kodály, Z. (1976). *A Magyar Népzene*. Vargyas L. által javított és bővített kiadás. Budapest, Zeneműkiadó.
- Koestler, A. (1984). *Onüçüncü Kabile Hazar İmparatorluğu ve Mirası*. İstanbul, Say Yayınları.
- Kovács E. (2005). *Török népdalok Európától Szibériáig. A magyar népköltészet török kapcsolatairól*. Debrecen.
- Köşoğlu, N. et al (2002). Halk Edebiyatı. In Karaçay-Malkar Edebiyatı, *Türkiye Dışındaki Edebiyatları Antolojisi* 22, T. C. Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası Edebiyatı dizisi, Ankara, 47–220.
- Krader, L. (1966). *Peoples of Central Asia*. The Hague, Indiana University Publications.
- Kudaşev, V. N. (1991). *İstoričeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode*. Elbrus, Nalçik.
- Kurat, A. N. (1972). *IV–XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kuun, G. (1981). *Codex Cumanicus*. Budapest, MTA.
- Kuzgun, Ş. (1985). *Hazar ve Karay Türkleri*. Ankara, Se–Da Yayınları.
- Kuznetsov, V. A. (1984). The Avars in the North Epos of the Ossets. *AOH* 38, 165–169.
- Kuznetsov, V. A. (2008). *V Verhov'jav Bolşogo Zelenčuka*. Rostov Na Donu, Sneg.
- Laypanov, K. T. – Miziyeve, İ. M. (1993). *O proishozhdenii tjurkskih narodov*. Čerkessk, İzdatelstvo PAO.
- Laypanov, S. Z. (1987). *Pesnja Bermamyta*. Čerkessk, Povesti i rasskazy na karaçasevskom jazyke.
- Ligeti L. (1986). *A Magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- Mattei, J.-L. (1994). Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfuzunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792). *Toplumsal Tarih*, 7, İstanbul, 49–57.
- McNickle, D'A. (1973). *Native American Tribalism: Indian Survivals and Renewals*. London.
- Mizi Ulu, İ. (1994). Tarih-Halkın Bağı. *Mingi Tav*, 4, Nalçık, 23–54.
- Mokayev, A. (1976). Malkarnı Caşav Tarıhından. *Şuyohluk*, 3, Nalçık, 86–96.

- Musukaev, A. – Šamanov, Ī. (1987). Nekotorie Arhaičeskie principl semejnogo i obščestvennogo upravljenija narodov severnogo Kavkaza. *Voprosi Arheologii i Tradicionnoj Etnografii Karačaevo-Čerkesii*, Čerkessk, 115–128.
- Nettl, B. (1954). *North American Musical Styles*. Philadelphia.
- Otarov, O. (2001). *Karaçay-Malkar Halik Jirila*. Elbrus, Nalčik.
- Ördög L. (1997). *Ének-zene az általános iskolák 6. osztálya számára*. Budapest, 114.
- Paksa K. (1999). *Magyar Népzene-történet*. Budapest.
- Pröhle, W. (1909). Karatschajisches Wörterverzeichnis. *Keleti Szemle*, 10, 83–150.
- Pröhle, W. (1915). Balkarische Studien. *Keleti Szemle*, 15, 165–276.
- Rhodes, W. (1952–1953). *North American Indian Music: a Bibliography Survey of Anthropological Theory*, Notes, x, 33–45.
- Robert, L. (1929). *Gesänge russischer Kriegsgefangener*. Wien–Leipzig. I. Band, 1. Abt. 1926, II, 1; 3. Abt., 7–8., 14–17.
- Róna-Tas, A. (1981). Turkic-Bulgarian – Hungarian Relations (VIth–XIth centuries). *Studia Turco-Hungarica, Tomus V*, 119–128.
- Róna-Tas, A. (1996). *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I–II*. (Turcologica 84), Wiesbaden. = (WOT).
- Šamanlani, Ī. (1987). *Koban Başında*. Čerkessk, Tarih Haparla.
- Saygun, A. A. (1976). *Béla Bartók's Folk Music Research in Turkey*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Şeşen, R. (1985). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri*. Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sipos J. (1994). *Török Népzene*. I. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 14) Budapest, MTA ZTI.
- Sipos J. (1995). *Török Népzene*. II. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 15) Budapest, MTA ZTI.
- Sipos J. (1997). *Bartók Béla törökországi gyűjtése egy nagyobb anyag fényében*. PhD disszertáció az MTA Bartók Archívum könyvtárában, Budapest.
- Sipos J. (1997). Similar Musical Structures in Turkish, Mongolian, Tungus and Hungarian folk music. In Berta, Á. (ed.): *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe*. Szeged, 305–317.
- Sipos, J. (2000). *In the Wake of Bartók in Anatolia*. (Bibliotheca Traditionis Europae 2), Budapest.
- Sipos J. (2001 [2004!]). Egy most felfedezett belső-mongóliai kvintváltó stílus és magyar vonatkozásai, *Ethnographia*, 112, 1–2: 1–80.
- Sipos J. (2001). *Bartók nyomában Anatóliában*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Sipos, J. (2001). *Kazakh Folksongs From the Two Ends of the Steppe*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sipos J. (2001). Népdalok a kazak sztyeppe két végéről, *Magyar Zene*, 39:1, 27–56; 39:2, 183–200; 39:3, 301–311; 39:4, 425–440.

- Sipos, J. (2002). Report on my Expedition in the Caucasus. In *Varia Eurasiatica: Festschrift für András Róna-Tas*. Szeged, Department for Altaic Studies.
- Sipos, J. (2004). *Azeri folksongs – At the Fountainhead of Music*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sipos, J. (2004). The Central Style of Azeri Folksongs, *Journal of Turkic Civilization Studies*, № 1. Kyrgyz-Turkish Manas University – Center for Turkic Civilization Studies, Kyrgyz-Turkish Manas University Publication: 62, Bishkek.
- Sipos, J. (2005). *In the Wake of Bartók in Anatolia*. (2. DVD-s kiad.). European Foklore Institute, Budapest.
- Sipos, J. (2006). Similar melody Styles in Kazakh and Hungarian Folk Music. In *Traditional Music of Turkic People: Present and Future*. Kizilorda, Kazakistan, 249–266.
- Sipos, J. (2006). *Azerbaycan El Havalari – Musiqinin İlk Qaynaqlarında*. Bakû.
- Sipos, J. (2006). *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması*. Ankara, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) és az Ankarai Magyar Nagykövetség kiadványa.
- Sipos J. (2007). Egy kazak sámán a mongóliai Altaj hegységből (Somfai K. Dáviddal és Hoppál Mihállyal). In *Csodaszarvas, őstörténet, vallás és néphagyomány*. Budapest, 157–176.
- Sipos J. (2009). *Azerbajdzsáni népdalok – a zene kezdeteinél*. (CD-vel) European Folklor Institute, Budapest.
- Sipos, J. (2009). Özel bir Bektaşî melodisinin izinde. In Aytaş, G. (ed.): *Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, düşünce sistemi ve etkileri*. Proceedings of the III. International Turkish Culture and Hacı Bektash Veli Symposium. (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi 12), Skopje, 165–173.
- Sipos J. (2010). Az azeri népzene kapcsolata a magyar illetve más török népek zenéihez. In Dévényi K. (szerk.): *Varietas Delectat, Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*. (Keleti Tanulmányok – Oriental Studies), Budapest, 115–130.
- Sipos, J. (2010). Bir Trakya Bektaşî Cemaatinin Müziği ve Macar Halk Müziği. In Ecevitoglu, P. et al (eds.): *Hacı Bektaş Veli “Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden”*. Ankara, 359–372.
- Sipos J. (2010). Milyen eredetűek a magyar népzene honfoglalás kori rétegei? *Magyar Nemzet*, 2010. december 18.
- Sipos, J. (2010). Trakya Bektaşî Ezgilerin Sınıflandırılması ve Avrasya Çerçevesi. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 2, Köln, 2010, 35–46.; Internetes verzió: www.abkedergi.de/2_tr.asp
- Sipos, J. – Csáki, É. (2009). *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order*. (CD melléklettel) Budapest.
- Szabolcsi B. (1934). Népvándorlászori elemek a magyar népzeneben. *Ethnographia*, XLV, 138–156.

- Szabolcsi, B. (1935). Eastern Relations of Early Hungarian Folk Music, *Journal of the Royal Asiatic Society*.
- Szabolcsi B. (1936). Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok. *Ethnographia*, XLVII, 233–251.
- Szabolcsi B. (1956). Adatok a középpázsiai dallamtípus elterjedéséhez. *Ethnographia*, LI, 242–48.
- Szabolcsi B. (1957). *A melódia története*. Budapest.
- Szabolcsi B. (1979). *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Budapest.
- Szabolcsi B. (1979). *Osztyák medveének és magyar siratódallam*. Budapest, 107–108.
- Szomjas-Schiffert Gy. (1976). *A finnugor zene vitája I*. Budapest.
- Tardy L. (1971). *Régi magyar követjárások keleten*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tardy L. (1973). Az első európai híradás Madzsar városáról, *Magyar Nemzet*, május 6. és 11., Budapest.
- Tardy, L. (1978). The Caucasian Peoples and their Neighbours in 1404. *Acta Orientalia*, XXXII (1), 83–111.
- Tardy, L. (1988). *Kaukázusi magyar tükör*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tarhan, M. T. (1979). Eskiçağda Kimmerler Problemi. *VIII. Türk Tarih Kongresi*: Ankara, 11–15 Ekim 1976, I: 355–369. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (1993). *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür*. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme. İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara, Türk Dil Kurumu.
- Tavkul, U. (2001). *Karaçay-Malkar Atasözleri*. Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2570.
- Tavkul, U. (2002). The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction Among the Peoples of the Caucasus. *Acta Orientalia*, 55 (4), 353–377.
- Tavkul, U. (2004). *Karaçay-Malkar Destanları*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları 840.
- Tavkul, U. (2010). *Kafkaslarda Sözlü Edebiyat Geleneği. Karaçay-Malkar Halk Şairleri Antolojisi*, Ankara.
- Tekelani, G. (1979). Bugünkü Karaçay-Çerkesiyani Cerinde Burungu Kıpçak Belgile. *Tingisız Cürekle*, Çerkessk.
- Tekeev, K. M. (1987). Novie seleniya Karačaja i Balkarija vo vtoroj polovine XIX načale XX. vv. *Voprosi Arheologii i Tradicionnoj Etnografii Karačaevo-Čerkessii*, Çerkessk, 90–106.
- Togan, İ. (1999). Altınordu Çözülürken; Kırım’a Giden Yol. *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl. Ankara, 12–14 Aralık 1992*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları
- Togan, Z. V. (1977). *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*. İstanbul.
- Vargyas L. (1953). Ugor réteg a magyar népzeneben. *Zenetudományi tanulmányok I*. Budapest.
- Vargyas L. (1980). A magyar zene őstörténete I–II. *Ethnographia*, XCI. I:1–34, II. szám.
- Vargyas L. (2002). *A magyarság népzeneje*. (2. javított kiadás), Budapest.

- Vargyas L. (szerk.) (1992). *A Magyar Népzene Tára*. VIII/A, Népdaltípusok, Budapest.
- Vásáry I. (1972). *Ógyallai Besse János kaukázusi tudósításai*. Budapest, Körösi Csoma Társaság.
- Vikár L. (1993). *A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1971). *Cheremis Folksongs*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1979). *Chuvash Folksongs*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1989). *Votyak Folksongs*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vikár, L. – Bereczki, G. (1999). *Tatar Folksongs*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Voegelin, Ch. – Voegelin, F. (1977). *Classification and index of the world's languages*. New York.
- Zataevič, A. (1934). *250 kirgizskih instrumental'nik p'es I napevov*. Moskva.
- Zichy J. (1897). *A magyar fűj vándorlása*. Budapest.

Karacsáj filmek

A kötethez mellékelte DVD-n a gyűjtéseink során felvett dallamokat, táncokat és úti részleteket mutatunk. A válogatás Sipos János, a DVD szerkesztése pedig Bolya Mátyás munkája.

● Kasha Tav, Kara Suv

Kasha Tav

00:00,00	dzsir	№ 163
05:36,01	dzsir	№ 117
08:26,10	lakodalmi dal	№ 146
09:39,11	a Nart eposzból	

Kara Suv

15:06,04	dzsir	13.
16:28,21	lakodalmi dal	12.4a
17:17,01	szerelmes dal	№ 242
18:56,08	dzsir	№ 207

● Kara Suv, Bizingi, Nalcsik, Yanikoy

Kara Suv

00:00,00	dzsir	12.2
02:35,11	utazás Bezengibe	

Bezengi

06:27,02	dzsir	№ 255
08:49,24	altató	№ 9
09:17,08	inyar	7.3
09:53,05	sírató	12.3a
11:06,16	dzsir	№ 213

Nalcsik

12:56,11	zikir	
15:51,11	zikir	2.3a
17:37,28	zikir	2.1a

Yanikoy

19:19,21	táncdalok harmonikán	
23:14,17	a Nart eposzból	№ 24
25:12,04	dzsir	№ 163
26:36,03	dallamok harmonikán	
27:47,28	lakodalmi dal	

● Ogari Malkar

00:00,00	dzsir	№ 252
01:26,07	ének harmonikával	
03:50,10	dzsir	№ 161
04:41,12	dzsir	№ 150
07:13,24	dzsir	№ 117
08:56,18	orayada	
10:15,19	dzsörme dal	
11:23,08	Tepena	5.2
12:23,09	Ozay	№ 2 vált.
13:43,02	Gollu	1. 1.
14:16,26	Eliya	2.3b vált.
14:47,08	esőima	№ 6-7
15:55,23	altató	№ 9
16:44,24	lakodalmi dal	№ 146
18:26,21	orayda	№ 148

● Ogari Mara, Karacsaevszk

00:00,00	utazás Ogari Mara felé	
06:33,29	dzsir	12.6a
09:12,06	dzsir	
12:29,26	sírató	12.8a
15:02,06	dzsir	
16:52,27	dzsir	
20:10,13	vidám dal	
21:16,04	Karacsaevszk felé	
<i>Karacsaevszk</i>		
27:11,26	karacsaevszki képek	
27:43,25	dzsir furulyán	
29:28,04	dzsir	№ 179

30:52,12	dzsir	№ 174
31:53,12	Biynöger	№ 152
33:52,09	dzsir	8.1a
35:12,06	Domalay	№ 189
37:45,04	dzsir furulyán	
38:50,27	táncdalok furulyán	
40:27,02	dzsir furulyán	
41:21,15	dzsir	

● Bizingi, Karacsaevszk, Nalcsik

Bezengi

00:00;00	dzsir	
00:52;08	zikir	№ 69
02:44;29	dzsir	
04:51;01	dzsir	
06:58;27	dzsir	
08:03;07	táncdal	

Karacsaevszk

09:49;17	Karacsaevszk	
----------	--------------	--

Nalcsik

11:02;17	sírató	№ 256
13:10;24	dzsir	№ 138
14:48;18	orayada	
15:04;04	dzsir	№ 102
16:38;10	dzsir	
18:02;07	dzsir	12.5b
18:54;10	dzsir	№ 280
20:13;04	dzsir	№ 105
21:33;09	mondóka	№ 121 vált.
21:44;17	mondóka	
21:53;19	dzsir	№ 12.8b
22:51;13	táncdal	
23:27;11	Gollu	№ 4
24:26;04	esőima	№ 1
25:24;15	hazaút repülön	

● Bashüyük

00:00,00	Altató	
00:31,00	mondóka	
00:47,17	mondóka	№ 8
01:08,16	népdal	

01:19,04	népdal	2.4b vált.
01:44,26	népdal	№ 132
02:08,00	dzsir	№ 234
03:39,18	dzsir	№ 233
04:59,12	altató	
06:25,27	dzsir	
07:09,19	zikir	№ 54
08:45,09	népdal	
10:03,00	képek Bashüyükből	
10:41,18	zikir	
11:20,00	zikir	
12:56,10	altató	
14:10,13	dzsir	10.5a
15:19,10	tánc	
16:10,07	dzsir	
21:29,03	táncdal	
21:58,18	lakodalom	

● Konya, Yakapinar

Konya

00:00,00	dzsir	
02:38,14	táncdal	
04:42,04	utazás Konyából	
06:20,06	Eszkisehir - lakodalmi dal	

Yakapinar

07:51,17	dzsir	№ 201
09:56,29	Yakapinar falva	
11:22,21	dzsir	№ 219
12:04,25	inyar	№ 110
12:47,04	dzsir	
13:54,00	dzsir	
15:46,06	áldás	
16:17,02	zikir	
17:24,05	vallási dal (ilahi)	
18:59,22	táncdalok harmonikán	
20:21,13	táncdalok harmonikán	
22:37,27	utazás Bolvadinba	

● Afyon, Bolvadin

Afyon

00:00,00	táncdal	
----------	---------	--

00:33,15	ezan	
03:21,09	Ulu Dzsámi	

Bolvadin

05:38,24	altató	№ 155
06:35,17	táncdalok harmonikán	
09:06,06	táncdalok harmonikán	
10:32,11	táncdalok harmonikán	
14:04,24	táncdalok harmonikán	
15:03,09	táncdalok harmonikán	
16:22,10	táncdalok harmonikán	
17:00,19	táncdalok harmonikán	
17:49,15	régi dal	
19:10,27	utazás Bolvadinból	

● Doglat, Kilisza

<i>Doglat</i>		
00:00,00	Altató (törökül)	
00:21,03	kargis	
02:00,08	utazás Kilisza felé	
<i>Kilisza</i>		
02:42,27	dzsir	
04:26,20	táncdalok harmonikán	
06:33,27	ének és taps	№ 68
07:28,22	dzsir	10.2 vált.
08:17,11	népdal	№ 100

● *Eszkisehir Kabard-karacsáj esküvő*

● Yazilikaya

00:00,00	utazás Yazilikaya felé	
00:42,07	altató	

● Yakapinar

06:01,14	táncdalok harmonikán	
07:56,19	táncdal	№ 58
08:47,07	táncdalok harmonikán	
10:23,18	táncdal	
13:01,14	altató	
13:50,02	dzsir	№ 224
14:51,11	dzsir	
16:08,15	zikir	№ 97
18:30,00	dzsir	
19:09,20	zikir	
21:26,27	dzsir	№ 210

● Yakapinar

00:00,00	dzsir	
00:00,00	12.1	
00:17,22	dzsir	
01:20,15	régi dal	
01:57,12	dzsir	
02:36,07	dzsir	
02:56,28	utazás	

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(Párbeszéd Háza, VIII., Horánszky u. 20.)

Rendszeres könyvbemutatókkal, dedikálásokkal
várjuk az érdeklődőket.

Tanárok és diákok részére
10% engedményt adunk árainkból.
A L'Harmattan Kiadó könyveiből 15% kedvezményt
biztosítunk, illetve további időszakos kedvezményekkel
várjuk kedves vásárlóinkat.

Nyitva tartás: H–P 10–18 óráig
Tel.: +36-1-445-27-75
www.konyveslap.hu